

Interlingvistikaj Studoj

Esperanta kulturo

Redaktis

Ilona Koutny

Esperanta kulturo

Universitato Adam Mickiewicz – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Interlingvistikaj Studoj – Studia Interlingwistyki

Esperanta kulturo

Redaktis

Ilona Koutny

Poznań 2022

INTERLINGVISTIKAJ STUDIOJ 2

Redaktanto de la serio – Redaktor serii: Ilona Koutny

Reviziantoj – Recenzenci: Probal Dasgupta,
Renato Corsetti, Nicolau Dols, Ilona Koutny, Jukka Pietiläinen

Bildo sur la titolpaĝo – Obraz na okładce: Katalin Kováts
Plano de titolpaĝo – Projekt okładki: Ilona Koutny

© Teksto – Tekst: Aŭtoroj – Autorzy
© Bildo sur la titolpaĝo – Obraz na okładce: Katalin Kováts
© Eldono – Edycja: Wydawnictwo Rys

Wydanie I
Poznań 2022

ISBN 978-83-67287-32-6

DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6

Wydanie:

Wydawnictwo Rys
Dąbrówka, ul. Kolejowa 41
62-070 Dąbrówka
tel. 600 44 55 80
e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com
www.wydawnictworys.com

Enhavtabelo

Antaŭparolo.....	7
Ilona KOUTNY Enkonduko al Esperanta kulturo.....	9
Kulturo – lingvo – lingvokomunumo	
Fabio FORTES Krom esperantlingvanoj, ĉu esperantistoj? Du esencaj trajtoj de la E-kulturo.....	33
Ilona Koutny Esperantlingva bildo de la mondo.....	45
Sabine FIEDLER La frazeologio de Esperanto kiel spegulo de kulturo.....	67
Aleksandro S. MELNIKOV Esperantonimoj kiel enlingv(aĵ)a speguliĝo de la specifa Esperanto-kulturo	83
Aleksandro s. MELNIKOV Specifeco de lingva personeco de tipa Esperanto-kulturano	105
Ida STRIA Esperantlingva komunumo kaj ĝia identeco	125
Diversaj terenoj de la esperanta kulturo	
Svorad ZAVARSKÝ Ĉu Esperantio bezonas propran arton? Aŭ ĉu oni entute povas paroli pri arto esperanta?	139
François LO JACOMO Teatro: Esperanto-kulturo aŭ kulturo per Esperanto?	149
Jukka PIETILÄINEN Esperanto-gazetaro: historio kaj perspektivoj.....	161
Barbara PIETRZAK Esperanto-Radio.....	181
Michał Ryszard BALICKI Ĉu eblas esperanta televido?	199
Judit SCHILLER Kino kaj Esperanto. Skizo pri la “heroaj tempoj”.....	217

LI Xin	
Esperanto-muzeo en Zaozhuang	241
José Antonio VERGARA	
Imagoj pri Esperanto kiel lingvo por la scienco antaŭ la Dua Mondmilito	251

Antaŭparolo

Ĉu ekzistas Esperanta kulturo? – sonas la dubanta demando de ne-esperantistoj. Al tiu demando donas abundan – sed ne elĉerpan – respondon la nuna libro. Esperanta kulturo elformiĝis dank’al ĝia lingvokomunumo, dismetita en la mondo. Ĝi riĉiĝas daŭre el la kulturoj de siaj parolantoj, do temas pri *inkluziva kulturo*.

La unua studo de Ilona Koutny enkondukas kulturon kaj provas doni **trarigardon** de ĝiaj flankoj en Esperanta kunteksto komence de arto tra la ĉiutaga kulturo ĝis la pensmaniero de esperantistoj; levas la problemon, ĉu temas pri Esperanta aŭ internacia kulturo, ĉu kulturo de esperantistoj. Poste sekvas 14 ĉapitroj en du partoj de 13 aŭtoroj el 10 landoj.

La **unuan parton: Kulturo – lingvo – lingvokomunumo** komencas la diskuta studo de Fabio FORTES (Brazilo) pri Esperanta kulturo kaj esperantistoj. Lingvo estas parto de kulturo kaj ĝia portanto, divolviĝas en lingvokomunumo. Ilona KOUTNY (Hungario/Pollando) provas kapti la lingvan bildon de la mondo (LBM) kiu aperas en la lingvaĵo de diverskulturaj kaj -gepatralingvaj esperantistoj. Sabine FIEDLER (Germanio) analizas kiel kulturo trapenetas lingvon kaj kreas frazeologiaĵojn ankaŭ en planlingvo. Aleksandro MELNIKOV (Rusio) trakribis amason da Esperantaj tekstoj por pruvi ilian influitecon de Esperanta kulturo. El lia alia studo ni ekscios kion tipa Esperanto-kulturano (TEK) el tio scias. Esperanto – kiel *propra lingvo* – kontribuas al la identeco de multaj esperantistoj – tion esploras Ida STRIA (Pollando).

La **dua parto: Diversaj terenoj de la esperanta kulturo** prezentas kelkajn gravajn flankojn de la Esperanta kulturo post la enkonduka teoria studo de Svorad ZAVARSKÝ (Slovakio) pri la disvolviĝo de kulturo el latinaj bazoj tra la eŭropaj kulturoj al la sinteza kulturo de Esperanto. François LO JACOMO (Francio) skizas la historion kaj situacion de Esperanta teatro eluzante ankaŭ proprajn spertojn. Jukka PIETILÄINEN (Finnlando) resumas kiel Esperanta gazetaro funkcias kaj ĝian gamon. Barbara PIETRZAK (Pollando), parto de la historio de la polaj Esperanto-elsendoj skizas la 100-jaran kontribuon de la radio al Esperanta kulturo. Michał Ryszard BALICKI (Pollando) diskutas la eblecon de Esperanta televido. Judit SCHILLER (Hungario) prilaboris la historian periodon de kinoarto en Esperanto. LI Xin (Ĉinio) prezentas la modernan Esperanto-muzeon en Zaozhuang. Fine José Antonio VERGARA (Ĉilio) analizas la ŝancojn de Esperanto por la scienco en la komenca periodo.

La nuna libro estas la dua volumo de universitataj lernolibroj de la Interlingvistikaj Studoj kiu ĉerpas el la 25-jaraj spertoj por doni superrigardon de la Esperanta kulturo. La kontribuantoj estas instruistoj kaj studentoj de la Studoj. La prilaboron de la temoj helpas la *Demandoj kaj diskuttemoj* fine de la studoj. La legantoj estas bonvenaj

kompletigi la materialon. La verko celas ne nur la studentojn de la postdiplomaj kaj la novaj magistrjaj studoj pri interlingvistiko de AMU, sed ĉiujn kiuj interesiĝas pri la kolora temo de kulturo.

La *Interlingvistikaj Studoj* de Adam-Mickiewicz-Universitato (AMU) ekde 1998 ofertas internacian postdiploman studprogramon kiu – laŭ la vasta senco de interlingvistiko – envolas historion de planlingvoj, internacian kaj interkulturan komunikadon, bazajn nociojn de lingvistiko kaj koncentriĝas al diversaj aliroj al la plej sukcesa planlingvo/interlingvo, Esperanto (lingvistika, kultura kaj historia aspektoj).

Ekde la studjaro 2022/23 startos magistrjaj studoj por internacia studentaro kombinante la suprajn terenojn (en Esperanto) kun informmastrumado (en la angla).

La unua libro en la serio *Interlingvistikaj Studoj* estis *Interlingvistiko* de Věra Barandovská-Frank. La tria temo pri komunikado. Tiuj ĉi libroj estos nemalhaveblaj en universitata instruado de esperantologio kaj interlingvistiko, ja ne ekzistas ankoraŭ tia serio de lernolibroj, krome ili povos altiri la atenton de ĉiuj kiuj interesiĝas iom pli profunde pri la koncernaj temoj.

Poznano, aŭgusto 2022.

Ilona Koutny
Redaktoro
Gvidanto de la Interlingvistikaj Studoj

Enkonduko al Esperanta kulturo

Resumo

Post difino de kulturo kaj specifeco de Esperanta kulturo sekvas superrigarda prezento de ties diversaj elementoj. Kvankam en la terenoj de arto (arkitekturo, skulptarto, pentrarto, muziko ktp) kaj ĉiutaga kulturo (kun realaĵoj kaj kutimoj) estas limigitaj en Esperantio pro manko de komuna lando, ĉi tie eblas doni nur ekzemplojn, kiujn la legantoj estas bonvenigitaj pliampleksigi. Tion faras ankaŭ la sekvaj ĉapitroj. Leviĝas la problemo, kiomgrade Esperanto-arto estas Esperanta kaj la inkluziveco de E-kulturo.

Temas ankaŭ pri amaskomunikiloj (gazetaro, radio kaj televido, retejoj) kiuj disvastigas E-kulturon. La lingvo havas specialan rolon en la kulturo, ja estas ne nur ĝia parto, sed ankaŭ spegulas ĝin, kiel montras la ekzemploj. Esperantio kreis siajn kulturajn eventojn kaj centrojn (sidejojn de asocioj, kursejojn, bibliotekojn), kaj multaj konataj personoj popolas ĝin. La pensmaniero kaj valoroj, la profunda tavolo de kulturo estas malfacile identigeblaj kaze de lingvokomunumo kiu vivas dise en la mondo, en sia denaska kulturo. Fine, prezentigis ankaŭ la uzo de Esperanto en scienco, grava nuntempa tereno.

Enkonduke

Iuj ne-esperantistoj kontestas la ekziston de Esperanta kulturo, ne konante ĝiajn atingaĵojn el la pasinta 135-jara funkciado en parolkomunumo. La lingvo efektive ekestis por peri inter lingvoj, kulturoj kaj popoloj. Kelkaj esperantistoj emfazas la peran rolon de Esperanto en la ekkono de aliaj kulturoj, ekz. dum AMO 75 (27.07.21 en Grezijono) Renée Triolle nomis Esperanton “kaŝita interkulturilo” kaj rakontis kion ŝi ekkonis tra Esperanto. Ankaŭ François Lo Jacomo menciis tiam ke la celo de Esperanto estas konatigi aliajn kulturojn.

La du flankoj ne kontraŭdiras, Esperanto estas ponto inter kulturoj, ĝi bone funkcias en interkultura komunikado, estas pli taŭga ol la internacia angla (vd Piron 2006, Fiedler & Brosch 2018, Koutny 2020) kaj ankaŭ taŭgas por ponti en literatura tradukado (vd Dasgupta 2021). Tamen Esperanta kulturo ekestis pro ĝia uzo en parolkomunumo, pro ĝiaj institucioj, eventoj, publikaĵoj ktp. Ĝi disvolviĝas nature kaj multflanke. En la sekvoj mi prezentos kiel kompreni kulturon, Esperantan kulturon kaj skize kun ekzemploj la kulturajn terenojn de Esperantio de arto tra ĉiutaga kulturo ĝis la komunaj valoroj. Leviĝos la demando, ĉu temas pri Esperanta aŭ universala arto aŭ pri la arto de esperantistoj.

1. Kulturo

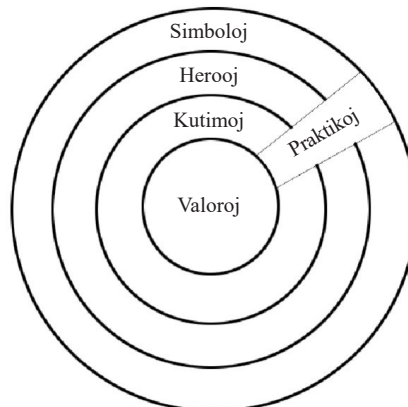
Ekzistas multaj difinoj por kulturo, ĉi tie la plej larĝa kompreno estas aplikata, do apartenas al ĝi ĉio kion homoj kreis, uzas kaj kio ĉirkaŭas ilin. Kutime naturo forestas el la difinoj, tamen ĝi determinas nian vivon, kutimojn (ekz. manĝaĵojn, vestaĵojn, proksimecon inter la parolantoj), eĉ lingvajn komparojn kiuj diferencas laŭ lingvoj (ruĝa kiel papavo / ruĝa beto; forta kiel bizono/ĉevalo/kverko ktp.), krome homaro jam ofte ŝanĝis naturon (novaj specoj de plantoj, reguligo de riveroj), la limo inter naturo kaj artefariteco ne estas rigida.

Eblas dividi la kulturon en du partojn: la artoj (la tradiciaj kulturaj valoraj) kaj la ĉiutaga kulturo. Estas kutimo distingi ilin per K + k. **Artoj (K)** inkludas arkitekturon, skulpturon, pentorarton, aplikatajn artojn, literaturon, teatroarton, filmarton, muzikon, kantadon kaj dancadon por mencii la ĉefajn terenojn.

La **ĉiutaga kulturo (k)** havas eksterajn, videblajn kaj internajn, nevideblajn partojn. La unuajn eblas vidi, sperti kaj lerni. Al ili apartenas:

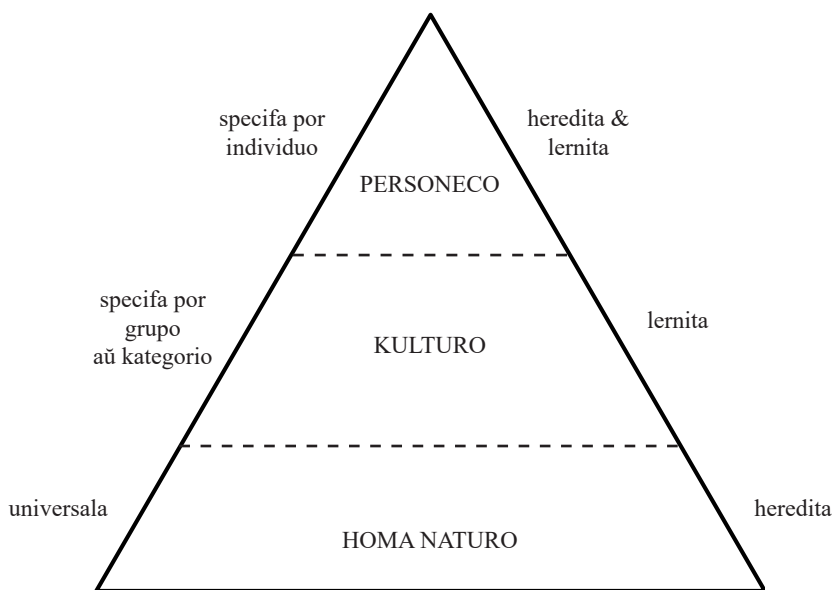
- *realaĵoj* (manĝaĵoj, plantoj, vestaĵoj, lokoj, institucioj ktp.),
- *eventoj* (historiaj kaj nuntempaj okazaĵoj, festivaloj ktp.),
- *kutimoj* (ekz. ĉe geedziĝo, funebro, alparoloj),
- *personoj* konataj, vivintaj, vivantaj kaj fikciaj.

La *pensmaniero, valoroj kaj kredoj* apartenas al la nevidebla flanko de la kulturo, pri kiu oni ofte ne konscias, ili tamen profunde determinas niajn decidojn, agadon, do vivon. Indas ilin trakti aparte, same la lingvon kiu spegulas la kulturon kaj samtempe estas ĝia parto. La cepomodelo de Hofstede (1991) trafe prezentas la elementojn de kulturo kiel tavolojn de cepo (fig. 1).

Figuro 1: Cepomodelo de kulturo far Hofstede

Hofstede konsideras kulturon kiel mensan programadon, sed li emfazas ke ĝi estas komuna por la komunumo (Hofstede 2011). La mensa programado okazas en tri niveloj (fig. 2): ni heredas nian homan naturon kaj tio estas universala; la kulturo jam karakterizas grupojn kaj estas lernata; la personeco kiu estas por ĉiuj individua, konsistas el speciala miksaĵo de hereditaj kaj lernitaj elementoj.

Figuro 2: Tri specialaj niveloj de mensa programado de homo (Hofstede 1994: 6)

Laŭ Boas (1887) civilizo estas relativa, niaj ideoj kaj konceptoj validas nur en nia civilizo, tio estas antropologia aliro. Tion daŭrigas la sociologia vidpunkto: kulturo estas komuna al grupo de individuoj kaj tio kio ĝin interligas (aĵoj, agado, komunikado, sociaj normoj kaj valoroj), ne heredita genetike. Tiel kulturo diferencigas diversajn homgrupojn. Kulturo estas baze **ekskluziva**. Sed Esperanta kulturo fontas kaj riĉiĝas el naciaj kulturoj. La **Esperanta kulturo** pro tio estas **inkluziva** (vd Auld 1986). Esperantistoj formas heterogenan grupon, sed certa komuneco observeblas. Ankaŭ la multjara funkciado elformis siajn proprajn kulturajn kadrojn, realaĵojn kaj valorojn. Ragnarson (2006) rekonas unuecon en diverseco de e-kulturo.

La **lingvo** havas specialan rolon, ja ĉiu kulturaĵo reflektiĝas en ĝi, do ĝi estas portanto de la kulturo kaj ĝi estas ankaŭ parto de la kulturo (pensu pri la ĉinaj ideogramoj aŭ aliaj skribsistemoj kiuj influas la konceptadon de la aferoj). La gepatra lingvo havas bazan rolon ankaŭ en la alproprigo de kulturaj elementoj kaj normoj dum la ensociiga procezo de la infano. Ili lernas samtempe la lingvon kaj koni la mondon. Per alia lingvo

ni aliras al alia kulturo, ni ne simple anstataŭigas la vortojn kaj strukturojn, sed aplikas alian lingvan bildon. Esperanto havas sian specialan produktivan aglutinan strukturon kiu esprimas la rilatojn morfologie inter la semantike parencaj vortoj kaj tiel montras la rilatojn inter la nocioj pli klare (vd mian artikolon en ĉi-tiu libro).

La pensmaniero kaj valoroj kaŝiĝas profunde. Ĉu tio ŝanĝiĝas alproprigante Esperanton? Eble jam certaj valoroj, kiel interesiĝo kaj malfermiteco por alieco, egalrajta komunikado, paco predestinas iun esti esperantisto... Iuj komunaj elementoj de esperantistoj vidiĝas el la esploroj (Koutny 2010 kaj Stria 2015 kaj 2022).

La ĉiutaga kulturo en Esperantio estas pli limigita pro manko de propra lando kun institucioj (vd Koutny 1998). La artaĵoj same malplimultas krom literaturo, pro tio ke Esperantio organiziĝas ĉirkaŭ la lingvo. Sekvos superrigardo de kulturaj terenoj.

Gazetaro, radio, televido, interreto raportas pri la kulturaĵoj, havas siajn instituciojn kaj manierojn, tiel ankaŭ ili estos traktataj ĉi tie. **Scienco** estas specifa tereno, sed kiel rezulto de homa agado, estas konsiderata en tiu ĉi libro. Dum la ekviviĝo de Esperanto la literaturaĵoj montris ke ĝi estas vera lingvo, nuntempe ĝia taŭgeco por scienco pravas tion.

2. Arto en Esperantio

Arto estas grava parto de homa kulturo, specialaj konstruaĵoj, statuoj, pentraĵoj karakterizas diversajn popolojn, landojn, epokojn, sed tiuj ĉi artoj pli kaj pli internaciĝas nuntempe. La tradicia konstruarto en Japanio kaj Francio estas tre diferenca, sed en la grandaj urboj ni vidas tute similajn konstruaĵojn. Parto de arto ne aperas en Esperantio aŭ nur minimume, ja ĝi ne estas lando en iu donita loko kun ŝtataj organoj, politikaj, ekonomiaj kaj edukaj, kulturaj institucioj, konstruaĵoj, sed virtuala komunumo de esperantistoj dise en la mondo, loĝantaj en diversaj landoj, kadre de diversaj kulturoj, Wood (1979) parolis pri memelektita, ne-etna, ne-teritoria lingvokomunumo. Ĉu entute eblas paroli en tiuj terenoj pri Esperanta arto? Ni spuru!

2.1. Arkitekturo kaj skulptado

Specialaj konstruaĵoj planitaj por esperantistaj celoj arte realigitaj preskaŭ ne ekzistas. La Esperanto-domojn (kiel en Berlino, Herzberg aŭ sur la monto Vitoŝa) dediĉitajn al esperantista agado mi ne mencias ĉi tie, ja ili estas simplaj domoj, ne arte realigitaj kaj origine ne por celoj de esperantistoj. Ili tamen apartenas al E-kulturo kiel E-centroj.

La **Stel-domo** en Kuritibo (Brazilo) konstruita en la jardeko 1930 kaj renovigita en 2013, apartenanta al la universitato de Paranao, estas escepto. Elpensis kaj konstruis ĝin Augusto Gonçalves de Castro, esperantisto kaj teozofo kun la penso harmonie

kunigi la kvinpintan stelon de Esperanto kun la sespinta stelo de teozofio (pli detale vd Colling 2016, vd ankaŭ en <https://www.youtube.com/watch?v=P5hxRBUBgBM>).

Figuro 3: Steldomo en Brazilo

Figuro 4: Monumento La Espero

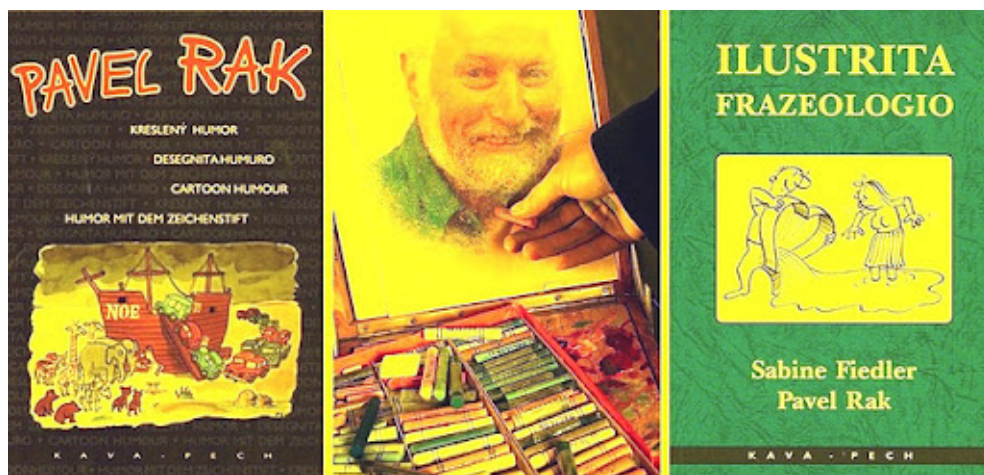
Ĉefe skulptaĵoj dediĉitaj al Zamenhof aŭ Esperanto ekzistas, vidu ilin en la listo de **Zeoj** (Zamenhof/Esperanto Objektoj, Röllinger 1997). La plej alta (12 m) Zamenhof-statuo troviĝas en Sabadell, Hispanio. La monumento **La Espero** de Jesper Neergard staras sur la Esperanto-placo de la aŭstra urbo Graz, ĝi estis kreita por esprimi la bazan ideon de Esperanto kaj dediĉita “Por Monda Komunikado en Paco kaj Libero” far Ivo Lapenna okaze de la centjariĝo de Esperanto (la inaŭguro kaj lia parolado aŭskulteblas: <https://www.youtube.com/watch?v=Bj4faoFr01s&t=15s>).

2.2. Pentrarto kaj aliaj belartoj

Malmultaj esperantistoj estas pentroartistoj, mi nur kelkajn mencios. Iuj kreas ion por Esperantio, ilustras librojn, aliaj praktikas sian arton sen speciala Esperanta celo. La demando leviĝas, ĉu ilia arto estas parto de Esperanta arto, ĉu ili esprimas ion el la Esperanta kulturo aŭ ĝeneralaj, internaciaj tendencoj, temoj aperas en iliaj verkoj, aŭ ili estas artistoj de sia nacio. Svorad Zavarský (2022) argumentas por ke arto kaj artisto povas aparteni al pluraj kulturoj.

Helga Plöttner (1932–) el Germanio estas pentristino kaj havis plurajn ekspoziciojn dum Esperanto-aranĝoj. Lastatempe ŝi desegnis portretojn de elektitaj esperantistoj kaj prezentis ilin en 3 kajeroj (*Esperanto por mi* 1-3, *Horizonto*, 2020-21 po 16 esperantistoj portretitaj). En la enkonduko ŝi skribis: “Mi laboradis en amo al ĉiuj esperantistoj.” Do, ŝiaj verkoj apartenas al Esperanta arto.

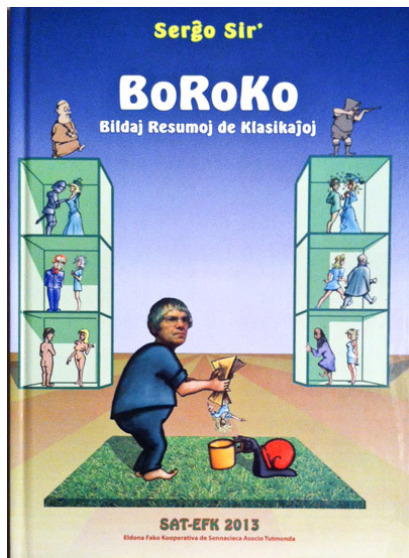
Pavel Rak (1939–) grafikisto kaj karikaturisto el Ĉeĥio ilustris multajn Esperantajn eldonaĵojn, ekz. *Ilustritan frazeologion* de Sabine Fiedler, 2004; la revuon *Juna Amiko*; librojn de Stefan MacGill kaj eldonis la 4-lingvan (inter ili Eo) *Desegnititan humoron*, do li evidente kreas Esperantan belarton.

Figuro 5: Ilustraĵoj de Pavel Rak

Serge Sire (1944–) el Francio, ilustranto de la revuo *La Kancerkliniko* kaj pluraj aliaj libroj. Mem verkis bildrakontojn (ekz. Sergo Sir' 2013: *BoRoKo*. Bildaj Resumoj de Klasikaĵoj. SAT – EFK). **Yanpetro Kavlan** (origine: Jean-Pierre Cavalan, 1943–) same el Francio anoncas siajn verkojn ankaŭ Esperante en sia retejo (yanpetro-kavlan.fr). Iuj liaj pentraĵoj havas Esperantan inspiron (la serio *Spactempo*, el kiu vidu sube NUN), li verkis bildstriojn (*Kuniks la kuniklo*) kaj planas nun bildstriojn pri la vivo de Zamenhof.

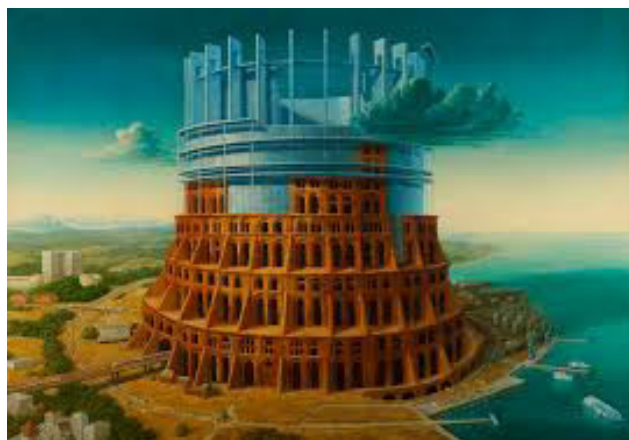
Figuro 6: Libro de Serĝo Sir

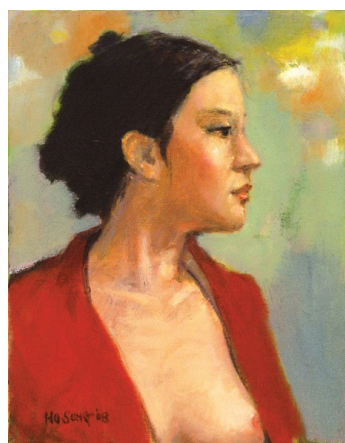
Figuro 7: NUN de Yanpetro Kavalan

Anna Striganova (1987–) el Rusio, verkistino kaj redaktisto, kreas strangajn, sed ĉarmajn fabelajn figurojn kaj uzas ilin en siaj fabeloj kiel ilustraĵojn (ekz. *Miraklo de unu momento*, 2014).

Andrzej Kołpanowicz (1938–2017) el Pollando estas konata pro siaj surrealismaj pentraĵoj ne speciale Esperanto-tamaj. Tamen eble ne hazarde li pentris Babel-turon (vd sube) kiu simbolas la lingvan problemon por kiu Esperanto proponas solvon. *Ho Song* estas esperantista pentristo en Koreio.

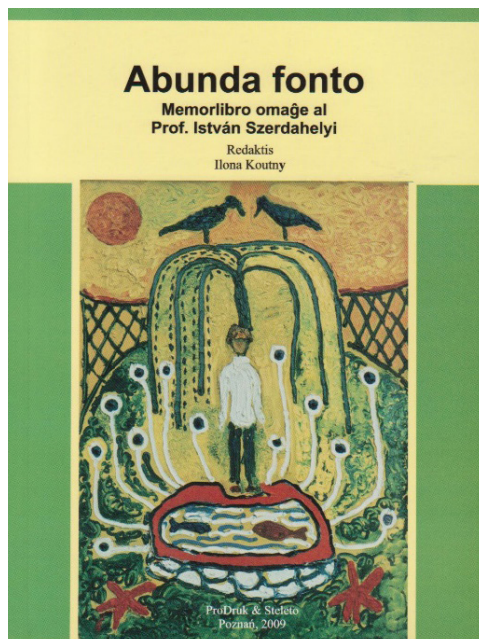
Figuro 8: Babel-turo de Andrzej Kołpanowicz

Figuro 9: olea pentraĵo de Ho Song

Figuro 9: Fabela figuro de Anna Striganova

Figuro 10: *Fontoj* de János Prunkl

En Hungario pentras ĉefe pejzaĝojn kaj ekspozicias *Erzsébet Ködmönné Janka* (1935–, <https://www.youtube.com/watch?v=PX76zmeVHPY>) kaj *Eszes Mária* (1951–, <https://www.youtube.com/watch?v=VPmHhtJIf0k>). La bildoj de *János Prunkl* (1939–) – hungara esperantista pentristo – ornamas la festlibron dediĉitan al István Szerdahelyi (*Abunda fonto*, 2009). La slovakaj pentristoj Martin Benka prezentas *Zavarský* (en tiu ĉi libro),

Katalin Kováts (hungarino en Nederlando, 1957–) elstaras per sia vitroarto kaj juveloj, ankaŭ silkopentrado.

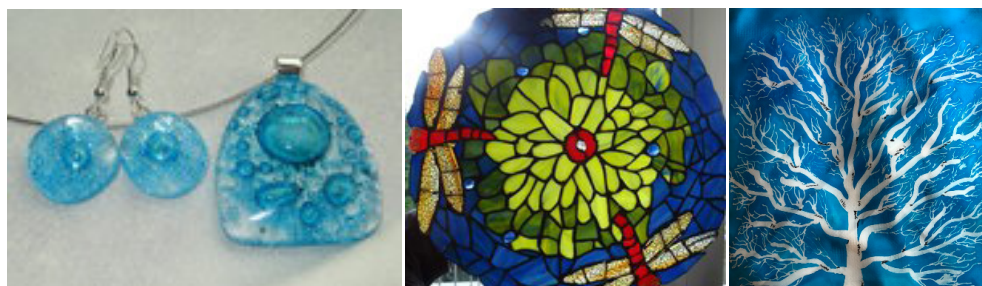

Figure 9: Verkoj de Katalin Kováts (juveloj, vitra lampo kaj silka ŝalo)

La *Enciklopedio de Esperanto* (1933, 1986²) mencias la *Esperantistan Vagabondan Klubon* kiu estis asocio de Esperantistaj pentristoj, literaturistoj kaj aliaj artistoj kaj funkciis en Skotlando inter 1906-14. En la reto troviĝas informo pri la pentrista tendaro en 2007 en Egerfarmos (Hungario) kie partoprenis 27 pentristoj. Kiuj ili estas, kion ili verkis? La temo bezonas pli multe da esplorado.

2.3. Muziko, kantado, dancado

Parolante pri muziko plej ofte temas pri esperantistoj kiuj ludas muzikon klasikan aŭ folkloran kaj prezentas tion en esperantista medio; kantistoj kantas kantojn kun Esperanta teksto. **Esperantigitaj (popol)kantoj** kaj **furorkantoj, kanzonoj** estas popularaj en la prezento de esperantistaj kantistoj, ekz. Anjo Amika el Hungario, Zuzanna Kornicka el Pollando aŭ Fabrice Morandeaŭ el Francio. Okazas ke iuj konataj artistoj kantas ankaŭ Esperante kiel la kazo de Jacques Yvart en Francio, Dinnyés József el HU.

Interesa evento estis la **Esperantlingva opero** en la ĉeĥa Nacia Teatro en Prago en 2018 kun titolo “La suferoj de la princo Sternenhoch” (http://esperanto-aeu.eu/wp-content/uploads/Informilo_5_2018.pdf). La verkistoj de la opero ne celis esperantistan publikon, male ili deziris, ke la teksto estu en nekomprenebla lingvo simila al la itala. La tekston esperantigis Miroslav Malovec. La prezento pruvis ke Eo bone taŭgas por opero

Ne malmultas kantoj speciale **verkitaj por esperantista publiko**, komence de la muzikigo de La Espero de Zamenhof kiel himno (plej ofte ludata la versio de Menil) ĝis la signalo de la Interlingvistikaj Studoj (Benoit Stasiaczyk). Ekzistas pluraj kantistoj-muzikistoj, muzikensembloj kiuj verkas E-rilatajn kantojn: JoMo, Kajto, Ĵomart kaj Nataŝa, Georgo Handzlik, Jonny M. (rep-regea muziko). Speciale menciendas la afrikaj ensembloj kiuj prezentas freŝan Esperantan muzikon. La rolo de **Vinilkosmo** kiun fondis kaj funkciigas de jardekoj Floreal Martorell, estas signifa: ĝi eldonas muzikajn KD-ojn de diversaj bandoj. Laŭ li, Esperanta rokmuziko estas „vivanta espokulturfenomeno” (1998).

Ne ekzistas specialaj Esperantaj dancoj, sed eblas spekti **dancojn** de diversaj popoloj dum naciaj vesperoj de UK-oj. La cirklodancoj kaj la mezamerika Bambo populariĝis dum junularaj esperantistaj renkontiĝoj, tio estas transpreno, sed samtempe jam parto de e-kulturo.

2.4. Literaturo

La originala kaj tradukita literaturo estas sufiĉe abunda kaj havas gravan rolon en la elformiĝo de la literatura lingvo en Esperanto ekde la komenco (pensu pri la tradukoj de Zamenhof, Grabowski kaj aliaj), tiel ankaŭ tio apartenas al la Esperanta

litertura trezoraro. Tiu artobranĉo kompareblas al la verka rikolto de malgrandaj popoloj, minoritatoj. Kiel specialaĵo menciendas ke esperantistaj verkistoj verkas en negepatra lingvo (iuj verkas nur en Esperanto) aŭ tradukas el la gepatra lingvo Esperanten – tio ne estas kutimo ĉe aliaj lingvoj. La abundon pruvas la dika *Historio de Esperanta literaturo* (Minnaja & Silfer 2015) kaj la anglalingva literaturhistorio de Sutton. Ekzistas ankaŭ komiksoj tradukitaj aŭ pretigitaj por Esperanto (vd Serĝo Sir’).

La temoj de originala literaturo povas rilati al ĝenerale gravaj temoj (kiel la verkoj de Trevor Steele), historiaj eventoj (vd romanojn de Anna Löwenstein) aŭ al dokumenta, biografia enhavo (verkoj de Roman Dobrzyński). La plimulto ne rilatas speciale al Esperanto, sed ekzistas verkistoj kiu elektis Esperanton ne nur kiel sian lingvon de kreado, sed ankaŭ iliaj temoj rilatas al la esperantista medio, al la vivo en Esperantio (kiel Spomenka Štimec).

2.5. Teatraĵoj

Malmultas eblecoj por spektakloj (dum UK-oj kaj grandaj Esperanto-aranĝoj) – tio malfaciligas la ekeston de teatraj trupoj. Plej ofte amatoroj ludas iun tradukitan teatraĵon, malpli ofte originalan teatraĵon, ekz. TESPAn en Francio. Vidu la artikolon de iama TESPAno, François Lo Jacomo en tiu ĉi libro. En la fama *Bulgara Esperanto-Teatro* (BET 1959-1997) ludis aktoroj kaj prezentis spektaklojn dum multaj Esperanto-aranĝoj.

Monodramoj estas pli konvenaj, ja ne necesas organizi la laboron de grupo el diversaj lokoj. Tiel aktorin Vida Jerman el Kroatio, Jadwiga Gibczyńska el Pollando. La pola Jerzy Fornal, cetere profesia aktoro, estis konata pro siaj spektakloj (ekz. *La Arlekeno*) kiujn li prezentis regule i.a. en la Varsovia klubo kaj dum la arta festivalo ARKONES en Poznań. La edzino, Zofia Banet-Fornalowa verkis historion de teatroj (1993). Vidu la artikolon de François Lo Jacomo en tiu ĉi libro.

2.6. Filmoj

Filmoj bezonas grandan budĝeton kiu mankas en Esperantio, tiel ekzistas tre malmultaj filmoj kaj profesiaj aktoroj. Eblas ilin dividi en:

- **Originalaj filmoj:** *Angoroj* – krimfilmo de Mahé (1964), la unua en Esperanto, kaj *Incubus* (1965), *Gerda malaperis* el la libro de Piron. Ilia nivelo ne estas alta.
- **Esperantaj dublaĵoj:** *En Eŭropo ie; Mefisto* (Oscar-premia filmo de István Szabó) en la 80-aj jaroj en Hungario. Nuntempe eblas meti Esperantan subtekston al filmoj.
- **Esperantaj enmetaĵoj** (vortoj aŭ teksto): *Diktatoro* (The Great Dictator 1940)
- **Dokumentaj filmoj** de Roman Dobrzyński: ekz. *100-jara Esperanto* (https://www.youtube.com/watch?v=g-TZsu_GMO0&t=398s), Oomoto, Bona Espero

Kinarto kaj ni estas antologio pri Esperanto en kino el 1990. Judit Schiller prezentas filmarton el historia vidpunkto (en tiu ĉi libro), pri la nuntempa kinarto raportas la *Verda Filmejo* (<http://filmoj.net>).

3. Amaskomunikiloj

Inter arto kaj ĉiutaga kulturo, la gazetaro, televido kaj pli kaj pli la interreto raportas pri arto kaj ĉiutaga vivo, eventoj kaj homoj, do grave kontribuas al la disvastigo de kulturo. Por stabila funkciado de amaskomunikiloj necesas konstantaj kunlaborantoj kaj tial financado. Ties manko malhelpis kaj malhelpas la funkciadon de Esperanta televido kaj oftaj radioelsendoj.

3.1. Gazetaro

En Esperantio ne eblis/as ĉiutagaj revuoj por komuniki freŝajn informojn pro la diasporeco de la lingvokomunumo. Nuntempe rete eblas tion fari, tamen ne ekzistas reta taga gazeto. Tio rekondukas nin al la baza problemo de financado. La plej ofte aperanta gazeto estis *Eventoj* eldonata en Hungario inter 1992-2002, ĉiun duan semajnon. Poste sekvas la longtradicia *Heroldo de Esperanto* kun sia 3-semajna ritmo kiun longe redaktis Ada Fighiera-Sikorska (1962-96), poste ĝin transprenis la Civito.

Ekzistas **monataj revuoj** (*Monato*, *La Ondo de Esperanto* – jam nur kvarfoje jare kaj rete), **6-4-foje aperantaj** kaj eĉ pli maloftaj (*Internacia Pedagogia Revuo*, *Literatura Foiro*); **internaciaj** (revuo *Esperanto*, *Kontakto*) kaj **naciaj** revuoj (ekz. *Turka Stelo*, la iamaj *El Popola Ĉinio kaj Hungara Vivo* ktp.). La plejmulto da gazetoj, revuoj koncentriĝas al la Esperanto-movado, ties aranĝoj kaj problemoj. Tamen *Monato* okupiĝas pri politikaj, ekonomiaj, kulturaj ktp. problemoj el la tuta mondo. Ĝia specialaĵo estas ke loĝantoj de diversaj landoj raportas pri problemoj en sia lando.

Fakaj revuoj malmultas, illi estas prefere sciencpopularigaj el la tuta granda tereno, ekz. *Scienca Revuo* kiu nun stagnas, *Medicina Internacia Revuo*, kvankam ilia rolo estus tre grava nun, montrante la uzon de Esperanto en scienco (vd artikolon en tiu ĉi libro), kaj helpante la terminografian laboron. Pri Esperanta gazetaro vidu la artikolon de Jukka Pietiläinen (2022).

3.2. Radio, televido, videofilmoj

La **radio-elsendoj** – kiuj jam atingis 100 jarojn – ofte okupiĝas pri la eventoj de internacia kaj loka Esperanto-movado, *Muzaiko* elsendas unuavice muzikon. La polaj Esperanto-elsendoj (<http://pola-retradio.org>) inkludas ankaŭ informojn pri polaj eventoj politikaj, ekonomiaj, kulturaj, turismaj kaj eĉ sciencajn novaĵojn. La Esperantaj

elsendoj de la *Pola Radio* funkciis dum preskaŭ 50 jaroj dank' al dungitaj redaktistoj- (i.a. Andrzej Pettyn kaj Barbara Pietrzak), poste en formo de retradio volontule.

Ankaŭ la Ĉina Radio Internacia (<https://esperanto.cri.cn>) havis Esperantajn elsendojn, eĉ ĉiutage, tiel ĝi signifis la plej oftan elsendadon inter 1964-2021, same ili inkludis novaĵojn el Ĉinio kaj la mondo. Nuntempe funkcias la retaj elsendoj, kun dungitaj redaktistoj. *Radio Havana Kubo* (<https://www.radiohc.cu/eo>) same elsendas regule Esperantajn, kubajn kaj mondajn novaĵojn.

La retaj elsendoj (podkasto, filmetoj) ne solvas la problemon de konstanta stabo kaj ĉiutaga informado. Pli detale pri radiofonio skribas Barbara Pietzak, nelacigebla redaktistino de la pola (ret)radio, en tiu ĉi libro.

La funkciigo de **televidaj elsendoj** bezonas pli grandan finan bazon kaj profesiajn dungitojn. Pro tio nur provoj de Esperanta televido okazis, ekz. en Brazilo, spekteblas filmetoj kadre de la Ĉina Radio Internacia. Anstataŭ la tradicia elsendo nur reta formo realigeblas parte. Vidu ankaŭ la artikolon de Balicki en tiu ĉi libro.

Videofilmoj pri diversaj eventoj, intervjuoj kun personoj, prelegoj jam troviĝas en youtube, ekzistas diversaj kanaloj (UEAviva, Esperanto + Edukado ILEI, Edukado.net, Katalin Kovats, TEJO Esperanto, Esperanto: piervi kanal), sed ili ne donas regulan programon.

3.3. Retaj novaĵoj. Vikipedio

Retradioj, asocioj, institucioj havas siajn novaĵpaĝojn (ekz. <https://revuoesperanto.org>), Vikipedio mem havas novaĵojn el la mondo, eĉ se ne ĉiutage. La Esperanta Vikipedio estas inter la riĉaj vikipedioj kun siaj 322 920 artikoloj (aŭgusto 2022), antaŭas gravajn naciajn lingvojn kiel la danan. Ĝi transprenis la rolon de la *Enciklopedio de Esperanto* (kiu aperis en Hungario en 1933, reeldono en 1986), do estas grava kultura fonto.

4. Ĉiutaga kulturo

La ĉiutaga kulturo (k) estas integra parto en nia hejmlanda vivo. Ni alproprigas ĝin dum la ensociiĝa procezo, dum la edukado hejme, en la ĉirkaŭaĵo kaj en la lernejo. En Esperantio ni ne partoprenas institucian instruadon, entute ne ekzistas eduka sistemo kaj aliaj kutimaj institucioj, pro tio tiu tereno estas limigita. Ni vidu ilin!

4.1. Realajoj

Kiel Esperantistaj realaĵoj ekzistas minimume: verda stelo kaj entute la verda koloro kiel simbolo, flago, insigno, sed mankas manĝaĵoj, vestaĵoj ktp. Floroj kaj

bestoj kiuj ofte aperas en nia ĉirkaŭaĵo kaj ankaŭ en niaj lingvaj komparoj (*svelta kiel kano; kuraĝa kiel leono*), estas malmulte konataj far esperantistoj (tion montris ankaŭ la esploroj de Ida Stria, 2015). Ĉiukaze floraro kaj bestaro estas diversaj pro la dismetiteco de la Esperanta parolkomunumo. Verŝajne estas pli da vegetaranoj inter esperantistoj ol ĝenerale en la popolo.

4.2. Lokoj kaj institucioj

Esperanto-movado havas siajn ĉefe **internaciajn instituciojn**, centrojn nur menciitajn kelkajn gravajn: **UEA** (Universala Esperanto-Asocio), fondita en 1908 kaj ĝia Centra Oficejo en Roterdamo (la decidita malapero de tiu simbola loko estas bedaŭrinda); **TEJO** (Tutmonda Esperantista Junulara Organizo); **SAT** (Sennacieca Asocio Tutmonda) kun sidejo en Parizo, fondita en 1921 kiel movado de esperantistaj laboristoj; **ILEI** (Internacia Ligo de Esperantistaj Instruistoj) fondita en 1949; **AdE** (Akademio de Esperanto), **AIS** (Akademio Internacia de la sciencoj) jam ne ligiĝas al San Marino. La vicon eblas daŭrigi. Ankaŭ la **Esperanta Civito** – kvankam volas apartiĝi de la oficiala Esperanto-movado –, dediĉanta sin al la kultivo de Esperanta kulturo, donas specialan koloron al Esperantio.

Ofte internaciaj kaj landaj asocioj ne havas sidejon. Nuntempe tiu formo jam estas pli funkcikapabla pro la retaj eblecoj. Ekzistas bone konataj centroj de landaj asocioj kiel la franca sidejo de *Esperanto-France* en Parizo (antaŭe Unuiĝo Franca por Esperanto (1898-2000)) aŭ la *Japana Esperant-Instituto* en Tokio.

Eldonejoj ofte ne havas sian redaktejon, la kunlaborantoj laboras kutime hejme, senpage. *Revuo Esperanto* ne plu estas redaktata en la CO, nek la junulara revuo *Kontakto*. La redaktejo de *El Popola Ĉino* (nuntempe nur retejo) funkcias en Pekino kun dungitoj. Iam la Hungara Esperanto-Asocio havis sidejon en Budapeŝto kaj eldonejon kun kelkaj dungitoj, inter ili ankaŭ la du kunlaborantojn de *SEC* (Scienca Eldona Centro). *FEL* (Flandra Esperanto-Ligo) havas sidejon kun libroservo en Antverpeno, Belgio; la franca asocio *Espéranto-France* en Parizo. La eldonejo *Mondial* troviĝas en Novjorko, ktp.

Bibliotekoj kaj muzeoj estas trezorejoj de la Esperanta kulturo, ili kolektas librojn, gazetojn, diskojn kaj multajn aliajn materialojn. La *Internacia Esperanto-Muzeo en Vieno* (nuna nomo: *Esperantomuzeo kaj Kolekto por Planlingvoj*: <https://www.onb.ac.at/eo/museen/esperantomuzeo/>), fondita en 1927, estas prestiĝa kaj riĉa biblioteko kaj muzeo samtempe. Ĝia reta katalogo traserĉeblas per *Trovanto* (priskribo de la kolekto en Tuidler 2021).

La *Biblioteko Hector Hodler*, fondita en 1908, unu el la plej riĉaj, troviĝis ĝis nun en la Centra Oficejo de UEA, en Roterdamo, transiras al Vieno. La *Biblioteko Butler* en Anglio entenas simile grandajn kolektojn da libroj kaj sonmaterialoj. Eblus

daŭrigi la vicon per la *Esperanto-libraro en Bjalistoko* kiu estas parto de la *Centro Ludoviko Zamenhof* kie estas konstanta ekspozicio pri Zamenhof, la *bibliotekoj de Aalen* (Germanio), *Svitavy* (Ĉeĥio) kaj aliaj. Ankaŭ retaj bibliotekoj kreskas, ekz. <https://libro.ee>.

La Esperanto-Muzeo ĉe la Universitato en Zaozhuang prezentas Esperantan kulturon per moderna tekniko (kiel interaktivaj bildoj) sur granda tereno (vidu prezenton en tiu ĉi libro de Li Xin). En la urba biblioteko en La Chaux-de-Fonds (Svislando) funkcias Esperanta biblioteko kaj *CDELI* (Centro de Dokumentado kaj Esploro pri la Internacia Lingvo: <http://www.cdeli.org>) kun riĉa kolekto en kaj pri planlingvoj dank'al la 65-jara laboro de Claude Gacond kaj kunlaborantoj.

La mapon de Esperantio konsistigas ankaŭ **Esperanto-centroj** kiuj ofertas kursojn kaj siajn materialojn por la esperantistaro kiel la *Interkultura Centro en Herzberg* (en la unika Esperanto-urbo Herzberg, Germanio); *kastelo Greziljono* kaj *Kvinpetalo* en Francio. *E&I* en Slovakio – kun konstanta kaj volontula stabo – realigas diversajn projektojn kun subteno de EU, organizas konferencojn en- kaj ekstermovadajn (ekz. por la poliglotoj). Ili transprenas la libroservon de UEA.

La legenda *Bona Espero* en Brazilo – dank'al la plurjardeka sindediĉa laboro de la geedzoj Grattapallia – edukis malriĉajn, ofte orfajn infanojn en Esperanta medio. *KCE* (Kultura Centro Esperantista) fondita en 1968 i.a. far Claude Gacond, nun apartenas al la Esperanta Civito kaj plenumas daŭre kulturajn taskojn.

Lernejoj kaj kursejoj kiuj ofertas Esperanto-kursojn: La Budapeŝta Universitato Eötvös Loránd havis dum ĉirkaŭ 40 jaroj *Esperanto-fakon* (d-ro István Szerdahelyi fondis ĝin en 1966, instruis tie Ilona Koutny 1986-95) kun fina diploma egalvalora al magistra. La Poznana Universitato Adam Mickiewicz funkciigas la 3-jarajn postdiplomajn Interlingvistikajn studojn ekde 1998 sub la gvido de prof-ino Ilona Koutny kaj ekde 2022 startas magistras studoj. La Amsterdama Unversitato havas *Esperanto-Katedron* kun prof. Federico Gobbo, kaj ofertas kursojn pri interlingvistiko kaj Esperanto. Prof-ino Sabine Fiedler ofertas plurfoje modulon kun interlingvistiko kaj Esperanto en la Lepsika Universitato (Germanio).

La usona somera universitato *NASK* (Nord-Amerika Somera Kursaro) proponas lingvokursojn kaj superajn kursojn ekde 1970 somere kadre de universitato kun subteno de la fondaĵo ESF. En kelkaj aliaj universitatoj okazas kursoj pri interlingvistiko aŭ Esperanto. En pluraj aliaj lokoj okazas Esperanto-kursoj. En Pisanica (Bulgario) funkciis *Internacia Esperanto-Kursejo de 1978 ĝis 1990*.

4.3. Eventoj, kutimoj

Same malfacile estus listigi eventojn kiuj okazas abunde en la mondo riĉigante la Esperantan kulturon. Lastatempe la lokaj eventoj iĝas internaciaj pro la interreta dis-

sendeblo. Programoj troveblas en *eventaservo.org*. La plej gravaj kaj regulaj estas la *Zamenhof-tagoj* (15a de decembro, naskiĝtago de Zamenhof), *UK*, kadre de kiu funkcias la *Kongresa Universitato*, *Esperantologia konferenco* ktp.; *IJK* (Internacia Junulara Kongreso), *ILEI-kongreso*; *Belartaj konkursoj* kaj multaj diversaj aranĝoj en diversaj landoj

4.4. Konataj personoj realaj kaj fikciaj

Ĉiuj esperantistoj konas la nomojn de Ludoviko Zamenhof, kreinto de Esperanto, de Lidia Zamenhof, tragiksorta lia filino, de Antoni Grabowski, unua interparolanto de Esperanto kaj patro de la Esperanta poezio, de KABE (Kazimierz Bein) kiu forlasis la movadon kaj tiel restis por ĉiam per la vorto *kabei*. Ivo Lapenna estis kaj Humphrey Tonkin estas elstaraj kaj influhavaj gvidantoj de la movado, ankaŭ oratoroj, Renato Corsetti dumviva motoro de la movado nur menciis kelkajn nomojn el la historio de la Esperanto-movado.

Same tre konataj estas la verkistoj kiel Kolomano Kalocsay kaj Julio Baghy, William Auld, verkisto de la *Infana raso*, proponata eĉ por Nobel-premio, la poetino Marjorie Boulton, Tibor Sekelj kun siaj vojaĝpriskriboj, Trevor Steele kaj eblus longe daŭrigi per elstaruloj el literaturo originala kaj tradukita.

El la nuntempo eblus menciis Katalin Kováts, elstaran personon de lingvoinstruado kaj ekzamenado, gvidanton de la porinstruista retejo *edukado.net* ekde 2001; Chuck Smith, iniciatinton de la Esperantaj Vikipedio, Duolingo (per kiu pli ol miliono lernis Esperanton) kaj Amikumu!. 200 famaj personoj el la historio de Esperanto-movado aperis en la libro *Nia Diligenta Kolegaro* (2018).

El sondado de miaj gestudentoj en la Interlingvistikaj Studoj (31 respondantoj el 19 landoj, 2022 – ili devis nomi 10 famajn esperantistojn) montriĝas kolora bildo: la supre menciitaj nomoj ĉiuj aperis komence de Zamenhof ĝis Chuck Smith, sed ankaŭ multaj aliaj el la fruaj tempoj kaj estanteco, movadanoj, verkistoj, muzikistoj, instruistoj... karakterize ankaŭ al la landoj el kiuj la studentoj venis, krome ankaŭ la studprogramo de la 1-a jaro povis influi ilin. Jen kelkaj plurfoje menciitaj nomoj (nombro de mencioj): William Auld (7), Julio Baghy (3), Peter Balaz (5), Marjorie Boulton (6), Andreo Cseh (3), Renato Corsetti (8), Antoni Grabowski (10), Hector Hodler (7), Hori Yasuo (4), KABE (9), Kolomano Kalocsay (3), Ilona Koutny (4), Katalin Kováts (8), Ivo Lapenna (12), Anna Löwenstein (5), Barbara Pietrzak (5), Claude Piron (7), Edmond Privat (11), Tibor Sekelj (5), Chuck Smith (9), Humphrey Tonkin (12), Gaston Waringhien (5), Bertilo Wennergren (5), Lidia Zamenhof (6), Ludoviko Zamenhof (18).

5. Kulturo kaj lingvo

Lingvo havas specifan pozicion en kulturo, ja ĝi spegulas la kulturon (ĉiuj kulturajoj havas sian nomon) kaj samtempe estas parto de la kulturo. Ekzistas vortoj kaj esprimoj

kies kompreno bezonas kulturajn konojn, ankaŭ en Esperanto. Ĉu internacia lingvo bezonas tiajn elementojn? La esploroj de Sabine Fiedler kaj Aleksandro Melnikov pruvas ilian ekziston kaj uzon (iliaj artikoloj troviĝas en tiu ĉi libro).

5.1. Kulture ŝarĝitaj vortoj kaj esprimoj

Kulture ŝarĝitaj vortoj kompreneblas surbaze de Esperanta kulturo kiel: *krokodili, kabei, gufujo, finvenkisto, ĝisostulo, verdulo, mojosa...* Kvankam malpli ol en etnaj lingvoj, sed ili troviĝas ankaŭ en Esperanto.

Fiksaj esprimoj, t.n. *kolokaĵoj* estas neeviteblaj same en Esperanto: *perlabori monon, trapasi ekzamenon, starigi demandon, grava malsano, pik(ant)a papriko*. Kutime ili estas kompreneblaj, sed ilia formo fiksiĝis en la etnaj lingvoj, parte ankaŭ en Esperanto, sed ilia uzo povas diferenci.

Parolturnoj kolorigas la skribon/parolon en vivanta lingvo: *eterna komencanto, kongresa edzino, rompi al si la kapon, fendi harojn, malfermi la okulojn al iu ktp*. Ili funkcias kiel parolbrikoj, t.e. unuoj kiujn ni uzas prete, sed ili estas ne ĉiam kompreneblaj el la signifoj de siaj elementoj.

Proverboj, vaste konataj en pluraj aliaj lingvoj transiris ankaŭ al Esperanto: *Al ĉevalo donacita oni buŝon ne esploras; Unu hirundo printempon ne alportas...* Tio estas tereno de frazeologio. La supremenciitaj kategorioj ofte fontas el la eŭropa kulturo: *ebura turo, bela kiel Venuso ...* (vd Corsetti 2021), *nigra merkato, fera kurteno ktp*.

Diraĵoj el Esperanto-kulturo, el la verko de konata persono, la t.n. **flugilhavaj vortoj** kiel *per flugiloj de facila vento; kedu min sinjorino...*, aperas en la lingvouzo (vd ankaŭ Melnikov 2015, 2022). Melnikov esploras ankaŭ la entekstajn kulturajn aludojn, kaj kion el tio tipa esperantisto, pli precize “tipa Esperanto-kulturano” (kiel li nomas ĝin laste) konas.

Kolokaĵoj, parolturnoj kaj proverboj estas *frazemoj* aŭ *frazeologiaĵoj* (Fiedler uzas nur la lastan terminon). Melnikov metas ĉion sub la kategorion de *esperantonimoj*, kiu konfliktas kun la uzo de esperantonimoj de Givoje (1979 komprenante sub tio sinonimojn, antonimajn, paronimojn). Eblus nomi ilin ankaŭ esperantismoj, sed tio konfliktus kun la uzo kiel komunaj celoj (vd 6.).

5.2. Lingvaj ĝentilecformoj

Lingvaj ĝentilecformoj apartenas al la tereno de pragmatiko. Ĉu la esperantista komunumo kun tiom da kulturaj diferencoj havas komunajn normojn en la lingvouzo? Mi provis tion spuri surbaze de enketo (Koutny aperonta).

Salutoj (*Saluton!, Bonan tagon* (tageron?), **alparoloj** (antaŭnomo, *samideano, s-ro* kaj *s-ino, gesinjoroj...*) enkondukas la komunikadon en diversaj situacioj, samtempe ili esprimas la rilaton inter la interparolantoj (diferencon de aĝo, socia statuso, sekso). Plej ofte la neformalaj, solidaraĵoj formoj uziĝas en Esperantio malgraŭ la diverseco

laŭ aĝo, statuso, religio, politikaj vidpunktoj... pro la memvola aliĝo al la komunumo de esperantistoj, sekvo de la sama ideo, manko de oficialaj kadroj.

La *eŭropeca-usoneca pli neformala lingvouzo* validas kutime dum internaciaj Esperanto-aranĝoj. La uzon de persona nomo ofte anstataŭas la Esperanta nomo ĉe Azianoj. Ili provas adaptiĝi al tio. Senpera, libera esprimo de opinio, eĉ negativa, komunikado, diskutado estas iusence altrudita al ili. La kulturaj diferencoj ekzistas ankaŭ inter esperantistoj kiujn la komuna lingvo en si mem ne povas solvi (vd ankaŭ Koutny 2020).

5.3. Lingva bildo de la mondo

Kiel ni etikedas la realecon per vortoj, kiujn esprimojn, komparojn ni uzas, estas karakteriza por la donita lingvo kaj ĝia kulturo, eblas paroli pri la lingva bildo de la mondo (traktado de la temo vd en Bartminski 2013). Kion Esperanto spegulas? Tion diskutas mia artikolo (represo el 2010) en tiu ĉi libro kaj Ida Stria en sia disertaĵo (2015).

La konkretaĵoj malpli influas Esperanton, ĝian lingvan bildon, ja la komunumo vivas en malsamaj realecoj. La produktiva vortokreado, la fakto ke la semantikaj rilatoj speguliĝas en la morfologiaj, donas la specifecon de la Esperantlingva bildo de la mondo.

6. Esperantismo

La plej profunda nivelo de kulturo manifestiĝas en la valoroj kaj pensmaniero. Esperantistoj devenantaj el malsamaj kulturoj, sociaj strukturoj, religioj havas diversajn valorojn kaj pensmanierojn. Komuna estas la kredo je la rolo de Esperanto kiel internacia lingvo certigante egalrajtan kaj facilan komunikadon. Tio estas la kerno de *Esperantismo* kiu ne egalas al la interna ideo. Esperanto ebligas ekkonon de aliaj kulturoj, landoj. Pro tio plejofte aliĝas homoj al la movado kiuj estas scivolemaj pri diverseco kaj malfermitaj, toleremaj por la alieco. Tio estas baza trajto de interkultura kompetento.

Identiĝo per Esperanto (male al la angla aŭ alia fremda lingvo) estas normala sinteno de esperantistoj, ja ĝi ne estas fremda lingvo, sed „propra” (Piron 1989: „*Esperanto estas pli profunde en nia menso ol aliaj fremdaj lingvoj, tie, kie pensado spontane transiĝas al vortoj*”). Lingvo estas grava parto de identeco, en la Esperanta komunumo tio iĝas determina: “mia lingvo estas mia nacio” fariĝis slogano de PEN-klubo esperanta (Universala deklaro pri la lingvaj rajtoj 1996).

La celoj/idealaj de lingvokomunumo:

1. Egalrajta lingva komunikado internacie per neŭtrala kaj facila lingvo
2. Paca kunvivado, helpemo (altruismo)
3. Interesiĝo, malfermiteco al la mondo, aliaj kulturoj, kultura konscio
4. Toleremo por la alieco, eĉ inkluzivemo de aliaj

bezonas ankoraŭ esplorojn (vd disvolvon de la problemo ĉe Stria 2015, 2022). La harmonian kunestadon helpas ke Eo uzatas dum E-renkontiĝoj, korespondado, amikaj kontaktoj, tiel por ĉiutagaj interparoloj, vojaĝraportoj, prezento de kulturo ktp, ne en vivgravaj temoj (kiel negoco, milito).

7. Scienco

7.1. Enkonduke

La uzo de Esperanto en scienco nuntempe same gravas kiel en literaturo komence, ja scienco estas bazo de niaj socioj, kaj ĝiaj rezultoj, scienca kunlaboro iĝis internaciaj. Sed la rolo de Esperanto estas minimuma en tiu tereno. Eo ne estas praktike uzata pro manko de fabrikoj, firmaoj kaj aliaj scienc-teknikaj institucioj. Ankaŭ la esplorado en socisciencoj – kio eblus sen institucia fono – estas malmulta pro manko de financado, kondiĉoj kaj teamoj. Tamen okazis esploroj en la tereno de komputa lingvistiko: tre prestiĝa estis la DLT maŝintraduka projekto en la 80-aj jaroj en Nederlando; mi mem okupiĝis pri parolsintezo ĉe la Budapeŝta Teknika Universitato (1986-91).

Do, kaze de natursciencoj kaj tekniko eblas nur paroli kaj skribi Esperante pri diversaj temoj, ĉefe en popularscienca formo, ja sciencaj rezultoj devas aperi en specialistaj revuoj en pli uzataj lingvoj, nuntempe unuavice en la angla (se tamen io aperas E-e kiel iu meterologia malkovro dum la dua mondmilito, restas nerimarkita). En lingvistiko, pedagogio, sociologio, historio (socisciencoj) eblas plenumi limigitajn esplorojn kaj publikigi ilin en esperanta medio aŭ etnolingve en specialistaj revuoj. Fakte, ambaŭdirekta publikigado necesas kio premas per respondeco la esperantistan esploriston. Pro tiu situacio malmultas scienca literaturo (vd tamen Blanke 2003, 2004) kaj ellaboritaj terminaroj krom kelkaj ekzemplaj (vd poste). Sciencaj forumoj – kiel *ISAE* (Internacia Scienca Asocio Esperanta) kaj *AIS* (Akademio Internacia de la Sciencoj) ne progresas, *Scienca Revuo* stagnas, sed retaj eblecoj aperas.

7.2. El la historio de scienca aplikado

Komence la scienca aplikado havis pli grandan ŝancon ol nun, ja la komuna lingvo estis jam evidente bezonata, sed la angla ankoraŭ ne havis primaran rolon. Aperis verkoj kaj terminaroj kiel: la *Matematika terminaro kaj krestomatia* (Bricard, Raoul 1905) aŭ verko pri la ne-euklida geometrio (Vörös Cyrill 1911: *Elementoj de la geometrio absoluta*. Budapest: Eldonejo Kókai).

Nepre necesas mencii la verkon *Enciklopedia Vortaro Esperanta-Germana* (Eugen Wüster: 1923-29) kie **Wüster** – konsiderata poste patro de terminologio – unue vortumas la **bazajn principojn de terminologio**, poste en sia disertaĵo (en 1931: *Internationale Sprachnormung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik*)

(Vera Blanke 2013). Paul Neergaard aperigis lilbron: *La vivo de plantoj* (1957) por mencii alian ekzemplon.

Ottó **Haszpra** (1928-2012), hungara profesoro pri hidrologio vigligis la sciencan agadon kaj publiigkodon (eldonis la periodaĵon *Sciencaj Komunikaĵoj* kaj kompilis (kun Géza Felső kaj Detlev Blanke) en 1988: *Esperanto – Lingvo de la Natursciencoj kaj Tekniko 1887-1986* (kiun eldonis la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-Problemo de UEA).

ISAE – fondita en 1906 – havas longan historion, sed ne povas vere disvolviĝi. Ĝi havas nun FB-paĝxon (<https://www.facebook.com/ISAEScienciaRevuo/>) kaj kelkajn popularsciencajn artikolojn kun bildoj (<https://www.sciencia-asocio.com>, la lasta en 2019) kiel daŭrigon de la Scienca Revuo kiu ĉesis aperi en 2017 (la antaŭlo *Internacia Scienca Revuo* estis fondita en 1904, SR ekde 1949).

Ĝian rolon iusence transprenis **AIS**. Prof. Helmar Frank fondis AIS kiel universitaton kun sidejo en San Marino, kiel ne-movadan institucion kun Ilo, t.e. Esperanto kiel unu el la oficialaj lingvoj, sed ekde 1995 AIS jam kunlaboras kun UEA kaj dum UK-oj okazas komunaj sesioj de IKU (Internacia Kongresa Universitato) kaj AIS (kiu daurigas la enkondukajn prelegojn), prezidas ĝin prof. Amri Wandel. Li (foje kun aliaj) redaktas ankaŭ la eldonaĵon de la *Internacia Kongresa Universitato* ekde 1997 kiu lastatempe pliampleksiĝis per la prelegoj en la Scienca Kafejo (same dum UK) kaj de la universitataj prelegoj kadre de BET (Baltiaj Esperanto-tagoj). Tio estas grava afero el la vidpunkto de scienca eldonado. Tiel scienc(popularig)aj prelegoj kaj tekstoj atingas grandan publikon ĉiujare, sed la universitata instrua funkcio parte perdiĝis. Sen konstanta stabo kaj studprogramo tio ne estis ĉiukaze konvene realigebla.

Nuntempe junuloj provas agi en la tereno de scienco kadre de *Scivolemo* per popularsciencaj blogoj (<https://scivolemo.wordpress.com>) kaj videoj en Youtube (https://www.youtube.com/results?search_query=Scivolemo). Same junaj esperantistoj organizis en 2021 IRIS (Internacia Reta Interfaka Simpozio).

El inter la **Fakaj Asocioj** de UEA la medicinistoj (UMEA: Universala Medicina Esperanto-Asocio) bone funkcias, organizas kongresojn kaj eldonas revuon MIR (Medicina Internacia Revuo).

Sciencaj konferencoj maloftas, sed okazadas regule. El la pasinteco eblas mencii Interkomputon en Budapeŝto, en 1982. En 1978 en Ĉeĥoslovakio startis sciencaj konferencoj AEST, SAEST kaj poste ekde 1998 **KAEST** (Konferenco pri Aplikoj de Esperanto en Scienco kaj Tekniko) dank'al Petro Chrdle (Ĉeĥio). Ekde 2010 E@I daŭrigas la laboron en Slovakio. Tiel ĉiujare aperas la konferencaj eldonaĵoj

7.3. Eldonado kaj bibliotekoj

Scienca eldonado ankaŭ nacilingve malfacilas kaj ne estas profitdona. Ekzistas tre malmultaj sciencaj libroj. Kiel historia interesaĵo UEA fondis *Scienca Eldonan Centron* (SEC) post la UK en Budapeŝto, en 1983, kie laboris András Lukács kaj mi.

SEC eldonis kelkajn librojn (ekz. Endre Dudich 1983: *Ĉu vi konas la Teron? Ĉapitroj el la geologiaj sciencoj*) kaj la revuojn (*Internacia Komputado*, poste *Fokuso*), parte *Sciencaj komunikaĵoj* (red. Otto Haszpra (1975-86).

Inter **bibliotekoj** kaj **retaj kolektoj** speciale menciindas la valora **STEB: Scienca kaj Teknika Esperanto-Biblioteko** kiu ekde 1998 kolektas Esperantajn sciencajn-teknikajn verkojn, vortarojn en Budapeŝto (László Szilvási iniciatis ĝin en la redakcio de Eventoj, poste Esperanto-Centro Eventoj: <http://www.eventoj.hu/steb/>). La kunlaborantoj diĝitigis grandan nombron de faka literaturo ne plu alirebla (parte skanis, entajpis) aŭ disponigis ligojn al retpaĝo. Ankaŭ artikoloj el malnovaj numeroj de Scienca Revuo troviĝas tie (<http://www.eventoj.hu/isac/scienca-revuo/>). Troviĝas tie 50 fakoj kaj 36 temoj por vortaroj, terminaroj. En grandaj bibliotekoj kiel la *Eperanto-Muzeo* en Vieno, *CDELI* en La Chaux-de-Fonds, Biblioteko de Aalen ktp. troviĝas sciencaj verkoj.

Wikipedia estas fonto de sciencaj informoj, ofte tradukitaj el aliaj lingvoj. Sciencaj novaĵoj aperas ankaŭ en la Pola kaj Ĉina radioj.

8. Konklude: ĉu lingvo povas krei kulturon?

E-kulturo ekzistas en diversaj terenoj de la ĉiutaga vivo kaj arto (kvankam ne ĉam tiom riĉa kiel en naciaj kulturoj), ankaŭ en la pensmaniero de esperantistoj troveblas komunaj ecoj – kiel ni vidis el la trarigardo. Ĝi disvolviĝis dum la longjara funkciado de la lingvo en parolkomunumo. Blanke (2005) emfazas la rolon de parolkomunumo en la formiĝo de specifa E-kulturo. La plenan gamon eblas nur skizi ĉi tie, kaj eĉ en universitata kurso (Interlingvistikaj Studoj en AMU).

Esperanto portante parton de kulturo el siaj fontolingvoj eŭropaj, dum sia funkciado riĉiĝis el aliaj kulturoj, el la tutteriĝanta internacia kulturo kaj la lingvokomunumo elformis sian propran kulturon (Koutny 2018), kiu aperas en tekstoj laŭ la analizoj de Melnikov. Eblas diskuti en kelkaj kazoj, ĉu temas pri Esperanta kulturo aŭ kulturo de esperantistoj. Esperantistoj estas kutime dulingvaj (aŭ pli) kaj dukulturaj, tiel la miksiĝo inter kulturoj kaj reciproka influo eblas.

Bibliografio

- Auld, W. 1986: *Kulturo kaj internacia lingvo*. Chapeco: Fonto
- Banet-Fornalowa, Zofia 1993a: *Polaj aktoroj kaj Esperanto-teatro 1887-1992*
- 1993b: *Skize pri Esperanto-teatro: 1887-1992*
- Bartmiński, Jerzy 2013: The Cognitive definition as a Text of Culture. En: Głaz, A. & Danaher, D. & Łozowski, P.: *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*. London: Versita. 161-180.
- Blanke, Detlev 2003: *Interlingvistiko kaj esperantologio: vojoj al la faka literaturo. Esperanto-dokumentoj 39E*. Rotterdam: UEA. Aperis ankaŭ angle en 2004: *Interlinguistics and Esperanto Studies: paths to the scholarly literature*.

- 2005: Ĉu esperanto havas kulturon? Jes kaj ne! En: *libera folio* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Komentario/chukulturo/>
- Blanke, Wera 2013: *Pri terminologia laboro en Esperanto. Elektitaj publikajoj*. D. Blanke (red.). Novjorko: Mondial
- Colling, Ivan Eidt 2016: Stel-domo en Kuritibo, Brazilo: materiigo de lingva kaj filozofia idealoj. En: J.A. Vergara & A. Andre (red.) 2016: *Internacia Kongresa Universitato*. Roterdamo: Universala Esperanto-Asocio
- Corsetti, Renato 2021: Komuniki trans kulturaj baros per esperanto. En: Ilona Koutny & Ida Stria & Michael Farris (red) 2021: *The Intercultural Role of Esperanto / Interkultura rolo de Esperanto / Rola międzykulturowa Esperanta*. Poznań: Rys. 103-115.
- Dasgupta, Probal 2021: Tranlating the anti-exotic: The modulation of cultural settings in a Bangla translation of Waitapu via Esperanto. En: Koutny & Stria & Farris. 65-76.
- Fiedler, Sabine 2022: La frazeologio de Esperanto kiel spegulo de kulturo. En: tiu ĉi libro
- & Rak, Pavel 2004: *Ilustrita frazeologio*. Dobřichovice: Kava-Pech.
- & Brosch, Cyrill 2018: Esperanto – a lingua franca in use. A case study on an educational NGO. En: *LPLP* 42: 194-219.
- Gorecka, Halina & Korjenkov, Aleksander 2018: *Nia Diligenta Kolegaro. Biografioj de 200 emientaj esperantistoj*. Serio Scio 10. Kaliningrad: Sezonoj & Kaunas: Litova Esperanto-Asocio
- Ĝivoje, Marinko 1979: *Esperantonimoj*. Pisa: Edistudio
- Hofstede, Gerd 1991: *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London & New York: McGraw-Hill
- 2011: *Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- Koutny Ilona 1998: Interkultura komunikado. En: Wandel, Amri (red.) 1998: *Internacia Kongresa Universitato*. Rotterdam: UEA. http://interl.amu.edu.pl/sub_„Publikajoj”
- 2010: Esperantlingva bildo de la mondo. En: Detlev Blanke & Ulrich Lins (red.): *La arto labori kune. Festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: UEA.
- 2018: Can language create culture? A case study of the planned language Esperanto. En: A. Biedrzyńska & M. Zięba-Plebankiewicz & G. A. Ziętałi: *Język i jego wyzwania: język w kulturze, kultura w język. Tom I. Językoznawstwo*. Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu. 69-75. https://www.academia.edu/38366224/Can_language_create_culture_A_case_study_of_the_planned_language_Esperanto
- 2020: Role of Languages in Intercultural Communication. En: Ilona Koutny & Ida Stria & Michael Farris (red.) 2020: *Role of Languages in Intercultural Communication / Rolo de lingvoj en interkultura komunikado / Rola języków w komunikacji międzykulturowej*. Poznań: Rys. 19-30.
- 2022 aperonta: *Politeness in international context through the use of Esperanto*.
- Lo Jacomo, François 2022: Teatro: *Esperanto-kulturo aŭ kulturo per Esperanto?* En: tiu ĉi libro
- Melnikov, Aleksandro 1992: *Specifaj kulturaj scioj de la Esperantista kvazaŭetno kaj ilia respeguliĝo en la koncerna lingvaĵo*. Rostov-na-Donu: la aŭtoro
- 2015: *Gvidlibro tra Esperantio (konciza leksikono de la Esperanto-kulturo: esperantonimoj, realioj kaj flugilhavaj vortoj)*. Rostov-na-Donu: la aŭtoro
- 2022: *Esperantonimoj kiel enlingv(aj)a speguliĝo de la specifa Esperanto-kulturo*. En: tiu ĉi libro
- Pietiläinen, Jukka 2022: *Esperanto-gazetaro: historio kaj perspektivoj*. En: tiu ĉi libro
- Pietrzak, Barbara 2022: *Esperanto en radio*. En: tiu ĉi libro
- Piron, Claude 1989: *Esperanto el la vidpunkto de verkisto*. Vieno: Pro Esperanto

- 2006: Choosing an official language / Wahl einer Amtssprache. En: Ammon, U. et al. (red.): *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 3/3. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 2484-93.
- Pontes, W.T. & Lucas, Anthony 2017: Internacia Scienca Asocio Esperanta (ISAE): Pli ol 110 jaroj da historio. En: *Tra la mondo*. 2017/3 julio
- Ragnarsson, Baldur 2006: *La esperanta kulturo: unueco en diverseco*. En: *libera folio*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/baldurkulturo/>
- Röllinger, Hugo 1997: *Monumente pri Esperanto – ilustrita dokumentaro pri 1044 Zamenhof/ Esperanto Objektoj en 54 landoj*. Rotterdam: Universala Esperanto Asocio. <http://reto.uea.org/.php?ero=monumente NE>, <https://ur.1lib.pl/ireader/3052303>
- Stria, Ida 2015: *Towards a Linguistic Worldview for Artificial Languages. Doctora disertaĵo*. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/50440529/PhD_Stria_ArtificialLanguages-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1660660511&Signature=HIq6iHRA2TjBAk-DojE
- 2022: *Esperantlingva komunumo kaj ĝia identeco*. En: ĉi-tiu libro
- Tuider, Bernhard 2021: Bibliotekoj 1: *Diĝitaj dokumentoj el la Kolekto por Planlingvoj de la Aŭstria Nacia Biblioteko*. <https://esfconnected.org/2021/01/11/bibliotekoj-1/>
- Universala deklaro pri la lingvaj rajtoj 1996 <https://www.esperantio.net/index.php?id=19;angle>: https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals389.pdf
- Wood, R.E. 1979: A voluntary, non-ethnic, non-territorial speech community. En: W.F. Mackay, J. Omstein (red): *Sociolinguistic studies in language contact*. The Hague: Mouton de Gruyter
- Zavarský, Svorad 2022: *Ĉu Esperantio bezonas propran arton?* En: ĉi-tiu libro

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Pripensu diversajn difinojn de kulturo!
- 2) Kiun rilaton havas la individua kulturo kaj kulturo de lingvokomunumo?
- 3) En kio diferencas la Esperanta kulturo de la naciaj kulturoj?
- 4) Elektu iun artobranĉon (pentarto, muziko ktp.) kaj karakterizu ĝian aperon en Esperantio!
- 5) Trovu esperantistajn artistojn en via lando kaj prezentu ilin! Ĉu ilin influas la nacia arto?
- 6) Prezentu iun esperantan eventon / centron / eldonejon en via lando aŭ alie!
- 7) Prezentu iun esperantan revuon / radiostacion / retejon en via lando aŭ alie!
- 8) Ĉu esperantistoj havas komunajn valorojn? Ĉu estas simileco en ilia pensmaniero?
- 9) Kiuj lingvaj elementoj estas kulture ŝarĝitaj?
- 10) Ĉu uzo de Esperanto estas grava en scienco? Se jes, kial?
- 11) Kiel eblas havi pli da sciencaj verkoj kaj terminaroj en Esperanto?

Iłona KOUTNY doktoriĝis pri lingvistiko en la Budapeŝta Eötvös-Universitato (HU), kie ŝi instruis dum jardeko ĉe la Esperanto-fako. Habilitiĝis ĉe la Adam Mickiewicz Universitato en Poznano (AMU, PL), kie nun ŝi gvidas la Hungaran Katedron kaj ankaŭ la internaciajn postdiplomajn Interlingvistikajn Studojn. Membro de la Akademio de Esperanto (1998-2016), profesoro de AIS. Esplorterenoj: internacia kaj interkultura komunikado, lingvo kaj kulturo, esperanta gramatiko kaj leksikografio.

ikoutny@amu.edu.pl; <http://interl.amu.edu.pl/interlingvistiko/Iłona.html>

Kulturo – lingvo – lingvokomunumo

Krom esperantlingvanoj, ĉu esperantistoj? Du esencaj trajtoj de la E-kulturo

Resumo

Kiaj valoroj identigis (aŭ daŭre identigas) homojn kiel anojn de Esperantio (krom la fakto ke ili estas supozeble esperantlingvanoj, t. e. anoj de E-komunumo)? Per tiu eseo, mi celas parte respondi al tiu demando. Krom difini kelkajn ŝlosilajn konceptojn – tiujn de “Esperanto-komunumo”, “Esperanto-movado”, “Esperanto-kulturo” kaj “Esperantio” – mi provas skizi du aspektojn kiuj, laŭ mia vidpunkto, elstaras kiel karakterizaj trajtoj de E-kulturo: unue ĝia utopia fono, kiu baziĝas sur kelkaj ideoj ligitaj al Esperanto ekde ĝia apero – tiuj de “rondo familia” kaj “pacaj batalantoj” inter aliaj – sed aktualiĝas per la aldono de “novaj utopioj” en Esperantio, ĉefe post la dua mondmilito kaj la “Praga Manifesto” (2000). Due, mi prikomentas la rolon de la historiaj, artaj kaj materiaj heredaĵoj en Esperantio. Spiritaj heredaĵoj de E-kulturo – kiel ties originala literaturo, historio, simboloj k.a. – same kiel materiaj heredaĵoj – institucioj, sidejoj, bibliotekoj k.a. – konsistigas Esperantion, kaj reprezentas fortajn signojn de esperanta identeco.

Enkonduko

Tuj post la unua mondmilito, Wiktor Elski (pseŭdonimo de Stanisław Zygmunt Braun, 1893-1956), demandis per la poemo “La leĝendo”, ĉu Esperantistoj estos es-tontece rigardataj nur kiel historia kuriozaĵo, atestante la ekziston de iu stranga popolo de la pasinteco, kiu revis starigi ian utopian mondan komunumon:

Ĉu sole iaj histori-fosistoj
prezentos al la taga lum' rakonton
pri ni, pasintaj jam, esperantistoj,
kiuj pupilon fiksas en Estonton,
kiuj kredis, ke per laborad' ilia
formiĝos unu rondo familia?

La fakto, ke la poeto uzis la pronomon “ni” por karakterizi la esperantistojn, kaj aludis al la “rondo familia”, esprimo de L.L. Zamenhof, elmontras la daŭran ekziston de la ideo, kaj eĉ de la deziro, ke esperantistoj konsistigu apartan komunumon (prefereble pluvivanta en la estonteco!). Fakte, per la esprimo “rondo familia”, subkompreniĝis

ja la celo starigi iaspecan homan komunumon ĉirkaŭ kaj krom la internacia lingvo proponita de L.L Zamenhof.

Oni povas diri, ke Zamenhof, pli ol lingvon, celis krei kulturon, kaj, konsekvence, socion esperantistan (Tonkin 1994: 99). Tio pravigas la strebon ne nur provizi tiun lingvon per literaturo ekde ĝia genezo, sed ankaŭ difini kernajn valorojn kiuj akompanos – ne sen postaj debatoj kaj eĉ disputoj – la historion de la esperanta movado. Ĉu la zamenhofa idealisma vizio de la esperantistoj kiel pacaj aktivuloj karakterizita ekzemple, per la koncepto de “interna ideo”¹ ankoraŭ validas en la movado? Ĉu, tute kontraŭe, plej pezas por esperantistoj la praktika kaj neidealisma sinteno al Esperanto kiel nur lingvo, ideo kiun jam defendis la subskribantoj de la tiel nomata *Deklaracio pri la esenco de Esperantisto?*² Tio restas kiel malferma debato, kaj ekzempligas unu el la pluraj kontraŭdiroj enecaj al la Esperanto-kulturo kaj movado (Fettes 2015 [1991]; Galor 2001)³. Tamen, la ekzisto mem de tiu diskuto estas indico ke, krom simplaj esperanto-lingvanoj, esperantistoj eble konsistigas ankaŭ specialan kolektivon.

Tamen, same kiel ĉiuj sociaj kolektivoj, la esperantista ne estas tute kohera kaj homogena, nek karakteriziĝas per la samaj trajtoj dum sia historio. Socia fenomeno estas ja dinamika afero, ĝi malkaŝas delikatan ekvilibron inter la daŭreco de siaj fundamentaj kulturaj bazoj (aŭ “fondaj ideologioj”) kaj la rapida ŝanĝo de sia karaktero, dum la tempo. Per tiu studo, mi celas skizi kelkajn aspektojn koncerne E-kulturon: en la unua parto, mi klopodas distingi kelkajn ŝlosilajn konceptojn por tiu debato (tiuj de komunumo, movado, kulturo kaj “Esperantio”); en la dua parto mi reliefigas du karakterizajn trajtojn kiuj, laŭ mia vidpunkto, ŝajnas aparte kernaj por la kompreno de E-kulturo: ĝia utopia fono kaj la historiaj artaj kaj materiaj heredaĵoj.

1. Esperanto-komunumo, movado, kulturo: kelkaj difinoj

Laŭ socilingvistika vidpunkto, lingvo estas socia fenomeno (Smith 1998). Tiusence, la koncepto de lingvo inkluzivas la lingvo-uzon, kaj do la uzantojn. Koncerne Esperanton, ĝiaj uzantoj konsistigas diasporan, ne etnan, ne teritorian, memvolan lingvan komunumon⁴ (Wood 1979: 433). Tio ne koincidas kun Esperanto-movado, ĉar ne ĉiuj

¹ Jam en 1906, dum la dua Universala Kongreso en Ĝenevo, Zamenhof kontraŭstaris la ideon, ke Esperanto havu nenian ideologion, per la koncepto, kara al la E-kulturo de “interna ideo” (Zamenhof, 1929 [1906]: 372).

² Ĝi estas akceptita de la Unua Universala Kongreso de Esperanto en Bulonjo-ĉe-Marŝo la 9-an de aŭgusto 1905, kaj inter pluraj (gravaj) interkonsentoj, la plej tikla estus la difino de esperantisto kiel ĉiu persono, kiu scias kaj uzas la lingvon Esperanto, tute egale por kia celo. La konsekvenco de tiu difino estas ke Esperanto estas nur lingvo, sen aparta manieron vidi la mondon, t.e. ideologio.

³ Pli malsupre mi klopodas diferencigi la paron movado / kulturo; ne ĉiuj esperantlingvanoj estas movadanoj, sed ili estas legitimaj konsumantoj kaj kreantoj de e-kulturo.

⁴ Kvankam preciza, la vorto “diaspora” povas okazigi problemon kiam per ĝi oni priskribas e-komunumon. Kiel asertas Galor (2001): “Diasporo (etimologie la vorto devenas de la greka: *diaspora*

Esperanto-uzantoj estas movadanoj (aŭ Esperanto-agantoj). Per Esperanto-movado, kompreniĝas subgrupo de la esperanta komunumo⁵, kiu politike kaj kolektive agas celante organizi la komunumon, produkti kaj subteni ĝian kulturon, reprezenti la idearon de Esperanto antaŭ internaciaj organizoj, proponi la enkondukon de Esperanto kiel internacian komunikilon, starigi eduk-sistemojn pri kaj per esperanto, inter aliaj. Tiujn lastajn oni povas nomi ankaŭ “Esperanto-agantoj” (Galor 2001).

Do, unuflanke oni havas la plej vastan grupon de esperantistoj kiuj iel uzas la lingvon (por turismo, por interrilatoj kun aliaj esperantistoj, por aliro al la esperanta kulturo per legado, per aŭskultado de muziko, per partoprenado en kluboj, kongresoj ktp.); tiu pli vasta grupo konsistigas pli vastsence la E-komunumon. Aliflanke, oni agnoskas iun pli striktan aron da individuoj aktive engaĝiĝantaj en laboroj favore al la komunumo mem (instruante la lingvon, organizante eventojn, reprezentante la grupon en asociojn ktp.): tiuj lastaj konsistigas striktsence la E-movadon. Pluraj esperantistoj povas movadumi dum parto de sia vivo kaj ĉesi movadumi pro pluraj kialoj, same kiel pluraj aliaj povas nur uzi la lingvon dum kelke da tempo kaj nur poste aŭ eĉ neniam fariĝi movadanoj⁶.

Alia afero, tamen, estas Esperanto-kulturo. Kio estas kulturo? Kulturo estas malfacile difinebla koncepto per si mem. Anthony Giddens kaj Philip W. Sulton (2015) proponis difini ĝin kiel la vivmanieron kiu karakterizas iun socian grupon, konsistantan el elementoj kiujn oni lernas kadre de tiu socio, kiel lingvon, valorojn, religion, sociajn regulojn, kutimojn, leĝojn. Oni povas ankaŭ aldoni al tiu koncepto la materiajn kaj artajn produktaĵojn de tiu socio. Sume, laŭ tiu ampleksa difino, Esperanta kulturo estas do la rezulto de la agado de la Esperanto-komunumo entute, kaj inkluzivas ĉion kion esperantistoj (kaj uzantoj kaj agantoj) faras kiel esperantistoj. Ĝi enhavas ne nur la tiel nomatan “altan kulturon” (ekzemple, literaturon, arton, tradukadon ktp.), sed ankaŭ ĉiujn spiritajn kaj materiajn aferojn kiuj rezultas de la agoj, moroj, pensoj de homoj identiĝantaj kiel membroj de la E-komunumo (tiusence, libroj, kongresoj, muzikoj, simboloj, interŝanĝoj, kutimoj, interagoj per sociaj retoj kaj eĉ mitoj estas parto de E-kulturo).

Tamen, ĉar la Esperanta kulturo estas tre diversa kaj kunigas elementojn el pluraj etnaj kulturoj (ĉiuj esperantistoj estas partoprenantoj de almenaŭ du komunumoj, la nacia kaj la esperantista), estas tre malfacile diri kio specife karakterizas la Esperantan kulturon. Ĉu estas io komuna kultura bazo por la esperantistoj? Kiaj aferoj

---

“disigo”; de *diasperein* “disiri”) signifas ian antaŭan staton de iu nacia aŭ religia komunumo, kiam ĝiaj membroj vivis kune sur iu teritorio”.

⁵ Mi evitas la vorton “socio”, ĉar kelkaj konsideras, ke iu komunumo nur estas “socio” se ĝi disponas siajn proprajn ekonomiajn rimedojn, tiel ne estas la kazo por Esperanto-komunumo, kiu ĝis nun dependas de aliaj naciaj ekonomioj (Galor 2001).

⁶ Mi sekvas ĉi tie, pli-malpli, la klasifikon de Galor (2001), laŭ kiu oni distingas tri grupojn, nome: a) apogantoj (ne parolas la lingvon, sed subtenas la ideon pri Esperanto); b) uzantoj (uzas la lingvon iel ajn, sed ne kontribuas aktive al la movado); c) agantoj (kontribuas al la movado). Mi konsideras, ke nur la tria grupo konsistigas la E-movadon, kvankam ili ĉiuj konsistigas la E-komunumon. Por plia diskuto, vidu ankaŭ la kontribuon de Stria (2022), en tiu ĉi libro.

manifestiĝas kiel specifaj trajtoj de la E-kulturo? Alia maniero demandi tion estas: ĉu ekzistas “Esperantio”?

1.1. Esperantio, kio estas?

Rapida traserĉo pri la vorto “Esperantio” en la *Tekstaro de Esperanto*⁷, kiu inkluzivas amason da dokumentoj ekde la fruaj tempoj de Esperanto ĝis nunaj tagoj, rivelis 100 trafojn de tiu vorto, sed la plejmulto da ili aperas nur en publikaĵoj de la lastaj 20 jaroj. S. Révész (1985) komprenis “Esperantion” kiel sinonimon de esperantlingveco, tiel ke ĝi estas nur lingva karakterizaĵo, esence neŭtrala laŭ ideologio. Tamen, tiu vidpunkto supozas la ekziston de lingvo sen ideologio, kio estus iel simile al la supozo de lingvo sen kulturo, ĉar ideologio (ĉu konscia, ĉu nekonscia, ĉu individua, ĉu grupa) estas parto de iu ajn homa agado (Freeden 2003; Giddens kaj Sutton 2015). Tute male, ankaŭ Esperanto-komunumo estis kaj estas spegulo de pluraj ideologiaj imagoj al si ligitaj⁸.

Esperantio ankaŭ ne egalas al *Esperantujo*, ĉar ĉi tiu estas iel malpreciza termino – esperantistoj ja konsistigas disigitan, “diasporan” komunumon, ne lokiĝas en aparta “ujo”, oni ne povas ĝin taksii surbaze de la nacia modelo, tiel kiel “Francujo”, “Italujo” ktp. (Galor 2001). Tiu koncepto ankaŭ ne koincidas kun E-komunumo, laŭ la difino supra. “Esperantio” supozas la ekziston de spiritaj, ideaj valoroj kaj materiaj markoj kunigantaj la anojn de tiu komunumo krom la uzado de la komuna lingvo mem. Tiuse, Esperantio signifas, ke Esperanto ne estas nur helpolingvo por esperantistoj, sed signo de identeco kiel komunumo, kaj ke E-kulturo ne estas help-kulturo, sed io valida per si mem. Se oni povas agnoski tion, la demando tamen daŭras: kiaj valoroj identigis (aŭ daŭre identigas) homojn kiel anojn de Esperantio (krom la fakto ke ili estas supozeble esperantlingvanoj, t. e. anoj de E-komunumo)?

2. Du kernaj elementoj de Esperanto-kulturo: la utopia aliro kaj la kultura heredaĵo

E-kulturo manifestiĝas multfacete kaj diverse. Tamen, el pluraj trajtoj, mi skizos sube du aspektojn kiuj ŝajnas al mi frapantaj: ĝia utopia dimensio, kaj la agnosko de ĝia arta, historia kaj materia valoro.

⁷ <https://tekstaro.com/>

⁸ Oni povas ekz. mencii ekde la ideo de paca kaj homarana lingvo kuniganta ĉiujn popolojn (Zamenhof 1969 [1887]: 228; 1969 [1900]: 259); al la ideoj de etburĝa, kosmopolita aŭ eĉ proleta kaj laborista lingvo (Lins 1988), kaj, pli lastatempe, lingvo de minoritata diaspora popolo pledante internacian agnoskon (Giordano 2020; Silfer 2020).

2.1. Utopia dimensio de la E-kulturo

Aspiro al io nedifinebla, malpreciza, neekzistanta, sed kvazaŭ paradiza kondiĉo de homaro estas neevitebla trajto de homa intelekta kapablo, kaj movas gigantajn individuajn kaj kolektivajn energiojn (Piron 2005). Ĉiuj religiaj doktrinoj kaj granda parto de la simbolaj sistemoj (kiel arto kaj literaturo) estas esprimoj de tiu forta homa (eĉ se nekonscia) alvoko. La ideo, ke Esperanto estas ilo por realigo de tiu deziro akompanas la movadon ekde fruaj tempoj, kaj konkretiĝas per la metaforoj de esperantistoj kiel “pacaj batalantoj” aŭ anoj de iu sama “granda tutmonda familio”. Zamenhof bone esprimis ambaŭ ideojn kaj en siaj artikoloj pri Esperanto, kaj ĉefe en sia poezio⁹.

La koncepto “Esperanto” tiel alprenas altirforton, kiun Carl Gustav Jung atribuas al tiuj kernoj de psika energio, tiuj nebulozaj psikaj, kiujn ili nomas arketipoj. Ĝi estas la konkretiĝo, do la pensebla formo, de io nepensebla, de io, kio staras trans nomeblo. – kiel Piron (2005) klarigas.

Pluraj esperantistoj unue ekinteresiĝas pri Esperanto pro ĝiaj elstaraj lingvaj kaj komunikaj kvalitoj (relativa gramatika facileco, egaleca komunikado ktp.), sed la plejmulto restas en Esperantio ĉefe pro tiuj utopiaj celoj kiuj estas evidenta parto de E-kulturo. La inaŭgura utopia flanko de Esperantio fariĝis konscia politik-programo fare de Zamenhof kaj de la unuaj generacioj de esperantistoj. Nu, kiel asertas Minnaja kaj Silfer (2016: 9):

Esperanto naskiĝas kiel instrumento de politika programo: ĝia iniciatinto, judo el Bjelostoko, tiam apartenanta al la rusa regno, celas ponton inter ĉiuj judoj, diaspore vivantaj surtere kaj parolantaj malsamajn lingvojn. Kaj tiu ideo pri ponto inter diasporanoj tre frue ampleksiĝis al ponto inter ĉiuj popoloj.

Kvankam pli laste ekestiĝis viva disputo inter certaj esperantistoj (Želazny 1998) pri la utopia aliro al E-kulturo fare de la tradicia E-movado – la tiel nomata “finvenkismo” – kontraŭ iu alternativa kompreno de Esperantio kiel nur minoritata lingvo-komunumo, ne konsideranta (kaj eĉ malestimanta) la originalajn utopiajn aspirojn – la tiel nomata “raŭmismo” – tio ne ŝajnas sufiĉa por ke la ideoj de kunfratiĝo inter homoj simple malaperu. Vere, eĉ tiuj kiuj ne alte taksas tiujn idealojn ne povas pretervidi iliajn gravecon ene de la E-kulturo. Krome, kiel asertas Galor (2001), estas iel paradokse rifuzi la tradiciajn valorojn lige al Esperanto:

El E-movad-historia perspektivo raŭmismo estas nenio nova. En moderna kostumo aperas malnovaj ideoj de: neŭtraleco, kultura rolo de Esperanto. Raŭmismoj – pro sia kultura sinteno – devas legi E-librojn, uzi E-vortarojn. Vortaroj, kiuj devenas ankaŭ (kiel PIV) el periodo de granda kvanta kaj kvalita

---

⁹ La parolado de Zamenhof, okaze de la unua Universala Kongreso de Esperanto, en 1905, kaj la poemo “La espero” estas bonaj ekzemploj pri tiu idealisma aliro al Esperantio fare de Zamenhof.

evoluo de la movado. Oni povas imagi, ke por ili ne gravas, ke esenca disvolvado de E-movado tiutempe estis rezulto de ĝia ligo kun laborista movado. Ili ankaŭ ne rimarkas gravan kontraŭiron: por anonci sian manifeston kaj realiĝi ĝin, ili bezonas E-movadon (ĝiajn produktojn), kies ekziston (male al Hodler) ili neglektas.

Eĉ se nuntempe ĉiuj esperantistoj ne estas plu unuanime aliĝintaj al la originalaj idealoj kiuj dum longa tempo estis kvazaŭ la bazo de ĉiu agado en Esperantio, estas nekontesteble, ke tiu idea flanko ege gravis por la konstituo de la E-kulturo kaj ĝia pluvivigo. Eĉ Giorgio Silfer, ekzemple, unu el la subskribintoj de la “Manifesto de Raŭmo” (1980) kaj unu el la plej elstaraj kaj fervoraj defendantoj de tiu aliro al Esperanto, en intervjuo kie li klarigas sian vidpunkton, agnoskas la pezon de tiu utopia flanko dum la historio de E-kulturo, kiun li karakterizas kiel “verdan trockismon”:

La sukcesoj kiuj devenis de la fakto, ke la esperantlingva komunumo eliris el sia preskaŭ jarcenta fazo de “verda trockismo”... Preskaŭ dum jarcento la tradiciaj esperanto-movadoj klopodis realigi revolucion en la monda lingva ordo; nome, ili klopodis “eksporti” la revolucion en la komunikado kiu realiĝis ene de kolektivo uzanta esperanton. En la nova fazo, raŭmismo startis per la konstato, ke ne gravas kio esperanto devas, volas aŭ povas esti, sed gravas kio ĝi jam estas. Esperanto kaj Esperantio estas jam valoro grava en si mem, sendepende de la “fina venko”. (*Giordano 2020*)

Tamen, la utopia fono de E-kulturo ne resumiĝas al la historia deziro universaligi E-on kiel lingvon por internaciaj kontaktoj kaj peranton de monda paco. Kiel montris Fettes en eseo el 1990 (republikiĝita en 2015: 38), kvankam dum certa tempo prosperis ĉe UEA la ideo de absoluta politika neŭtraleco (eĉ vidalvide la plej detruigajn politikajn fortojn dum la nazi-faŝisma periodo de la dudeka jarcento), post 1947, kiam Ivo Lapenna fariĝis prezidanto, UEA alproprigis la homajn rajtojn kiel esencan parton de sia idearo kaj oficialan limon de “neŭtraleco”.

Post tiam, oni povas konstati, ke valoroj tiel, kiel la defendo de demokratio, la egaleca aliro al edukado, la kultura kaj lingva diverseco, la daŭripova disvolviĝo ktp. aldoniĝas al tiu esenca flanko de E-kulturo kiel novaj mondaj utopioj. Tiujn lastajn principojn oni retrovas ankaŭ en la “Manifesto de Prago”, dokumento kreita en 1996, dum la 81-a Universala Kongreso de Esperanto. Ĝi deklaras, ke la Esperanto-movado havas klarajn kaj difinitajn celojn: ĝi subtenas la principojn de demokratio, transnacia edukado, pedagogia efikeco, plurlingveco, lingvaj rajtoj, lingva diverseco kaj homa emancipiĝo (UEA 2000). Krom tio, pli freŝe, Duncan Charters, la aktuala prezidanto de UEA, publikigis artikolon en unu el la plej lastaj numeroj de *Esperanto* (2022: 2), kie li diskutas la ideon de progreso por UEA. Interalie, li klare asertas:

Ni ne rekte pledas por Esperanto, sed daŭrigas atentigon pri lingva diverseco kaj justa, egaleca trakto de parolantoj de ĉiuj lingvoj. Konsciiĝo pri la komu-

nikaj problemoj, kiujn kaŭzas multlingveco kaj lingva diskriminacio, kreas la sulkojn, kiuj preparas la grundon por semado de antaŭe ne konsideritaj ideoj pri transnacia komunikado.

Kiel oni povas konstati, la utopia aliro al Esperanto iel konkretiĝas ene de la movado pere de tiuj gravaj asertoj, indikante la vojon sekvendan kaj la paŝojn farendajn de tiu komunumo, kaj montrante ke, pli ol “internacia lingvo”, Esperanto estas ponto-lingvo por la progreso de homaro.

2.2. Historiaj, artaj kaj materiaj valoroj

Estas konate, ke Zamenhof celis krei lingvon ne nur por praktika komunikado intergenta, sed ankaŭ por literatura kaj kultura esprimo. Kiel klarigas Minnaja kaj Silfer (2016: 9): *La lingvoprojekto kiu poste evoluos al Esperanto naskiĝas tra poezio. Zamenhof havas profundan senton pri poezio.* Eble, kiam Zamenhof estis publikigontasian *Unuan libron*, li konsciis pri la fakto, ke la sukceso de la entrepreno dependos ne nur de la komunika valoro de la internacia lingvo, nek de ĝiaj apartaj gramatikaj virtoj, sed ankaŭ de ĝia anima, krea kaj homeca potenco.

Literaturo estis do la elpruvo ke Esperanto, malsame ol aliaj preskaŭ mortnaskitaj lingvaj projektoj, fariĝos homa lingvaĵo: ne nur pro tio, ke la tiama klera eŭropano eble konsiderus respektendaj nur lingvojn kapablajn starigi literaturon, sed ĉefe pro tio, ke Zamenhof celis krei homan lingvon. Homa, vivanta lingvo estas esprimkapabla, per ĝi oni pli ol komunikas informojn, sed ankaŭ sentas, imagas, kreas, pensas, ludas, revas. Tial, Zamenhof ne volis krei tradukmaŝinon, nek lingvilon. Okaze de la dua Universala Kongreso, la kreinto de Esperanto klare kaj pasie evidentigis tion: *Kun tia Esperanto, kiu devas servi ekskluzive nur al celoj de komerco kaj praktika utileco, ni volas havi nenion komunan!* (Zamenhof 1929 [1906]: 372).

Grava parto de la E-kulturo estas do la konscio, ke per Esperanto oni aliras al unika kultura trezoro konsistanta el jam riĉa literaturo. Sed ne nur el literaturo: ankaŭ el la historio de la E-movado kaj eĉ el materiaj heredaĵoj konsistas la kultura trezoro de Esperantio. Fakte, la historio de E-movado, parte rakontita de Ulrich Lins (1988) atestas gravajn momentojn kiam esperantistoj devis alfronti malpermesojn, fariĝis agantoj de decidaj sociaj bataloj kaj objektoj de teruraj persekutoj.

Tiu historio rakontas ankaŭ eventojn kiujn hodiaŭ oni povas konsideri kvazaŭ anekdotoj pri la E-historio, kiel, ekzemple, la klopodoj starigi E-regnojn. La plej konata inter ili estas la propono de *Moresnet-Neŭtrala* aŭ *Amikejo*: temis pri strebo fondi Esperantan regnon en enklavo 3,5 km² granda inter Belgio kaj Germanio, kiu ekzistis inter 1816 kaj 1919. En 1908, Wilhelm Moly, loka kuracisto kaj esperantisto, proklamis la fondiĝon de *Neŭtrala-Moresnet* (aŭ *Amikejo*), transnacia ŝtato kun Esperanto kiel oficiala lingvo. Kvankam la entrepreno ne longe daŭris, ekzistante nur kelkajn

tagojn, tiam pluraj Eŭropaj gazetoj atestis la ekziston de tiu “unua Esperanto-regno” (Meulenkamp 1986).

Alia ekzemplo estas la *Insulo de la Rozoj*, artefarita insulo, konstruita sur platformo 400 m² granda en la Adriatika maro, cirkaŭ 11 km for de la itala marbordo. La fondinto de tiu insulo, la inĝeniero Giorgio Rosa (el kies nomo venas la nomo de la insulo) deklaris ĝian sendependecon en 1968, kaj sekvis la konsilon de sia amiko Albino Ciccanti, esperantisto, tie estigi internacian neŭtralan ŝtaton, kun Esperanto kiel oficiala lingvo. La insulo daŭris dum kelkaj monatoj kaj eldonis poŝtmarkojn, havis sian propran valuton kaj radiostacion (Strauss 1984). En 2020 aperis la filmo de Netflix *La nekredbla rakonto pri la Insulo de la Rozoj* (itale: *L'incredibile storia dell'Isola delle Rose*), kiun reĝisoris Sydney Sibilia, kun granda intereso de la E-komunumo.

Materiaj heredaĵoj de Esperantio estas ja la sidejoj de E-kluboj dise en pluraj landoj, la sidejo de UEA kaj de aliaj gravaj E-institucioj, same kiel bibliotekoj kaj muzeoj pri Esperanto. Unu el la plej vasta estas la *La Esperantomuzeo kaj Kolekto por Planlingvoj* (germane: *Esperantomuseum und Sammlung für Plansprachen*), en Vieno. Temas pri grava E-muzeo fondita en 1927 de Hugo Steiner (1878-1969). Nuntempe, ĝi apartenas al la Aŭstria Nacia Biblioteko (germane: *Österreichische Nationalbibliothek*, ÖNB), kaj rolas kiel unu el la plej grandaj muzeoj, bibliotekoj, arĥivejoj pri Esperanto kaj planlingvoj (Tuider 2019). Granda parto de ĝiaj dokumentoj estas traserĉeblaj nuntempe pere de ĝia retejo, kio estas grava por esperantistoj el pluraj landoj. La *Biblioteko Hector Hodler*, situante en Roterdamo, ĉe la Centra Oficejo de UEA, estas aldona ekzemplo de materia heredaĵo de Esperantio. Tiu grava biblioteko, kiu enhavas libraron ankoraŭ ne tute esploratan, sed kiu trapasas la nombron de 30 mil libroj, estas agnoskita kiel grava parto de E-kulturo.

Tiuj estas nur kelkaj ekzemploj de historiaj kaj materiaj trezoroj de Esperantio (inter multege da aliaj dise en pluraj landoj) per kiuj esperantistoj konsideras sin parto de iu sama homa komunumo. Malsame ol la pluraj naciaj individuaj kontribuoj de esperantistoj al E-kulturo, kiuj egale konsistigas Esperantion, tiuj lastaj ekzemploj estiĝis el la Esperanto-kulturo mem, kaj reprezentas fortajn signojn de Esperanta identeco. Ekzemple, mi ĵus menciis la Bibliotekon Hector Hodler, kies destinon kaj transdonon al la Biblioteko de Vieno oni lastatempe diskutis pro financaj problemoj lige al UEA (UEA 2020). Eĉ se iu esperantisto ne ligiĝas formale al la movado (ne estas membro de UEA, nek iel ajn laboras favore al la formala movado), la simpla notico pri la ebla bezono forsendi tiun bibliotekon en alian landon por ebla forvendo de (parto) de la sidejo en Roterdamo forte efikis sur la animojn de multaj esperantistoj, aperis en E-radiostacioj ktp., kio pruvas ke ĝi estas pli ol simpla biblioteko, sed signo de onia kolektiva identeco kiel komunumo.

Sed revene al literaturo, oni povas finfine aserti ke, inter la pluraj kulturaj trezoroj de Esperantio, ĝi aparte gravas. Fakte, Esperanto estas historie literatura kaj skriba lingvo antaŭ ol fariĝi buŝa komunikilo (situacio kiu daŭris ĝis sufiĉe lastatempe por multaj esperantistoj kiuj ne kapablis partopreni internaciajn renkontiĝojn, sed hodiaŭ eblas pro interreto). Pro tio, E-a literaturo fariĝis ekde fruaj tempoj la kerno kaj la voĉo

de E-a identeco. La paroladoj de Zamenhof, liaj programaj poemoj, kaj la verkoj de pluraj aliaj aŭtoroj en Esperanto konsistigas spiritan monumenton atestantan la ekziston kaj la pluvivon de Esperanta kulturo. La Esperanta literatura tradicio elmontras, ke tiu artefarita lingvo neniel reduktis sin al simpla perilo por komunikado intergenta, sed spegulis ekde sia genezo la intencon krei identecon por senprecedenca kolektivo, la esperantistaro.

Krome, malsame ol por aliaj lingvoj, tuj post la lernado de E-o oni kapablas legi la klasikaĵojn (Piron s/d). Ĉar E-o estas esence transnacieca lingvo, ĝia literaturo estas pli nuanca, pli diversa. Kompare kun la franca, ekzemple, kies literaturon ĉiu konsiderus ege grava kiel homan kulturan trezoron, Piron diras:

Studante franclingvan literaturon oni povas senti la flandran animon per Verhaeren kaj la afrikan sentemon per Senghor, sed tiuj ekzemploj estas la escepto. En Esperanto, ili estas la regulo. Legi, ekzemple, la poemojn de Kálmán Kalocsay kaj la romanojn de Sándor Szathmári, estas malkovri la Esperantan kulturon, kompreneble, sed ankaŭ la hungaran animon. Ekde sia dua jaro de Esperanto, la infano kontaktos ĉiajn sentemojn: la islandan kun Baldur Regnarsson, la katalunan kun Jaume Grau Casas, la skotan kun William Auld, la brazilan kun Geraldo Mattos, la latvan kun Nikolai Kurzens, la japanan kun Miyamoto Masao...¹⁰

Literaturo donas al Esperanto ĝian animon (Piron 2005), sed Esperanto donis al monda literaturo ankaŭ ion: per Esperanto naciaj literaturoj fariĝis konataj de individuoj kiuj alie ne kapablas aliri al la legado de kelkaj fremdaj aŭtoroj, pro tio, ke ili estas apenaŭ disponeblaj per tradukoj en la plejmulto da mondaj lingvoj. Ankaŭ, la malpli konataj lingvoj malfacile konigus siajn majstroverkojn, nur pro tio, ke ne ekzistas ekonomia intereso traduki ilin en aliajn lingvojn. Esperantio, tamen, inaŭguris ion senprecedencan en homa historio, tio estas, ĝi fariĝis komuna literatura lingvo, naciaj majstroverkoj trovas sian plenan civitanecon ankaŭ per Esperanto, kiu rolas kvazaŭ alfluejo de pluraj mondaj verkoj. Kiel menciis Piron supre, per Esperantaj tradukoj, averaĝa esperantisto povas malkovri verkojn el tiel malsamaj kaj diversaj kultursistemoj kiel la sudamerika kaj la ekstrem-orienta. Esperanta literaturo havas do edukajn kaj klerigan valoron por esperantistoj, celo jam antaŭvidita de Zamenhof mem:

Kiom da tempo, laboroj kaj materialaj rimedoj estas perdata por tio, ke la produktoj de unu literaturo estu aligitaj al ĉiuj aliaj literaturoj, kaj en la fino ĉiu el ni povas per tradukoj konatiĝi nur kun la plej signifa parto de fremdaj literaturoj; sed ĉe ekzistado de lingvo internacia ĉiuj tradukoj estus farataj nur en tiun ĉi lastan, kiel neŭtralan, al ĉiuj kompreneblan, kaj la verkoj, kiuj havas karakteron internacian, estus eble skribataj en ĝi. Falus la ĥinaj muroj inter la homaj literaturoj (...) (Zamenhof, 1969 [1987]: 228).

---

¹⁰ Tradukite de mi el la franca lingvo.

3. Konkludo

Kulturo estas dinamika afero, ĝi karakteriziĝas kiel kvazaŭ balanciĝo inter pasinteco, historio, kaj ĉeesto, kun novaj gvidlinioj aperantaj kaj apenaŭ rimarkataj. Do, kolektiva kulturo ne temas pri dogmea afero, sed spegulas averaĝan senton, sintenon, perspektivon antaŭ la mondo. Post pli ol unu jarcento, la Esperanta kulturo, kiu animas tiun spiritan kolektivon kiun oni nomis Esperantio, disponas plurajn elementojn krom la samlingveco, kiel komunajn identigilojn. Mi reliefigis nur du el tiuj pluraj elementoj: la utopian aliron al la mondo – kiun konsekras la historiaj celoj de Esperanto kaj pli lastatempe la aliĝo al novaj mondaj valoroj de demokrateco, egaleco, paco ktp. – kaj la historian, literaturan kaj materian heredaĵojn de la E-komunumo. Kompreneble, pluraj aliaj estus aldonendaj (simboloj, kongresoj, aparta intereso pri lingvo mem, malfermiteco al fremdaj homoj kaj kulturoj ktp.). Tamen, oni povas diri, ke ili ĉiuj iel interligiĝas, sed ne trafas sammaniere nek samintense ĉiun individuan esperantiston, ĉar ankaŭ diverseco estas parto de la E-kulturo.

Bibliografio

- Charters, Duncan 2022: Kio estas progreso por UEA? En: *Esperanto*, 115-a jaro, n-ro 1364, jan. 2022.
- Fettes, Mark 2015 [1990]: Demokrateco, neŭtraleco, aŭtonomeco: la ideologia evoluo de Universala Esperanto-Asocio. En: Michela Lipari, Humphrey Tonkin (red.): *Tamen ĝi moviĝas! Eseoj pri la Esperanto-movado*. Roterdamo: UEA. 31-42.
- 2015 [1991]: Dance sur alta ŝnuro: la Esperanto-movado inter realo kaj idealo. En: Michela Lipari, Humphrey Tonkin (red.): *Tamen ĝi moviĝas! Eseoj pri la Esperanto-movado*. Roterdamo: UEA. 13-23.
- Freeden, Michael 2003: *Ideology: a very short introduction*. 'Ideologio: tre mallonga enkonduko'. Oxford: Oxford University Press.
- Galor, Zbigniew 2001: Esperanto movado: Ĉu perdita komunumo? En: Sabine Fiedler, Liu Haitao (red.): *Studoj pri Interlingvistiko – Studien zur Interlinguistik. Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag. Dobřichovice: KAVA-PECH. 504-523*.
- Giddens, Anthony & Sutton, Philip W. 2015: *Conceitos essenciais da Sociologia 'Esencaj konceptoj de Sociologio'*. São Paulo: Editora da Unesp.
- Giordano, Alessio 2020: Pri esperanta popolo: interparolo kun Giorgio Silfer. En: *Il Chiasmo*, 31 okt. 2020. https://www.treccani.it/magazine/chiasmo/extra/iuss_extra.silfer.eo.html
- Lins, Ulrich 1988: *La danĝera lingvo. Studo pri la persekutoj kontraŭ Esperanto*. Antverpeno: Bleicher.
- Meulenkamp, Wim 1986: Het vierde land. Neutraal-Moresnet, vondeling van Europa. En: *Maas-taf* 39. 65-76. https://www.dbnl.org/tekst/_maa003198601_01/_maa003198601_01_0017.php
- Minnaja, Carl & Silfer, Giorgio 2016: *Historio de la esperanta literaturo*. La Chaux-de-Fonds: LF-Koop.

- Piron, Claude 2005: Esperanto: kiaj perspektivoj post unu jarcento? Prelego en Bulonjo-sur-Mar, en la 27-a marto 2005. En: <http://claudepiron.free.fr/articlesenesperanto/prelego.htm> — s/d: Culture et espéranto ‘Kulturo kaj Esperanto’. En: <http://claudepiron.free.fr/articlesenfrancais/culture.htm>
- Révész, Sándor 1985: Esperantio: sociolingva meditaĵo. En: Czesław Biedulski (red.): *Strategiaj demandoj de la Esperanto-komunumo*. Varsovio: Pola Esperanto-Asocio. 93-110.
- Silfer, Giorgio 2020: Raŭmo: fino de verda trockismo. En: *Literatura Foiro*, 306. 321-325.
- Smith, Barry C. Language, social nature of. ‘Lingvo, socia naturo’. En: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. ‘Enciklopedio pri Filozofio Routledge’. <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/language-social-nature-of/v-1>
- Strauss, Erwin S. 1984: *How to Start Your Own Country* ‘Kiel komenci vian propran landon’. Port Townsend: Breakout Productions.
- Stria, Ida 2022. Esperantlingva komunumo kaj ĝia identeco. En: *Tiu ĉi libro*.
- Tonkin, Humphrey 1994: La estiĝo de la esperanto-socio. En: Michael Maitzen, Herbert Mayer, Zlatko Tišlar (eld.): *Aktoj de Internacia Scienca Simpozio ‘Esperanto 100-jara’*. Vieno/Maribor: Pro Esperanto/Interkulturo. 95-104.
- Tuider, Bernhard 2019: La Esperanto-muzeo en Vieno iĝis 90-jara. En: *Libera Folio*. <https://www.liberafolio.org/2019/11/25/la-esperanto-muzeo-en-vieno-igis-90-jara/>
- UEA – Universala Esperanto-Asocio 2000: *Praga Manifesto de la movado por la internacia lingvo Esperanto*. https://uea.org/teko/praga_manifesto/pm_esperanto.
- 2021: *Rekomendoj de la Financa Komisiono de UEA kun aldonaj konsideroj de la Estraro kaj konsultitoj*. https://uea.org/l/teko/komitataj/Rekomendoj_Financa_Komisiono_UEA_kun_aldonaj_konsideroj_de_la_Estraro_kaj_konsultitoj.pdf
- Wood, Richard E. 1979: A voluntary, non-ethnic, non-territorial speech community. En: W.F. Mackay, J. Omstein (red): *Sociolinguistic studies in language contact*. ‘Sociolingvistikaj studoj pri lingvaj kontaktoj’. Hago: Mouton de Gruyter.
- Zamenhof, Ludoviko Lazaro 1903 [1969]: *Fundamenta Krestomatio*. Rickmansworth: The Esperanto Publishing Company.
- 1906 [1924]: *Originala verkaro*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Želazny, Walter 1998: Sociologio de la movado kaj la internacia lingvo. En: *Literatura Foiro*, 172: 60-65.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiel distingiĝas la E-komunumo, E-movado kaj E-kulturo?
- 2) Kian aliron al E-kulturo reliefigas la metaforoj de Esperantistoj kiel “pacaj batalantoj” kaj “anoj de iu sama familio”?
- 3) Kial oni diras, ke E-o reprezentis politikan programon okaze de sia apero?
- 4) Kio estas *raŭmismo* kaj *finvenkisto*?
- 5) Kiujn principojn subtenis la E-movado post la *Praga Manifesto*?
- 6) Kiel la utopia aliro al Esperanto povas helpi ĝian plividebligon?
- 7) Kio estis *Amikejo* kaj kion ĝi ekzempligas en la E-kulturo?
- 8) Kial la *La Esperanto Muzeo kaj Kolekto por planlingvoj* gravas por la E-kulturo?
- 9) Kiel Esperanta literaturo kontribuas al monda kulturo?

Fabio FORTES (1983-), itala-brazila esperantisto ekde 1999. Profesoro pri filozofio kaj klasikaj lingvoj ĉe la Federacia Universitato de Juiz de Fora-Brazilo. Doktoriĝis pri filozofio kaj lingvistiko. Kunlaboras en la brazila esperanto-movado kaj partoprenas la Interlingvistikajn Studojn ĉe AMU en Poznano kun stipendio de ESF.

fabio.fortes@ufjf.br

Esperantlingva bildo de la mondo¹

Resumo

La mondo, kulturo reflektiĝas en la lingvo, tio spureblas en diversaj niveloj, de la morfologio, tra sintakso ĝis pragmatiko, ĉefe en la vortoprovizo kaj frazeologiaĵoj. La esperantista komunumo estas heterogena, ĝiaj membroj estas influataj de la gepatralingva kulturo. Ĉu la internacia lingvo Esperanto povas manifesti iun komunan lingvan bildon? Por tion respondi la aŭtorino enketis spertajn esperantistojn kaj esploris la esperantan tekstaron.

Kelkaj sufiksoj (ge-, -in, -ul, -ant) estas analizataj por vidi ilian seksan enhavon kaj evoluon en la uzo. Ĉu la produktiva deriva sistemo de Esperanto igas esperantistojn pli logike pensi? Kelkaj vortoj montras ke la lingvouzo, la fontolingvoj de Eo kaj la gepatra lingvo havas influon al la specifa signifo de vortoj. La enketo envolvas la komprenon de e-kultur-dependaj vortoj kaj ankaŭ kolorojn por vidi ilian determinitecon. La simbola valoro de *suno*, *luno*, *vivo*, *morto* montras gepatralingvan influon... Fine sekvas kelkaj rimarkoj pri ĝentileco.

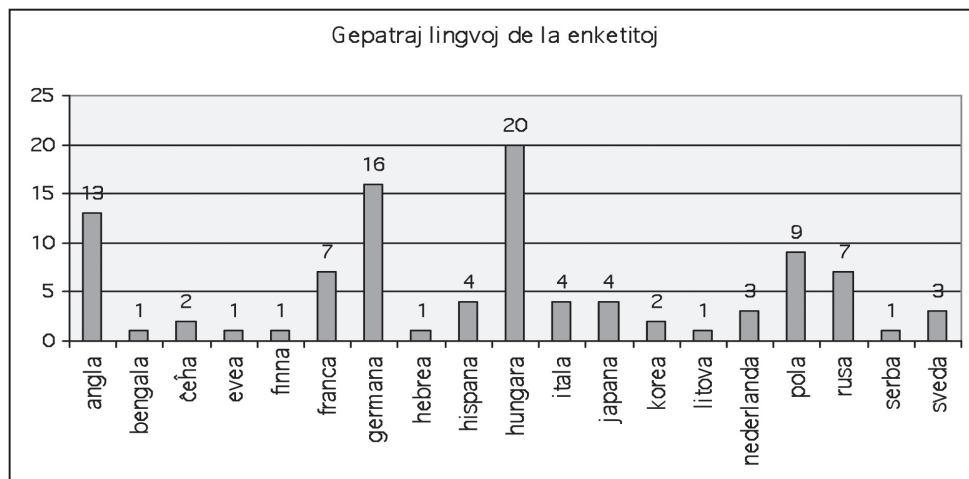
1. Enkonduko

Lingva bildo de la mondo estas interesa kaj riĉa esplorteren: ĉiuj lingvoj iom alie mapas la mondon kaj eluzas diversajn strukturojn por redoni similan enhavon. La homa kulturo speguliĝas en la lingvo kaj siavice la uzata lingvo influas la pensadon, donas iujn kadrojn por percepti la fizikan kaj spiritan mondon.

Diversaj flankoj de la lingva bildo estos prezentataj, kaj kelkaj karakterizaj eroj analizatos en esperanta kunteksto. Mi serĉos respondon al la demandoj, kiomgrade la elektitaj terenoj estas influataj de la fontolingvoj de esperanto – de la eŭropa kultursfero, de la gepatra lingvo de esperantistoj kaj kiomgrade ili fontas el la specifa strukturo de esperanto mem, kiajn lingvaj manifestiĝojn havas la esperanta kulturo.

Limigita eksperimento, reta traserĉo kaj serĉo en la limigita esperanta tekstaro (pli ol 2 milionoj da vortoj el elektitaj e-tekstoj far Wennergren) subtenas kelkajn miajn konstatojn. Tra la reto 100 esperantistoj respondis al miaj demandoj, kiuj rilatis al strukturo, senco kaj kromseno de esperantaj vortoj kaj vortkombinoj. Temas pri esperantistoj, kiuj – laŭ sia propra pritakso – almenaŭ meze bone parolas esperanton kaj sufiĉe ofte uzas ĝin (plurfoje monate). 93 %-oj el ili scipovas almenaŭ unu fremdan lingvon krom la gepatra kaj e-o (34 %-oj eĉ lingvo(j)n el alia lingvofamilio ol sia propra), kio komplikigas la influojn al la uzo de e-o. Jen ilia divido laŭ gepatraj lingvoj (fig. 1) kaj profesio (fig. 2).

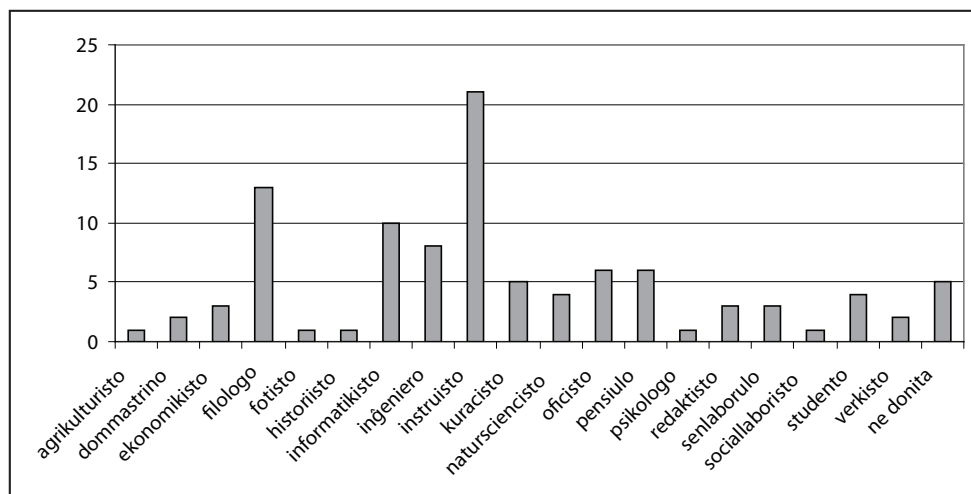
¹ La artikolo aperis origine en: Detlev Blanke & Ulrich Lins (red.) 2010: *La arto labori kune. Festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: UEA. La Resumo kaj Demandoj estis nun aldonitaj.

Figuro 1: Divido de la enketitoj laŭ gepatraj lingvoj

Rim1: Kvar personoj konsideris ankaŭ esperanton kiel sian gepatran lingvon (3 krom la germana, 1 krom la rusa). Mi metis ilin en la grupon de ilia alia gepatra lingvo, sed ĉe certaj problemoj mi speciale rigardis ilian opinion, ĉu estas esenca diferenco inter ili kaj la aliaj membroj de la grupo.

Rim2: 7 respondoj venis el Azio (el kiuj 4 japanoj) kaj nur unu el Afriko, 15 enketitoj havas latinidan gepatran lingvon, 35 germanan, 19 slavan kaj 20 la hungaran, po unu la finnan, litovan kaj hebrean.

Figuro 2: Divido de la enketitoj laŭ profesioj

Rim1: La profesiojn de enketitoj mi grupigis en la sekvajn kategoriojn: instruisto (ĉiuj tipoj, se la fako ne estis precizigita), ĉe universitataj instruistoj, se la fako estis donita, laŭ tio; filologo (lingvisto, tradukisto); natursciencisto; informatikisto (ankaŭ matematikisto); inĝeniero (ankaŭ teknikisto), redaktisto (ankaŭ eldonisto, ĵurnalistoj); kuracisto (ankaŭ apotekisto, laboristo en sanservo); oficisto; ekonomikisto; komercisto; agrikulturisto; verkisto; studento (lernanto); dommastrino; senlaborulo (se ne donita la antaŭa profesio); pensiulo (se ne donita la antaŭa profesio). Ĉiuj pensiuloj cetere konsistigas 14 %-ojn (ja emerita instruisto aperas en la grupo de instruistoj).

Rim2: En pluraj kazoj necesis elekti inter la donitaj profesioj, ekz. inĝeniero/instruisto/informatikisto.

Ne troviĝas sufiĉe da ekstereŭropanoj por esence kontrastigi la eŭropan bildon (nur 8 %), sed ankaŭ la hungara lingvo (ĉi tie 20 %-oj de la enketitoj) ne apartenas al la hindoeŭropa lingvofamilio. La divido laŭ profesioj same ne estas ekvilibra: la nombro de instruistoj kaj personoj kun supera edukiteco estas pli alta ol kutime ĉe naciaj lingvoj, sed verŝajne karakterizas la tavolon de retumantoj. Cetere ankaŭ aliaj enketoj pri esperantistoj entenas pli da instruistoj ol proporcie en la socio (19,7 % de la delegitoj laŭ Piron 1989). La lingvoscio estas multe pli alta ol kutime. Entute ne temas pri averaĝaj esperantistoj, sed tamen eble tipaj (Melnikov 1992 enkondukas la nocion de *tipa esperantisto* por trakti la fonajn sciojn en esperanto). Do la sampla elnenu vidpunkto estas reprezenta, tamen sugestas tendencojn.

2. Pensado – lingvo – kulturo

Por povi paroli pri la – ekstera aŭ interna – mondo, oni bezonas nomi la realajn aŭ imagitajn objektojn, vivaĵojn, agojn, sentojn kaj abstraktajn nociojn. La vortoprovizo de iu lingvo en iu epoko spegulas la materian kaj spiritan kulturojn de ĝiaj uzantoj. Esplorante restaĵojn de malnovaj lingvaj fragmentoj, oni povas ekhavi informojn pri la vivmaniero kaj vivmedio de iu popolo (vestaĵoj, uzataj iloj, ĉirkaŭantaj plantoj kaj bestoj, stato de teknika evoluo, sociaj rilatoj). Laŭ la ŝanĝo de vivmaniero aperas kaj malaperas vortoj, sed parto povas transvivi en la frazeologiaĵoj (ekz. *la suno leviĝas*).

La vortoprovizo kaj frazeologiaĵoj de iu lingvo spegulas ankaŭ rilatojn inter la realaĵoj kaj nocioj, la specifan aliron, mondkoncepton de ĝiaj parolantoj. Ekzemple la hungara lingvo havas komunan vorton *hagyma* por *cepo*, *ajlo* kaj *poreo* (por precizigi oni antaŭmetas *vörös-* ‘ruĝa’, *fok-* kaj *póré-* al *hagyma* kaj *zöld* ‘verda’ por la novaj cepoj), tio prezentas la popolan scion, kiu ne nepre koincidas kun la scienca klasifiko. *Arbo* kaj *ligno* konsistigas unu nocion en la vorto *fa* (simile la japana *ki*), eĉ distingo lingva inter *li* kaj *ŝi* ne ekzistas, unu pronomo *ő* plenumas la rolon de la 3a persono singularo. La pola *ser* povas signifi *kazeon* aŭ *fromaĝon* (por precizigi oni antaŭmetas *biały* ‘blanka’ aŭ *żółty* ‘flava’). Similajn diferencojn eblas trovi multe.

La mapado de la realaĵo al la lingva ebena diferencas de lingvo al lingvo, montras specifan aliron de iliaj parolantoj. Frazeologiaĵoj kaj proverboj havas sian mondon, ili estas kompreneblaj kutime nur baze de kultura fono.

Aliflanke la lingva strukturo, ĝiaj kategorioj influas nian pensadon. Jam Herder kaj Humboldt montris tion. Humboldt konsideras, ke la lingvo estas speciala esprimilo de la spirito de la nacio, la lingva bildo de la mondo estas la kompreno kaj interpretado de la mondo laŭ la racio, sumigo kaj sistemigo de la spertoj, normoj, valoroj de ĝiaj parolantoj (Bańcerowski 2003). La usonaj antropologoj, etnolingvistoj esploris la interrilaton de lingvo kaj pensado, ili konstatis la interrilaton de lingvo kaj kulturo. Ekde Sapir kaj Whorf la *lingva relativismo* estas vaste konata. La lingvo kiel la rezulto de ekkona procezo, entenas mondkoncepton, kaj la mondkoncepto determinas la ekkonon kaj la manieron koncepti la mondon far la homo.

Lingvo kaj pensado ne disigeblas kaze de gepatra lingvo, oni lernas la mondon koni kune kun la lingvo dum la t.n. ensociiga procezo. La lingvo iĝas sinesprimilo, komunikilo kaj identigilo. La situacio estas pli komplika ĉe plurlingvuloj: kiomgrade ili funkcias laŭ la skemoj de la gepatra lingvo (se entute nur unu estas konsiderata kiel tia, ja povas temi pri apartaj patra kaj patrino lingvoj), kaj laŭ tiuj de la alia(j) lingvo(j). Kaze de esperanta dulingveco, kutime, temas pri aldona lingvo kaj kulturo, eĉ ĉe danaskuloj, ĉar ili estas pli vaste influataj de la lingvo kaj kulturo de la gepatroj kaj de la vivmedio. Kiam oni lernas fremdan lingvon, oni alfrontas la diversecon de lingvaj bildoj kaj kulturoj.

La lingva bildo de la mondo aperas en diversaj flankoj de la lingvo. Eblas spuri ĝin en la gramatiko, leksiko, frazeologio kaj pragmatiko (Anusiewicz et al. 2000 proponas ampleksan kadron por esploroj).

Leviĝas la demando, ĉu esperanto entute prezentas iun propran bildon de la mondo aŭ nur spegulas aliajn; se jes, tiam kian, kaj kiun rilaton tio havas kun la lingva bildo de aliaj lingvoj, kaj ĉu ni pensas en tiuj specialaj kategorioj, kiam ni uzas esperanton.

Homoj ne konantaj esperanton ofte obĵetas, ke ĝi ne havas kulturon Tamen la lingvokomunumo – dum sia pli ol 100-jara ekzistado – nature kreis sian karakterizan kulturon. Kvankam tio ne estas tiom ampleksa kiel la naciaj kulturoj, ĉefe la ĉiutagaj aferoj, realaĵoj praktike mankas, ja e-o konsistigas la duan kulturon por siaj parolantoj, kiuj ĉiuj vivas en etnolingvaj socioj. Esperanto funkcias ĉefe en internacia kaj interkultura komunikado, tie. Esperanta kulturo plenumas similan rolon al la naciaj, ĝi estas la bazo por efika komunikado, kompreno de literaturaĵoj kaj ŝercoj. Melnikov konstatas surbaze de siaj esploroj, ke e-kulturo trovis sian respeguliĝon en la lingvo, unuavice en la kulturŝarĝitaj vortoj.

3. Lingva bildo de la mondo en gramatiko

La gramatikaj genroj kategoriigas la estaĵojn. Tio havas influon al la deklinacio de la substantivo mem kaj de la akompanaj adjektivoj kaj eventuale al la konjugacio

de la verbo kies subjekto la koncerna vorto estas (en slavaj lingvoj) kaj ankaŭ al la metaforiĝo de la vortoj (vd. 4.3.).

Se certaj bazaj vortoj rilatas al iu sekso, kaj la alia sekso atingeblas per vortfarado, tio levas la problemon de lingva seksismo. Kiel la germanaj vortoj *der Lehrer* ‘instruisto’, *der Schauspieler* ‘aktoro’, *der Arzt* ‘kuracisto’ rilatas al viroj kaj la virinaj formoj estas derivitaj el ili perhelpe de la sufikso *-in.*: *die Lehrerin*, *Schauspielerin*, *Ärztin*. Tiel la mondo dividiĝas konstante al viroj kaj virinoj. La vortkreado ĝenerale montras rilatojn inter diversaj nocioj kaj iliaj vortigoj.

La pasiva voĉo esprimas distanciĝon de la agado. Tie, kie ne ekzistas, ekz. en la hungara, la agado kutime rilatiĝas al la aganto(j). Ankaŭ la vortordo kaj la temo-remo strukturo karakterizas la aliron de la lingvo.

3.1. Seksismo

En esperanto ne ekzistas genro, tamen la problemoj de sekso aperas ĉe certaj vortoj, kiuj rilatas al homoj. Okazas diskuto pri ilia virseksa aŭ neŭtrala (ĝenerala) signifo. La unua aliro, konsideras la bazajn vortojn virseksa, kaj la virinajn formojn markitaj, ja ili estas derivitaj el la virseksaj vortoj per la sufikso *-in-*, por reprezenti ambaŭ seksojn la prefikso *ge-* devas esti uzata: *vidvo* – *vidvino* – *gevidvoj* (Fischer 2003 nomas tion *seksodomina tipo* en sia detala studo pri la seksa sistemo de e-o, *ge-* estas ĝeneraligita el la germana). Eblas konsideri la bazajn formojn viraj speciale kaj neŭtralaj ĝenerale, tiel ilia pluralo estas kutime neŭtrala; la virinajn formojn derivendaj: *najbaro* – *najbarino* – *najbaroj* (laŭ Fischer *seksoinkluziva tipo*, tiel funkcias la franca lingvo). Ambaŭ sistemoj donas al la lingvo seksisman karakteron, ĉar la viraj formoj estas primaraj. Ambaŭ solvoj havas la problemon kiel paroli pri unuopa persono unusence sen seksa distingo.

La sekva aliro konsideras la bazajn vortojn neŭtralaj kaj uzas la sufikson *-in-* por precizigi la virinan sekson. Tiel aperas bezono por marki la virecon: ekzistas propono en la formo de la sufikso *-iĉ-*, kiu igus la sistemon simetria: *aktoro* – *aktoriĉo* – *aktorino* – *aktoroj*. La pluralo de la baza vorto estas tiel ĝenerala. La kutima solvo ĉe bestoj kun la antaŭmeto de *vir-* ne simetrias kun la virina sufikso *-in*. Aliaj proponas krome novan pronomon *ri* anstataŭ aŭ krom la pronomoj *li* kaj *ŝi*. Ĉi lastaj kredas tiel forigante el la lingvo la seksismon kontribui al la neseksisma pensado (<http://www.pvv.org/~ulffunde/Eo/icxismo.html>).

La problemoj leviĝas ĉe bazaj vortoj kaj ĉe derivitaj per *-an-*, *-ant-*, *-at*, *-estr-*, *-id*, *-ist-*, *-ul-* aŭ per simpla *-o*. Kelkaj bazaj vortoj efektive origine entenas la signifon ‘viro’, kiel *patro*, *frato*, *edzo*, *sinjoro* kaj *viro* mem aŭ la signifon ‘virino’, kiel *damo*, *madono*. Wennergren donas liston de tiuj vortoj en sia TTT-paĝo kaj prave rimarkas, ke la aparteno al tiuj grupoj dependas de la propra signifo de la radiko. Kelkaj tamen estas diskutendaj: kial *nepo* kaj *orfo* estus viraj radikoj, aŭ vere la profesinomoj (*aktoro*, *kelnero*, *studento*, ktp.) estas neŭtralaj? Militistoj kaj religiuloj kutime estis viroj, tiel ilia tradicia signifo supozeble entenas la virecon.

La derivitaj vortoj komence pli sekvis la aliron, kiu atribuas al ili viran signifon kaj por atingi la virinan formon, postulas la *-in-* sufikson. Ĉu ankaŭ nuntempe validas tio? Por decidi pri la ĝusta formo ne sufiĉas referenci al zamenhofaj tekstoj, sed necesas esplori la efektivan lingvouzon. Esperanto evoluis dum la pasintaj pli ol 100 jaroj: ekz. kelkaj formoj plisimpliĝis, plimallongiĝis kiel *organizo* anstataŭ *organizaĵo*, *eblo* anstataŭ *ebleco*. Certasence al tiu tendenco apartenas la forlaso de *ge-* kaj la uzo de la baza formo en neŭtrala senco por paroli ĝenerale pri homoj (*En la universitato studas multaj studentoj. Poloj loĝas en Pollando kaj Usono.*)

Por la enketo mi elektis nur kelkajn problemojn. Mi esploris la uzon de *-ant*, *-ul* kaj *-o*. Ne eblas tiri unusencan ĝeneralan konkludon pri *ant*-vortoj, ĉar la uzo dependas de la tuta vorto, ne nur de la finaĵo: la vorto *loĝantoj* estas uzata en ĝenerala senco (neniu uzis la formon *geloĝantoj*, same ne troviĝas en la e-tekstaro), la retaj trafoj konfirmis tion (troviĝis tamen 6 trafoj por *geloĝantoj* kontraŭ 8412 – kompreneble ĉi-kaze ne ĉiam temas pri ĝenerala uzo!). La vorto *gelernantoj* estas uzata (5 %), kvankam la uzo de *lernantoj* evidente gajnas (30 %, sesfoje pli multe kaj en la enketo kaj en la reta serĉo, en e-tekstaro 62 kontraŭ 24 trafoj).

Koncerne *ul*-vortojn la diferenco estas malpli granda: *junuloj* (66 %) estas ĉ. 2,5-foje pli ofte uzataj en ĝenerala senco ol *gejunuloj* (27 %), ankaŭ la reta retrovo proksimigas tiun rezulton kaj la e-tekstaro kun duobla nombro de trafoj. Estus tamen tro frue konkludi, ke *-ul* estas pli vira ol *-ant*. Menciindas la uzo de *ar*-vortoj en la ĝenerala senco: *loĝantaro*, *junularo*. Ĉe la simpla *o*-vorto de nacio-nomo kiel *francoj* la ĝenerala senco estas evidenta, *gefrancoj* apenaŭ aperas (2 kontraŭ 88, en la reto 12 kontraŭ 978, en e-tekstaro 0).

La uzo de *ge-* aperas ĉe diverslingvanoj, ne eblas konstati iun influon de la gepatra lingvo. Krome estas diferenco inter la singulara kaj plurala uzo de vortoj koncerne la sekson, sed la enketo pri tio ne disponigas datumojn. La pluraloj *loĝantoj*, *lernantoj*, *junuloj*, *francoj* estas pli facile akcepteblaj kiel neŭtralaj formoj ol iliaj singularoj: virino prefere diras: *mi estas hungarino* ol *hungaro*, *junulino* ol *junulo*, *lernantino* ol *lernanto* kaj en la literaturo abunde troveblas tekstoj, kie *junulo* signifas viron (serĉu en e-tekstaro!).

Membro, *gasto*, *aliĝanto*, *uzanto*, ktp ŝajnas esti neŭtralaj, kvankam eblas trovi sporade virinajn formojn en la reto. La fakto, ke la baza vorto iĝas neŭtrala, montras tendencan vidi la mondon malpli rekte seksisme.

La vorto *patrujo* (Pl. *ojczyzna*, Fr. *patrie*, sed Ge. *Heimat* krom *Vaterland*, An. *homeland*; en la rusa eblas du formoj unu rilata al patro *otĉizna* kaj la alia al patrino *rodina matj*’) montras spurojn de la patriarka socio, kie la rolo de viroj estas pli grava. Same bone povus funkcii en e-o *gepatrujo* analogie al *gepatra lingvo*, tamen ĉi tie restis tiu ĉi formo pro la fontolingvaj influoj.

3.2. Vortfarado

Certaj lingvoj pli ofte enkondukas novajn vortojn por novaj nocioj aŭ aldonas novan signifon al la jam ekzistantaj, aliaj pli uzas la internajn vortkreaĵajn metodojn: kunmetadon kaj derivadon. La deriva metodo kunligas la derivitajn vortojn kun la radikalo, montras certajn logikajn rilatojn inter ili. La demando estas interesa, ĉu tio igas la parolantojn pli logike pensi. La ĉina lingvo – pro sia skribmaniero – interpretas la novajn fremdajn vortojn laŭ signiferoj (komputilo: ‘elektra cerbo’, diabeto: ‘sukero piso’).

3.2.1. Interpreto de derivitaj vortoj

Piron (1987) jam pruvis la lingvan kreivon kaj la subtenon de logika pensado en esperanto, oni povas ĝeneraligi la lingvajn trajtojn, kiujn oni lernis kaj tio donas ankaŭ sekurecon (kp Piron 2004). En etnaj lingvoj la lingva kreemo de ĝiaj uzantoj devas cedi al la ofte nelogikaj lingvaj normoj. En esperanto la analogia pensado sukcese funkcias kaj rezultigas facile travideblan vortoprovizon, kaj efikan eluzon de iu baza vortaro. Estas tamen dezirinda ekzameni, ĉu la esperantaj derivitaj vortoj ĉiam uziĝas en sia logika senco. Ĉu krom la logike derivebla signifo de la derivita vorto (el la signifo de ĝiaj partoj) ekzistas konvenciaz signifoj – kompreneblaj nur post pripesado aŭ por certaj kultursferanoj?

La enketilo petis la klarigon kaj nacilingvan tradukon de 4 derivitaj vortoj: *vortaro*, *tranĉilo*, *libraro kaj lernejo*. Krom la derivita ĝenerala signifo – kiun oni apenaŭ uzas –, tri havas specialan konvencian signifon (tio evidentas ankaŭ el la tradukoj), kiu plej ofte aplikiĝas, ni nomu ilin *prototipaj signifoj*, tiel:

vortaro: krom ‘aro da vortoj’ signifas libron, kiu entenas ordigitan vortaron kun klarigoj aŭ alilingvaj ekvivalentoj, t.e. ‘dictionary’;

tranĉilo: krom ‘ilo por tranĉi’ signifas specialan tranĉilon uzatan por tranĉi ekz. manĝaĵojn, t.e. ‘knife’;

lernejo: krom ‘ejo por lerni’ signifas specialan institucion, kien lernantoj iras por lerni kaj instruistoj instruas;

libraro: ne havas konvencian specialan signifon, ĉar ekzistas bazaj vortoj por la eblaj du ĉefaj interpretoj – biblioteko kaj librovendejo. Tiel ĝi konservas sian ĝeneralan signifon ‘aro da libroj’, ‘librokolektaĵo’.

La respondoj montras, ke oni uzas la vortojn en speciala signifo. Se ne ekzistas konvencia prototipa signifo, tiam la signifo de la derivita vorto estas ĝenerala, iom vaga, el la kunteksto komprenebla. Mi eĉ kuraĝus diri, ke la derivitaj vortoj pli ofte havas iun plusvaloron krom la sumo de la signifoj de la vorteroj. La plusvaloro estas la plej verŝajna, sed tamen konvencia signifero – nedifinebla antaŭe. Se oni bezonas la ĝeneralan signifon, tiam ofte alia vorto estas uzata, ekz. *lerneĉambro* por espri iun

ajn ejon, kie oni lernas, ĉar *lernejo* estas uzata en la specifa signifo, aŭ *vortokolekto*, *vortolisto* por aro da vortoj (kp. Koutny 2001). Fakte same aŭ eĉ pli bone povus taŭgi *instruejo*, ankaŭ la difino ofte entenas la elementon de instruado, sed la uzo konvenciigis la unuan. La signifo de *libraro* ne estas konvencia, tiel la plejmulto klarigis ĝin kiel ‘librokolektaĵo’, tamen sufiĉe multaj interpretis ĝin kiel ‘biblioteko’ (iuj aldonis, ke ne la ‘konstruaĵo’), iuj ne certis pri la signifo.

Eblas aldoni ankaŭ la eŭfemismojn *postaĵo*, *necesejo*, kies signifo enleksikiĝis. Ekzistas ankaŭ fremdaj strukturoj, paŭsaĵoj el aliaj lingvoj kiel *libroteni*, *terpomo* – ne kompreneblaj el la signifo de la eroj kaj aliaj strukturoj ne logikaj pro la rekta transpreno el aliaj lingvoj, kiel *lingvistiko*, pro tio kelkaj uzas la formon *lingviko*. Analogio kaj logikemo reaperas en la lingvo.

3.2.2. Kreo de derivitaj vortoj

La enketilo testis la uzon de derivitaj vortoj far esperantistoj petante ilin doni alian vorton por la nederivitaj vortoj *hospitalo*, *ganto*, *ĉipa* kaj *kompili*.

hospitalo: 89 %-oj donis la kutiman nomon *malsanulejo*, krome *kuracejo*: 3 kaj *resaniĝejo*: 2.

ganto: manke de ĉiutage uzata sinonimo aperis tre variaj solvoj: *maningo*: 7, *manujo*: 6, *mankovrilo*: 6, *manvestaĵo*: 5, *manvesto*: 16, *manŝuo*: 14 kaj sporade *manprotektilo*, *manŝirmilo*, *manŝtrumpeto*, *mansako*, 15 %-oj ne trovis ekvivalenton por ganto aŭ ne konis la vorton.

kompili: *kunmeti*: 39 %-oj, *redakti*: 13 %, *kolekti* (kun iu aldono): 11 % kaj *arigi*: 5 %.

El la respondoj vidiĝas, ke la plejmulto trovas la kutiman derivitan vorton kiel *malsanulejo* (89 %), kiu estas praktike enleksikiĝinta kaj konvencie uzata, kvankam ankaŭ la du aliaj solvoj – *kuracejo*, *resaniĝejo* – taŭgus (en la ĉina estus ‘kurac-ejo’, en la hungara ‘malsan-domo’). Sufiĉe multaj uzis la kutiman *kunmeti* (39 %) kiel sinonimon de *kompili*.

La nekonvenciajn derivaĵojn malmultaj trovis (*manujo*: 6 %, *maningo*: 7 %), neatendite multaj, 15 %-oj eĉ ne trovis sinonimon, kvankam la logika signifo de *manujo* permesus esti sinonimo por *ganto* (vd. ĉina ‘man-ujo’). Sufiĉe multaj uzis kunmetitajn vortojn esprimante la funkcion de ganto kiel *mankovrilo* (6 %), *manvest(aĵ)o*: 21 %. Kelkaj skribante *manŝuo*, aldonis, ke tio estas germanismo.

El 3.2.1. kaj el tio ĉi evidentiĝas, ke la derivitaj vortoj estas kutime ĝuste komprenataj, sen kunteksto en sia prototipa (specifa) signifo, sed libere derivitaj vortoj ne ĉiam trafas la konvencian uzon kaj kelkaj ne kuraĝas eĉ libere derivi vortojn, se jam ekzistas konvencia formo.

3.2.3. Produktivo de vortoj

El la strukturo de esperanto sekvas, ke facile oni povas krei novajn vortojn, se semantike tio havas sencon. Estas interesa montrilo, kiom da kutimaj vortoj oni povas krei el baza vorto (por kiuj eblas trovi naciajn ekvivalentojn). Tiun kapablon mi nomas **produktivo** aŭ **signifovalento** kaj komparas ĝin kun la angla kaj hungara paranteze, ekz:

tero (earth, föld): ~a (earthly, földi), ekster~a (exterterrestrial, földönkívüli), sub~a (underground, földalatti), sur~a (ground-, földi), super~a (overground, földfeletti), sen~a (landless, föld nélküli), trans~a (unearthly, földöntúli) 7 (2, 7)

~ aĵo (bank, földhányás > ~aĵisto, navvy, földmunkás) 2 (0, 2)

al~iĝi (land, leszáll), de~iĝi (take off, felszáll), sur~iĝi (land, leszáll), al~igi (earth, földel), en~igi (bury, eltemet > en~igisto 'gravedigger', sírásó), el~igi (dig out, kiás), el~iĝi (come out from the earth, kibújik a földből) 8 (1, 1)

lerni (learn, tanul): ~a (learning, tanuló), ~ema (diligent, szorgalmas), ~iva (teachable, tanulékony), ~ebla (could be learned, megtanulható) -inda (worth to learn, érdemes megtanulni), -enda (is to be learnt, megtanulandó) 6 (1, 4)

~(ad)o (learning tanulás), ~anto (pupil, tanuló), ~antino (pupil, tanuló lány), kun~anto (schoolmate, tanuló társ), mem~into (autodidact, autodidakta), ~aĵo (things of studying tanulnivaló), ~ejo (school, iskola), ~ilo (teaching tools, tanszer), 8 (1, 5)
el~ (learn, megtanul), ~igi (teach, tanít), ~egi (swot, magol) 3 (1, 1)

rapida (quick, gyors): mal- (slow, lassú), -ega (speedy, sebes), -ema (flustered, kapkodó) 3 (0, 0)

~(ec)o (speed, gyorsaság), -umo (gear, sebesség) 2 (0, 1)

-i (hurry, siet), -igi (accelerate, gyorsít), -iĝi (accelerate, gyorsul) 3 (0, 2)

Rimarko: Mi listigis nur la bazajn derivaĵojn (ne enmetis la pluformadon kiel la derivaĵojn de *lernejo*, same ne la adverbajn formojn, kiuj rekte fareblas el la adjektivo kaj nenecese duobligus ilian nombron, ne la substantivigitan formon de derivita verbo kiel *enterigo*).

La vortkrea aliro de esperanto fokusigas certan parton de la vortprovizo kaj al tio ligas la aliajn vortojn, tiel la signifovalento, asociivo de bazaj vortoj estas pli granda ol en etnaj lingvoj. La malvortoj kunigas la antonimojn, ili enhavas iun nean karakteron. Komparante la procezon al la angla, videblas granda diferenco, la hungara troviĝas inter la du.

4. Lingva bildo de la mondo en leksiko

4.1. Mapado de la mondo en la leksiko

La lingva bildo bone videblas **kiel la mondo estas mapita en la leksiko**. Krom la jam menciitaj *arbo – ligno*, aŭ distingo inter la besto kaj la viando (*porko – porkaĵo* en la angla *pig – porc*) aŭ *haŭto kaj ledo*, kie temas pri distingo vivanta – nevivanta, karakterizaj kiel la lingvoj segmentas la kolorojn: kiom da bazaj koloroj nomas la lingvo (11 bazaj koloroj estas trovitaj far B. Berlin kaj P. Kay laŭ Fiedler 2002). La pola havas apartajn vortojn por ‘helblua’ *blekitny*, ‘ĉielblua’ *niebeski* kaj ‘malhelblua’ *granatowy*, kaj la japana unu vorton por ‘blua’ kaj ‘verda’ *aoi*.

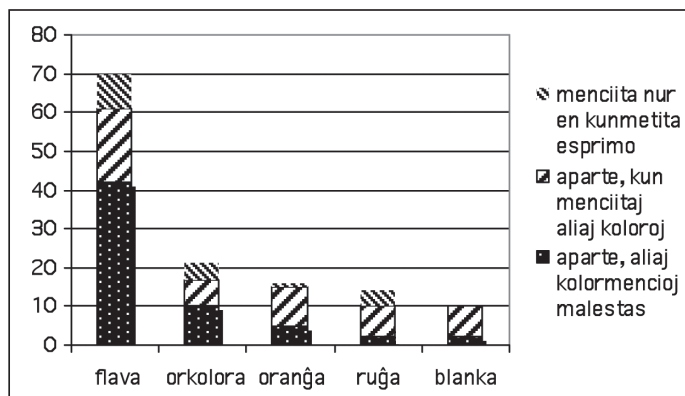
En esperanto ekzistas 8 bazaj koloroj: *nigra, blanka, ruĝa, flava, blua, verda, bruna, griza*; aliaj koloroj esprimiĝas per kunmetaĵoj: *rozkolora, oranĝkolora, violkolora* ktp., se memstare, tiam ili estas plursencaj vortoj: *roza, viola, oranĝa, ora, arĝenta* ktp.

La **verdo** havas specialan rolon, ĝi simbolas esperanton mem en la esprimoj: *verda stelo/standardo/popolo/lingvo/movado* ktp. Samtempe ĝi estas ankaŭ simbolo de ekologia movado. Ĝi povas simboli nematurecon (*verdaj fruktoj*, Hu: *zöldfülű* ‘verdorelulo’: verdebukulo) kaj ankaŭ permeson, liberan vojon (*verda lampo*, Hu: *zöld határ* ‘verda limo’: libera limo). La simbolecon de nigra kaj blanka esprimas PIV kaj la frazeologiaĵoj trovitaj far Fiedler (2002) parte subtenas tion. Parto certe ne apartenas al la scio de averaĝa esperantisto: *blanka edziĝo, blankaj versoj, blanka operacio/akcepto/kredito/vendo, havi blankajn manojn*, ili devenas el aliaj lingvoj.

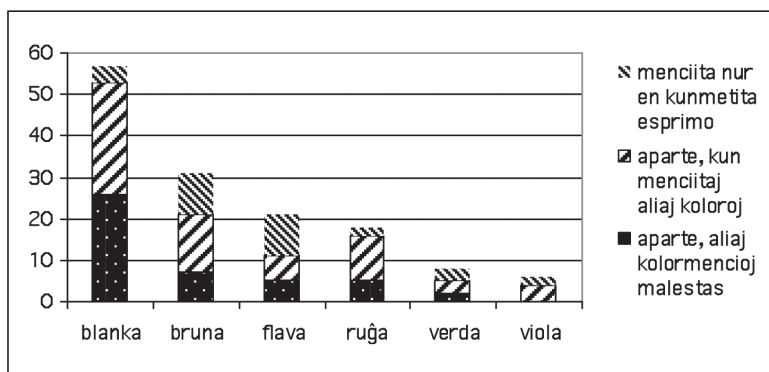
La problemo kuŝas ankoraŭ pli profunde, nome ni vidas la mondon en iom aliaj koloroj – determinite de nia baza kulturo. La enketilo demandis la kolorojn de kvar objektoj. La respondoj montras sufiĉe koloran bildon (vd. figurojn 3-4). La suno povas esti flava (61 %), blanka (10 %), ruĝa (10 %), orkolora (17 %), oranĝa (15 %) kalkulante ankaŭ pluroblan mencion. Azianoj plejparte konsideris ĝin ruĝa.

Cepo povas esti ekstere ruĝa (16 %), bruna (21 %), flava (11 %) kaj viola (4 %), interne blanka (53 %) kaj la tigo verda (5 %) (tion hungaroj nomas *zöldhagyma* ‘verda cepo’). Tie ĉi la tipa respondo de hungaroj estas *ruĝa*, ja la hungara nomo entenas la vorton *ruĝa*. Ankaŭ sablo vidatas diverskolora: flava, blanka, bruna, griza. La statistikan prilaboron malfaciligas, ke kelkaj donis plurajn respondojn, krome ne estis specifita, ĉu temas pri ekstero aŭ interno de cepo, mi scivolis pri la stereotipa bildo de cepo.

Figuro 3: Tipa koloro de suno laŭ gepatraj lingvoj

Figuro 4: Tipa koloro de cepo laŭ gepatraj lingvoj

La familiaj rilatoj montras sociajn rilatojn en la lingvokomunumo. En hindeŭropaj lingvoj plej gravas la distingo inter viro kaj virino (A: *brother – sister*, Fr: *frère – soeur*, Pl: *brat – siostra*), en aziaj lingvoj la aĝo (ankaŭ en la hungara: *báty/öcs – nővér/húg*, t.e. pli aĝa frato / ‘malpli aĝa frato’ – ‘pli/malpli aĝa fratino’ / ‘malpli aĝa fratino’). Esperanto sekvas la eŭropan modelon.

En la mapado de la mondo e-o sekvas siajn fontolingvojn, do eŭropan aliron, kie gravas ekz. la distingo inter viro/virino, vivanta/nevivanta. Kiam necesis limigo de la senco de la vorto, tiam ekfunkciis slavaj influoj ĉe Zamenhof (Szerdahelyi 1976).

4.2. Konsisto de vortprovizo

La **konsisto de vortprovizo** malkovras la bazajn elementojn de la ĉiutaga vivo:

- realaĵoj de la vivo (manĝaĵoj, vestaĵoj, uzataj iloj, socia hierarkio, agadoj),
- kiuj terenoj estas gravaj aŭ disvolvigitaj (neĝo ĉe eskimoj, kamelo ĉe araboj), nombro de sinonimoj montras tion,
- tabuoj, eŭfemismoj.

Etimologio malkovras malnovan lingvan bildon kaj skizas evoluon. Pruntvortoj rilatas al ŝanĝo de epoko: aperas novaj nocioj, necesas novaj vortoj – per interna kreado aŭ ekstera pruntado – aŭ nova interpreto de la malnovaj.

4.2.1. Kulturdependaj vortoj

En esperanto neglekteblas la nombro de specialaĵoj de la ĉiutaga vivo, ĉar mankas tiutipa speciala e-kulturo (vd. Koutny 1998, kvankam Melnikov 2001 prezentas kelkajn), certaj specialaĵoj eniris el aliaj lingvoj (gulaŝo, kimono, barŝĉo ktp.). Ekzistas tamen kultureroj, kiuj rilatas al esperantista vivo, kaj ili konsistigas specialajn esperantajn vortojn kaj esprimojn, kiujn ni povas nomi esperantismoj. Jen kelkaj vortoj (esprimoj en 4.3.):

samideano, delegito, ĝisostulo, prancelano, finvenkisto, denaskulo, ago-tago, kabe(iĝ)i, krokodili, aligatoro, zeo, UK,

Kutime (ankaŭ ĉe Fiedler 2001) nur esprimoj (kombino de almenaŭ du vortoj) estas konsiderataj frazeologiaĵoj, sed pro la sinteza karaktero de e-o unu vorto mem povas montri semantikan plusvaloron, kompreneblan nur surbaze de kultura fono (en francan aŭ anglan transmeteblan nur per plurvortaj esprimoj, se entute). Tion montras ankaŭ la testo de komprenebleco de unuvortaj esperantismoj:

kabe(iĝ)i: 8 %-oj ne komprenis

finvenkisto: 3 %-oj ne komprenis kaj kromaj 6 %-oj donis misan respondon

Du el la 4 denaskuloj ne komprenis la signifon de *kabe(iĝ)i*, tio klare montras ties kulturdependecon, kiun oni akiras per la partopreno en la movado manke de esperanta instrusistemo.

La ofteco de vortoj en tekstoj povas ankaŭ montri ion pri la specifeco de la aliro. Por tio necesus komparaj korpusaj esploroj inter e-tekstaro kaj alilingva. Supozeblas, ke *klubano*, *prezidanto*, *estrarano*, *delegito*, *kunveno*, *kongreso*, *vojaĝo*, *aliĝilo*, *kotizo*, *partopreni*, *stelo*, *kurso*, *lerni*, *lingvo*, *facila*, *logika*, *venki*, *defendi*, *elekti*, *korespondi* kaj similaj aperas multe pli ofte en ĝenerala esperanta tekstaro ol en nacilingva.

4.2.2. Metaforiĝo

La metafora uzo de diversaj vortoj estas kutima lingva fenomeno, ĝi aperas ankaŭ en planlingvo kaj tion jam antaŭdiris F. Saussure (Horváth 1997). Horváth analizas vicojn kiel *azeno*, *ansero* en la senco de ‘stultulo’, *elbuŝigi*, *vortumi*, *tuŝi*, *draŝi* en la senco de ‘diri’ kaj ŝi konstatas, ke e-o montras similan bildon kiel la etnaj lingvoj, t.e. vortoj, kiuj en konkreta senco diferencas, en metafora senco povas sinonimi. Pri ilia ĝenerala valideco en e-komunumo necesus pli vaste enketi, mi spuris nur kelkajn:

azenaĵo: ‘stultaĵo’ preskaŭ ĉiuj tiel komprenis, nur 2 homoj ne kaj 4 konsideris ĝin nur kiel azena viandaĵo

porkeco: 8 %-oj ne komprenis la vorton, aliaj interpretis laŭ diversaj porkaj ecoj, kiel ‘malpureco’, ‘maldeco’ aŭ ‘tromanĝemo’.

forlepori: kvankam 26 %-oj deklaris ne kompreni ĝin, la aliaj sufiĉe unusence klarigis la signifon: ‘timeme forkuri’ (relative multe da germanlingvanoj ne komprenis ĝin)

La metafora uzo fontas ĉefe el la ecoj de la bestoj, kiuj similas en diversaj kulturoj. La maldeco kaj fieco de porko estas jam sekva paŝo de abstraktigo el la malpureco.

4.2.3. Vortiĝo de nocioj – sintezeco

Nocioj diversmaniere **vortiĝas** en diversaj lingvoj (kiel substantivoj, verboj aŭ adjektivoj), en e-o eblas vortigo en ĉiuj vortospecoj, kvankam ne ĉiuj estas same ofte uzataj – tio donas grandan elastecon. Ekz. la hungara, angla kaj germana uzas adjektivan formon ‘malsata’, sed la franca substantivon kun ‘havi’, en e-o eblas ambaŭ formoj kaj ankaŭ la verba.

Eo	An	Ge	Fr	Hu
esti malsata, malsati havi malsaton	be hungry	hungrig sein	avoir faim	éhes

La **rekta verbigo** karakterizas esperanton (kp Piron 1989): *vojaĝi per taksio*, *taksii ien*. La **sintezaj formoj** kiel *ellitiĝi*, *altabliĝi*, *malindulino* fontas el la fleksebla deriva sistemo de esperanto. Laŭ Piron en tiuj formoj manifestiĝas la spirito de la lingvo kaj la lingvo evoluas en tiu ĉi direkto.

4.3. Speguliĝo en lingvaj esprimoj

La lingva bildo de la mondo pli speciale vidiĝas en kutimaj esprimoj (A: collocation), fiksiĝintaj frazeologiaĵoj kaj proverboj. Ĉiuj kune – specialaj vortoj, fiksaj esprimoj kaj proverboj povas esti nomataj *esperantismoj* aŭ en vasta senco *frazeologiaĵoj*. Melnikov parolante pri la fonaj scioj de tipa esperantisto donas gravan rolon al la lingvaj aspektoj, li konsideras esperantismoj “specialajn vortojn kaj frazeologiaĵojn kiuj respegulas apartaĵojn de e-movado” (Melnikov 1992:86).

4.3.1. Kutimaj esprimoj

La esperantaj kutimaj esprimoj estas travideblaj, t.e. kompreneblaj el la signifo de la partoj, tamen unu el la eblaj vortoj estas kutime uzata en la esprimo. En etnaj lingvoj tiuj esprimoj havas fiksitan formon, kutime nur unu el la eblaj vortoj estas ĝusta, sed en e-o tiuj esprimoj ne tiomgrade fiksiĝis kaj pluraj ebloj konkurencas pro la influo de diversaj gepatraj lingvoj de la uzantoj. Mi esploris la uzon de 4 tiaj kutimaj esprimoj proponante kelkajn solvojn. La rezultoj montras, ke en e-o kunekzistas pluraj versioj male al la etnaj lingvoj (mi donos la hungarajn kaj anglajn esprimojn por kompari) ne nur en la parolkomunumo, sed ankaŭ individue, la parolantoj mem akceptas kaj uzas diversajn formojn:

akra/pik(ant)a papriko (H: *erős* ‘forta’, A: *hot* ‘varmega’): 34 %-oj uzis *akra* en la unua loko por papriko, 29 %-oj *pikanta*, 20 % *pika* kaj 11 % *forta*, kelkaj skribis, ke neniu el tiuj estas konvena kaj iu, ke ĉiuj. *Forta* cedis al *akra* ĉe hungaroj male al la atendoj kaj anglalingvanoj uzis ĝin same ofte kiel *pika*-n.

grava/serioza malsano (H: *súlyos* ‘peza’, A: *serious* ‘serioza’): 60 %-oj uzis *grava*, 33 %-oj *serioza*, preskaŭ ĉie la plimulto uzis la unuan vorton, sed ĉe poloj kaj rusoj *serioza* gajnis – tio estas ankaŭ la gepatralingva uzo. *Peza* aperis nur 5-foje dise.

starigi demandon (H: *feltesz* ‘suprenmetas’, A: *ask* ‘demandi’): la plejmulto, 54 %-oj uzis *fari*, sufiĉe ofte, en 32 %-oj aperis *starigi*, sed *meti* (9%) kaj *doni* nur sporade.

trapasi ekzamenon (H: *(le)tesz* ‘(suben)metas’, *take* ‘preni’): 60 %-oj uzis *fari*, 33 %-oj *trapasi*, preskaŭ ĉie la plimulto uzis la unuan vorton, nur la anglalingvanoj preferis *fari* en signifa maniero

4.3.2. Fiksaj esprimoj

Fiksaj esprimoj, frazeologiaĵoj povas fondi el aliaj lingvoj kaj el la esperanta movado mem (kp. Fiedler 2001). La internaj frazeologiaĵoj estas nun interesaj, ĉar ili karakterizas la e-kulturon, la specialan bildon, kiun esperantistoj havas pri Esperantio. Jen kelkaj:

eterna komencanto, dumviva membro, kongresa edzino, nepagipovaj landoj, Pasporta servo, laste, sed ne balaste,

En la esperantlingva bildo de la mondo la lingvo kaj la movado ludas gravan rolon, kiu esprimiĝas ankaŭ en tiuj ĉi esprimoj. Mi enketis kelkajn, kiomgrade ili estas konataj, ekz.:

kongresa edzino: ‘dumkongresa kunulino’, 18 %-oj ne komprenis, krome 9 %-oj miskomprenis (‘neesperantista edzino dum kongreso’ aŭ ‘edzino, kiun iu ekkonis dum kongreso’), 3 el la 4 denaskuloj ne komprenis ĝin.

Simbolaj esprimoj kiel *hunda vivo*, *rana perspektivo*, *formika diligento*, *krokodilaj larmoj* en e-o devenas el aliaj lingvoj, tamen ne nepre estas universalaj, tiel ilia kompreno far la parolkomunumo estas limigita internacie. Kelkfoje la frazeologiaĵo tradukita el nacilingvo ne estas komprenebla por alinacilingvanoj (ekz. Pl *ursa kareso*). En la enketilo mi spuris la kompreneblecon de kelkaj tiaj frazeologiaĵoj: *formika diligento*, *rana perspektivo*, *lupa malsato*, *leona kuraĝo*:

formika diligento: kiel ‘senlaca laboremo’ komprenata far 98 %-oj.

rana perspektivo: kaŭzis problemojn al 33 %-oj, sed la aliaj enketitoj konverĝis al ‘malvasta horizonto’, ‘nesufiĉa klarvido’.

La **vortludoj** devenas de la interna strukturo de la lingvo, el ĝia produktiva deriv-sistemo, multaj baziĝas sur la diversaj interpretebloj de la vortoj aŭ esprimoj: kiel unu vorto kaj kiel derivita aŭ kunmetita vorto (*kolego* – *kol-ego*, *bandaĝo* – *band-aĝo*, *sen-tema* – *sent-ema* ktp.). Melnikov (2003) detale analizas diversajn tipojn de vortludoj validajn en esperanto kaj etnaj lingvoj. Li trovis multajn paronimojn esplorante e-tekstojn, kiel jam la titolo *Esperanto aŭ edzperanto* montras tion, sed ankaŭ plurelementajn, ekz. *Kaj ilia paradizo fariĝis para diso*.

4.4. Lingvaj stereotipoj

Interesa, sed eĉ pli kultur- kaj lingvodependa tereno estas kiel oni imagas, personigas diversajn fenomenojn. La enketo petis personigi la sekvajn: *tero*, *suno*, *luno*, *morto*, *vivo* (Fig. 5). La genro en la gepatra lingvo kaj kutimaj kaj artaj prezentoj de la nocioj havas gravan rolon, en kiu formo ili personiĝas. Plurlingvaj homoj ne tiom ligiĝas al ununura kultura imago. La ĝenerala bildo surbaze de la enketo montras, ke la suno estas prefere energie vira, la luno virina kaj la morto maljunulo sen seksa specifo, la vivo ligiĝas al virinoj kaj infanoj. Tamen vidiĝas, ke novlatinlingvanoj preferas imagi la sunon kiel viron (kie ĝia genro estas vira), germanoj kiel virinon (kie ĝia genro estas ina) kaj poloj kiel infanon aŭ senseksan (kie ĝia genro estas neŭtra).

	suno	luno	vivo	morto
viro	44 %, It, Hi, Fr, An, Hu	23 % Ge	5 %	13 %
virino	20 %, Ge	53 %, Hi, It, Fr, An, Hu	21 %	18 %, Ru, Pl
infano	4 %, Pl	1 %	24 %	1 %
persono senseksa aŭ egala, kia	18 %	13 %	14 %	55 %
aliaj karakterizoj	forta, potenca, energia, brila, gaja juna – maljuna reĝo, dio	pala, malgaja, malsana, mistera juna – maljuna elegante, blanke vestita	vigla, aktiva, gaja juna – maljuna	maljuna, pala, kaduka, nigre vestita, maldika skeleto kun falĉilo

Figuro 5: Personigo de suno, luno, vivo kaj morto (en procentaĵoj kaj ĉefaj uzantoj laŭ gepatra lingvo)

Rim.: la vortojn maljunulo, dikulo, ktp mi konsideris senseksa.

5. Lingva bildo de la mondo en lingvouzo

5.1. Konotacio

La konotacio aŭ kromnocio elvokas ion aldonan krom la envortarigita signifo, ĝi dependas de la lingvokomunumo, kie ĝi estas uzata. Alie estas konceptata *demokratio* en lando kie regas demokratia reĝimo kaj kie ne. La vorto *hejmo* povas elvoki la senton de sekureco, familio, amo, komforto. Ekzemple en e-o la vorto *profesoro* estas la plej alta universitata grado, tamen elvokas la bildon de ĝenerala instruisto en pluraj aliaj lingvoj. Nur la vortoj karakterizaj por e-kulturo elvokas speciale esperantajn signifojn, kiel *verda* ion rilatan al e-o, *kongreso* UK-on, *delegito* UEA-delegiton, *klubano* membron de e-klubo, ktp.

5.2. Lingva ĝentileco

En la interpersona komunikado ne nur tio gravas, kion oni diras, sed ankaŭ tio, kiel oni diras. Gramatike bona, sed laŭ la cirkonstancoj ne konvena komunikado riskas ne atingi sian celon. La interhomaj rilatoj kiel diferenco de aĝo, sekso, socia statuso, intimeco de la rilato estas diversgrade koditaj en la lingva sistemo. Kutima estas la distingo inter formalaj kaj neformalaj lingvaj formoj, kiuj manifestiĝas en la salutoj, alparoloj, verbaj formoj, ktp. En aziaj lingvoj, ekz. la japana, ekzistas komplikaj

sistemoj de honoraĵoj, kiuj enkonstruiĝas en la interparolon. La akcepto kaj rifuzo de petoj, gratuloj kaj kondolencoj, ktp. havas siajn lingvajn formojn karakterizajn al la donita kulturo.

En esperanto ne estas striktaj limoj inter formala kaj neformala komunikado, ja la aparteno al la sama grupo – kies ĉefa karakterizo estas la akcepto de komuna lingvo por internacia kaj interkultura komunikado kaj kredo en ties taŭgeco kaj valoroj – kreas iun solidarecon, kies sekvo estas la pli neformala lingva komunikado. Ankaŭ la fakto, ke kutime e-o ne estas la gepatra lingvo de la interparolantoj, elformas egalecan senton, kvankam ankaŭ inter la parolantoj de e-o povas esti grandaj diferencoj en lingvoscio.

Mi jam analizis diversajn salutojn kaj alparolformojn (Koutny 1998). *Saluton!* kaj *Ĝis!* estas pli intimaj formoj, tamen la uzo de la unua ne estas limigita al geamikoj. La alparoloj povas enteni *s-ro/s-ino*, aŭ la speciala *samideano*, sed en pli proksima rilato la persona nomo estas plej ofte uzata, do la solidareco kaj egalrango superas la hierarkion (tre ĝeneraligante eblas ankaŭ tion diri, ke la eŭropaj kaj usonaj kutimoj venkas super la aziaj). Titoloj malofte estas uzataj. La reto – kiu havas elstaran rolon en la interkomunikado de esperantistoj – instigas la uzon de senperaj formoj.

La oferto de manĝaĵo kaj trinkaĵo al gastoj malsamas en ĝermanaj landoj kaj en Pollando aŭ Hungario: la unuaj proponas al la gastoj kiel *Would you like to take a piece of cake?* ‘Ĉu vi volus preni kukopecon? respektante ilian privatecon. La gasto decidas, ĉu volas aŭ ne, la gastiganto ne insistas. En la aliaj du landoj la gastiganto insistas pri la bona prizorgo de la gasto sendepende de ties deziro kaj tio esprimiĝas en la pli rektaj ofertoj *Prenu kukopecon! Ĉu vi manĝas kukon?* En e-o la simple *Bonvolu preni kukon!* sufiĉas kaj la insistado dependas tamen de la gastiganto kaj ties landaj kutimoj.

La petoj kaj ilia akcepto aŭ rifuzo havas siajn kutimajn scenarojn en diversaj lingvokomunumoj. Ekzistas pli malfermitaj komunumoj, kie la rifuzo estas senpera, kompreneble en ĝentila formo kun aldonaj klarigoj kaj proponoj (usona, germana, hungara). En aliaj (ĉefe en aziaj) la rifuzo estas evitata. Ne estas unueca kondutmaniero inter esperantistoj.

Konkludoj

Nur skize mi prezentis la terenojn kie eblus analizi la esperantlingvan bildon de la mondo. El la esploroj leviĝas pli da demandoj ol firmaj respondoj, kiujn indus pli pripensi kaj esplori. La malgrandskala enketo, la retaj serĉoj kaj la pridemandado de esperanta korpuso montras la eblojn kaj direktojn, kiujn mi povus tiel resumi:

- Tendenco al sekse neŭtralaj bazaj vortoj. Se necesas, tiam formi sekse markitajn elementojn (per *-in* virinon, sed mankas akceptita simetria vira markilo).
- La regula vortfarado ofte kondukas al vortoj, kies tipa uzo koncentriĝas al ilia prototipa signifo (*lernejo* kiel institucio, kie oni instruas). Havante jam konvencian vorton, la vortfaremo malpli aktivigas.

- Kelkcent bazaj vortoj havas grandan rolon en la vortprovizo, ĉar al ili ligiĝas kelkmil aliaj per la vortfarado (vd. la derivaĵojn de *tero!*).
- En la mapado de la mondo e-o sekvas siajn fontolingvojn, do eŭropan aliron, kie gravas ekz. la distingo inter viro/virino, vivanta/nevivanta. Kiam necesis limigo de la senco de la vorto, tiam ekfunkciis ankaŭ slavaj influoj. Tamen en la plukonstruo de la vortprovizo validas la sinteza karaktero de e-o, kiu forme kunligas la semantike rilatajn vortojn.
- Ekzistas unu- kaj plurvortaj esperantismoj, kies kompreno eblas nur surbaze de konoj pri e-kulturo (*kabeiĝi, finvenkisto, kongresa edzino*)
- Multaj aliaj vortoj havas specialan e-an konotacion kiel *verda, klubano, delegito, aliĝilo*.
- La vortiĝo de nocioj estas sufiĉe libera en e-o, kiu donas liberecon al ĝiaj uzantoj: uzeblas kaj uzatas analizaj kaj sintezaj formoj. La rektaj verbigoj (ekz. *taksii*), same la sintezaj vortformoj (*samdomano, malindulino*) estas tipaj kaj koncizaj, ilia uzo plioftiĝas.
- Metaforoj kaj stereotipoj baziĝantaj sur universalaj ecoj apartenas al la e-a bildo (*azenaĵo, formika diligento*).
- Kulturaj simboloj limiĝas al diversaj kulturoj, ili ne estas same komprenataj en e-o, krom se ili fontas el e-kulturo mem (sed ili ne estas konataj al ĉiuj membroj de la esperantlingva komunumo, ekz. *kongresa edzino*).
- La lingvouzo montras prefere la solidarecon, senton de komuneco en la lingvokomunumo, tiel la interagoj estas neformalaj (uzo de persona nomo), tamen ne ekzistas klaraj normoj.

Sume, vidiĝas gepralingvaj influoj en la lingvouzo kaj en la pensmaniero de esperantoparolantoj (ekz. vido de koloroj), tamen klare manifestiĝas tendencoj al simila uzo kaj kompreno de esprimoj kaj elformiĝo de konceptoj. La sintezaj formoj havas specialan rolon esprimi semantikan plusvaloron en unu vorto kaj rilaton inter nocioj. Esperanto havas memstaran lingvan sistemon, kiu evoluas laŭ internaj leĝoj, kaj elfomiĝas komuna kultura bazo fontante el la komuna homa kaj el la speciala esperanta. Necesus unuflanke pli grandskala kaj pli detala enketo, aliflanke granda kaj multflanka esperanta reprezenta kopuso por havi pli fidindajn datumojn por montri ties karakterizaĵojn.

Bibliografio

- Anusiewicz, Janusz – Dąbrowska, Anna – Fleischer, Michael (2000): Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej ‘Lingva bildo de la mondo kaj kulturo. Projekto de esplorkoncepto’. En: *Językowy obraz świata i kultura*. Red. Dąbrowska, A. – Anusiewicz, J. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. “Język a Kultura 13”
- Auld, William (1986): Kulturo kaj internacia lingvo. Chapeco: Fonto
- Banczerowski, Janusz (2003): A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya ‘La lingva bildo de la mondo kiel la objekto de semantikaj esploroj’. En *Mny* 2004/1

- Fiedler, Sabine (2002): Esperanta frazeologio. Roterdamo: UEA
- Fischer, Rudolf-Josef (2003): Sexusneutrale und sexusindizierende Bezeichnungen. En: Blanke, D. (red.): Plansprachen und elektronische Medien. Berlin: GIL. Interlinguistische Informationen, Beiheft 9. 110-149.
- Horváth Katalin (1997): Pri la interrilato inter polisemio kaj sinonimio. En: Struktura kaj Socilingvistika Esploro de Esperanto. red. I. Koutny k M. Kovács. Budapest: Steleto & ILEI. 55-60
- Iĉisma Esperanto (Reguligo kaj senseksismigo de Esperanto). <http://www.pvv.org/~ulflunde/Eo/icxismo.html>
- Koutny Ilona (1998): Interkultura komunikado. En: Wandel, A. (red.): Internacia Kongresa Universitato. Rotterdam: UEA
- (2001): Defioj de moderna leksikografio por Esperanto. En: Fiedler, Sabine – Liu Haitao (red.): Studoj pri interlingvistiko. Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke. Studien zur Interlinguistik. Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag. Dobrichovice ĉe Prago: KAVA-PECH. 660-674.
- Melnikov, Aleksander (1992): Specifaj kulturaj scioj de la esperantista kvazaŭetno kaj ilia respugliĝo en la koncerna lingvaĵo. Rostov-na-Donu
- (2001): Elementoj de originala esperanto-kulturo kaj ilia lingva reflektiĝo. En: D. Blanke (red.): Esperanto kaj kulturo – sociaj kaj lingvaj aspektoj. Aktoj de la 19a Esperantologia konferenco, Prago, 1996. Roterdamo: UEA
- (2003): Esperanto aŭ edzperanto. Kelkaj aspektoj de vortludoj kaj luda komunikado en Esperanto. En: Irana Esperantisto. N-ro 5. 2003 aŭtuno: 16-19.
- Piron, Claude (1987): Créativité et expression linguistique. En: M. Duc Goninaz. (red.): Studoj pri la internacia lingvo. Gent: AIMAV
- (1989): La bona lingvo. Vieno: Pro Esperanto, Budapeŝto: HEA
- (1989): Who are the speakers of Esperanto? En: K. Schubert (red.): Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages. Berlin: Mouton de Gruyter. 157-172
- (2004): Tute normala progreso. En: Esperanto 2004/2,3
- Riisma Esperanto. <http://www.rano.org/riismo2.html>, nun: <http://eo.wikipedia.org/wiki/Riismo>
- Szerdahelyi István (1976): La semantika modelo de Esperanto En: Tisljar, Zlatko (red.): Internacia Lingvistika Simpozio. Kumrovec 1975. Zagreb: IKS. p. 85-148.
- Wennergren, Bertil: Seksa signifo de vortoj kaj radikoj en Esperanto. http://www.bertilo.com/seksaj_vortoj/index.php
- : *Esperanta tekstaro*. <http://bertilow.com/tekstaro/serchi.html#serchilo>
- Wierzbicka, Anna (1991): Cross-Cultural Pragmatics. The Semantic of Human Interaction. Berlin, New York: Mouton de Gruyter

La esploro kaj la artikolo estis farataj en 2004, la retfontoj estas kontrolitaj en junio 2009. Mi tre dankas al Zbigniew Kornicki pro la komputila helpo en la prilaboro de enketiloj.

Aldonaĵo: Enketilo

0. Personaj datumoj (sennome):

gepatra lingvo:

scio de E-o (1: bone; 2: meze; 3: iomete):

uzo de E-o (1: ofte (preskaŭ ĉiutage); 2: regule (plurfoje monate); 3: malofte: scio de fremdaj lingvoj (kiuj kaj nivelo 1-3):

profesio:

1. Transformu la frazojn!

Kiom da homoj loĝas en la lando?

Kiom da.....havas la lando?

En Francio oni ŝatas salatojn.

.....ŝatas salatojn.

En la lernejo lernas saĝaj infanoj

La lernejo havas.....

Junaj homoj multe veturas.

.....multe veturas.

2. Kian koloron havas?

suno: cepo: sablo: rivero:

3. Kiun vorton vi uzus prefere (se plurajn, tiam komencu per 1, 2,..; se neuzebla laŭ vi, tiam aldonu 0-on)?

papriko: ..akra, ..pika, ..pikanta, ..forta malsano: ..peza, ..grava, ..serioza demando: ..fari, ..starigi, ..meti, ..doni ekzamenon: ..fari, ..meti, ..trapasi

4. Difinu kaj donu vialingve la sekvajn vortojn!

vortaro:

tranĉilo:

libraro:

lernejo:

5. Diru alivorte!

hospitalo:

ganto:

ĉipa:

kompili:

6. Diru sinonimojn aŭ klarigu (se nekomprenebla, metu 0-on)!

formika diligento:

rana perspektivo:

lupa malsato:

leona kuraĝo:

7. Klarigu (se nekomprenebla, metu 0-on)!

azenaĵo:

porkeco:

forlepori:

ĉevaligi iun:

8. Kion signifas (se nekomprenebla, metu 0-on):

kabeiĝi:

finvenkisto:

kongresa edzino civitano

9. Kiel aspektas la sekvaj, se vi imagas ilin kiel personojn (viro, virino, infano, maljunulo, ...)?

suno:

luno:

vivo:

morto:

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiel difini la lingvan bildon de la mondo? En kiuj terenoj ĝi rimarkeblas?
- 2) Elektu iun esperantan afikson kaj esploru ĝian uzon en la Tekstaro kaj la reto!
- 3) Analizu la rolon de koloro/planto/besto en via gepatra lingvo kaj Esperanto!
- 4) Trovu nociojn kiuj havas bazajn vortojn kaj eblas ilin esprimi ankaŭ per derivitaj vortoj (hospitalo – malsanulejo)!
- 5) Serĉu vortojn en metafora signifo!
- 6) Kolektu kolokaĵojn kun gepatralingva traduko, komparu!
- 7) Diskutu pri la lingva bildo de Esperanto!
- 8) Ĉu ekzistas Esperanta ĝentileco?

Ilna KOUTNY – biografieto troviĝas ĉe la enkonduka artikolo.

La frazeologio de Esperanto kiel spegulo de kulturo¹

Resumo

Tiu ĉi ĉapitro okupiĝas pri la frazeologio de la planlingvo Esperanto. Temas pri la aro de fiksitaj esprimoj, kiel proverboj aŭ parolturnoj, formuloj, sloganoj kaj aliaj kutime uzataj pretaj unuoj, kiujn parolantoj reproduktas el la memoro. Ĉiu lingvo posedas frazeologion, sed por planlingvo ĝi speciale gravas, ĉar la ekzisto de frazeologiaĵoj, kiuj ofte estas enhave kunligitaj kun la kulturo de parolkomunumo, pruvas la vivon kaj esprimriĉon de lingvo. El interlingvistika vidpunkto oni povas konsideri frazeologion kriterio por la evolustato de planlingva projekto. La kontribuaĵo traktos la ecojn de Esperantaj frazeologiaĵoj, diversajn klasifikojn de la frazeologia sistemo de Esperanto kaj prilumos la uzadon en diversaj sferoj de komunikado. Fokuso estas la originala frazeologio de Esperanto, t.e. lingvaj unuoj, kiuj estiĝis pli-malpli spontanee dum la 135-jara historio de komunikado en tiu lingvo kaj kiuj pro tio estas esprimo de evoluanta memstara Esperanta kulturo. La ĉapitro studas la kreaĵon uzadon kaj modifadon de frazeologiaĵoj en parolo kaj skribado. Speciala temo estas la evoluo de frazeologio kiel signo de lingvoŝanĝiĝo.

1. Enkonduko

La evoluo de frazeologio estas rezulto de praktiko, de reala lingvouzo. Dum aplikado de lingvo certaj unuoj (kombinaĵoj de vortoj kaj frazoj) kristaliĝas al speciale oftaj kaj kutimaj kaj fariĝas fiksitaj esprimoj, kiuj restas storitaj en la kolektiva memoro de la parolantaro. Samtempe la kunvivado de la parolantoj, iliaj tradicioj, idealoj, valoroj k.s. kaj iliaj kulturaj produktoj (artefaktoj en la terenoj de teatro, muziko, literaturo, kabareto ktp.) produktas stabilajn lingvounojn en la formo de salutoj, formuloj, titoloj aŭ citaĵoj, kiuj fariĝas Esperanto-specifaj diraĵoj. Pri tiu interesa fenomeno, la aro de parolturnoj, komunikaj formuloj kaj aliaj fiksitaj esprimoj, kiuj ekestas kiel rezulto de riĉa kaj multterena aplikado de la lingvo kaj spegulas la vivon kaj karakteron de la lingva komunumo, okupiĝas tiu ĉi ĉapitro.

La ĉapitro komenciĝas per difino (2) kaj klasifikado de Esperanta frazeologio (3). Subĉap. 4 studas la uzon de frazeologiaĵoj en diversaj terenoj de skriba kaj parola komunikado. Subĉap. 5 estas dediĉita al la evoluo de Esperanta frazeologio. En la centro staras la esprimo *fosi sian sulkon* kaj ĝia signifo en diversaj jardekoj de Esperanta komunikado.

---

¹ Partoj de tiu ĉapitro aperis en mia kontribuo pri frazeologio en la volume *Aliroj al Esperanto* (2018).

2. Kio estas frazeologio?

2.1. Frazeologio kiel lingvistika disciplino

La termino *frazeologio* estas uzata en du diversaj sencoj: por la scienco kaj same por la studobjekto de tiu. Supre ni parolis pri frazeologio kiel aro de fiksitaj kaj re-produktitaj lingvaj unuoj, kiuj estas ĝenerale konataj kiel parolturnoj, proverboj k.s. Al ties karakterizaĵoj ni turnos nian atenton en 2.2. Unue, frazeologio (en la senco de frazeologiscienco) estu nia fokuso. Ĝi estas lingvistika branĉo kun longa tradicio, kiun oni povas postsekvi ĝis la verko *Traité de stylistique française* de Charles Bally (1909). La ideoj de Bally ne estis tuj daŭrigitaj, nur en la 1940-aj jaroj V.V. Vinogradov ekokupiĝis pri liaj ideoj kaj aplikis ilin al la rusa lingvo. Ekde la 1970-aj jaroj frazeologio prezentas sin kiel memstara kaj internacie agnoskata esplortereno. Mejlloŝtono de ĝia evoluo estis la fondiĝo de *Eŭropa Societo pri Frazeologio (EUROPHRAS)*² en 1999. Ĝiaj regulaj konferencoj kaj publikigaĵoj gravegas por la internacia interŝanĝo en tiu tereno. Internacia manlibro pri frazeologio aperis en 2007 (Burger k.a. 2007), kiu enhavas ankaŭ artikolon pri Esperanta frazeologio; ekde 2010 ekzistas faka ĵurnalo (*Yearbook of Phraseology*), kiu estas ekskluzive dediĉita al frazeologiaj studoj tiamaniere plifaciligante la kunlaboron inter fakuloj pri frazeologio en la tuta mondo.

Hodiaŭ frazeologio inkludas vastan kampon de lingvistikaj aspektoj kaj demandoj kaj el sinkrona kaj el diakrona perspektivoj. Kiel disciplino ĝi troviĝas en la mezo inter leksikologio kaj sintakso kaj havas fortajn rilatojn al semantiko kaj pragmatiko. Tiu pozicio faras ĝin fascina esplortereno. Precipe interesaj estas komparaj studoj pri diverslingvaj frazeologioj.

2.2. Difinaj karakterizaĵoj de frazeologiaĵoj

Frazeologiaĵo (aŭ frazeologia unuo) estas kutime uzata kaj relative stabila plurvorta lingva unuo, kiu tipe posedas diversajn gradojn de idiomeco (vd. 2.2.4.) kaj estas ofte aplikata pro siaj konotacioj por plenumi specialajn pragmatajn funkciojn dum komunikado. Sekvas nun detala priskribo de la unuopaj elementoj de tiu difino.

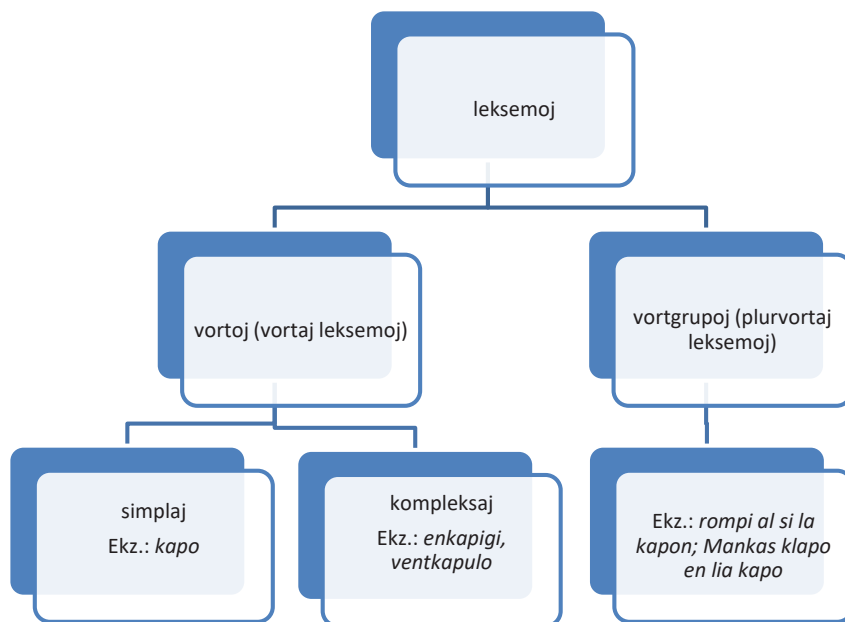
2.2.1. Plurelementeco

La plejmulto da esploristoj hodiaŭ komprenas frazeologiaĵon kiel plurelementan unuon, t.e. kiel vortgrupon aŭ tutan frazon. Laŭstrukture ja ekzistas diversaj leksemoj en lingvo (vd. bildon 1). Diference de simplaj leksemoj (ekz. *kapo*) kaj kompleksaj leksemoj (ekz. *enkapigi*, *ventkapulo*) frazeologiaĵo konsistas el du aŭ pluraj vortformoj

---

² Vd. la retpaĝon de la *European Society for Phraseology*: www.euophras.org.

grafeme dividitaj (ekz. *rompi al si la kapon*). Ili do havas minimume vortgrupajn strukturojn. Krome proverboj, flugilhavaj vortoj ktp. apartenas al la frazeologio; ili ofte havas la strukturon de tutaj frazoj (ekz. *Kiom da kapoj, tiom da ĉapoj*). *Ventkapulo* estas jes esprimpova kaj idioma (vd. 2.2.4. kaj 2.2.5.), sed temas pri kunmetaĵo, unuvorta leksemo, kiu devas obei la regulojn de vortformado. Sed ĝi ne apartenas al la studobjektoj de frazeologio, sed de morfologio.

Bildo 1: Superrigardo pri tipoj de leksemoj

2.2.2. Stableco

Pro ofta uzado fiksita kombinaĵo el unuopaj elementoj iom post iom ‘rigidiĝas’ kaj fariĝas atendebla en tiu ekstera formo por parolantoj. Ofte sufiĉas mencii la unuan parton de frazeologiaĵo (ekz. *Ne metu la nazon ...*) kaj alia parolanto povas kompletigi ĝin (... *en fremdan vazon*). Per sia stableco, t.e. la fiksitaj strukturo kaj enhavo, frazeologiaĵo diferencas de liberaj vortgrupoj. Ĝi estas storata en la memoro de parolanto en tiu stabiligita formo kaj uzatas kiel preta unuo.

Tamen montriĝas ke tiu kriterio estas relativa, abundas frazeologiaj variantoj en Esperanto. Estas strukturaj variantoj (ekz. oni povas diri *de tempo al tempo* aŭ *de temp’ al tempo*) same kiel leksikaj variantoj (ekz. *demeti* aŭ *levi la ĉapelon* kun la signifo ‘montri altestimon’).

2.2.3. Leksikeco kaj kutimo

El la (relativa) stabileco (kaj idiomeco – vd. 2.2.4.) de frazeologiaĵo rezultas ties leksika karaktero, la storado kiel leksika unuo. Ni ne libere generas frazeologiaĵon, sed nur reproduktas ĝin, t.e. kopias ĝin el la memoro. Ne necesas vere amasa uzado de esprimo por nomi ĝin frazeologiaĵo. Ekzistas ankaŭ nefrazeologiaj leksikaj unuoj kiuj estas malofte aplikataj.

Krome, storado de unuo en la mensa leksikono de parolantaro ne egalas la registradon en vortaroj. Preni nur vortarojn kiel bazon signifus por analizo de Esperanta frazeologio, unuflanke, gravan limigon de la materialo, ĉar la frazeologieco de multaj nuntempaj esprimoj ne povas esti pruvata. Tiuj unuoj troveblaj en aktualaj tekstoj posedas la tendencon al leksikeco, parolantoj reproduktas ilin kiel pretajn, kutimajn kaj ripetatajn unuojn.

Senkritika akcepto de ĉiuj unuoj en vortaroj, aliflanke, signifus nepravigitan plivastigon de la frazeologia leksikono, ĉar konsultlibroj (kiel ekzemple *Plena Ilustrita Vortaro* aŭ *Proverbaro Esperanta*) enhavas multajn unuojn kiuj ne vere uzatas.

2.2.4. Idiomeco

Idiomeco estas nederivebleco de la signifo de la tuta esprimo el la signifoj de ties elementoj. Idioma frazeologiaĵo ne estas regule interpretebla el sinkrona vidpunkto. Pro tiu karakterizaĵo frazeologiaj unuoj ofte estas nomataj figuraj esprimoj. Ekzemple, dirante aŭ aŭdante frazon kiel *Vi faras el muŝo elefanton* ni scias, ke ne temas pri tiuj bestoj, sed pri metaforaj uzoj. *Muŝo* simbolas ‘ion malgravan/etan’, kaj *elefanto* elvokas ‘ion gravan/grandan’; pro nia lingva sperto ni komprenas la esprimon en la senco ‘troigi ion’. Do, la signifo ‘troigi’ ne rekte rezultas el la signifoj de la vortoj *muŝo* kaj *elefanto*. Tiu situacio povas malfaciligi la komprenon, precipe en fremdlingvo: Okazas, ke lingvolernanto, kvankam li/ŝi konas ĉiujn koncernajn vortojn, ne trovas la intencitan enhavon de kompleksa esprimo.

Frazeologiaĵoj montras diversajn gradojn de idiomeco, t.e., la semantika rilato inter figura kaj laŭvorta signifoj travideblas pli aŭ malpli facile. Ni povas rigardi la parolturnojn *sidi sur pingloj* kaj *kalkuli muŝojn pleni* idiomaj, ĉar ĉiuj elementoj uzatas en frazeologiaj sencoj. Krome estas **parte** idiomaj frazeologiaĵoj, kiel ekz. *la nuda vero* kaj *promesi orajn montojn*, ĉe kiuj la signifoj de *vero* kaj *promesi* interne kaj ekstere de la frazeologiaĵoj kongruas. Temas ja pri speco de *vero* kaj ni promesas ion.

Idiomeco estas tipa, sed nur potenciala eco de frazeologiaĵo. Al la frazeologia sistemo de lingvo apartenas ankaŭ neidiomaj esprimoj, kiel ekz. en Esperanto *jen kaj jen*, *Bonan nokton*, *kapti la okazon*, en kiuj figura senco apenaŭ percepteblas. Ni rajtas inkludi ilin pro la ceteraj frazeologiaj ecoj, ĉar temas pri kutime uzataj, plurelementaj esprimoj kun fiksitaj strukturoj, kiujn la lingvo metas je nia dispono kiel pretajn unuojn.

2.2.5. Esprimovo

En kelkaj situacioj ni deziras doni al nia parolo certan emfazon, ni eble volas esprimi nin ŝerce, draste aŭ vivplene kaj tiam, por reveni al nia antaŭa ekzemplo, ni preferas *fari el muŝo elefanton* ol *troigi*. Tia uzado de frazeologia esprimo ofte rezultigas plialtigon de la esprimivo de teksto. Nur malmultaj frazeologiaĵoj estas aplikataj por plenigi leksikajn breĉojn. La plejmulto funkcias kiel esprimoj konkurantaj kun vortstruktura leksiko, per kiuj parolanto volas vekti kaj ligi intereson kaj atenton. Tiu plusa valoro estas la konotacio de frazeologiaĵo. Ĝi bone montriĝas ĉe komparado kun nefrazeologiaj unuvortaj ekvivalentoj:

- (1) *Mi scivolas, ĉu Alexander Gofen estas ŝercema ruzulo, kiu verkis provokan strangajon nur por **bati la vespejon**. (Monato 10/2009: 6)*
bati la vespejon – voki atenton per tuŝado de malagrablemo
- (2) *Certe estis almenaŭ unu-du mortoj, alikaze la polico ne **donus furzon**. (Trevor Steele: Memori kaj forgesi 1992: 26)*
ne doni furzon – ne serioze okupiĝi / ne zorgi

Kiam oni anstataŭigas la frazeologiaĵojn en tiuj ekzemploj per la donitaj leksemoj ekestas frazoj ekvivalentaj en have (laŭ la baza signifo, t.e. la denotacio), sed rilate la stilefikon (la konotacion) ni devas konstati perdojn. Estiĝas frazoj malpli pintaj kaj frapaj.

Ankaŭ la strukturo de frazeologiaĵo kontribuas al ties esprimovo. Eŭfonio, atingita per paralelaj strukturoj, markita vortordo, ritmo kaj rimo, estas ĉefa karakterizaĵo de Esperanta frazeologio. Tio ĝustas por la tradiciaj unuoj en *Proverbaro Esperanta* (ekz. *Peko kaj eraro estas ecoj de l'homaro*) kaj same por novkreitaj esprimoj (ekz. *Tut-Tera Teksaĵo / TTT*). Ne malofte estas tiuj karakterizaĵoj kiuj lasas nin ekkoni kaj facile rememori frazeologiaĵon. Krome poezia strukturo apogas la stabilecon de esprimo.

3. Klasifikado

Klasifikado de la tre heterogena frazeologia materialo povas okazi diversmaniere. Eblas grupigado laŭ la kriterioj: funkcio, enhavo kaj strukturo. **Strukturenhavo** orientita subdivido montras, ke la sekvaj tipoj de frazeologiaĵoj precipe gravas en Esperanto:

- frazeologiaj nom-stereotipoj (ekz. *arbara mortado, interna afero, Akademio de Esperanto*)
- ĝemelaj vortparoj (ekz. *de tempo al tempo, ĝisi kaj kisi, KREDU, ne kredu*)
- fiksitaj konstruaĵoj kun funkciaj verboj (ekz. *tiri la konkludojn, fari kontribuon, preni en konsideron*)
- parolturnoj (ekz. *sidi sur pingloj, tro streĉi la arĉon, froti la manojn*)

- komunikaj formuloj (ekz. *Kion fari?, por diri la veron, Je via sano!*)
- proverboj (ekz. *Du militas – tria profitas; Nur tiu ne eraras, kiu neniam ion faras; Estas tubero en la afero*) kaj
- flugilhavaj vortoj (ekz. *klara kaj rekta kaj tre difinita; Ĉu esti aŭ ne esti? Jen staras la demando; per flugiloj de facila vento*).

Krome eblas klasifiki frazeologiaĵojn laŭ **morfologi-sintaksaj** kriterioj. Unue ni distingas inter frazeologiaĵoj kun frazostrukturo kaj tiuj kun vortgrupa strukturo. Frazeologia vortgrupo estas komparebla al vorto kiel leksika unuo. Ĝi plenumas la rolon de frazoparto. Frazeologia vortgrupo trovas sian lingvan esprimon kiel substantivo (ekz. *ebura turo, la pinto de la glacimonto*), adjektivo (ekz. *finita kaj glatigita, frotita kaj polurita*), verbo (ekz. *balai antaŭ la propra pordo, trafi du celojn per unu ŝtono*) aŭ adverbo (ekz. *abunde kaj redunde, je la unua vido*).

Finfine eblas klasifiko de frazeologio laŭ **specialaj elementoj**. Kiam ni komparas la frazeologiajn sistemojn de diversaj lingvoj, ni facile rimarkas, ke specialaj grupoj de vortoj havas precipan afinecon okazi en frazeologiaĵoj. Tio estis konstatita antaŭ ĉio por nomoj de homaj korpopartoj (ekz. *bruligi al si la fingrojn, turni la dorson al iu/io*), por bestonomoj (ekz. *vivi kun iu*) kiel *hundo kaj kato, ruza kiel vulpo*), koloroj (ekz. *nigra truo, griza barbo saĝon ne atestas*) kaj propraj nomoj (ekz. *Donu al Cezaro la proprajon de Cezaro, ĉevalejo de Aŭgio*). Rilate al nia speciala temo de frazeologio kiel spegulo de kulturo, en tiu laste menciita grupo la koloro *verda* ludas specialan rolon. Ĝi estas ĉefe uzata en la senco ‘Esperanta’, komparu *verda papo, Verda Kato* (nomo de Esperanto-kabareto 1920-1927).

La specifajoj de Esperanta frazeologio antaŭ ĉio montriĝas en klasifiko laŭ **genezo**, t.e. laŭ la origino de la materialo. Estas distingataj tri grupoj:

- (a) planitaj frazeologiaj unuoj
- (b) frazeologiaĵoj kiuj estiĝas sub etnolingvaj influoj kaj venas al Esperanto spontanee (aŭ *ad hoc*) dum aktuala lingvouzo (porokazaj transprenajoj) aŭ per tradukoj (pruntotransprenajoj)
- (c) originalaj Esperanto-frazeologiaĵoj.

La fonto de la unua grupo estas ĉefe la Zamenhofa *Proverbaro Esperanta* el la jaro 1910. Per ĝi Zamenhof metis la fundamentan ŝtonon por Esperanta frazeologio. La libro enhavas 2630 unuojn. Ĝi baziĝas sur kompara kolektaĵo de proverboj kaj parolturnoj, kiun la patro de L.L. Zamenhof, Marko F. Zamenhof, estis komencinta eldoni en 1905. Zamenhof kreis siajn unuojn (kvankam ofte kun tre libera aŭ tute alia vort-materialo) laŭ modeloj en la rusa, pola, franca kaj germana lingvoj. La konscia kreado de frazeologio tamen havas limojn. Laŭ miaj analizoj nur proks. 7% de la unuoj de la *Proverbaro* estas vere uzataj de la parolantoj (Fiedler 1999).

La dua grupo (b) estas la plej ampleksa. Jen kelkaj ekzemploj:

- (3) *Sen tiaj brakaj ne eblas plani agadojn kaj sen agado apenaŭ eblas allogi novajn homojn. Jen **diabla cirklo**.* (*Esperanto* 4/2014: 86)
- (4) *Kelkaj junuloj en modaj vestoj **ridis tra la nazo** kontraŭ la homamasoj (...): « Kiaj stultuloj! »* (*El Popola Ĉinio* 10/90: 30)
- (5) *En 1867 Usono aĉetis de Rusio Alaskon por 7,2 milionoj da dolaroj. Multaj opiniis, ke tio estis mono **ĵetita al la vento**.* (*Monato* 4/96: 22) (Kp. ruse: *brosat' den'gi na veter* 'malŝpari')

La frazeologiaĵoj de la unua kaj dua grupoj (a kaj b) posedas komunan karakterizaĵon: Ili estiĝis laŭ etnolingvaj unuoj. Ni povas kolekti ilin en grupo **internacia Esperanto-frazeologio**. Kiel precipe la tekstoekzemploj montras, la grado de internacieco estas pli granda ĉe la porokazaj transprenaĵoj ol ĉe la unuoj en la unua grupo. Ili havas sian originon en pli multaj lingvoj, ankaŭ en ne-eŭropaj. Sed la esenca diferenco inter ili estas la estiĝvojo: Dum la frazeologiaĵoj de la grupo (a) venis en Esperanton pro konscia kreado, tiuj el grupo (b) venis/as en la planlingvon pli-malpli spontanee sub la influoj de gepatraj lingvoj dum aktuala lingvouzo.

Ĉefe spontanea estas ankaŭ la estiĝo de Esperanto-frazeologiaĵoj en grupo (c). Malgraŭ sia limigita amplekso tiu grupo de originalaj Esperanto-frazeologiaĵoj estas precipe signifa, ĉar ili estas esprimo de evoluanta memstara Esperanta kulturo. Tia kultureco ne malofte estas kontestata (kp. Fiedler 2011).

Se mi uzas la terminon 'kulturo' en ĉi kunteksto, mi pensas pri valoroj, scioj, konvencioj kaj tradicioj, kiuj influas la konduton de homoj en komunumo kaj sur kies bazo ĉe tiuj estiĝas la sento de io 'propra', de 'apartenado', de *kultura identeco*. Per lingvo kaj tiamaniere ankaŭ per frazeologio ni kapablas sperti kaj interpreti la kulturon de komunumo. Tio ĝustas ankaŭ al Esperanto, kiel kelkaj ekzemploj evidentiĝu:

Manifesto de Raŭmo bulonja epoko	<i>scioj</i> pri la historio de la lingvo kaj komunumo
esperanto – edzperanto eterna komencanto	<i>scioj</i> pri specifaĵoj de la komunumo kaj lingvo (rolo de la lingvo por trovi partneron; relative facila lingvo; komunika kapablo per eĉ limigitaj konoj)
interkona vespero pasporta servo	<i>tradicioj</i> de enmovada kunvivado
verda stelo	ekstera manifestado identec-stabiliga de <i>valoroj</i> kaj <i>celoj</i>
Ne krokodilu!	<i>sintenoj</i> al fundamentaj demandoj de komunikado (egalrajteco; lingva lojaleco) / <i>komunikaj konvencioj</i>
fina venko, interna ideo La nepoj nin benos Nur rekte ... rondo familia	kolektive sentataj <i>ideoj</i> ; <i>scioj</i> pri la komunika historio; <i>sintenoj</i> de la parolantaro pri la lingvo kaj ties celoj

Tabelo 1: Frazeologiaĵoj montrantaj Esperanto-kulturon

La tabelo klarbilde montras, ke la karakterizaĵo tradicie atribuita al frazeologiaĵoj, nome esti spegulo de kulturo, validas ankaŭ por unuoj en Esperanto. Krome evidentiĝas la centra pozicio kiun la parolantaro okupas en la difino de kulturo kiel tutaĵo de scio pri manieroj de konduto kaj interpretado.

4. Uzado de frazeologio

Tiu ĉi parto de la ĉapitro metas specialan aspekton de la uzado de frazeologiaĵoj en la centron, ĉar tiu specife rilatas al nia temo Esperanto-kulturo. Temas pri la modifado de frazeologiaĵoj.³ Montriĝas, ke ili estas ofte uzataj en lingvoformo alia ol trovebla en vortaroj aŭ la *Proverbaro*. Temas pri intencaj, ofte tekstorigitaj ŝanĝoj de frazeologiaj elementoj, kun la celo atingi lingvan efekton. Modifado de frazeologiaĵoj estas tipo de lingvoluda aktiveco. Ĝi estas karakterizaĵo de nia moderna etnolingva uzo kaj ankaŭ de Esperanta lingvouzo (kp. Melnikov 2008).

En Esperantio ludkrea lingvouzo estas kunligita kun la nomo de Raymond Schwartz (1894–1973). Marie-Thérèse Lloancy (1985) en sia doktoriga disertacio detale priskribas kaj klasifikas ŝvarcaĵojn. Kvankam ŝia tipologio ne konsideras frazeologiaĵojn, multaj ekzemploj evidentiĝas, ke ankaŭ frazeologiaj unuoj partoprenas en la lingvoludaj kreaĵoj de Raymond Schwartz. Kp. ekzemple jenajn zeŭgmajn uzojn surbaze de parolturnoj:

- (6) *La Olimpia rekordo estas rompita. Mia dekstra mano ankaŭ.* (Lloancy 1985: 628)
- (7) *Kiel mi povus rajdi sur principoj, mi, kiu neniam povis rajdi sur ĉevalo!* (Lloancy 1985: 629)

Unu speco de frazeologiaj modifoj estas **substituto**. Unuopa (aŭ pluraj) elemento(j) de frazeologiaĵo estas anstataŭigata(j) per alia(j), kiuj plejofte montras semantikan rilaton al la tekstoenhavo. El tio ĝenerale rezultas tekstiga kaj kohereciga efikoj. Kelkfoje aŭtoro donas kaj la modifitan kaj la originan unuojn:

- (8) **Verda Kurteno**
Protekto de eksaj militregionoj
*Meze de Eŭropo, kie iam la **fera kurteno** de Balta ĝis Nigra Maro disigis la Okcidenton de la orienta bloko, etendiĝas hodiaŭ zono relative sovaĝa. Dum la periodo de malvarma milito ĝi estiĝis vera paradizo por raraj bestoj kaj plantoj (...). La Eŭropa Konsilio en Strasburgo apelaciis tiurilate komence de sia kampanjo por “Eŭropa Mediprotekta Jaro 1995” al la koncernaj membroŝtatoj fari paŝojn, por ke la iama **fera kurteno** estiĝu “**verda kurteno**” (...). (Monato 4/96: 18)*

³ Pli ĝeneralajn demandojn de la uzado de frazeologiaĵoj en literaturo, gazetaro kaj parola komunikado mi traktis aliloke (vd. Fiedler 2002, 2018).

Sed plejofte leganto mem devas eltrovi la frazeologian bazon kaj ankaŭ la celon de la aŭtoro. Tio estas sufiĉe facila, se temas pri modifitaj librotitoloj en recenzoj:

- (9) (...) *sed konstatis, ke sub la bindaĵo sin trovis la malpli konata 1987 ... kaj la sekso; (La Gazeto 49, 12/93: 19; kp. 1887 ... kaj la sekvo de G. Waringhien)*

Ekspansio estas alia modifa tipo. Ĝin karakterizas aldono de leksikaj elementoj al frazeologia bazo, kiel en (10):

- (10) *Ni forte supozas ke la ĉ. 50 decembraĵoj aranĝoj en 15 landoj pri kiuj ni sciigis, estas nur la pinto de la Zamenhof-taga glaci-monto (Esperanto 3/96: 48).*

Ankaŭ **reduktoj** okazas, t.e. ellaso de leksika(j) elemento(j) de frazeologiaĵo. Pro kaŭzoj de lingva ekonomio ni ofte renkontas tiun lingvouzon en titoloj de gazetartikoloj. La aŭtoroj premisas la necesajn frazeologiajn konojn ĉe legantoj; tiel en la sekvaj ekzemploj ili supozas, ke esperantisto kapablas kompletigi la konatajn Zamenhofajn liniojn el la memoro:

- (11) *Olmos: Ne al glavo*
La esperantisto Angel Olmos (...) estis arestita (...) pro rifuzo militservi (...) (Esperanto 5/96: 98).
- (12) *Robineau: Tra la mondo iris* (Esperanto 5/96: 98).

Fine ni volas rigardi (modifitajn) frazeologiaĵojn el la vidpunkto de **interteksteco**. Montriĝis, ke proverboj, flugilhavaj vortoj, komunikaj formuloj prezentas etekstojn, kiuj servas al aŭtoroj kiel bazoj de tekstaj rilatigoj. Aŭtoroj plej ofte uzas bazajn tekstojn kiuj estas bone konataj. El tio rezultas grandnombro da aludoj al la sama bazoteksto, precipe sur tereno de la originala Esperanto-frazeologio:

bazo: *Nur rekte, kuraĝe kaj ne flankiĝante ni iru la vojon celitan* (linio el la Zamenhofa poemo *La Vojo*)

aludoj:

- (13) *Rekte, kuraĝe, eĉ se flankiĝante: IFEF progresas (...)* (Esperanto 1/95: 12)
- (14) (...) *nur rekte, kuraĝe kaj ne Frank-iĝante (...)* (IF 2/93: 61) (aludo al Prof-ro Helmar Frank)
- (15) *Modifita "proverbo": nur rekte, kuraĝe kaj tre difinite ni diru la vorton benitan* (Monato 2/96: 22).
- (16) – *Kie ili renkontiĝas?*

– *Nur iru rekte antaŭen kaj ne flankiĝante ...* (parola ekz., 31an de marto 1997 Duderstadt)

(17) (...) *ni iru la vojon ĉe-litan* (En: Hektor Alos & Kiril Velkov 1991: *Tabuaj vortoj en Esperanto. Vortaro. Vraca. 22*)

Lingvoludado estas karakterizaĵo de la Esperanto-komunumo, kiu konsistigas ties kulturon (Philippe 1991). La multaj ekzemploj montris, ke la frazeologio efike kontribuas al tio. La multspecaj manipuladoj kaj alludoj al la Esperanto-specifaj frazeologiaj bazoj ne nur montras la vivoplenan karakteron de la komunikado, sed ankaŭ leĝeran, kritikan kaj memironian traktadon de la tradiciriĉa historio de la lingvo. Ankaŭ tio estas elemento de Esperanta kulturo.

5. Lingvoŝanĝiĝo en frazeologio

Vivantaj lingvoj estas ŝanĝiĝantaj lingvoj. Studoj pri tiu temo gravas, ĉar unue lingvoŝanĝiĝo estas ĝenerale konsiderata kriterio por la difino de vere uzata lingvo kaj ĉar due la evoluo de Esperanto estas ofte kontestata aŭ malĝuste prezentata (vd. Fiedler 2015, Brosch & Fiedler 2018). Ke Esperanto estas vivanta lingvo montriĝas ankaŭ en la tereno de frazeologio.

Kompara analizo surbaze de Esperanto-gazetaro el la jaroj 1913–1934 (Fiedler 2002: 41-42) montras, ke tiamaj gazetaraj tekstoj enhavas multajn frazeologiaĵojn troveblajn ankaŭ hodiaŭ en kompareblaj tekstoj, ekz. ĝemelajn vortparojn kiel *jen kaj jen* (*Poŝta Esperantisto* 1-2/1913: 1), parolturnojn kiel *Salomona juĝo* (*Esperanto* 3/1933: 52), proverbojn kiel *Kie estas volo, tie estas vojo* (*La Nova Epoko* 11/8/1932) aŭ komunikajn formulojn kiel *kiel dirite* (*La Lernanto* 25/6/1927). Aliaj tamen ŝajnas ne plu esti en lingvouzo kiel ekz. la unuo *kavaliro de la verda stelo* kiel esprimo por ‘esperantisto’ (kp. PIV: 501). Aliaj, hodiaŭ bone konatajn esprimojn oni ne trovas dum tiu tempo, ekz. *Jam temp’ está!*, *laste sed ne balaste* aŭ *baki esperantiston*.

Krome okazas, ke esprimo ŝanĝas sian enhavon, kion mi volas montri prilumante la parolturnon *fosi sian sulkon*. Ĝia ekesto estas kunligita kun la historio de Esperanto. Komence de la 20-a jarcento ĝi venis en la lingvon en la kunteksto de debatoj pri Ido, kiam multaj parolantoj turnis sian dorson al Esperanto. La franca universitata profesoro Théophile Cart (1855–1931), kiu eldonis la revuon *Lingvo Internacia* inter 1907 kaj 1914, enkondukis la formulon *Ni fosu nian sulkon!* kiun li kreis surbaze de frazo konata el franca fabelo, en kiu ĝi esprimas la instruon, ke estas pli bone uzi instrumenton ol diskuti ĝiajn malperfektaĵojn (kp. Melnikov 2015). Cart uzis la formulon kun klara rilato al la skismo kaŭzita de Ido por esprimi ke parolantoj ne plu diskutu senutile kion oni plibonigu en Esperanto, sed uzu la lingvon kia ĝi estas por siaj komunaj celoj. Kun tiu senco *Ni fosu nian sulkon!* disvastiĝis rapide, ankaŭ pro

⁴ Tiun unuon el *Pra-Esperanto* (kp. Cash 1992: 16) oni uzas hodiaŭ por esprimi admonon ke io komenciĝu aŭ estu urĝe farata (ekz. *Por abonado jam temp’ está!* en *Fonto* 239, 11/2000: 19).

tio ke la frazo troviĝis sur la kovrilpaĝo de la menciita revuo. Kelkaj ekzemploj ilustru la popularecon de la formulo, kiu eĉ stimulis aŭtorojn lude modifi ĝin.

- (18) (...) *Kaj nun ni eble tro forgesis en niaj polemikoj, ke, se Esperanto estas nur lingvo, la demando pri lingvo internacia estas socia demando. La perfekteco de la ilo estas certe elemento de l'sukceso, sed nek la sola, nek la ĉefa. (...)*
*Esperantistoj, karaj kunbatalantoj, trankvile kaj konfide **ni fosu nian sulkon.***
Th. Cart (*Lingvo Internacia* 4/1908: 149)
- (19) *Ni simple daŭrigos fosi nian modestan sulkon, en kiun la praktikaj, aplikaj societoj, "UEA" kaj fakaj grupoj ĵetas la semon, kiu kreskos por riĉa, de l'homaro benota rikolto! (Lingvo Internacia 1910: 242)*
- (20) *Paris – Esperanto [Junio] – La Rabistoj ...*
*Sinjoroj de Beaufront kaj Couturat, la nuntempe oficialaj aŭtoroj de la "Internaciona Lingvo", ne prezentas sian Idion [sic] al la mondo, ne! Ili ĝin nur prezentas al ... la Esperantistoj. **Ili ne konkurence, senmaske, kuraĝe fosas sian sulkon, ne! Ili postvenas en nian sulkon, sekvas nian armeon, kiel la korvoj pretaj por ataki ĉiun malfruiĝinton. (...)** (Lingvo Internacia 1908: 328, originala emfazo)*
- (21) *En esperantista deputataro ekzistas ankaŭ kvar partioj malsimilaj kaj tamen ne Idistaj: I-a Konservemulo: Deklaracio de Boulogne estas unu fojon por ĉiam akceptita, nek Zamenhof nek la aŭtoritato povas decidi la plej malgrandan reformeton. Ni fosu kaj refosu nian unu sulkon ĝis la fino de la mondo. Estu malbenata la plugisto kiu lasas sian foson ŝtonan por provi sulkon malpli ŝtonozan! Por konservemulo, ŝtonoza ne ekzistas. II-a Progresistoj (...)⁵ (La Langue Auxiliare May 1909: 105)*

En la 1920-aj kaj 1930-aj jaroj la substantivo *sulko* ofte estis uzata en la figura senco de 'tasko, (nova) branĉo aŭ aktiveco' en la laboro por Esperanto, kiel en la sekvantaj ekzemploj, en raporto pri fondiĝo de Esperanto-Radio-Asocio kaj alvoko kolekti monon por finance subteni revuon.

- (22) (...) *Simpatia saluto kaj sincera helpopromeso de ĉiu Esperantista ligo, societo kaj grupo, kaj de ĉiu unuopa samideano, iru al tiu nova Asocio kaj ĉefe al niaj spertaj kaj lertaj pioniroj D-ro Pierre Corret, el Parizo, kaj H.A. Epton, el Londono, kiuj akceptis la premegan funkcion konduki ĝin tra la nova **sulko**, kiu sin prezentas al nia agado (Belga Esperantisto 3-4/1924: 30).*
- (23) (...) *Ĉiu gazeto kia ajn bezonas subtenon financan, ideo ideala ĝin bezonas des pli multe, ĉar ĝi silente kalkulas kun bonaj koroj de geamikoj. Tuj scias, ke la pozicio de Esperanto ne estas tiel firma, kiel ĝi devus esti. Kaj*

⁵ La aŭtoro ludas pri la adjektivoj *ŝtona* kaj *ŝtonoza*. En Esperanto oficiale ekzistas nur la unua adjektivo: *ŝtona*, kiu esprimas ĉiujn eblajn rilatojn al 'ŝtono' (ekz. konsistas el, aspektas kiel, enhavas) tiel ke la kunteksto devas montri, pri kio temas. Ido enkondukis aldonan sufikson (-oz) kun la signifo 'enhavanta'.

*perdita **sulko** donas argumenton al malamikoj de la lingvo. Ili diros, ke la ideo ne kapablas vivi (Marto 11/1928: 1).*

Kiam Th. Cart mortis en 1931, la bonkonata frazo abundis en nekrologoj, unuflanke kun rilato al la Ido-skismo, sed aliflanke jam en pli ĝenerala senco kiel ‘daŭrigi sian laboron por Esperanto’.

- (24) *Malĝoja sciigo venis el Parizo. Mortis Prof. Th. Cart (...) Firma, kiel ŝtalo, li bataladis la duonon de sia vivo fervore por Esperanto, kuraĝe kontraŭ ĉiuj malamikoj de nia ideo. “Ni **fosu nian sulkon!**” tondris lia voĉo en la mezo de la kirlanta tumulto okaze de la Idista Intrigo. (...) Fajraj vortoj liaj ekrememorigis nian tutan anaron pri nia **sulko**, kiun ni havas la devon **fosi**. Por la homaro estonta, por nia neparo ni devis ne deflankiĝi. (...) “Ni **fosu nian sulkon!**” estos por ĉiam la devizo de la fidelaj esperantistoj. Liaj vortoj estos de ni en la estonteco pli bone observataj, kaj ni promesas per lia glora nomo, ke neniam deflankiĝante ni **fosadas nian sulkon** por la bono de la homaro (La Revuo Orienta July 1931: 193).*
- (25) *(...) Sincere ni eldiras ankaŭ en ĉi tiu loko dankon al la ne-germanaj amikoj, kiuj plibeligis nian kongreson per ĉeesto, al la organizinta Trio, al la kongresintoj mem! Ni daŭrigu, **fosi nian sulkon**: ni laboru kaj esperu! (Germana Esperantisto 6/1931: 91).*

La frazeologiaĵo *fosi sian sulkon* ankaŭ nuntempe estas uzata, sed komprenata de la plejmulto en larĝa senco. Oni rilatas per ĝi ne plu al la historia kunteksto ‘rezigni pri diskutoj pri eblaj plibonigoj de Esperanto kaj aktivaj por disvastigado de la lingvo en sia norma formo’, kvankam lingvaj reformoj en Esperanto (ekz. la enkonduko de novaj afiksoj aŭ la uzo de neologismoj) ankaŭ nuntempe aktualas. *Fosi sian sulkon* adoptis pli ĝeneralan signifon ‘daŭrigi la laboron por Esperanto malgraŭ ĉiuj malsukcesoj kaj malfavoraĵoj’, kiel montriĝas en la sekvontaj ekzemploj:

- (26) *Mi estas feliĉa, ke mi restis dum tuta 50-jara epoko fidela leganto de EPĈ. Tiu luksa gazeto rekompencis min per pliperfektiĝo. Mi estas dankema al ĉiuj, kiuj preparas ĝin. Mi deziras al la redakcio kaj al ĉiuj legantoj, ke en pluaj jaroj ili sukcese fosu sian sulkon (El Popola Ĉinio 8/2000, letero de leganto).*
- (27) *Dankon. Do mi volas danki nome de <onomo> por tiuj tre diversspecaj honorigoj kaj se li ĉeestus li certe dirus: jam sufiĉas la honorvortoj. La plej bona honorigo estas la daŭrigo de la laboro. Ĉiu inter ni fosu sian sulkon por la komuna afero (Lisbono, 3-an de aŭgusto 2018, parolado).*
- (28) *Niaj tradiciaj paradigmoj de Landaj kaj Fakaj Asocioj kaj lokaj grupoj ne kapablas ne nur atingi tiom da homoj, sed igi ilin eklerni la lingvon. La projekto Duolingo kaj similaĵoj ne naskiĝis el nenio. (...) ĉio ĉi fontis en la generacioj de lojalaj esperantistoj, kiuj kontraŭ ĉiaj obstakloj diligente kaj eĉ obstine ‘fosis siajn sulkojn’ (Esperanto 1/2017: 13).*

Aldone, *fosi sian sulkon* estas uzata de parolantoj por substreki, ke klopodo aŭ iniciato havas specialan karakteron kaj tiel diferencas de tiuj de aliaj personoj.

- (29) *Do mi ekz. tre ghojas ke <nomo de organizo> plenumas efikan rolon laŭ sia memelektita vojo. Se ne eblas organizita kunlaborado, chiu do fosu sian sulkon, kun tiuj homoj apud kiuj eblas efika kunlaborado. Sed tamen prefere oni evitu neutilan konkurencadon kaj chefe, oni evitu misfamigi Esperanton mem per fusha informado, ridindaj argumentachoj au achaj absurdajhoj (libera folio 2011-04-29).*
- (30) *Ĉu oni bedaŭru, ke JES (kredeble) ne estos 200-homa, sed verŝajne 400-homa renkontiĝo? Eble, sed pri tio decidu evidente tiuj, kiuj aranĝos JES-on. Se tiuj homoj deziras aranĝi ion, kio celas fariĝi ĉirkaŭ 400-homa, tiam ili faru tion (...) Klopodu pri organizado de malpli grandaj renkontiĝoj tiuj, kiuj deziras tiajn. Ĉiu fosu sian preferatan sulkon (libera folio 2009-01-06).*

Tiel konstatablas signifoŝanĝiĝo de la frazeologiaĵo *fosi sian sulkon* de la komenco de la 20-a al la 21-a jarcento, kiu enhavas kaj plivastiĝon kaj specialiĝon. Krome okazis struktura ŝanĝiĝo de la fiksita frazo *Ni fosu nian sulkon!* unuflanke al verba vortgrupo (*fosi sian sulkon*), kiun oni enmetas diversmaniere en frazojn laŭ sintaksaj reguloj kaj aliflanke al memstara uzo de unuopa frazeologia elemento (*sulko*), kiu povas havi figuran sencon eĉ ekstere de la esprimo.

6. Finaj rimarkoj

Tiu ĉi ĉapitro montris, ke Esperanto estas vivanta kaj moderna lingvo kaj ke frazeologio decide kontribuas al tio. Precipe la originala frazeologio spegulas la kulturon de la parolkomunumo, t.e. ecojn kaj valorojn de la parolantoj, tradiciojn de ilia kunvivado kaj komunikajn manierojn. Sen scioj pri tiuj fonoj multaj frazeologiaĵoj ne estas kompreneblaj.

Kreaj modifoj prezentas enrigardon en la vortfaradajn potencojn kaj sintaksajn kvalitojn de Esperanto kaj pravas, ke la lingvo fariĝis posedaĵo de la parolantoj, kiuj aktive uzas ĝin laŭ siaj bezonoj. Kiel ĉiu vivanta lingvo Esperanto ŝanĝiĝas. Novaj leksemoj (vortoj same kiel plurelementaj esprimoj kiel frazeologiaĵoj) venas en la lingvouzon, aliaj arkaikiĝas kaj kelkfoje eĉ iliaj enhavoj ŝanĝiĝas. Tiuj procezoj estu pli intense esplorataj por malpliigi oftajn antaŭjuĝojn.

Bibliografio

- Bally, Charles 1909: *Traité de stylistique française*. Heidelberg: Winter.
- Brosch, Cyril Robert & Fiedler, Sabine 2018: Esperanto and linguistic justice: An empirical response to sceptics. In: Gazzola, Michele & Templin, Torsten & Wickström, Bent-Arne (Eds.): *Language Policy and Linguistic Justice*. Springer. 499–536.
- Burger, Harald k.a. (red.) 2007: *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Cash, Rikardo 1992: Praesperanto. *Lingvo Universala. La Kancerkliniko* (supplément n-ro 64): 10–12.
- Fiedler, Sabine 1999: *Plansprache und Phraseologie. Empirische Untersuchungen zu reproduziertem Sprachmaterial im Esperanto*. Frankfurt/M.: Lang.
- 2002: *Esperanta frazeologio*. Rotterdam: UEA.
- 2011: Kultur und Plansprache: Betrachtungen zum Esperanto. In: Ines-Andrea Busch-Lauer (red.) *Kaleidoskop der Kulturen*. Berlin: Frank & Timme. 181–202.
- 2015: The topic of planned languages (Esperanto) in the current specialist literature. *Language Problems & Language Planning* 39/1: 84–104.
- 2018: Esperanto el frazeologia vidpunkto. En: Christer Kiselman (ĉefred.) 2018: *Aliroj al Esperanto*. Dobřichovice: KAVA-PECH. 79-101.
- Lloancy, Marie-Thérèse 1985: *Espéranto et jeu de mots dans l'œuvre de Raymond Schwartz (1894-1973)*. Paris: Université de Paris V.
- Melnikov, Aleksandro S. 2008: *Vortludoj kaj luda komunikado en Esperanto*. San-Marino
- 2015: *Gvidlibro tra Esperantio*. Rostov-na-Donu: MiniTajp.
- Philippe, Benoît 1991: *Sprachwandel bei einer Plansprache am Beispiel des Esperanto*, Konstanz: Hartung-Gorre.
- Zamenhof, Ludoviko Lazaro 1910: *Proverbaro Esperanta* (dua eld. 1974). La Laguna.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Klarigu la uzon de la termino *frazeologio*!
- 2) Kio estas frazeologiaĵo? Menciuj kaj klarigu la kvin difinajn karakterizaĵojn!
- 3) Kial *ĝisostulo* ne estas frazeologiaĵo?
- 4) Prenu la sekvajn frazeologiaĵojn kiel ekzemplojn por priskribi kio estas frazeologiaĵo: Unu hirundo printempon ne alportas. turni al io/iu la dorson; perdi sian kapon; serĉi kudrilon en fojnostoko
- 5) Al kiuj tipoj de frazeologiaĵoj apartenas la sekvaj esprimoj: Ne gutas mielo el la ĉielo. fina venko; ŝovi la kapon en la sablon; laste, sed ne balaste; Kion fari? La nepoj nin benos; dirite, farite?
- 6) Kial klasifikado laŭ genezo estas plej taŭga por Esperanta frazeologio?
- 7) Definu ‘kulturono’ kaj montru kiel Esperanta kulturo esprimiĝas en la frazeologio de la lingvo.
- 8) Kiel oni uzas frazeologion nuntempe en parolaj kaj skribaj tekstoj?
- 9) Kion montras la ŝanĝiĝo de la enhavo kaj strukturo de la esprimo *Ni fosu nian sulkon*? Kial studoj pri lingvoŝanĝiĝo gravas?
- 10) Komparu la frazeologion de via gepatra lingvo kun tiu de Esperanto.

Sabine FIEDLER (Prof. Dr. phil. habil.) estas lingvisto en la Universitato de Leipzig (Lepsiko, Germanio), kie ŝi ĉefe okupiĝas pri la angla lingvo, sed ofertas de tempo al tempo esperantologian modulon. Ŝi habilitiĝis pri frazeologio en planlingvoj en 1999. Aliaj esplortemoj estas tradukado, lingvoplanado kaj lingvopolitiko, kaj komunikado per lingvafrankaĵoj. Ŝi estas la prezidanto de la germana Societo pri Interlingvistiko (GIL: Gesellschaft für Interlinguistik e.V.). Ŝi plurfoje kontribuis al la programo de Interlingvistikaj Studoj de AMU.

sfiedler@uni-leipzig.de

Rompi al si la kapon (Paweł Rak)

Serĉi kudrilon en fojnostako (Paweł Rak)

Esperantonimoj kiel enlingv(aĵ)a speguliĝo de la specifa Esperanto-kulturo

Resumo

Pluraj generacioj de Esperanto-parolantoj kreis specifan E-kulturon, kies portantojn ni nomas *tipa Esperanto-kulturano* (TEk). *Tipa* signifas en nia esploro ne *la plej ofta*, sed *reprezentanta certan tipon*. Fakte, TEk estas la plej rara tipo inter la esperantistoj. Tamen ĝuste je tiu tipo orientiĝas la E-kulturagantoj.

La specifan Esperanto-kulturon reprezentas unikaj *fonaj scioj*, *E-arto*, *E-tradicioj*, *etikaj-moralaj-ideologiaj principoj*, *E-stereotipoj* kaj ĉio, kion ampleksas la vaste komprenata nocio *kulturo*, kiun necesas lerni por adekvate ensociiĝi (niakaze – en la E-komunumo aŭ movado). *Precedencaj tekstoj* (PT) kaj *precedencaj nomoj* (PN) estas elementoj de popola kultura memoro ofte uzataj en aliaj tekstoj. Ili rolas en pluaj tekstoj kiel kultura *signo*, simbolo de certa *kvalito*, *evento*, *situacio*, *koncepto* ktp. PT kaj PN estas gravaj eroj de interteksteco kaj de nacia (kaj en nia kazo – de la E-kultura) mondbildo.

Por konservi, transdoni kaj krei E-kulturaĵojn aperis *esperantonimoj* – leksemoj, kiuj *reflektas ekskluzive la E-kulturon* kaj kiujn ne eblas “simple traduki” en alian lingvon sen kulturologia komento.

Tiu-ĉi kaj la sekva studoj estas bazitaj sur la publikitaj antaŭe verkoj (Melnikov 1992; 2004; 2008b; 2008c; 2009; 2015).

Listo de mallongigoj (krom la konataj kiel *i.a.*, *ekz. ktp.*):

[#] – citaĵo el reta mesaĝo (konkretaj detaloj haveblas ĉe A.M.)

A.M. – Aleksandro S. Melnikov; E – Esperanto

k.m.a. – kaj multo alia / multaj aliaj

TEk – tipa E-kulturano; tr. – traduko / tradukita

Mallongigoj de revuoj kaj aliaj fontoj estas en la bibliografio.

1. Enkonduko

Ludoviko Zamenhof, kiu konsideris sin la iniciatoro, sed ne la kreinto de Esperanto, ne planis krei Esperanto-kulturon. Li donis nur *projekton de lingvo* (eĉ se la supercelo estis plibonigita mondo). Lingviĝinte post la amasa ekuzo (konvencie – ekde la Unua Universala Kongreso de Esperanto, 1905), Esperanto kondukis kiel ajna uzata lingvo. Evoluis la leksikono. Elkristaliĝis *uzuso* (= kiel fakte oni kutime / pli ofte vortumas). Pliiĝado de E-tekstoj rezultigis disstiliĝon (ekz. aperis junulara slango, poeziaj licencoj ktp.). Manifestiĝis kaj establiĝis kulture signifa funkcio de la lingvo: aperis teorio de

la E-poezio kaj retoriko, ekfloris luda komunikado ktp. Do, esperantistoj (ne la lingvo mem!) kreis propran kulturon specifan nur por ili.

Gravas, ke la esperantistoj estas heterogena aro pro la malsama naturo de Esperanto, kiu estas kaj:

- 1) ilo de esperantismo kiel instrumento por plibonigi la mondon (tial ekzistas subtenantoj de la *ideo*, kiuj malbone posedas la lingvon mem), kaj
- 2) *ludilo* por lingvoŝatantoj (tiujn interesas prilingvaj eksperimentoj: lingvoreformoj, beletro ktp.; ili ne devige estas adeptoj de esperantismo, nek nepre “elstaraj kompetentuloj sfere de lingvistiko kaj Esperanto”), kaj
- 3) rimedo por *ensociiĝi* (iam la movado akceptas homojn, ne tro ŝatatajn en aliaj sociumoj; aŭ la movado eventuale povas ebligi al homo riveli siajn kapablojn, kiuj restis obskuraj ekster Esperantio, kontentigi sian ambicion), kaj
- 4) “*simpla lingvo*”, komunikilo destinita por pragmataj celoj (ekz. helpo en turismo, profesiaj kontaktoj ktp.).

En ĉi-verko ni parolas nur pri la t.n. tipaj E-kulturanoj (TEk) kiuj:

- a) bone *posedas la lingvon*;
- b) regule *legas E-literaturaĵojn, publicaĵojn kaj/aŭ aŭskultas/spektas E-programojn de radio/televido*;
- c) *partoprenas en la loka, nacia kaj internacia movado* (aŭ almenaŭ estas bone informitaj pri tio);
- ĉ) *posedas certan minimumon da scioj pri la historio kaj nuntempo de la E-movado kaj lingvoplanado*;
- d) *scias pri la moralaj, etikaj, konceptaraj valoroj de la Movado, pri la konduk-reguloj interne de Esperantio kaj pri la E-kulturaj stereotipoj*.

Proksimuma kriterio de a) kaj ĉ) – la postuloj por la t.n. B-ekzamenoj de UEA / ILEI.

En pli fruaj verkoj mi uzis la terminon *tipa esperantisto* (TE), sed por multaj tio povus signifi, ke la plejparto de la esperantistoj estas tiaj, kvankam *tipa* signifas en nia esploro ne «*la plej ofta*», sed «*reprezentanta certan tipon*». Eĉ pli surprize: TEk estas la plej rara tipo inter la esperantistaro. Tamen ĝi gravegas, ĉar ĝuste je tiu tipo orientiĝas la E-kulturagantoj.

La E-kulturo konsistas el la *E-arto* (ekz. beletro kaj kantoj), *E-tradicioj* (ekz. Semajno de Internacia Amikeco, Ago-Tago), *etikaj-moralaj-ideologiaj principoj* (ekz. neŭtralismo kaj toleremo), *E-stereotipoj* (inkluzive la tipojn de esperantistoj kaj ilia konduto) kaj ĝenerale el *ĉio, kion ampleksas la vaste komprenata nocio kulturo, kiun necesas lerni por adekvate ensociiĝi* (niakaze – umadi en Esperantio). Specifaj E-kulturaĵoj bezonis taŭgan leksikon kaj naskis *esperantonimojn* – leksemojn, kiuj *reflektas ekskluzive la E-kulturon, gravas por ĝi kaj kiujn ne eblas “simple traduki” en alian lingvon sen kulturologia komento*.

Ĉar nuntempaj TEk iugrade similas al nacia lingva-kultura minoritato (= E-kvazaŭetno) iliaj fonaj scioj multilate similas al tiuj de etnoj, pri kio mi verkis en Melnikov 1992b. Tre grava *diferenco* (aldone al *diasporeco*) estas *sekundareco* de la E-kulturo (kompare kun la etna) por ĉiuj ĝiaj produktantoj / konsumantoj.

Pro la diaspora dismondeco estus nature atendi, ke por TEk prioritare gravos ne iaj kulturoj de ĉiutaga / materiala vivo, sed tiuj ligitaj kun propraj *arto, moralaj / etikaj valoroj, kondut-modeloj* ktp. ene de la samideana (= esperantista) kolektivo (inkluzive la lingvan konduton).

E-kulturo en sia tuta amplekso inkludus ankaŭ komunaĵojn kun aliaj kulturoj, aspektus tre impona kaj bezonus volumojn da priskriboj. Ni limigu nin nur je la specifa E-kulturo, do, tiu ĝia parto, kiu ekzistas nur en Esperantio aŭ havas en ĝi aparte gravan (aŭ simple diferencan de la aliaj kulturoj) signifon. Specifa E-kulturo trovas sian speguliĝon ne nur en *esperantonimoj*. Gravas ankaŭ specifaj nur por la TEk *asocioj, valoroj, emocioj, scenaroj, senc-hierarkio* de unuopaj plurkulturaj leksemoj ktp.

2. Esperantonimoj: ĝeneralaĵoj, formo, enhavo

2.1. Esperantonimoj: ĝeneralaĵoj

La formon de la termino esperantonimoj mi prunteprenis de Marinko Ĝivoje, kiu uzis ĝin por nomi sian libron (1973, 2a / 3a eld. – 1979 / 2020) pri anto/homo/paro/sino/nimoj kaj vortludoj en Esperanto. Mia opinio, la termino multe pli taŭgas por la vortoj kun E-kultura ingredienco (E-logoeπισtemoj / E-lingvokulturemoj), ĉar nur ili estas unike kaj specife Esperantaj “-nimoj”. Esperantonimoj povas esti faktoj de lingvo kaj parolo (la de Saussure-aj *langue et parole*). En mia ruslingva monografio (Melnikov 2004: 563–588) mi publikigis “proto-vortaron” de esperantonimoj, kiuj jam fiksiĝis en la lingvo. En 2015 aperis mia 528-paĝa *Gvidlibro tra Esperantio (konciza leksikono de la E-kulturo: esperantonimoj, realioj kaj flugilhavaj vortoj)*.

La procezo de esperantonim-formado iras konstante, i.a. kiel signif-transigo. “La regno de la *ĝenerala* (= lingvo) kaj *individua* (= parolo)” ne estas dividitaj per netrairebla muro.

L. Lengyel (1972: 58) krokizas la tri tavolojn de signif-transigoj:

supra – transigoj, kiuj per sia intence nova kaj viva bildeco elvokas freŝajn imagojn kaj emociojn (la aŭtoro poeziece inventas ion art-karakteran),

meza – transigoj de individua origino, intence bildecaj, sed jam iĝintaj komuna posedaĵo, kiuj tamen ankoraŭ ne perdis sian bildecon;

malsupra – transigo kun la sola celo: nomi novan fenomenon / objekton. La limoj inter la tavoloj estas ege malfiksaj.

Mi opinias, ke tiu skemo validas por ajna neologismo aŭ idiosstilaĵo. Tial mi ne strebas al ekzakta disdivido de la lingvaj / diskursaj faktoj. Al la amasaj kieloj speguli

la specifan E-kulturon lingve kaj diskurse mi klasifikas kreon de *primaraj* (t.e. kronologie unuaj) kaj *sekundaraj* (kreitaj surbaze de la primaraj) E-kulturaj neologismoj, idiostilaj kaj porokazaj leksemoj kun kultura ingredienco (= *esperantonimoj*), kiuj povas laŭflue de tempo iĝi ne nur enlingvaj, sed ankaŭ enlingvaj fenomenoj.

Kiel **neologismojn** ni konsideros ĉiujn novajn (forme aŭ enhave) vortojn. Inter la unuaj neologismoj de Esperanto eblas nomi la vortojn *Esperanto* (origine la pseŭdonimo de L. Zamenhof), *samideano* (en la signifo *esperantisto*), *homaranismo*, *hilelismo* (religi-filozofiaj doktrinoj de L.Z.), *Majstro* (en la signifo L. Zamenhof), *adasismo* (rimigo per uzo de la samaj sufiksoj). Cetere, ankaŭ la vorto neologismo en sia pure Esperanta senco (nova radiko anstataŭ derivaĵo / kunmetaĵo el la Fundamentaj elementoj) estas neologismo. Pli detale pri neologismoj en Esperanto vd. ekz. *Leksikaj novismoj kaj neologismoj: anatemi aŭ odi?* (Melnikov 2013).

Multaj leksemoj iĝis bazo por produktado de pliaj neologismoj, porokazaj kaj idiostilaj vortoj, ekz.:

Movado → la plej **nemovada** revuo (ĝi preskaŭ ne traktas la faktojn kaj fenomenojn de la E-movado); (pri malaktiva E-movado): *Ĉu ĝi estas movado aŭ senmovado?*; *Ĉu Japanio movadas por si mem?* (ĉu E-vivo okazas nur en Japanio nur por japanoj?), *laboro por fakuloj, prefere ekstermovadaj* (por tiuj, kiuj ne apartenas al la E-movado), **movadismo**, **movadozado** (sindediĉo al la E-movado, eventuale kun tro da atento al ĝi), **movademaj** *gejunuloj* (kiuj emas aktivi en la E-movado), **movado-vekaj** *revuoj* (ili vigligas la E-movadon), [Nanovfszky] *opinias sin movadano* (= partoprenanto de la E-movado).

Samideano → *TEJO ne volis krei unu plian revuon, en kiu lavango de samideanaĵoj* (= E-temoj) *alternas kun inundo de simptomoj pri movadozo*; **samideanismo** (= idealoj kaj konduk-normoj ĝenerale rekonitaj en la E-movado), *ne devas esti verda predikado al instruendaj malsamideanoj* (= neesperantistoj).

Estante leksemoj, esperantonimoj formiĝas laŭ la du direktoj: *enhavo – formo*. Tial ni konsideras aperon de novaĵo kampe de ĉiu el la du – *neologismo*, unuvorta aŭ kliŝa. (Diference de *PIV* ni ne atribuas negativan senco al kliŝo. Por ni ĝi estas ia ajn stabiliĝinta vortkuno / frazeologiaĵo.)

Esperantonimoj povas aperi en beletraj, sciencaj, ĉiutagaj k.a. buŝaj kaj skribaj tekstoj forme de primaraj kaj sekundaraj *neologismoj* (forme kaj / aŭ enhave), *idiostilaj kaj porokazaj vortoj*. Ili rolas i.a. *epitete* (*bulonja* epoko = la frua epoko de Esperanto), *metafore* (*semi* = disvastigi esperantisman aŭ eĉ ian ajn ideon; el la Zamenhofa *ni semas kaj semas konstante*), *perifraze* (*skota bardo* = W. Auld), *pritaĵe* (*verdismo* = inklinego, troa, al ĉio Esperanta kaj ignoro de aliaj temoj) kaj *asoci-veke* (1887 = naskiĝjaro de Esperanto; tiu asocio estas nepre nur por ĉiuj TEK-oj sendepende de ilia ĉefa kulturo).

Esperantonimoj ofte aperas en la titoloj kaj tekstoj de (beletraj) verkoj en Esperanto, ekz.:

N.V. Nekrasov: *Krono de sonetoj pri Esperanto*; Stanislav Schulhof: *Desperanto*; R. Schwartz: *Esperanta eliksiro*; Aleksander Korĵenkov (kompilinto): *Samideanoj. Satiroj kaj humuraĵoj pri Esperanto kaj pri esperantistoj*; I. Lejzerowicz: *El la "Verda Biblio" kaj Babiladoj kun Horaco Serĉer*; J. Baghy: *Verdaj donkiĥotoj*; J. Forge: *La verda raketo*; El la enhavo de la sonkasedo (Molle 1979): *Hamburgen; la espero-blus'*; *la tojvo* (pri la t.n. Hamburga putĉo; la E-himno blusesk-prezente; travestio, t.e. karikaturna imitaĵo de *La Vojo*) k.m.a.

2.2. Esperantonimoj enhance

La enhavo de la esperantonimoj estas kondiĉita de kaj ĉerpita el specifaj *fenomenoj, doktrinoj, valoroj, faktoj, agad-formoj* kaj iliaj *realigantoj*, entute plej *diversaj atributoj kaj manifestiĝoj* de la E-movado (lingvaj, E-instruaj, E-organizaj, E-aranĝaj, E-tradiciaj, E-stereotipaj, movadon-karakterizaj ktp.).

La esperantonimoj apartenas al la jenaj **leksikaj kampoj**:

- a) *antroponimoj* kaj *toponimoj*, kiujn konas ĉiu TEk sendepende de ties nacia aparteno, ĉar ili gravas por la specifa E-kulturo,
- b) *E-libroj* kaj *periodaĵoj*, *E-literaturo* kaj ties *aŭtoroj* entute,
- c) la *organiza strukturo* de la movado,
- ĉ) *E-premioj* kaj *fondusoj*,
- d) la plej gravaj *aranĝoj*, i.a. *konkursoj*, de la internacia E-movado,
- e) *ideologio* de la E-movado, inkluzive la plej gravajn koncernajn *dokumentojn* pri la taktiko kaj strategio de la movado: alekstera – kiel promocio Esperanton (ekz. *desuprismo – desubismo*); porinterna – laŭ kiuj principoj agu la movado (ekz. *perismo – porismo, neŭtralismo*),
- f) esencaĵoj de *interlingvistiko kaj esperantologio*, inkluzive la lingvon mem, ĝiajn instituciojn, prilingvajn diskutojn, lingvoinstruadon ktp.,
- g) *stereotipoj* de la E-movado kaj E-agado de „pacaj batalantoj“, inkluzive la plej konatajn tipojn de esperantistoj kaj gravajn projektojn de la movado,
- ĝ) *gravaj datoj* rilataj al la E-kulturo,
- h) *sloganoj* kaj „*aksiomoj*“ (eĉ se mitaj) de la E-movado,
- i) *festoj* kaj jubileoj de la E-kulturo,
- j) *flugilhavaj vortoj* kaj aliaj *kliŝoj* specifaj por la E-kulturo.

2.3. Esperantonimoj forme

Laŭ *la formo* esperantonimoj estas leksemoj:

- a) *absolute elpensitaj* (ekz, el iu fama E-kultura beletraĵo):

Beaucaire estas la inventinto de tiu fabela urbo Bervalo, kie la Varingien Strato korektiĝas al Strito (aludo je la diskutoj *ata-ita*. – A.M.), kaj kie pe-

tolas [...] la du senskrupululoj amoremaj kaj kokremaj, Kruko kaj Baniko (Auld 1986: 46).

b) *komunaj* por t.n. TEK kaj reprezentantoj de aliaj kulturoj (sed kun aldono de *specife E-kultura sememo*), ekz.:

- 1) *ajn* → *ajnismo* / *ajnisto*. Per ĉi-vortoj *La Kancerkliniko* prezentas sian redakcian politikon (publikigi materialojn pri ajna temo kaj per ajnaj vortoj, sentabue-seneŭfemisme k.s.): *meditu pri ajnistaĵo de nova (vera!) kunlaboranto el Ameriko* (LKK: 1998, 88, 3);
- 2) *Eĉ niaj facilistoj* (= adeptoj de la facila Esperanto) *certe konsentos, ke ni devas efektive servi al ilia "popolo", kaj ne facilanime kapitulaci al merkataj difinoj de ia minimuma popola bezonaro* (Daŝgupto 1998: 85);
- 3) *... vi tion diris tre bone. Mi subtenas vin kaj estas via "samideano" [#]* (la citiloj montras, ke la vorto estas uzita ne en la komuna kaj plej ofta por la TEK signifo – *esperantisto* – sed en ties origina ĝeneralkultura signifo, t.e. *adepto de iu sama ideo*);

c) *propraj nomoj* kaj iliaj derivaĵoj (de (fi)famaj esperantistoj aŭ homoj iel rilataj al la lingvo / movado; E-kulture gravaj geografiaj lokoj; E-organizoj inkluzive iliajn konsisterojn kaj agantojn; E-aranĝoj; E-presajoj k.s.).

Ĉiuj propraj nomoj gravaj por la E-kulturo estas esperantonimoj, multaj el ili pro tio asimiliĝas. Laŭ observo de Simo Milojević: antaŭ la UK, kiu pasis en Brighton (Britio), ĉi-loko estis skribata angla-ortografie, post la kongreso – ofte esperantigite. (Fakte konkurencas la tri principoj: skribi ĉiujn geografiajn nomojn originallingve aŭ esperantigite; la plej konatajn – Esperante, la aliajn – nacilingve, sed nepre latinlitere.), ekz.:

- 1–2) *Aŭskultu SOS-on el teritorio / de subevoluita Blinkenbergio!*; *Somere, la loko havas apartan ĉarmon... Sed vintre, ni estas sieĝataj de neĝo pli obstina ol la konvinko de dek Blinkenbergoj* (Thorsen 1963: 73; LNL: 1960, 29, 182) (Blinkenberg(o) – dana profesoro, kiu fifamiĝis en Esperantio pro sia kontraŭesperanta parolad(aĉ)o dum la Uneska sesio (1954), en kiu estis akceptita favora rezolucio pri Esperanto; sinonimo de agresema stulteco, malklereco, obskureco, fiobstineco k.s.);
- 3–4) *Ĉu vi aŭdis diskurson de la homo, marjoris pri la vosto de la kato, aŭ la horon amaran kolomanis?*; *Temas pri vera moderna poezio [...] kiu ne situas en la bela sentimentala kaj geometria metriko de la bulonja epoko* (LF: 1981, 65, 7–8; 69, 20) (kp. *Anna, diskurra kaj enua* – komenco de versaĵo far W. Auld; Marjorie Boulton ofte verkis pri katoj; Kolomano Kalocsay aŭtoras la versaĵon *En amara horo*; *bulonja epoko* – la komenca periodo de Esperanto; derivaĵo el la urbonomo de la unua UK: Bulonjo-ĉe-Marŝo / fr. Boulogne-sur-Mer);

ĉ) *klišoj* specifaj nur por la E-kulturo, kiel flugilhavaj vortoj, proverboj, sloganoj, titoloj de libroj / kantoj en Esperanto ktp. (pri Esperanta frazeologio vd. ekz. Fiedler 1999; 2002), ekz.:

1–2) *Ni ja vidis ankoraŭ multajn ruinojn, tiujn abomenajn cikatrojn sur la korpo de la “mond’ eterne militanta”*; *Ni ne insistu ke el ĉiu kunestado tuju efektivaj sanktaj harmonioj en rezolucia, amaskomunikinda formato* (Praktiko: 1958, 9, 119; ER: 1996, 4, 72) (kp. la vortojn el *La Espero: Al la mond’ eterna militanta / Ĝi promesas sanktan harmonion*);

3) *Esperanto – edzperanto!*

4) *Jam temp’ está* (esprimo el praesperanto. – A.M.)... *reaboni* (HdE: 1998, 11, 2);

d) *sigloj* rilataj al la E-movado / lingvo, ekz.:

1) dum festo de naskiĝtaguloj kadre de Sovetia Esperantista Junulara Tendaro-1976 elportado de la “ĵusnaskitoj” devus esti akompanata per ties krioj *ŭa-ŭa*; sed la aŭtoro de ĉi-verko (UEA-Delegito) ekvoĉegis *uea-uea*, kio elvokis tujan ridon de la ĉeestantoj;

2) pri la libro de Kolker 1992: *Malpli PIV-a aŭ PAG-a, sed pli iva kaj aga* (ER: 2003, 2, 39); 3) *“TEJO-volontulo” malbone respegulas la veran naturon de la posteno, multe pli taŭgas “TEJO-sklavo”* [#];

4) *Kaj se mi komencas ion aktivan ekster REJM, oni tuj komencas nomi tion komploto, kontraŭREJMemo* ks...[#];

5) *Jer-u* Gödöllő-e (el Junulara Esperantista Renkontiĝo en Gödöllő);

e) el *afiksoj* (ekz. *atisto / itisto, adasismo*) kaj eĉ el apartaj *literoj* (!), se ili estas esencaj eroj de iuj E-kulturaj fenomenoj, faktoj, diskutoj ktp., ekz.:

1) *Fine ŝi decidis ne enamiĝi al viro, kiu bezonas tutan semajnon por decidi, ĉu li -ujos, aŭ li -ios!* (Brita Esperantisto: 1988, 9/10, 416) (fone: arda diskuto pri la sufiksoj *-uj-* / *-i-* por marki landon);

2) *ĉar vi [...] ne povas pruvi ke Zamenhof uzus x-ojn [...] estas vi kaj ne la hoistoj kiu devus rezigni pri sia skribmaniero* [#] (diskuto pri *x/h* surogatoj de la ĉapelitaj literoj);

3) el la sufikso *-id-*: *Ido* (reformita Esperanto), *idisto* (adepto de *Ido*).

3. Esperantonimoj: E-kulturaj sememoj

3.1. Ĝeneralaĵoj, hierarkio, analogio

La lingvistika semantiko de la 1940-50-aj jaroj (L. Hjelmsov, A. Kroeber, W. Goodenough, F. Lounsbury k.a.) donis imagon pri komponant-strukturo de leksikaj signifoj. Siavice la komponant-analizaj teorio kaj praktiko agnoskis:

- *) hierarkion de diferencigaj atributoj ene de la tuta vortsignifaro;
- ***) sintaksan strukturon ene de leksika signifo (Apresjan 1995: 7–9).

Alivorte, leksemoj enhavas proprajn kompletan kaj hierarkion de interrilataj sememoj kaj konotacioj eĉ kaze ke ili havas traduk-korespondaĵojn en aliaj lingvoj. Absoluta ekvivalenteco de diverslingvaj leksemoj ne ekzistas.

Esperantonimoj povas aperi el komunkulturaj lingveroj rezulte de:

- 1) *aldono de specifa sememo* al la plurkulturaj sememoj: ekz. *verda* – esperantista, rilata al Esperanto, al E-movado k.s.

Ofte vortoj kun E-kultura sememo ekhavas aksiologian / pritaksan konotacion, iam enantioseman, t.e. antoniman/malan (depende de situacio kaj parolanto). Ekz.: *verda* – bona, agrabla, nobla ktp., sed en iuj situacioj – male; *krokodilo* – negativa / primoka aŭ simple ŝerca; *samideano* – kutime pozitiva aŭ neŭtrala.

Ekz.: *Permesu al mi proponi* (vorto el la *Fundamento de Esperanto*. – A.M.) *al vi kafon, sinjorino. Dankon, afabla sinjoro. Permesu al mi “ofri”* (neologismo. – A.M.) *al vi kafon, sinjorino. For, fineologisto!* (Jordan 1999: 178) (parto de la esperantistaro malaprobas neologismojn, la alia – subtenas; tial iuj asocias ilin kun *fi*, la aliaj – sen *fi*).

- 2) ŝanĝo de la *semema hierarkio*: ekz. *samideano*; en la E-kulturo primara fariĝis ne la ĝenerala: *adepto de sama ideo*, sed specifa: *esperantisto*.

Jen – epizodo el la reala vivo. Esperantisto-anarkiisto skribis al alia esperantisto pri persekutado de anarkiistoj kaj nomis la lastajn *samideanoj* sen ekspliki, ke temas pri anarkiista samideaneco. Rezulte naskiĝis onidiroj pri persekutado de esperantistoj, ĉar konforme al la semema hierarkiigo *samideano* estis perceptita kiel sinonimo al esperantisto. Кр. ankaŭ la jenan frazon de G. Handzlik: *Mi renkontis tiun samideanon, kiu ne havis ian ajn ideon* (La Gazeto: 2001, 92, 22). Tradukita sen kulturologia komento al ajna lingvo ĝi estus sensenca (*adepto de ideo, kiu entute mankas?*) aŭ almenaŭ havus alian sencon, ol en Esperanto (*senideulo?*).

- 3) *esperantonimoj povas aperi rezulte de analogioj*.

Ĝeneralleksika *reĝa moŝto* naskis idioleksemojn / idiofrazologiaĵojn, kiuj havas ŝancon esti uzataj pli vaste ol far sole inventinta ilin aŭtoro: *samideana moŝto, delegita moŝto, esperantista moŝto*.

3.2. Kial en esperantonimoj primariĝas la E-kulturaj sememoj

E-kultura sememo kondukas “kukolece”: ĝi provas “iom elnestigi” siajn kun-sememojn, t.e. ĝi ofte fariĝas ĉefa en la leksemo. Dum komunikado ĝuste la E-signifero

unuavice aktualiĝas en la konscio, vekas asociojn, memoron, emociojn ktp. de TEk. Rezulte ĉiuj TEk sendepende de sia ĉefa lingvo / kulturo havas komunajn asociojn, bazitajn sur komunaj fonaj scioj pri la E-kulturo.

Kiel signalo por la E-kultura hierarkiigo povas servi la fakto mem, ke la komunikado okazas en Esperanto. Tial, se legante tekston en Esperanto TEk renkontas la vorton *originala*, li perceptos ĝin unue kiel verkita *originale en Esperanto*, dum alikulturano – kiel *netradicia, neordinara, malŝablona* ktp., ekz.:

- 1) *Sed ĉu niaj originalistoj povas aparteni al la kategorio de literaturistoj, mi tre dubas* (Miyamoto 1979: 58);
- 2) *En la iama Sovetio [...] ne estis multaj esperantistoj, kiuj verkis originale* (LF: 1999, 178, 95);
- 3) *Hungaroj fakte tre riĉigis nian literaturon dum la intermilitaj jaroj – kaj ne nur originale* (t.e. per verkoj, verkitaj rekte en Esperanto, ne nepre per nesimilaj al aliaj, iom strangaj. – A.M.) (Auld 1997: 39).

Simile, *fundamento* por TEk estas unuavice ne *bazo* sed “*Fundamento de Esperanto*” (konotacie: *modela, senriproĉa, klasika*; asocie: *netuŝebla*). Do, specifan E-primarecon ekhavas unuavice tiuj leksemoj (komunaj por pluraj lingvoj), kiuj priskribas ajnajn realaĵojn de la E-movado: lingvo-atributoj, artefaktoj, simboloj, celoj, gvidantoj, fenomenoj, doktrinoj kaj iliaj adeptoj, konduk-manieroj, stereotipoj, instrumentoj ktp.

Interesa estas la kazo de la *akuzativo*. Per si mem nek la gramatikaĵo, nek la vorto estas unikaj. Tamen ĝi estas esperantonimo, ĉar en la E-kulturo ĝi fariĝis *simbolo* de la (mal)bona E-posedo kaj temo de multegaj ŝercoj kaj diskutoj, ekz.:

- 1) *La akuzativo turmentu vin ĉiam!* (Lejzerowicz 1978: 74) (ŝerca kaj komprenebla nur por TEk malbeno);
- 2) *kiom da freŝa sango eniros en la movadon, kiam svarmoj da ĉarmaj junulinoj subite [...] ĵonglos inter ni per la akuzativo* (Beaucaire 1974: 61) (= flue kaj korekte parolos Esperante);
- 3–4) *[li] forgesas la sekson, sed ne la akuzativon, bravulo!; Gloraj tempoj... ankoraŭ eblis fiki senkondome kaj erari akuzativeN!*» (Arnau 1996a: 29; 37);
- 5) *amo – triviala aferiĉo tamen laŭdinda, ĉar pro ĝi oni [...] naskas denaskajn esperantistojn, kiuj ne tre eraras akuzative* (Arnau 1996b: 14) (= parolas en Esperanto sufiĉe bone):

Specifan nur E-kulturan primarecon ekhavas signifoj ne nur de unuopaj vortoj, sed ankaŭ de *E-kulturaj kliŝoj*: flugilhavaj vortoj el originalaj E-verkoj, titoloj de konataj libroj / periodaĵoj, vortoj el E-kantoj, E-sloganoj, nomoj de kelkaj esperantisto-tipoj (ekz. *eterna komencanto, denaska esperantisto*) kaj aliaj produktoj de plurarta kunvorta E-kulturo, ekz.:

- 1) *La Streĉita kordo* – Kalocsay-a poemaro kaj nur poste kordo: *La kordo mals-treĉiĝis: Kolomano Kalocsay 1891–1976* (ER: 1976, 3, I) (nekrologo);
- 2) *La danĝera lingvo* – la titolo de libro pri persekutoj de Esperant(ist)o(j), nur poste – la laŭvorta signifo: *alie la venontjarcenta granda Enciklopedio pri Esperanto kaj similaj Utopioj (kiu, kompreneble aperos en la angla) en la ĉapitro “la sendaĝera lingvo” (= Esperanto) prijuĝos tre negative ĝuste nin, la homojn kiuj lasis la utopion drivi ĝismorte* (LKK: suplemento al 1993, 68, 14).

Sed **kial** E-kulturaj sememoj iĝas por la TEk primaraj?

La tasko de la perceptanto en la komunik-ago estas aktualigi nur la plej grava(j)n sememo(j)n de ajna leksemo. Ni devas konsideri ke:

- 1) psikologia *strukturo de signifo* determiniĝas ne tiom per vortaroj, kiom per la *interrilatoj de vortoj proceze de komunikado* (Belanin 2000: 39);
- 2) perceptanto *ne pasive atendas*, kion li ricevos perokule /-orele, sed *aktive prognozas* la ontan tekston, bazante sin sur la propra jama sperto (t.e. siaj lingva praktiko kaj kompetenteco plus eksterlingvaj sperto / fonaj scioj) kaj parol-situacio.

Eksperimentoj montris ke oni ne memorfiksas la supraĵan (laŭ Chomsky) strukturon de la ricevita teksto, nek la profundan. Oni *enmuntas la perceptiton en la havatan internan sistemon* de siaj scioj, konvinkoj, supozoj ktp. La teksto-konsumanto kvazaŭ tradukas “la lingvon de vortoj” al “la lingvo de pensoj kaj bildoj / imagoj”. Perceptita leksemo aktivigas cerbo-neŭronojn, kiuj estas ligitaj inter si kaj elvokas iajn bildojn / asociojn / ligojn. En la konscio diversaj bildoj / imagoj kaj neŭronoj korespondas al pluraj proksimsignifaj (aŭ semantike samkampaj) vortoj kaj asocioj. Tial perceptante tekstojn oni rilatigas la vortojn / bildojn / imagojn al tio, kion la perceptanto scias / spertis / kredas ktp. Se en la sperto mankas ia realaĵo la perceptanto senkonscie ŝanĝas ĝin je io konata, laŭ ŝli¹, sama / simila. Gravas ankaŭ forma simileco. Ekz. mia filino, denaskulino, ne komprenanta ankoraŭ la abstraktan vorton *kredo*, ripetadis mian ŝercan sloganon *Antaŭen kun kreDo* ŝanĝinte ĝin je la konata por ŝi: *Antaŭen kun... kreTo*. Tiaj anstataŭigoj ofte kaŭzas miskomprenojn se komunikantoj havas ege malsaman fonon (ekz. apartenas al malsamaj kulturoj) (Belanin 2000: 57–58).

- 3) multaj eksperimentoj pruvis, ke la mensa vortaro estas organizita laŭ *signifokampoj*, tiel ke oni pli rapide rekonas vorton, se antaŭe oni jam uzis alian vorton apartenantan al la *sama signifokampo* kaj kun relativa certeco eblas diri ke interne de signifokampo vortoj estas organizitaj laŭ *ofteco*. Konsiderante, ke komunikado okazas en Esperanto, la teksto-konsumanto agordas sin je pli granda ofteco kaj probableco de E-rilataj temoj / leksemoj / sememoj ktp.

Konsiderante ĉion ĵus diritan, ne estas malfacile kompreni, kion celis d-ro L. Zaleski-Zamenof dirante en UK: *Ekster la kongreso mi estas jam avo, sed dum la kongreso mi estas ankoraŭ nepo* (HdE: 1998, 9/10, 1). Kaj la sencon kaj humure-

¹ Ŝli – eksperimenta (!) neologismo por indiki homon, kies sekso estas nekonata aŭ negrava.

con de la frazo plene komprenas nur tiu, kiu scias, ke: 1) la “patro” de Esperanto estas L. Zamenof; 2) la aŭtoro de la citaĵo – lia nepo. Ambaŭ tiujn sciojn *nepre* posedas *nur TEk*.

3.3. Pri la origin-spureblo de la specife E-kulturaj sememoj kaj konotacioj

La vorto *verda* havis en 1887 la saman ĉef-signifon, kiun ĝi havas en aliaj lingvoj: *certa koloro*. Sed en pluraj kulturoj ĝi simbolis *esperon*. Ankaŭ Esperanto estis nedisigebla de espero. Do, la verda iĝis simbolo de ĉio rilata al Esperanto, aperis unika sememo havata nur en la E-kulturo, ekz.:

- 1–2) *Ankaŭ la diseco de la verdaĵoj* (= esperantaĵoj) *aŭtente humuraj... malhelpas doni kompletan bildon de la humuristo J. Baghy; La nuna verdularo* (= esperantistaro) *iom post iom flaviĝos* (LF: 1981, 65, 5; 1999, 181, 231);
- 3) [futbalo] *estas ankoraŭ eksterverdismo* (= io, kio ne apartenas al esperantismo kaj la E-movado)! (Brita Esperantisto: 1988, 9/10, 416);
- 4) *Morton al la malverduloj* (= neesperantistoj)! (Boulton 1959: 182);
- 5) *Ĉio verkita verdlingve* (= en Esperanto) *estas bona* (Fonto: 1986, 63, 23).

Aperis specifaj *aksiologiaj konotacioj* (iam enantiosemiaj, t.e. depende de situacio pozitivaj aŭ negativaj). Kutime *verd* (eventuale kun aliaj simboloj de la movado: stelo, flago, himno k.s.) kromhavas la sencon de aprobo, ĉar iel rilatas al Esperanto, kiu por ĉiu TEk sendube estas afero plaĉa kaj pozitiva, ekz.:

- 1) *Kaj estos verdo sur la tero, kaj verdo sur la ĉielo. 10. Kaj estos verdo sur la maroj kaj verdo sur la oceanoj. Por eterne. Amen* (Lejzerowicz 1978: 53);
- 2) *Ĝojaj ekkrioj de Esperantisto, kiu renkontis verdan stelon en fremda butontruo* (Schwartz 1975: 167).

Sed povas esti ankaŭ malaprobato, se ni konsideras ion limigitan per la “malvasta E-mondeto”, movadaj (fi)stereotipoj k.s. Ĉi-kaze *verda* – malvasthorizonta, ĉar interesiganta nur pri Esperanto kaj la movado, tro naiva, nerealistika k.s., ekz.:

- 1–2) *verda stereotipo; rifuĝo de realismo al verdismo* (LF: 1972, 14, 18; 1981, 66, 14);
- 3) *ŝvebi en verdaj nuboj*;
- 4) *Ni naĝas en dolĉaĵo densigita de verdaj steletoj, surŝutita de verdaj steletoj, verdaj steloj en la nuboj, verdaj steloj sur la horizonto, verdaj steloj en la ĉambro, verdaj steloj sur la kalsono, verdaj steloj ĉie, ĉie, halt! help! Mi sufokiĝas de la verdaj steloj, mi vomemas pro misdigesto* (LNLR: 1962, 39, 114).

Ni ĵus vidis, ke apero de nure Esperantaj sememoj ĉe vortoj komunaj al pluraj kulturoj iam estas relative facile spurebla. Sed ne ĉiam. Ekz. oni apenaŭ povas racie klarigi, kial ordinara zoologia krokodilo iĝis la E-kulture primokata (aŭ priŝercata) homo, kiu parolas inter esperantistoj ne en Esperanto. Jes, krokodilo estas verda, *Sed kial do ĝuste krokodilo? [...] Kial [...] se necesas iu besto verda [...] kial ne rano? La kvakantaj ranoj, kiuj tiel konvene rimiĝas kun gesamideanoj, jam estas konataj el la **Ran-kvarteto de Baghy** (Johansson 1996b: 46) (estas menciita vere ekzistanta verko de J. Baghy).*

4. Lingvistikaj operacioj / procezoj por krei esperantonimojn

4.1. Markiloj de esperantonimoj

La ĉefa markilo de la *esperantonimoj* estas la fakto mem, ke iu teksto estas verkita en Esperanto. Krome, la E-kultura primareco markeblas per:

a) *majuskligo*, ekz.:

- 1) *Dietterle* [kolektis kiel redaktoro] *Verkaron **Majstran*** (= de L.Z.) (Kalocsay 1931b: 37);
- 2) *same kiel Piĉ mi kredas pri la fundamenta* (= baza, firma) *kaj **Fundamenta*** (= konforma al la *Fundamendo de Esperanto*) *stabileco de nia vivanta lingvo* (Camacho 2020).

b) *epitetoj kara, amata, sankta, nia k.s.*, ekz.:

- 1) dum la dua mondmilito Teo Jung (1979: 295) menciis en letero verkita en la germana lingvo al sveda esperantisto, ke laŭ onidiroj en Parizo ankoraŭ ne malaperis intereso al *nia afero*. Li estis do tuj vokita al koncerna instanco, ĉar la funkciuloj suspektis, ke temas pri ia kontraŭleĝa agado eŭfemisme nomata *nia afero*. Se la letero estus skribita en Esperanto kaj trafus en la manojn de TEK similaj demandoj ne povus aperi, ĉar por TEK *nia afero* estas esperantismo;
- 2) ŝerco el la ret-gazeto *Male: Agentoj de CIA kaj FBI ricevis la taskon aliĝi al E-societoj kaj aktivi en ili [...] Unu agento post la alia povis raporti, ke oni senkaŝe paroladas pri “nia afero”, kiu laŭ FBI-a E-usona vortaro tradukiĝas al “cosa nostra”, la esprimo, kiun la usona mafio uzas por siaj interrilatoj;*
- 3) Influe de la E-kultura kutimo la aŭtoro de ĉi-studo dum ruslingva defendo de sia habilitacia interlingvistika disertacio plurfoje senkonscie uzis la esprimon *nia lingvo*, celante Esperanton. Tio mirigis la ĵurianojn, kiuj informis pri tio la aŭtoron dum postdefenda bankedo, sed en la E-medio, neniu rimarkus ion neordinaran;

c) **la artikolo**, ekz.:

- 1) *Mi ne scias, kiam li lernis **la lingvon** (= Esperanton) sed lia nomo aperas en la Zamenhofa Adresaro* (RS 1966: 62);
- 2) *La simileco [al L.Z.] estis frapanta, precipe ĉe la fasono de la vesto kaj ĉe **la insigno** (= E-insigno: la verda stelo) (Baghy 1960: 99);*

ĉ) **pluraj markiloj samtempe**:

- 1) *li [...] ĵuris je la memoro de **la Majstro** (= L.Z.) (Baghy 1933: 204);*
- 2) ***La Movado** (= E-movado) plenkreskis* (RS 1966: 14);

d) **manko de iaj ajn klarigoj**; se en Esperante verkita teksto ne estas eksplicite dirita io alia, temas pri E-realaĵo, ekz.:

- 1) *la (Universala) kongreso* signifas por TEk, ke temas pri la Universala Kongreso de Esperanto: *Vi scias, ke mi povis partopreni en la krozado, okaze de la **27a Universala kongreso**...* (Baghy 1960: 82);
- 2) *iam eĉ la vorto kongreso* mankas: *Ifigenia ĉasta kun Halka kaj Karmeno / Babilas pri sukcesoj ĉe **l'kvara en Dresdeno*** (Schwartz 1974: 117).

Ĉi-supre ni priskribis *kialojn kaj kielojn* de *esperantonim-formado* el komunkulturaj lingveroj per *aldono de E-kulture specifa sememo* kaj ŝanĝo de la semema *hierarkio*. Nun ni traktu aliajn rimedojn por produkti esperantonimojn.

4.2. Transformo de propra nomo al la komuna

Multaj neologismoj, porokazaj kaj idiosstilaj vortoj formiĝas el propraj nomoj, konataj en Esperantujo. Dum ĉi tiu procezo el la atributoj de koncerna persono (aŭ objekto) apartiĝas nur kelkaj, kiuj fariĝas dominaj semantike (eĉ se ili ne estus dominaj en la persono mem!) – kaj koncernaj sememoj fiksiĝas en la E-kultura neologismo. Ofte tiaspecaj leksemoj ekhavas simbolan signifon, ekz.:

- 1) *piĉismo* (el Karolo Piĉ) simbolas ekstravagancan lingvan eksperimentadon ĝenerale, sed ne nur la inklinon / tendencon / produkton ktp. „isman” rilate al *Piĉ* mem;
- 2) *Progresas la kroata Greziljoneto* (HdE: 2003, 12, 2) (*Grezi(l)jono* – la Kulturdomo de francaj esperantistoj – simbolas kulturalan E-centron ĝenerale).

Esperantonimoj el propraj nomoj povas formiĝi:

- a) *el antroponimoj* de elstaraj E-aŭtoroj, esperantologoj, instruistoj ktp.:

Zamenhofanoj (= esperantistoj), *uzadantoj de l'zamenhofilo* (= Esperanto), *zamenhofologio* (= studado pri ĉio rilata al L.Z.), *Zamenhof-Tago* (= E-festo), *lastaj Zamenhofaĵoj de Holzhaus* (= verkoj pri L.Z.), *postrikolto de ludovikaĵoj*, *eldonejo Ludovikito* ← *Ludoviko Zamenhof*; *lapennismo* ← *Ivo Lapenna*; *rumlerismo*, *rumlereska* ← *J. Rumler*; *ŝvarcecaj vortludoj* ← *R. Schwartz*; *ŝulcigitaj nomformoj* ← *Rikardo Ŝulco*; *Baghy-eska* ← *J. Baghy*; *Lorjak [...]* simple "*lorjakumas*" – nove kombinas la fundamentajn elementojn de la lingvo por krei formojn pli precizajn, pli signifoplenajn; *mal-Cseh-metodulo*, *Cseh-instrui-kurso* ← *A. Cseh*; tio estas *isbrikere* evidenta, tio estas *teojunge* vera ← *Isbrüker, Teo Jung*;

- b) *el toponimoj*, *ligitaj kun gravajoj de la E-movado*:
kaj kiu rolo por la esperantlingva edzino? Turismi dum lia kongreso aŭ raŭmismi en kuna progreso?; *per tiaj renkontiĝoj ni nek tiores nek raŭmas* ← *la Manifesto de Rauma / Raŭmo kaj Deklaracio de Tireso / Tyresö*,
zagrebismo ← *la Internacia Kultura Servo en Zagreb*; *ni vosu nian sulkon!* (vortludo "fosu" / "vosu"; la lasta ← el la urbo Voss, kie estis akceptita la *Proklamo de Voss*);
- c) *el nomoj de E-organizoj kaj ties atributoj*:
JEB-renkontiĝo, *GEJ-estraro*, *-konkurso*, *-gazeto*, *-membroj*, *TEJO-kongreso*, *PSEK-anoj*, *NEJ-aktivuloj*, *SAT-spirito*, *-medio*, *CO-oficistoj*, *COuloj* ← *Centra Oficejo de UEA*; *volontuli* ← *Volontula Servo de UEA*, *delegita reto* ← *UEA-Delegitoj*;
- ĉ) *el nomoj de E-renkontiĝoj kaj ties programeroj*:
IJKa etoso / urbo, *postUKa renkontiĝo*, *oni IJSis en kampejo de Danubo*, *jer-u Godollo-e*, *IFERejo*, *pagtagas* ← *Tago de Paco*, *Internacia Arta Nokto* ← *Internacia Arta Vespero*;
- d) *el E-presajoj (gazetaro, literaturo ktp.)*:
podiaĵoj, *verdkataĵoj* ← *La ĝoja podio kaj Verdkata testamento* de *R. Schwartz*; *venkis la fundamentismo* (rigora, blinda "adoro" de la *Fundamento de Esperanto*, malakcepto de ajnaj lingvaj novismoj); *redundistoj* ← *Abunde kaj redunde* de *J. Rumler*; *ĝisPIVa / ĝisPAGa esperantologio*, *nepivaj vortoj* ← *PAG kaj PIV*; *bervalajo* ← *Bervalo*;
- e) *el aliaj nomoj de la E-movadaj faktoj, objektoj, fenomenoj, teorioj ktp.*:
BETismo ← *Bulgara E-Teatro*, *tetrinki oomote* ← *Oomoto* (japana religia movado, vaste uzanta Esperanton), *uneskismo* (agado ĉe Unesko cele, ke ĝi promociu Esperanton), *pupismo* (antaŭenigo de Esperanto per Internaciaj Pupteatraj Festivaloj, kiujn dum dekoj da jaroj organizis *Internacia Kultura Servo en Zagreb*), *fina venketo* (kp. la *Fina Venko*).

4.3. Metonimio

Metonimio estas unu el la lingvaj universalajoj. Tial ĝi ne povis manki en Esperanto. La plej evidentaj skemoj niasfere estas:

a) *E-movadaj simboloj* → *E-movado* kaj ĉio ligita kun ĝi:

verdstelulo / *verdstelano* / *stelportanto* (= esperantisto), *verdismo* (= esperantismo, agado aŭ teorio en la stilo de la E-movado, ĝia ideologio k.s.);

b) *Doktrino* (ekskluzive aŭ amase) praktikata en la E-movado → *E-movado*, *Esperanto-lingvo*:

La sennacieca lingvo (= Esperanto; laŭ la *sennaciismo*, cetere, praktikata en SAT);

c) *Aŭtoro* → *ties kreaĵo*:

Zamenhofa lingvo (= Esperanto);

ĉ) *E-lingvaĵo* → *tipo de esperantisto, kiu regule uzas ĝin*:

*Kaj Pascal, kiu rajtas antaŭtimi pri ia bedaŭrinda **bonantagulino**, ĝuis la bonŝancon de dialogantino je lia nivelo* (Lorjak 1982: 9) (*Bonan tagon!* – estas unu el nemultaj E-frazoj, kiujn kapblas uzi t.n. *eternaj komencantoj*).

La supremenciitaj metonimiaĵoj estas fakto de la lingvo, ne nur de ies idiosstilo. Renkonteblas (kaj eĉ tre ofte), ankaŭ porokazaj metonimiaĵoj, ekz.:

dumkonversacie R. Resende (Brazilo) uzis la verbon *gerdi*. La asocio de TEk estas: *Gerda* – protagonistino de la verko *Gerda malaperis* (C. Piron) → *gerdi* = *agi* laŭ la maniero de *Gerda* t.e. malaperi. (Cetere, por *Gerda* la fakto, ke ŝi malaperis, estis marĝena kaj neniel karakterizis ŝin kiel personecon.)

4.4. Metaforiĝo

Ankaŭ metaforiĝo estas unu el la lingvaj universalajoj kaj ekzistas en Esperanto, ekz.:

- 1) *Humphrey Tonkin sukcesis produkti **guton malgrandan**. Kiu igos ĝin frapi konstante?* (ER: 1986, 2, 21) (= H. Tonkin faris malgrandan kontribuon al la venko de Esperanto, kiu daŭrigos ĉi-aferton?; el: *Eĉ guto malgranda*)

konstante frapante traboras la monton granitan = per skrupula kaj peza laboro eblas solvi la plej malfacilan taskon);

- 2) *Kial Goldoni en verda livreo? Kial Sofoklo en verda ĥitono? Kial Goethe en verda mantelo?* (LF: 1991, 132, 37) (verda, ĉar traduko al Esperanto, do, nure E-kultura specifaĵo; la vestoj transdonas la epokon de ĉiu aŭtoro, do, komunikulturaĵo).

4.5. Perifrazoj kaj kliŝoj

Perifrazoj kontraŭas la leĝon de energi-ŝparo, sed ĝuste pro sia malobeo (kaj sekve, neaparteno al uzuso) ili estas universale vaste uzataj en diverslingvaj beletro, publicistiko k.s. kiel esprim-rimedo. Esperanto, estante laŭ siaj strukturo kaj funkcio *natura lingvo*, ne fariĝis escepto, ekz.:

- 1) *Majstro Bjalistoka* (= L.Z., naskita en Bjalistoko);
- 2) *la skota bardo* (LF: 2000, 185, 158) (= W. Auld);
- 3) *la Mastro de la Stranga Butiko* (LNLr: n-ro 42, p. 181) (= R. Schwartz, la aŭtoro de la samtitola libro);
- 4) *la kluboj sub la verda standardo* (DB: 2000, 58/6) (= E-kluboj);
- 5) *Esperanto ne estas “la lingvo por ni”*. Ĝi estas la lingvo por ili, por tiuj miliardoj da homoj, kiuj ankoraŭ ne lernis ĝin (ER: 1978, 1, 2) (aludo al la kanto kun la vortoj *Esperanto estas la lingvo por ni, por ni*);
- 6) *Himno de l' espero kaj de l' facila vento* (Schwartz 1974: 116) (kp.: *La Espero: ...per flugiloj de l' facila vento nun de loko flugu ĝi al loko*).
Pliajn ekzemplojn vd. sur antaŭaj paĝoj.

4.6. Kreo de sekundaraj esperantonimoj

Primaraj (pli fruaj) *esperantonimoj* povas naski *sekundarajn* (postajn) rezulte de:

1. Derivado

- 1) el *atismo*, *atisto*, *itismo*, *itisto* (ĵamaj faktoj de la lingvo sed ne ies idiosstilo nek porokazaj neologismoj) naskiĝas novformaĵoj: [li] *konvinkus ne nur la atistojn sed eĉ la atastojn, se ili ekzistus* (Samideanoj 2006: 49) (la ŝerca *atasto* estas traktebla kiel ekstrema kaj obstinega atisto, kiu eĉ la duan *i* ŝanĝis je *a*);
- 2) *Bervalo* → *bervalaĵo* (specifa vortludo-tipo);
- 3) [mi] *foriris de la sterila verd-stelismo* [= tiu esperantismo, kiu tute ignoras la eksteran mondon / problemaron k.s.] *kaj dediĉis min al etnismo* (LKK: suplemento al 1993, 68, 17);
- 4) ĝisdata (*PAG-forĵeta*) *lingvistiko* (LF: 1991, 132, 20);
- 5) *Gufuj-oftuloj* (HdE: 1998, 9/10, 3) (*gufujo* – nokta drinkejo-babilejo dum E-aranĝoj).

2. Kreo de novaj **vortkunmetoj kaj aliformitaj kliŝoj** (inkluzive de perifrazoj kaj flugilhavaj vortoj). Ekz.:

- 1) *Kuracistedzino orgasmas koitante, aktorino raviĝas seksumante, sekretariino ĝuas amorante, akademianino **ataitas** geiĝante [...] samideanino **novsentas internideante*** (Beaucaire 1974: 73) (kp.: la *ata/ita-milito*, *Nova Sento* kaj *Interna Ideo*);
- 2) ***Pene Ilustrita Vortaro*** (Schwartz 1971: 198) (*Plena Ilustrita Vortaro* fakte estas ilustrita malriĉe);
- 3) *...vi aĉetos pafilon. Mi ankaŭ aĉetos la mian kaj ni povos fari belan duelon usonstilan eble en la aleo Zamenhof en Bjalistoko, el kio poste oni faros filmon “**Niaj diligentaj batalantoj!**” [#]* (hibrido de la primaraj esperantonimoj *diligenta kolegaro* kaj *pacaj batalantoj*);
- 4) *Kaj dume la popolo suverena / **Kongresuniversalas**, gajmienas, / **isuas** kaj **teatras ekskursas junularas*** (LF: 1981, 65, 8) (esperantonimoj el *Universala Kongreso*, *I{ternacia} S{omera} U{niversitato}* k.a. UK-programeroj);
- 5) ***Ni plendas kaj plendas, neniam laciĝas, pri l' tempoj pasintaj pensante; cent horoj perdiĝas, mil horoj perdiĝas, ni plendas kaj plendas konstante*** (Auld 1984: 53–54) (kp. la versojn de L.Z.: *ni semas kaj semas, neniam laciĝas, pri l' tempoj estontaj pensante; cent semoj perdiĝas, mil semoj perdiĝas, – ni semas kaj semas konstante*);
- 6) ***La frata gen' kun la Malnova Sent'*** (Kalocsay 1931a: 12) (= neesperantistoj).

Ofte sekundaraj esperantonimoj aperas rezulte de *apliko de analogioj*:

a) **laŭ la formo** – imite al primara esperantonimo: kiel unuopa vorto, vortkuno aŭ kliŝo, ekz.:

- 1–2) *samideano* → *sam/esperano*, *-batalano*, *-celano*, *-arano*; **A, B, C-komitatanoj** de UEA → ironie: [en la Ido-movado] *ekstistas nek estraranoj, nek A- aŭ Z-komitatanoj* (LodE: 2001, 10, 13);
- 3–4) *eternaj komencantoj* → *eternaj estraranoj*, *eterna aktivularo*, *eternaj gvidantoj* [#]; *eternaj ekuloj* (LF: 2000, 185, 162);
- 5) *dumvivaj membroj* → *dumvivaj kongresanoj* (Budapeŝta Informilo: 1960, 9, 118);
- 6–8) *Por ke lingvo estu tutmonda ne sufiĉas nomi ĝin tia* (flugilhavaj vortoj de L.Z. presitaj en la *Unua Libro* de Esperanto) → *Pri la kongresa temo: „Por ke kulturo estu internacia ne sufiĉas...”*; la titolo de artikolo: *Por ke organizaĵo estu tutmonda* (ER: 1987, 9, 159; 1988, 7/8, 121); *por ke lingvistiko estu ĝenerala, ne sufiĉas nomi ĝin tia* (Daŝgupto 1987: 67);
- 9) *modelo “ĉu + pronomo + verbo + adverbo”*: en parodio je la revuo *Esperanto* rubrike *Recenzoj*: *Ĉu li verkis sufiĉe?* de J. Valano (GG: 1981, 5, 35) (kp. ĉu-serio de C. Piron / J. Valano – verkoj kun samstrukturaj titoloj: *Ĉu vi kuiras ĉine?*, *Ĉu li bremsis sufiĉe?*, *Ĉu ni kunvenis vane?* ktp.);

b) **laŭ la semantiko** – esperantonimo el la sama semantika kampo kiel la primara esperantonimo; ofte la transformo celas humuran, satiran ktp. efekton.

Tiel el *krokodilo* / *-i* naskiĝis tuta aro da zoologiaj / esperantonimaj samklasanoj, precizigantaj la lingvon kaj situacion. La plej kutima klasifiko estas jena: *krokodili* – paroli kun esperantistoj ne en Esperanto aŭ uzi la gepatran lingvon de ambaŭ interparolantoj; ekz. rumano kun rumano en la rumana; *aligatoro* / *kajmani* – uzi gepatran lingvon de unu / neniu el la du interparolantoj; ekz. rumano kun ruso en la rusa / en la angla. Pli malofte aperas la vortoj *reptiliumi* (sinonimo de *krokodili* en ties ĝeneraliga senco), *lacerti* – en E-medio paroli en alia planlingvo kaj *gaviali* – paroli Esperanton kiam alia lingvo pli taŭgas; ekz. inter neesperantistoj, por ke ili ne komprenu.

La traktita kazo estas interesa, ĉar ĉi tie por iusence sekundaraj esperantonimoj oni uzas eksteresperantan (zoologian) analogion. En la tujpostaj ekzemploj la analogio manifestiĝas per uzo de la samaj vortformaj aŭ frazeologiaj modeloj sed kun ŝanĝitaj morfemoj aŭ vortoj:

- 1–2) modele de *kabei* ← Kabe: porokaza *Stojani* ← Stojan (= agi kiel Petro Stojan, kiu estis arda esperantisto, poste alprenis kontraŭesperantajn vidpunktojn kaj finfine iĝis malesperantisto sed ne tute forlasis la movadon); *ĉi-tie neniu Zamenhofas* (= ne kreas ion novan anstataŭ uzi ion jam konatan) (Arnau 1996b: 6) (semantika kampo /SK – famaj esperantistoj);
- 3–4) *soldato de la verda armeo* (= esperantisto ← *pacaj batalantoj*); *Internacia Arta Nokto* (el *Internacia Arta Vespero*; SK – partoj de diurno) (ER: 1976, 4, 66; 1981, 9, 160);
- 5) *ni ŝerce nomas ilin [eternajn komencantojn] “kiel-vi-fartasuloj”* (Lumo: 1996, 1–2, 12) (el frazo, konata al ĉiuj *eternaj komencantoj*);
- 6) *la magazino Kvar Semajnoj (kelkaj nomas ĝin Dekduona jaro)* (LKK: 1989, 52, 27) (*Monato*; SK – tempo);
- 7) *Li entuziasmiĝis je la penso pri refreŝiĝo en la granda klorofila kunveno* (Sekelj 1973: 17) (= *verda*, t.e. esperantista; SK – koloroj; satira uzo).

4.7. Intence misa vort-/kliŝ-formado por luda komunikado

Ekzistas speciala vortformada tipo, kies rezulto intence rompas la gramatikan, frazeologian kaj/aŭ semantikan ĝustecon. Kutime ĝi estas aplikata por humura aŭ alia speciala efekto, do kiel elemento de luda komunikado. Cetere, pri E-vortludoj mi verkis ĉapitron en la rusa (Melnikov 2004, 137–267) kaj tutan libron en Esperanto (Melnikov 2008a). Ekz.:

- 1) **Mondreideo** (Montevideo + revĵi);
- 2–3) *Pro tio K&K restas plue en “adultaj rilatoj kun burlesko”*, kiel oni diras ĉe UEA, aŭ proksimume (Schwartz 1971: 120; 156); la rilatoj inter la du organizoj ne estis plej bonaj dum la lastaj jaroj [...] Gvida itala esperantisto esprimis tion dirante, ke la du organizoj estas “**en insultaj rilatoj**” (Retgazeto *Male*) (la iama oficiala teksto: *UEA estas en konsultaj rilatoj kun Unesko + adulta / insulta*);
- 4) *Ni vosu nian sulkon!* (ER: 1991, 12, 232–233) (*Ni fosu nian sulkon! + Voss* – la loko, kie estis akceptita deklaro pri kompromisigo de finvenkismo kaj raŭmismo);
- 5) **Albeaufront** (HdE: 1998, 11, 1) (*Albault*, eks-prezidanto de la Akademio de Esperanto, kiu poste propagandis reformon de la E-alfabeto + *Beaufront*, “Judas de Esperantio”);
- 6) *Oficiala informilo de la Centra Ofuŝejo de UEA* (*Centra Oficejo de UEA + fuŝi*) (GG: 1981, 5, 35);
- 7) *Eĉ guto granda konstante frapante ne ĉian traboras graniton* (Miyamoto 1979: 109) (kp. la Zamenhofan: *eĉ guto malgranda konstante frapante traboras la monton granitan*).

Multas ŝercaj esperantonimoj laŭ la modelo: *Esperanto* + (parto de) alia vorto. Malgraŭ sia internacieco, *Esperanto* apartenas al la esperantonimoj, ĉar nur en TEK ĝi elvokas certajn komunajn por ĉiuj TEK asociojn kaj emociojn, ekz.:

- 1) *ŝulcperanto* (= Esperanto laŭ la lingvistikaj preferoj de Rikardo Ŝulco);
- 2) fuŝesperantistoj *parolas ne Esperanton sed la rivalan internacian lingvon, Espereranton* (Brita Esperantisto: 1982, 4, 12) (*Esperanto + eraro*);
- 3) kolegoj kaj kopenhagaj presaĵoj nomis la projekton *Novial* de O. Jespersen **Jesperanto**;
- 4) *Ĉu povas esti, ke la aziaj esperantistoj savos Esperanton, ke ĝi ne fariĝu iaspeca nova lingvo: Espeŭranto* (Budapeŝta Informilo: 1982, 8, 4) (= *Esperanto + Eŭropo*; t.e. tro eŭropeca lingvo).

Aparta tipo de sekundaraj ludkomunikadaj esperantonimoj estas bazita sur intence *misa malsigligo* de primaraj esperantonimoj, ekz.:

misdeĉifroj de UEA (Universala Esperanto-Asocio):
[post kiam UEA “enterigis” fanatikulan “sav-ideon” por la movado] *la literoj UEA signifas por mi ion alian ol la ĝenerale konata signifo: **Universala Enteriga Asocio*** (Baghy 1960: 105); *Nun UEA bedaŭrinde estas **Utilon Evitanta Asocio*** [#].

Plia tipo de ludkomunikada apliko de sekundaraj esperantonimoj surbaze de la *misa malsigligo* estas kreo de sigla *paronimo*, ekz.:

(Pri Eva): *Sed ŝi ne sciis, ke la serpento estas delegito de U.I.A. (Universala Infera Asocio)* (Szilágyi 1972: 40) (paronimo al UEA, kiu, cetero, ja havas *Delegitojn*).

Ĉar ĉiu TEK posedas almenaŭ unu plian lingvon (ĉefe, la denaskan), eblas kaj ofte aperas ludkomunikadaj esperantonimoj, kiuj engaĝas *E-kulturajn siglojn* kaj *nacilingvan "deĉifradon"*. Tiaj kreaĵoj ne iĝas komunuzaj, sed ofte – sufiĉe popularaj en koncerna "Esperantia provinco", ekz.:

- 1) unu el la multaj ŝercaj nomoj de la konata movada aktivulo kaj kunfondinto de SEJM, V. **Samodaj** (nun – Honora Membro de UEA) estis **SEJModaj**, kie la rusa дай / *daj* signifas *donu* kaj SEJM estas *Sovetia Esperantista Junulara Movado*;
- 2) *Firmiĝu, homoj – baldaŭ LETO!* [#] (paronimoj: la rusa лето / *leto*, kiu prononcendas kun la fina *a* kaj ekivalentas al la Esperanta *somero* kaj la E-siglo *LETO* el *Libera Esperanto-Tendaro*).

Interesa fenomeno estas intenca rompo de ia nevirta elemento en E-kulturaĵo kun leksika konsistero (ekz. kombino de vortoj kaj desegnaĵo / melodio k.a.) kun ludkomunikada celo: vortlude, parodie, travestie ktp. Ekz. aŭdante kiel Ĝanfranko Molle kantas la himnon de Esperanto laŭ melodio de bluso (*la espero-bluso*'), E-kulturano spertas ian ŝokon kaj ridetas aŭ indignas, kio distingas ŝlin de ajna alikultura reprezentanto.

5. Konkludoj

Ĉiu kulturo speguliĝas en la koncerna lingv(aĵ)o. Ankaŭ la Esperanta. Unu el la specifajoj de la E-leksiko estas esperantonimoj. En la materialo, kiun ni esploris (libroj, periodaĵoj, retmesaĝoj kaj buŝaj tekstoj aŭtore de diversnaciaĵoj), esperantonimoj formiĝas el:

- 1) *tute elpensitaj vortoj*;
- 2) leksemoj kiuj ekzistas en pluraj lingvoj, sed kun *aldono de specife E-kultura sememo, inkluzive la aksiologian konotacion (la E-kultura sememo povas esti enantiosemia kaj ofte iĝas por TEK primara)*;
- 3) *propraj nomoj gravaj por la E-kulturo*;
- 4) *kliŝoj specifaj nur por la E-kulturo (ekz. el la plej konataj beletraĵoj, kantoj, paroladoj k.s.)*;
- 5) *sigloj rilataj al la E-movado / lingvo*;
- 6) *sufiksoj kaj eĉ literoj*, kiuj estis aparte gravaj en iaj E-kulturaj diskutoj, fenomenoj ktp.

Enhavaj esperantonimoj apartenas al leksikaj kampoj, iel ajn ligitaj al Esperanto kiel lingvo (inkluzive interlingvistikon entute), la E-movado kaj esperantistoj (specifaj

fenomenoj, prilingvaj kaj primovadaj diskutoj, doktrinoj, faktoj, agadformoj, agantoj, atributoj de la E-movado ktp.).

Esperantonimoj povas aperi el “neŭtralaj” (= ne specife E-kulturaj) leksemoj rezulte de la jenaj operacioj / procezoj:

- 1) *aldono de E-kulture specifa sememo, inkluzive la aksiologian / pritaksan konotacion (kaj/aŭ ŝanĝo de la semema hierarkio) al plurkulturaj sememoj;*
- 2) *transformo de propra nomo (grava por la E-kulturo) al la komuna (ofte kun ortografia asimilo);*
- 3) *metonimio;*
- 4) *metaforigo de unuopaj E-kulturaj vortoj kaj specife E-kulturaj kliŝoj;*
- 5) *kreo de perifrazoj kaj kliŝoj surbaze de la fonaj scioj atributaj al TEk.*

La E-kultura primareco povas esti markita per:

- a) majuskligo;
- b) epitetoj kiel *kara, amata, sankta, nia k.s.*;
- c) artikolo;
- ĉ) pluraj markiloj samtempe;
- d) manko de iaj ajn klarigoj; se en Esperante verkita teksto ne estas eksplicite dirita io alia, temas pri E-realaĵo.

Primaraj esperantonimoj (kiuj aperis unue) povas naski *sekundarajn* esperantonimojn, kiuj formiĝas el la unuaj per:

- 1) *derivado;*
- 2) *kreo de novaj vortkunmetoj kaj aliformitaj kliŝoj (inkluzive de perifrazoj kaj flugilhavaj vortoj) ofte surbaze de analogioj:*
  - a) *laŭ la formo* – imite al la modelo de la primara esperantonimo, vortforma, vortkuna aŭ kliŝa;
  - b) *laŭ la semantiko* – bazo por la esperantonimo kuŝas en la sama semantika kampo, de kie originas la primara esperantonimo; ne malofte tiaspeca transformo celas humuran, satiran aŭ alian specialan efekton;
- 3) *sigligo;*
- 4) *intenca rompo de la gramatika, frazeologia kaj / aŭ semantika korekteco de la primara esperantonimo ĉefe por luda komunikado.*

Bibliografio en la sekva artikolo de la aŭtoro

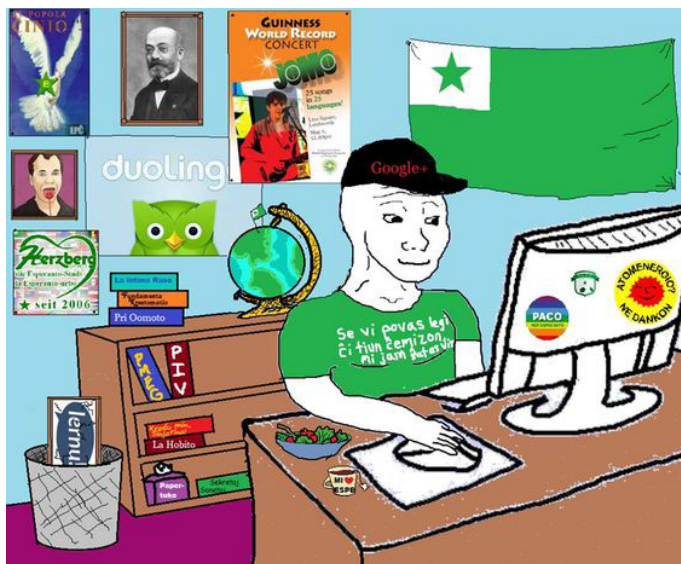
Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) El kio konsistas Esperanta kulturo?
- 2) Kiu estas *tipa Esperanto-kulturano* (TEk)? Ĉu vi povas mencii almenaŭ iajn atributojn komunajn por etno kaj la TEk-aro (“kvazaŭetno”)?
- 3) Kio estas esperantonimo? Al kiuj leksikaj kampoj ĝi apartenas?

- 4) Ĉu esperantonimoj estas realaĵo de lingvo aŭ parolo / lingvaĵo?
- 5) Kiel formiĝas primaraj kaj sekundaraj esperantonimoj?
- 6) Kial en esperantonimoj formitaj el neŭtralkulturaj leksemoj primariĝas E-kulturaj sememoj? Ĉu tiuj havas iajn markilojn, kiuj montras, ke temas pri esperantonimo?
- 7) Ĉu ĉiam spureblas kialoj de transformiĝo de neŭtralkultura leksemo al esperantonimo (ĉu ĉiam klaras, kial ĝuste tiu konkreta vorto ekhavis ĝuste tiun konkretan E-sememon)?
- 8) Kiun rolon ludas esperantonimoj en tekstoj (vidpunkte de kread-rimedoj, emocioj, asocioj, pragmataĵoj ktp.)?
- 9) Ĉu (se jes – kiel) esperantonimoj uzeblas por luda komunikado?

Aleksandro S. MELNIKOV (Александр Сергеевич Мельников), esperantisto ekde 1965, eksa SEJM-prezidanto kaj ĉefdelegito de UEA por USSR. D-ro hab., emerita profesoro el Rostov-na-Donu (Rusio), membro de la Akademio de Esperanto (2013–2022). Li kontribuis al la programo de la Interlingvistikaj Studoj de AMU. Li traktis interlingvistikajn temojn en du disertacioj (doktora kaj habilita), en pli ol cent artikoloj kaj deko da sciencaj, metodikaj kaj popularigaj libroj en kaj pri Esperanto.

aleks-meln@mail.ru

Specifeco de lingva personeco de tipa Esperanto-kulturano

Resumo

La *lingva personeco* de tipaj Esperanto-kulturanoj (TEK-oj) inkludas trajtojn komunajn por ĉiuj el ili sendepende de la etneco kaj aparteno al aliaj kulturoj (krom la Esperanta). Ĝi servas kiel ponto inter *Esperantujo* kaj la cetera mondo. Tial TEK ofte aplikas *esperantonimojn* (i.a. por *metaforoj*, *metonimio*, *komparoj* ktp.) ne nur al E-kulturaĵ/uloj, sed ankaŭ al neesperantista mondo. Gravaj ligitaj kun la lingvo kaj specifaj nur por la TEK-oj *valoroj*, *E-kulturaj scenaroj*, *stereotipoj* ktp.

Kognaj specifajtoj elvokas specifajn nur por TEK *emociojn*, *asociojn*, malkovron de *satiro*, *parodio*, *ironio*, efikojn de *interteksteco*, diversajn *pragmataĵojn* ktp. TEK *specife hierarkiigas semantikerajn* de leksiko kiu povas havi neŭtralan („ajnkulturana“) signifon kaj nure E-kulturana, favorante la lastan dum perceptado de la E-tekstoj. TEK en siaj tekstoj (skribaj aŭ buŝaj) ofte referencas al *aŭtoritataj esperantistoj* kaj *precedencaj E-tekstoj / nomoj*.

Ĉar nuntempaj TEK-oj iugrade similas al nacia lingva-kultura minoritato (= E-kvazaŭetno) iliaj fonaj scioj multilate similas al tiuj de etnoj. Tre grava *diferenco* (aldone al *diasporeco*) estas *sekundareco* de la E-kulturo (kompare kun la etna) por ĉiuj ĝiaj produktantoj / konsumantoj.

1. Difino de lingva personeco, ties niveloj, graveco de kultura kompetenteco

Taksante staton de ajna lingvo oni devus distingi la jenajn tri fenomenojn:

- 1) *lingvo-sistemon*;
- 2) *lingvokompetentecan* de ĝiaj uzantoj;
- 3) *tekstojn* en la lingvo.

Tiu ĉi aserto havas universalan valoron (= taŭgas por ĉiuj vivaj lingvoj de ĝenerala komunikado), tial ni aplikos ĝin ankaŭ en ĉi-studo, dediĉita ĉefe al la dua ero de la triopo – *lingvokompetenteco*, kiu karakterizas esperantofonojn kaj senpere rilatas al tio, kion en la rusia scienca skolo oni nomas *lingva personeco* kaj kies klasika difino apartenas al Ju. N. Karaulov (2010).

Se frazi primitive, ĉiu personeco enhavas siajn lingvan kaj ĉirkaŭlingvan ingrediencojn, kiuj difinas, *kiel la persono mem parolas kaj kiel ŝli komprenas* tion, kion diras oni.

Lingva personeco konsistas el tri niveloj:

- 1) *vorta-semantika* (egalas al adekvata posedo de la lingva materio: fonetiko, leksiko, gramatiko; cetere, tial mi preferus nomi ĝin *lingvocentrita*);

- 2) **kogna** (fonaj scioj, kiuj inkluzivas i.a. *konceptojn, ideojn, nociojn* formantajn la «mondbildon» kaj spegulantajn *hierarkion* de valoroj);
- 3) **pragmata** (celoj, motivoj, interesoj, intencoj). Fakte «enŝalto» de tiu aŭ alia ero de la «lingva personeco» dependas de cirkonstancoj (*kun kiu, pri kio, kie, kiam, en kiu lingvo*, ktp. okazas komunikado).

Laŭ la ĉefa leĝo de semantiko (regulo de semantika interkorespondeco), teksto-perceptanto elektas tiun sencon de frazo (analoge – teksto), en kiu la *ripeteco de iuj semantikaj elementoj estas maksimuma* (vd. Apresjan 1995: 14–15).

Krome, kiel rimarkigis Ch. Fillmore (1999: 307), traktante tekston necesas respondi, interalie, la demandon «*Pri kio li parolis?*», celante ne simple la objekton de la diskurso aŭ ties parto, sed aldone la «*scenon, situacion, historion, mondon aŭ imagon*» k.s., kiun la parolanto volas, ke la aŭskultanto / leganto rekonstruu en la momento de la diskursa realiĝado. “*Signifoj korespondas kun scenoj*”, – diris la sama aŭtoro [samloke: 313 (tr. el la rusa versio)]. Sed ĉiuj «*scenoj*» intimege ligiĝas al koncerna kulturo. Kp. ankaŭ la opinion de R. Barthes (2001: 46), ke unu el la kvin teksto-kodoj (unuavice, beletraj) estas – la kultura.

Ĉar kulture nekompetenta personeco ne kapablas detekti kultur-ŝarĝitajn semantikerojn, aludojn kaj supozojn, tio rezultigas mal- aŭ miskomprenon de tekstoj kun specif-kulturaj implicoj. Temas aŭ pri miskonkludo “*la teksto estas malkohera*” (aparte kiam ĝi enhavas prisituaciajn elipsojn, dedukteblajn el la kulturaj fonaj scioj) aŭ pri *laŭlitera kompreno*, kio fakte egalas al **miskompreno**, ĉar la ilokutiva (ĉefa por la produktanto de la teksto!) celo ne estas perceptita.

2. Specifeco de la TEk-a lingva konscio (ĉefaĵoj)

2.1. Plureco de lingvaj konscioj

Kvankam ĉiu konkreta lingva personeco estas *individua* fenomeno, en ĝia strukturo kaj lingva (mem)konscio ekzistas aro da *senvariaĵoj*, kondiĉitaj de la *etna* kaj *socia* aparteno de la lingvofono. Ne estas escepto ankaŭ la lingva personeco de TEk, kiu karakterizeblas per *senvariaĵoj*, kondiĉitaj ne nur de la koncerna etna / kultura kaj socia aparteno sed ankaŭ de la komuna E-kulturo.

Pri tio atestas i.a. malgranda eksperimento, kiun ni faris en kvar E-kluboj (de Rusio – 1, Belgio – 2, Germanio – 1) kaj en grupo de E-kursanoj el Francio, Kanado, Usono; entute 57 personoj. La unua tasko estis nomi la unuan asocion al plurvortaj kliŝoj (ni ne avertis, ke temas pri esperantonimoj; parenteze – hipotezaj respondoj): *Universala (Kongreso); Belartaj (Konkursoj); Interkona (Vespero); Semajno de (Internacia Amikeco); Ago-(Tago); Ho, mia kor', ne (batu maltrankvile); Fina (Venko); Pensoj estas kiel semoj. Cent semoj (perdiĝas)*. En ĉiuj kazoj krom la lasta la respondoj koincidis de 75% ĝis 90,7%. La hipotezita

asocio “Cent semoj perdiĝas” aperis nur ĉe 39,5% de la respondoj (aliaj supozoj ligitaj kun la E-kulturo rezultigis ĉi-kaze 44,7%).

En la dua grupo de demandoj mi petis trovi aludojn: *Rajmond Serc* → (Raymond Schwartz); *Paĉjo Julio* → (Julio Baghy); *Katedralo de Sankta Netuŝebleco* → (Fundamento de Esperanto; netuŝebla); *Post-vivaj membroj* → (dumvivaj membroj); *Organizo en adultaj rilatoj kun burlesko* → (UEA en oficialaj rilatoj kun Unesko). La trafoj variis de 77,1% ĝis 98,1%.

En la tria grupo de demandoj mi petis trovi vortludon (parenteze – atendata klarigo): *M. Boulton skribis: ‘nescie pri fiziko, mi kreis katodon’* (kat-odon); *Tage laboru por Esperanto, nokte – por ido (Ido-lingvo)*; *Pri E. Lanti: ‘Sed malgraŭ sataneco ĉia, li tamen trafis en abismon (SAT-aneco)*; *Ne travivu jaron sen monato! (Monato-magazino)*. La vortludojn trovis minimume 52,6%, maksimume 73,7% de la respondintoj.

La lasta tasko estis klarigi la vorton *kancerlinikaj* en la frazo: *La fama rusa verkisto Nabokov post sia veno al Usono, uzis en siaj verkoj la plej cancerlinikajn vortojn*. 52,6% de la eksperimentanoj ĝuste ligis la respondon al la leksiko de la magazino *La Kancerkliniko*.

La respondoj spegulis la E-kulturan nivelon de la demanditoj (inter ili estis ne nur TEK, sed ankaŭ komencantoj kaj progresantoj.) Pli detale pri la eksperimento legu (Melnikov 2010: 97–103).

La lingva konscio de ĉiu TEK ĉiam estas *kontraŭdira*. Ĉiu TEK estas samtempe portanto de la lingva konscio de la *TEK-aro* kaj de la propra *etno / kulturo*. Tial en ĉiu TEK ĉiam latente ĉeestas kaj (mal)kaŝe luktas, kiel minimumo, *du lingvaj konscioj* kaj, sekve, du lingvaj personecoj kun *du «maskoj»*, kiuj alternas laŭ la kunteksto / situacio (tio inkludas ĉiujn cirkonstancojn de la komunika ago: uzata lingvo, kvalifikoj kaj karakterizoj de kunparolantoj, konkretaj kondiĉoj de komunikado ktp.). La «maskoj» ne estas absolute sendependaj unu de la alia. Oftas kazoj de «pontado» inter ili (= inter la uzataj far TEK lingvoj kaj inter kulturoj etna–Esperanta), inkluzive specifan interferon.

2.2. Specifa diskretigo de la eksterlingva realaĵo per la Esperanta leksiko

«Se estus bezonate karakterizi per kelkaj vortoj tiujn universalajn semantikajn trajtojn de lingvoj, pri kiu la opinioj de lingvistoj pli aŭ malpli koincidas, necesus, verŝajne, limigi sin je la du sekvaj asertoj. Semantika diskretigo (“mapado”) de la realaĵo en tiu aŭ alia lingvo estas, ĝenerale parolante, arbitra, kaj la semantika «mapo» de iu certa unuopa lingvo diferencas de la semantikaj «mapoj» de ĉiuj aliaj lingvoj» (Weinreich 1970: 163, tr. el la rusa).

Kvankam la sciencisto konsideris etnajn lingvojn, ĉi-konstato rilatas ankaŭ al Esperanto; vd. pri tio, ekz. Melnikov (2018: 80–81). Pli detale la problemo de forma kaj senca adapto de vortoj-prototipoj el etnaj lingvoj al Esperanto estas traktita en la doktoriga disertacio (Melnikov 1990: 73–99).

Apartan lokon en la difino de lingva personeco okupas ties konceptaro, reflektiĝanta en la lingvo malrekte:

- 1) per (*ne*)*nomado* de certaj vivsituaĵoj, faktoj, fenomenoj kun kaŝita por neinicitoj pritakso de ilia (*ne*)*graveco*, (*mal*)*pozitiveco*, (*ne*)*tipeco*;
- 2) pere de kutimaj formoj de *komparoj* (kiuj konkrete *faktoj*, *fenomenoj* kaj *situaĵoj* aŭ «*scenaroj*») de la eksterlingva realaĵo servas kiel *modelo*, *kompara referenco*);
- 3) per *hierarkiigo* de la fenomenoj / faktoj laŭ ties graveco, kiu speguliĝas vorte nur kiel *implicaĵo*, k.a.

Do, *enlingva diskretigo de la eksterlingva realaĵo*, postulata en la domina lingvo de TEk (kutime ties denaska aŭ plej ofte kaj longe uzata) kaj en Esperanto *ne koincidas*. Unu el la rezultoj estas apero de interferolektoj (angla, franca, itala, rusa ktp.). Tiusence ĉiu TEk fonetike, leksike kaj gramatike estas (et- aŭ eg-grade) *reprezentanto de iu interferolekto*, ĉar absolute liberigi de la influo de la domina lingvo ne eblas.

Estas interese, ke ne nur la domina lingvo povas «premi» je Esperanto, sed ankaŭ la lasta influas je specifa uzado de la ĉeflingvo. Tio observeblas en diskursoj de t.n. denaskaj esperantistoj, al kiuj apartenas mia filino.

Jen kelkaj ruslingvaj ekzemploj el ŝia buŝo (tiam 3–4-jara), kiuj estas tute ne tipaj por la ruslingve edukataj infanoj: *Я гимнасткую* (= rekta traduko de *mi gimnastikas*); *Галья – это мама от нее*, t.e. *Hanjo estas ŝia patrino*, paŭse de la E-modelo *Hanjo estas la patrino de ŝi*. Jam tiuj ĉi ekzemploj montras influon de Esperanto je la rusa (domina) lingvo sfere kaj de leksiko kaj de gramatiko. Pli detale pri la interferolektoj en IPL-oj ĝenerale kaj Esperanto aparte vd. en Melnikov (1990: 120–126; 2006: 67–71).

2.3. Ponto inter la etna kaj E-kulturoj de TEk

Lingva personeco de TEk influe de la E-kulturo elektas tute specifajn lingvajn rimedojn (kiuj estas karakterizaj nur por TEk) por ***priskribi kaj la lingvaj / movadajn realaĵojn kaj la neesperantistan mondon***. Mi celas unuavice *esperantonimojn*, t.e. vortojn kun ingredienco de la specifa E-kulturo (ekz., *Fina Venko*, *Nova Sento*, *Fundamento*, *atisto / itisto*, *Ĉe-metodo*, *neologismo*, tipuloj de la movado – *eterna komencanto*, *ĝisostulo*, *entuziasmulo*, *denaskulo* ktp., antropo- kaj toponimoj de E-kulturagantoj kaj lokoj ligitaj kun gravaj por la movado okazintaĵoj, procezoj k.s. – *K. Kalocsay*, *J. Baghy*, *W. Auld*, *Bulonjo-ĉe/sur-Maró*, *Budapeŝto*, *Raŭmo* k.a.) aŭ leksemojn, priskribantajn situaciojn / «scenarojn» de la E-movado (ekz., stereotipojn de konduto, tradiciojn: *krokodili*, *kabei*, *neŭtralismo*, programojn de UK: *interkona vespero*, *balo* ktp.), ekz.:

Kaj dume la popolo suverena / Kongresuniversalas, gajmienas, / isuas kaj teatraj ekskursas junularas (LF: 1981, 65, 8) (vortformajoj el tradiciaj programeroj de la Universalaj Kongresoj de Esperanto).

Ĝenerale, «pontoj»-komparoj (inter la kulturoj de la TEk) povas aparteni al du tipoj: laŭ la lingvaj rimedoj (ni nomu ilin *lingvaj*) kaj laŭ la simileco de la situacioj / scenaroj (ni nomu ilin *situaciaj*). Ekz.:

TEk relative ofte etikedas eksterajn por Esperantio realaĵojn per E-kulturaĵoj:

- 1) [Juna kelnerino] *staras senmove, rigardante min, buŝon larĝe malfermitan, same kiel lernanto antaŭ Plena Analiza Gramatiko* (LKK: 1993, 68, 13) (konsiderante, ke propagandcele oni asertas, ke en Esperanto ekzistas nur 16 reguloj, eblas imagi la staton de homo, al kiu oni subite montras duonmilpaĝan *PAGon*);
- 2) *Anglaj substantivoj ne havas kazojn, sed personaj pronomoj havas. Vi do komprenas kial 90 % de usonanoj uzas jenajn frazojn kiel „eternaj komencantoj” [#];*
- 3) *Ni ĉiutage angore atendas la deklarojn de homoj, kiuj parolas pri milito, kiel aliaj parolas pri «ata-ita»* (LKK: 1990, 56, 3);
- 4) El recenzo: *ĉiulinie vi tremos kun Eugene [...] kiu baraktas kontraŭ iu Boforto (multe pli danĝera ol iu de Bofronto!)* (LKK: 1995, 73, 5);
- 5) *Kontraste al la generacio de 1968, kies kantkasedoj povis titoliĝi Horo da opozicio* (tiu kasedo ja ekzistas. – A.M.), *la poststruktura Parizo odas pri la malopozicio* (Daŝgupta 1991: 18);
- 6) *Christine Boutin estas dekstrulino / integristo, speco de Fraŭlino Barlaston...* (LKK: 1998, 88, 4);
- 7) [Okaze de naskiĝtago de esperantistino] *Istvan demandas al ŝi, ĉu temas pri «datreveno de via fondiĝo» kaj deziras al ŝi «multajn membrojn, minimume kvar».* Nikola: «Kvar ŝi jam havas» (montrante ŝiajn brakojn kaj kruojn) (CO UEA).

Kaj jen – ekzemploj de la *situacia* komparo:

- 1) *Ĉar, en Parizo, juda liceo teknika ne sukcesas ricevi monhelpon de la urbo, la respondeculoj parolas pri antisemitismo [...]* «... en nia liceo oni instruas la religion, la hebrean lingvon, la talmudon, la hebreajn historion kaj kutimojn, inter ok kaj dek kvin horojn semajne». *La fariseoj nenion timas! Eble ni povus provi malfermi liceon, kie oni instruus Esperanton, esperantologion, interlingvistikon, homaranismon, sennaciismon, ktp, inter ok kaj dek kvin horojn semajne, kaj postuli helpmonon de la registaro... Kaj eventuale protesti pro antiesperantismo kaze de malakcepto!* (LKK: 1995, 73, 4);
- 2) *«Profunda konatiĝo kun la rusa incitas onin verki poezion» (Ni konas tiun trajton de lingva patologio!)* (LKK: 1990, 54, 12) (aludo je la Esperantia amasa versemo, iam eĉ sen sufiĉa lingvoposedo).

Kiel ekzemplo de specifa transpreno de ekster-Esperantaj situacioj en la E-kulturon povas servi la ŝerca kanto “**Venas verdaj brigadistoj**”, kie estas priskribita absolute neimagebla en Esperantio evento – atako de membro de fantaziaj «*verdaj (t.e. esperantistaj) brigadoj*» laŭ la analogio kun la *ruĝaj maŭ-istaj «rrrrrevoluciuloj»*:

Ho, sinjoro policisto, iu ĵus atakis min, / ŝajne verda brigadisto [...] / Sur la brusto granda stelo, verdis pli ol la smerald', / laŭte pri la verda Celo, jen li voĉis kun ekzalt'. / Agreseme la bandito, min alpremis al la mur' / por prediki pri milito, kontraŭ la babela tur' (kp. la tradician eron de la E-propagando. – A.M.). // Mi respondis kun timemo [...] / «Interesos min la temo, eble morgaŭ sed ne nun.» / Sed li kriis, «Servistaĉo de la angla lingvanar' (kvankam la «oficiala» sinteno de la E-movado ne estas kontraŭanglisma, en realo multegaj TEK, konscie aŭ ne, konsideras la anglan lingvon kiel la ĉefan malamikon. – A.M.) / mi vin kun plej ĝua plaĉo strangolus sur la trotuar'. / Sed mi fuĝos tuj al UN... (kiel konate, UEA havas oficialajn rilatojn kun UN. – A.M.) / Vian lingvon mi atakos, kaj la anglan multe pli, / la naciojn mi frakasos (kp. la sennaciismon. – A.M.), ĝis regos nur harmoni' [...].

Iam okazas intencita (*kvazaŭ*)*sakrilegiigo* de E-kulturetoj. Ekz.:

- 1 En E-bildstrio la protagonisto alparolas sian penison: *Kresku, ŝvelu, damne, ne kabeu nun ... antaŭen ne flankigante* (Arnau 1966a: 30);
- 2) *Miasperte dumvive daŭras la libido. Alternas nur la erektebloj. Por tia okazo kaj por firmigi la kredon ekzistas la fama preĝo Al vi, ho potenco, senkorpa mistero* (ĉi tie kaj sube – vortoj el *Preĝo sub la verda standardo* de L.Z. – A.M.). – *La sama poeto-pioniro* (aludo je L.Z. – A.M.) *same saĝe daŭrigis: Ni staras nun, filoj de l'tuta homaro... Subtenu nin, Forto, ne lasu nin fali... mi suplementis ŝafvizaĝe* (LKK: 1995, 73, 20);
- 3) *Zamenfek!* (Zamenhof+ fek. – A.M.) *Aĉegulo forŝtelis la Plenon Vortaron!* (Jordan 1999: 207).

Ponto inter la Esperanta kaj domina kulturoj de TEK povas manifestiĝi en *travestio de peripetioj el konataj verkoj* je «E-maniero» (kun tipaj E-motivoj, metaforoj, realioj ktp.). Tiel la *Ruĝa Ĉapulineto* transformiĝis al la «*Verda Ĉapo*» (*Ĉapo 2001*: 30–31):

Verda Ĉapo. Estis foje Ĉapo Verda, / bona knabo, multe lerta, / diligenta novlernanto / de la lingvo Esperanto. // Dum li iras al la grupo / renkontiĝas kun la lupu, / deĵoranto sub servuto / de la Brita Instituto, [...] / la lupeĝ': «Vi kien iras?» // «Al la kurs' konversacia / de la lingv' internacia, / kaj neŭtrala kaj facila, / por la tuta mond' utila!» // – tuj respondas Ĉapuleto / kun en man' verda libreto; / kaj, ĝentile salutante, / al la klub' ekiras lante. // Sed la lupu pli rapide / ĝin atingas, kaj perfide / ruze trompas l'instruiston, / kiu perdas la ekziston // formanĝita unuglute / [...] Tok! Tok! Venas Ĉapo frape, / kaj li haltas

mire, gape... / «Kiel grandaj la okuloj!» / «Por kontrolo de l' reguloj» [...] «Kiel grandaj la oreloj!» [...] «Tiel aŭdi bone povas // mi pri kaz' akuzativa».
/ [...] Kaj la lupo, senpardone, / salte kaptas Verdán Ĉapon, / manĝas korpon, manĝas kapon. [...] Kaj post tiu entrepreno, / la lupeg', sen ia ĝeno, / vivis longe dumjarcente, / tre feliĉe kaj kontente.

Cetere, la lupo ne hazarde reprezentas la *Britan Instituton* kaj ne estas punita. Tio spegulas la imagon pri la ĉefa malamiko (rivalo de Esperanto – la angla, kiu nun prosperegas) ofte nestantan en la (sub)konscio de TEk.

3. Specifeco de la TEk-a lingva konscio (kelkaj konkretaj manifestiĝoj)

3.1. Psikologiaj, emociaj, pragmataj kaj aliaj sekvoj de kognaj apartaĵoj

Lingva personeco de TEk karakterizeblas per specifaj *kognaj* apartaĵoj. Tio inkludas *tezaŭron de TEk*, kien eniras kaj vortoj de ĝenerala leksikono, sed el la sfero de specifaj fonaj scioj de TEk-aro (ekz., interlingvistikaj kaj lingvopolitikaj terminoj kaj nocioj), kaj leksemoj, kiuj signifas nure realaĵojn de la E-lingvo kaj movado (esperantonimoj).

Kognaj apartaĵoj rezultigas *efekton de rekono* (rekoneblas enteksta situacio, homspeco, stereotipo ktp., tipaj por la E-lingvo/movado), funkciigon de *ŝalto «Esperantista / ne-esperantista medio»*.

En-Esperantiĝon akompanas *pozitiva emocio*, kiu nepre mankos ĉe ĉiuj, krom TEk. Ja transiro de lingvo al lingvo tute ne estas nura ŝanĝo de kodo. Ĝi estas ankaŭ *psikologia transiro*. «*Ŝalto Esperanten*» elvokas ĉe TEk *psikologian asocion* «liber-tempo, amikoj, agrable ktp.».

Malhazardas ĉi-sence la eldiro de G. Bays (E-eldonisto el Brazilo): *Esperanto estas mia «elektita» lingvo. Kaj amata!* (Brazila E: 2001, 314, 7). Ankaŭ epitetigo de Esperanto kiel *la kara, nia* lingvo (cetere, kaze de neniam pliaj eksplikoj, tio nepre signifas por ĉiu TEk Esperanton) estas manifestiĝo de la sama psikologia rilato al ĉio ligita kun Esperanto. Kp. ankaŭ la eldiro de T. Jung: *Parolu, kion vi volas, en Esperanto ĝi sonas iel moligite, iel mildigite, iel dolĉigite, kvankam la vero ofte estas maldolĉa kaj kruda* (Jung 1979: 170).

Apenaŭ ni povas nomi ĉi-observon objektiva. Esperante eblas senprobleme paroli malglate kaj krude. Sed ja estas objektiva la rilato de TEk al Esperanto kiel al io agrabla, bonkora kaj karesa. Eble tio estas ligita ankaŭ kun la specifa etoso de la E-movado, kiun TEk agnoskas kiel ege bonveniga, kreeca kaj diferenca de la «*averaĝa*».

Sur la specifa emocio de TEk baziĝas ankaŭ la tuj-sekvaj ŝercaj (sed ne hazardaj) ekzemploj de la *logiko kaj hierarkiigo de valoroj* atributaj specife al TEk:

Novjaro estas festo! Kaj fakte, la tuta jaro, se vi daŭre esperantumas! (Arnau 1966a: 38).

Amo – triviala aferiĉo tamen laŭdinda, ĉar pro ĝi oni pariĝas kaj sekve naskas denaskajn esperantistojn, kiuj ne tre eraras akuzative (Arnau 1996b: 14).

Nur TEk, kiu scias la plej *tradiciajn / oftajn etapojn de esperantistiĝo* (ofte ŝli mem spertis ilin), kapablas adekvate pritaksi la poemeton de R. Schwartz, en kiu ŝli rekonas parte ankaŭ sian propran vojon al Esperantio:

Gazetartikolo / Aŭ varba parolo. / Favors impresoj, / Ekintereso. / Lernolibro, / Sankta vibro, / Propaganda miasmo: / Entuziasmo! / Samideano / (Je via sano!) / Kamarado, / Varbado / Instruo, / En butontruo / Verda flago, / Glora tago!
 Plua ŝtupo / Nova grupo / Nova sento, / Facila vento / kaj poemo / Pri sama temo! / Post hezito / Delegito. / Laŭ bezono / Gazetabono, / Kotizoj / Kaj valizoj / Por kongreso, / Mirakloimpreso! / Fraka vesto, / Bala festo, / Naci-kostumo, / Amindumo. / Hispanino, / Korinklino / Kaj esperoj, / Amleteroj. / Mielo, / Ĉielo! / ... ... / Edzino; / FINO! (Schwartz 1974: 47).

TEk ofte uzas *adjektivojn aŭ komunajn nomojn*, formitajn el unikaj *antroponimoj, toponimoj k.a. esperantonimoj*, kies signifoj klaras nur se malmankas specifaj fonaj scioj, ekz:

- 1) *Li kapablis sintezi la **kaloĉajan parnasisman*** (kp. la titolon de la libro, verkita de Kalocsay k.a. kaj dediĉita al la teorio de la E-poezio – *Parnasa Gvidlibro*. – A.M.) *per la bildoriĉa lirismo de japana koro* (LF: 1989, 120, 6);
- 2) *Helpu al ni [...] pruvi al la **Blinkenbergoj** kaj aliaj Botokudoj, ke nia lingvo vivas kaj floras* (LNLr: 1955, 1, 2);
- 3) *Temas pri vera moderna poezio... Poezio, kiu ne situas en la bela sentimentala kaj geometria metriko de la **bulonja epoko**, sed en esprimludo per la pezo de la vortoj* (LF: 1981, 69, 20).

Apartaj kognaj karakterizaĵoj de lingva personeco de TEk permesas al ĝi trovi *aludojn, satiron, ironion, sarkasmon ktp.*, ekz.:

- 1) *ni regurdas al ili tiun faman fabelon pri **Bjalistoko** kaj la eta **Ludoviko** konfuzita per la **kvargenta lingva problemaro*** (ER: 1983, 4, 69) (kp. la ŝablonan skemon de poresperanta propagando);
- 2) *La **homarano** granda [...] rezignis pri havaĵo kaj honoro* (aludo je la rifuzo de iaj ajn materialaj k.a. aŭtoraj rajtoj je Esperanto, esprimataj far L.Z. – A.M.);
- 3) *La nepoj de l' modesta **SEMOKORTO*** (traduko de la familinomo *Zame-nhof*; la tuta esprimo aludas esperantistojn. – A.M.) */ centmilo tra Tutmondo persiste venis, venas, / konstante semis, semas* (kp.: *Ni semas kaj semas konstante*. – A.M.) (Thorsen 1963: 69);

- 4) *Persono, kun kelkaj profesorecoj kaj doktorecoj, akuzis UEA, ke ĝi estas «unupartie orientita organizo»* (HV: 1983, 3, 96) (aludo je prof. I. Lapenna kaj la “posthamburgaj eventoj”).

M. Funke *ironias* pri fikcia Eksperantista Asocio (EKSPERTO):

*La nova asocio celas malhelpi la disvastigon de la Internacia Lingvo. Kiel honoran prezidanton la asambleo elektis samideanon **Kabe** (ĉiu TEk scias, ke Kabe estis eminenta esperantisto, kiu subite kaj sen videblaj kialoj forlasis la movadon. – A.M.) [...] Ni ĵus decidis kolekti unu **milionon da subskriboj de homoj, kiuj promesas, neniam lerni Esperanton kaj ĉiam kontraŭbatali ĝin** (aludo je la Zamenhofaj kuponoj kun promeso lerni Esperanton, se 10 milionoj da personoj promesos la samon. – A.M.) [...] Vi devas ankaŭ konsideri, ke ni eldonas nian organon «**La venka fino**» (kp.: *la Fina Venko*. – A.M.) (LKK: 1993, 66, 5).*

En la satira «*Manifesto de AKE*» estas skribite:

*Nun, Ĉirkau la jaro 113 p. Esperanto (= 113-a jaro post Esperanto; la citata verko estis publikigita en 2000. – A.M.), bedaŭrinde pli kaj pli da **homoj interesigās pri nia lingvo** (ĉiu TEk nur ĝojus pri tio. – A.M.). Pro tio, endas preni rapidajn rezoluciojn **kontraŭ tiu fenomeno** (absurdaĵo. – A.M.). Tial IEA (Intergalaksia Esperanto Asocio) (kp.: *Universala Esperanto-Asocio*) fondis la *Asocion Kontraŭ Eksteruloj (AKE)*, kies unua tasko estis verki ĉi-tiun manifeston.*

*Paragrafo unu: Membriĝo. Surbaze de la usona enmigradsistemo, por limigi la nombron da personoj, kiuj eklernas Esperanton ĉiun jaron, **povas esperantiĝi nur tiu kiu ricevas verdan karton** (aludo je la Usona green card; en realo esperantistoj ĝojas pri ĉiu nova adepto. – A.M.) [...] *La facileco kaj logikeco de la lingvo estas ĉefaj kaŭzoj de la fameco de Esperanto. Pro tio endas rapide malfaciligi ĝin: Iu ajn rajtas ŝanĝi la lingvon* (male al la vortumo, tio estas malaprobado de lingvoreformemo kaj lingvomalfaciligo, kiuj akompanas la movadon ekde ties naskiĝo. – A.M.). *La Fundamento ne plu validas* (ĉiu TEk scias la principon de la netuŝebleco de la *Fundamento*. – A.M.). *Tro regule evoluanta lingvo ja povus interesi homojn, tial estas pli bone se ne estas iu komisiono* (devus esti komisiono. – A.M.) *kiu kontrolas ĝin. AKE konsilas al ĉiu landa asocio presian propran vortaron, kiu uzas la sistemon por vortkreado «landa radiko + o» (laŭ la tiel nomata PIVa skolo) (moketoj kontraŭ la «francismo» de PIV kaj similaj fenomenoj ĉe kreado de vortaroj. – A.M.).**

*Kunigi ĉies fortojn por verki unu bonan komunan vortaron estas malpermesate. Anstataŭ «mal»-vortoj kaj aliaj vortoj konstrueblaj per kunmetaĵo de jam ekzistantaj elementoj de la lingvo, **neologismoj** estos kreaĵaj (ironio kontraŭ tro abundaj neologismoj. – A.M.). Alikaze la lingvo povus esti tro facila por neeŭropanoj. La rolo de la **akademio** (temas pri la Akademio de Esperanto. – A.M.) ekde nun nur estos aldoni kiel eble plej multe da neologismoj kaj eŭrop-centristaĵoj al la lingvo kaj zorgi ke ĝi ne plu faciligu (au reguligu per aldonado*

de iuj afiksoj, ekzemple) [...] (satira teksto en Manifesto de AkE: <https://www.angelfire.com/ny2/ts/manifake.html>).

3.2. Specifa hierarkiigo de leksikaj signiferoj; aparten-ŝiboletoj

Lingva personeco de TEK havas specifan *hierarkiigon* de signiferoj en tiu parto de la fona leksemaro, kiu formiĝas el komunuzaj vortoj (= de pluraj kulturoj) per aldono de unika E-kultura signifero. Kun tio korespondas aktualiĝo de nur kelkaj senceroj atributaj por konkretaj lingvaj unuoj (ankaŭ tio estas siaspeca hierarkiigo) ĉe buŝa engrupa komunikado, ĉar koncerna grupa agado povas bezoni esprimon de nur unu senca aro kaj lasi enombre ĉiujn aliajn.

Tiel, *krokodilo, pioniro, samideano, originala* k.a. konservas en Esperanto la originan, komunan por pluraj aliaj lingvoj sencon, sed krome inkludas novan signiferon, konatan kaj *prioritatan* (!) nur en la sociumo de la esperantistoj. (Pli detale vd. en la ĉapitro 1.2.4. Lingvistikaj operacioj / procezoj por krei esperantonimojn en la antaŭa artikolo.)

Certaj vortoj, parolturnoj, vortkonstruoj ktp., inkluzive tiujn kun misa senco/formo, kiel asertas L.P. Krysin (1989: 82–83), surprenas kvaliton de *aparten-simbolo*, servas kiel indikiloj de distingo «*la niaj / fremdaj*». Tiel, en la ĉi-kuna fragmento de humura rakonto estas priludata Esperanta **flugilhava frazo**, kies metafora senco «*ni konstante laboras por ke la ideo de Esperanto venku*» klaras al ĉiuj TEK, sed ne diafanas por la «*fremdaj*»:

– Ĉu vi havas tiom da laboro? – Mi komprenas tion. Vi ja skribas sur la unua paĝo de la kongreslibro: «*Ni semas kaj semas konstante*». Ĉu vi estas terkulturisto? Semu aŭtune. Ne konstante. Kaj ne dum la kongreso. – [...] Bankoficisto? Kion do vi semas en la banko? (Szilágyi 1976: 146).

3.3. Aksiologiaj konotacioj

Lingva personeco de diversaj TEK plenigas aron da leksemoj, ligitaj kun ia komuna por ili ideologio kaj sendiskute pozitiva rilato al Esperanto, per *aksiologie simila kromenhavo*. Tio similigas lingvan personecon de TEK al lingva personeco de etgrupa membro. Ja dum engrupa komunikado observeblas la du jenaj lingvaj tendencoj: domino de predikativeco kaj pritakseco ĉe malforta nomad-aspekto, ĉar multo en la priparolato klaras per si mem (en tiu grupo ĉiu scias ĝin!) kaj tial ne bezonas nomadon (vd. Krysin 1989: 85).

Aksiologie ŝarĝitas kaj «*puraj esperantonimoj*» (ekz., *fundamenta, zamenhofa* ekvivalentas al la takso *klasika, ĝusta, imitinda, modela, bona*, ktp.), kaj *leksiko, rilata al la sfero de valoroj* interne de la E-kulturo, sed ne nepre specifa nur por ĝi (ekz.: *demokratio, lingvaj rajtoj, diskriminacio, toleremo* k.a.).

Ekz., por la adekvata percepto de la sekva ŝerco necesas kompreno de **aksio-logieco** de la leksemo **kabei** (*bedaŭrinde, perfide, malhoneste, senglore k.s. forlasi, kapitulaci*):

- 1) *Mi antaŭvidas du tragediojn nun: unu: ŝi kastos min, du: ŝi kabeos* (Arnau 1966a: 16);
- 2) *ekde tiam – de kiam Sovetunio ‘kabeis’ – Finnulo multe ŝanĝiĝis* (ER: 1995, 2, 25);
- 3) *Dum tridek jaroj ŝi penis instrui Esperanton al sia edzo, sed fine kabeis* (Jordan 1999:157).

3.4. Specifaj asocioj, logikaj ligoj, esperantonime esprimitaj metaforoj, perifrazoj, komparoj ktp.

Lingvan personecon de TEk karakterizas specifaj **asocioj** kaj **logikaj ligoj**:

Eĉ la nepino de l’ duĉo, A. Mussolini, aspiras regi Napolon [...] mi ĝojas, ke de Beaufront ne havas genepojn!... (LKK: 1993, 68, 4) (asocio: «malbona genio» de Italio – tiu de Esperantio).

Pluraj esperantonimoj, esprimitaj per **lingvaj kliŝoj**, iĝis tiom popularaj, ke mencio de ties onoj aŭtomate elvokas ĉe TEk **asocion** kun la ceteraj partoj:

Hodiaŭ nur valoras konkursoj (kaj ne nur belartaj!) (LKK: 1990, 56, 4) (asocio: konkursoj – Belartaj Konkursoj de UEA).

TEk povas apreci kaj produkti **hiperbolojn** kiuj apenaŭ venus en la kapon de neesperantistoj:

Ŝi celas afekti klerecon sed ne parolas Esperanton!; Ĉu li ne plu vivas aŭ nur ne plu parolas Esperanton? Samas, ĉu ne? (Jordan 1999: 120; 209).

Trafus ĉi tie la opinio de R.G. Collingwood (1999: 61): *Taktohava artisto permesos al si konformajn troigojn kaj tiel atingos la emocie ĝustan similecon, t.e. ĝustan por la konkreta publiko, kiun li celas* (tr. el la rusa kaj dikliterigo – A.M.). En la supre citita ekzemplo neesperantistoj nomus la troigojn stultaĵo, sed TEk kontente ridetus.

TEk aktive uzas **esperantonimojn** role de **komparoj, formuloj de parola etiketo, priskribo de esperantistoj** ktp.:

Komparoj: [Bildo] *esprimas pli multe ol la Raŭma manifesto!* (Arnau 1966a: 30); *Pensoj estas kiel semoj. Cent pensoj perdiĝas. Mil pensoj perdiĝas. Tamen sur pensoj same kiel sur semoj staras la mondo* (Piĉ 1999: 24);

*Imagu homon kiu ne povas sidiĝi kaj tralegi tutan numeron de **Monato**, la homon kiu neniam ĝojos pro tralegado de **Faktoj kaj fantazioj**, kiu neniam ridos aŭ ploros kun **Raymond Schwartz**, kiu eĉ ne cerbumos krimenigmon kun **Valano**, kiu neniam voĉlegos la ritmon de **Baghy**. Sed malgraŭe li restas kun ni pro lojaleco al ideo kaj idealo* (Lumo: 1996, 1–2, 12–13).

Specimenoj de Esperantaj leter-finaĵoj: **Samideane via** (tre ofta formulo), **Kun finvenkisma saluto** (idiostila, sed similas al aliaj ofte aplikataj Esperantie modeloj), **Homarane** (de **homaranismo**), **Mi salutas vin tutkore**, **Zamenhof-ideale**, **ID-ane** (= kiel membro de la projekto *Indiĝenaj Dialogoj / ID*).

Ekzemplojn de esperantonimoj role de metaforoj kaj perifrazoj vd. en ĉapitro 1.2.5. de la antaŭa artikolo.

Plia grava faktoro – komunaj por TEk (kaj renkonteblaj en aliaj kulturoj nur hazarde) asocioj laŭ la lingva **formo**. Sur ili baziĝas amasa **luda komunikado** inkluzive **vortludojn**¹, konsiderinda aro de **lingvaj kliŝoj**, inkluzive proverbojn kaj multnombraj manifestiĝoj de **belarta, oratora kaj publicista** kreado.

Ni analizu la miniaturon de Ŝtefo Urban (1961: 117) **Sep?**: *Sep tagoj? / Sep plagoj! // Sep magoj? / Sep blagoj!* En Esperanto la formo de la verko ne kompareblas kun, ekz., la rusa varianto, ĉar en la originalo ĉiuj finaj vortoj de ĉiu linio sonas preskaŭ same, kvazaŭ aludante, ke ankaŭ la enhavo de la koncernaj nocioj malmulte diferencas inter si. En la rusa traduko (supozeble, kiel en la plejmultaj aliaj) tiu aldona senco mankas.

Certakaze **formaj** asocioj plifortiĝas dank' al **enhavaj** asocioj.

Ekz., la fakto, ke la humuran sloganon *Esperanto – edzperanto!* eblas jam klasifiki al enlingvaj (ne nur enlingvaĵaj, enparolaj) kliŝoj rezultas ne nur el la proksimeco de la formoj. Gravus ankaŭ tio, ke en la E-medio vere oftas «endogamio» (= geedziĝoj inter esperantistoj).

3.5. Specifaj modalaj kriterioj kaj epokoj

Al la distingo de lingva personeco de TEk eblas klasifiki ankaŭ la unikan leksikan esprimon de **modalaj kriterioj** (probableco, realeco, pruvebleco ktp.):

*Virino invitas min bierumi! Mia revo! Post tia miraklo mi kredas al Dio! Eĉ al la **Fina Venko!** (*Fina Venko* esprimas ĉi tie nerealcon, malverŝajnecon, mistikecon ktp. – A.M.)* (LKK: 1998, 88, 19).

¹ Pri paronimio kiel premissa por vortludoj kaj luda komunikado en Esperanto vd. Melnikov (1989; 2008).

TEk specifè orientiĝas en *E-kultura tempo / periodoj / "epokoj"*.

El humura vortaro de la E-movado, aperinta en 1988): *Historio: Startis antaŭ cent unu jaroj* (Arnau 1966b: 15) (aludo je 1887, kiam aperis la unua lernolibro de Esperanto).

Same ŝerca estas la erao *post la venko en Montevideo* (= post la unua favora al Esperanto rezolucio de Unesko en 1954) en (Schwartz 1971: 12): [*La Infana Raso*] *enkondukas novan eraon [...] La poeto kalkulis, ke li finverkis sian poemon «ĝuste tridek ok tagojn post via grandioza venko ĉe Unesko». Ĉu vi rimarkis? Ĝus ni ĉeestis la naskiĝon de nova erao. Deirpunkto – «la grandioza venko en Montevideo». Tiel la filistra jaro 1957 estas por nia verda mondo la jaro 3 p.o.e.M. (post oficialigo en Montevideo)...*

Aliflanke, tute seriozas, ekz., relative ofte renkonteblaj en E-tekstoj, *Zamenhofa kaj Bulonja epokoj* – respektive el la periodo kiam ankoraŭ vivis L. Zamenhof kaj ĉirkaŭ la unua Universala Kongreso de Esperanto, kiu okazis en la franca urbo Bulonjo-ĉe-Marco en 1905. Krome, en la medio de TEK (aparte tiuj, kiuj ofte partoprenas UKojn) la tempo de iuj eventoj oftete rememoreblas laŭ la loko de tiujara UK.

3.6. Referencoj al originalaj E-tekstoj kaj E-aŭtoritatoj; interteksteco

TEk regule *referencas* (implicite aŭ eksplicite) al originalaj *E-tekstoj*, kaj opinio de esperantistoj kiel de *aŭtoritataj personoj*. En la E-kulturo ĉeestas amase reprezentita *interteksteco*. Pro la abundeco de la koncerna materialo mi ne citos ekzemplojn de simplaj *mencioj* de la E-kulturaj aŭtoritatoj, de intertekstecaj *epigrafoj*, rektajn *referencojn* je precedencaj nomoj de la E-kulturo kiel je *aŭtoritatuloj* en certa kampo (ne gravas, ĉu Esperanta aŭ ne), inkluzive uzadon de *aforismoj*, *difinoj*, *perifrazoj* ktp. kun la mencio de aŭtoro-esperantisto. Mi menciuj tamen kelkajn aliajn «intertekstecaĵojn».

Ekz., en la ironia verko de G. Handzlik (1989: 9) oni facile trovas referencojn je la famaj en Esperantio kantoj *Krokodilo; Esperanto estas la lingvo por ni; Vivu la verda stel'!*:

Vivu Esperantujo. Ho nia amata lingvo, / Facila Esperant', / Pro via simpleco mi estas / Eterna komencant'.

Refreno: *Vivu Esperantujo, / Pereu Kroko- Krokodil', / Se iu krokodilas / Vojaĝu do al Nil'.*

Denove la sama krio / Disiĝas tra la mond': / «Do you speak Esperanto? / I'm sorry, but I don't!»

Refreno: *Sur montoj kaj en la stepoj / Ĉasadaj indian', / Sed konon pri Esperanto / Ne havas iu ajn. // Plenigu, tostu kaj kantu, / Kaj vivu verda stel', / Plenigi, tosti kaj kanti / Ĉu unusola cel'?*

4. Specifaĵoj de TEk-tekstoj (E-realiaj kaj ĉenreakcio de interteksteco)

En la *beletraj kaj publicistikaj* (iam ankaŭ *ĉiutagaj kaj leteraj*) tekstoj en Esperanto el-sub plumo de TEK, troveblas du pliaj gravaj karakterizaĵoj.

Unue, multaj verkoj de la E-kulturo estas dediĉitaj (almenaŭ parte aŭ nur mencie) al ties realioj kaj precedencaj nomoj: *Elingita glavo* (Verdiro), *Maria kaj la grupo* (Emba), *Kiuj semas plorante* (Ē. Tófalvi & O. Knichal), *Sen titolo* (I.G. Ŝirjaev), *Denaska kongresano kaj aliaj noveloj*; *Ĝis revido, krokodilido!* (S. Johansson), *Mia verda breviero* (J. Forge), *Neologisme* (Lorjak), *Verdaj Donkiĥotoj* (J. Baghy), *Aminda* (L.C. Deij), k.m.a.

Due. Popularaj tekstoj kaŭzas siaspecan *ĉen-reakcion de interteksteco*.

La Manto (Mährti 1997) (fi)famiĝis pro sia ne tro deca enhavo kaj diafanaj aludoj je konataj figuroj de la E-movado. M. Duc Goninaz recenzis ĝin per japanaj hajkoj. Mährti respondis samrime (LKK: 1998, 87, 19). Mia samlandano kun la maldeca por ruslingvano pseŭdonimo *Jebunov* (ruse – io simila al *Fikula*) rememoris pri rusaj ĉastuŝkoj (frivolece kaj popolorigine io simila al limerikoj) kaj esperantigis kelkajn el ili. Poste li asertis, ke en la mondo ekzistas universalaj temoj por tiaspecaj verkoj, nomante ilin varoj en la granda tutmonda *literatura foiro* (LKK: 1998, 88, 6). Ne klaras, ĉu tiu komparo estas hazarda, sed ajnakaze la kursivigitaj vortoj elvokas ĉe TEK asocion kun la samtitola magazino. Poste *La Manto* inspiris s-ron Jebunov krei specifajn E-ĉastuŝkojn: *Volis mi trovi amanton / en UEA-komitato', / sed nur trovis diletanton / suferantan je l' prostrato'*; *Elreviĝis pri Silfero / amorema hungarin': / «Lia kaco ne elfero / estas, sed el margarino!»* (la intrigo kaj komparoj estas sugestitaj de la jam nomita libro); *Piĉon Haŭpental' admiras, / ŝatas, ĝuas kun insist', / Piĉon sen ĉes' li sopiras / (temas nur pri la verkist'!)* (LKK: 1998, 88, 7) (kp. Karolo Piĉ).

Riĉegan intertekstecan materialon donas t.n. *flugilhavaj vortoj kaj esprimoj*. Ankaŭ ĉi-kaze manifestiĝas simileco de lingva personeco de TEK al tiu de etno kaj malgranda grupo. Pri la lasta L.P. Krysin (1989: 83–84) skribas, ke reguleco de komunikaj kontaktoj inter la membroj de grupo kondukas al ellaboro de parolaj ŝablonoj, inkluzive diverstipajn citaĵojn. «*Ĉe tio ŝablono (malgraŭ sia nomo!), kiel regulo, uziĝas en emocia ĉirkaŭteksto, speciale (ŝerce, ironie, parodicele ktp.) priludatas*»; «*Ĝenerale, la rolo de lingva ludado en la vivo de malgrandaj grupoj estas konsiderinde pli signifa, ol en la agado de grandaj homaj aroj*» (tr. el la rusa A.M.). La lasta brile spureblas ankaŭ en la tekstoj en Esperanto. Jen kelkaj aforismoj kun flugilhavaj vortoj de Esperanto:

- 1–3) *Antaŭ ol vi fosos vian sulkon, kontrolu, ĉu ĝi fakte estas la via; «Rekte, kuraĝe kaj ne flankiĝante!»* iu ekkriis, staranta rande de abismo; *Nia diligenta kolegaro, post longa laboro, jam volas iom ripozi* (La Gazeto: 2001, 92, 22);
- 4) *«Ho, mia kor', ne batu maltrankvile, el mia brusto nun ne saltu for»* ... (al la publiko) *Ne estas facila afero suprenkuri la kvaran etaĝon* (Vasiljef 1937: 7).

5. Sekvo de minoritateco de Esperanto

Ĉar en la lingva personeco de TEk Esperanto estas maldomina, la nivelo de ĝia posedo devas esti *malpli alta* ol tiu de la ĉeflingvo. Pro tio TEk kun alta *lingvistika kompetenco* iam frontas komplikaĵojn, dubante, ĉu iu konkreta uzita lingva formo estas intencita misnormaĵo/-uzusaĵo, rezulto de senkonscia *interfero* aŭ alitipa *eraro*. Tio estas aparte esenca ĉe perceptado de artaj tekstoj.

Ekz., en *La Spleno de Parizo* (Ch. Baudelaire) ne sufiĉe klera protagonisto uzas la vorton *Venjusan* anstataŭ *Venusan*. Konsciante la nivelon de la lingva kompetenteco de eventuala leganto la tradukinto speciale atentigas pri la eraro kaj ĝia celo en aparta komento (Baudelaire 1967: 30, 117).

La kadroj de ĉi-ĉapitro malebligas detalan priskribon de ĉiuj aspektoj de la lingva personeco de TEk. Pli amplekse ĉi-temo estas traktita en mia ruslingva pludoktoriga / habilitiga (ruse – *докторская*) disertacio «*Lingvokulturologiaj aspektoj de internaciaj planlingvoj...*» (Melnikov 2004: 267–354). Sed jam el tiu nemulto, kiun mi vortigis ĉi-supre, sekvas, ke lingva personeco de TEk prezentas per si unikan fenomenon, naskitan de la specifa kulturo de la E-sociumo. Kaj ĝi havas ŝlosilan rolon por sukceso de komunikado en Esperanto.

6. Konkludoj

Primitive dirite, ĉiu personeco enhavas siajn lingvan kaj ĉirkaŭlingvan ingrediencojn, kiuj difinas, *kiel la persono mem parolas kaj kiel ŝli komprenas tion, kion diras oni*. La lingva personeco / LP de ĉiu TEk ĉiam estas kontraŭdira pro ties E-lingva / -kultura konscio kaj tiuj de la propra *etno*. Enlingva diskretigo de la eksterlingva realaĵo, postulata en la domina lingvo de TEk (ĉefe denaska) kaj en Esperanto *ne koincidas*. Unu el la rezultoj estas interferolektoj (angla, franca, itala, rusa ktp.). Kaj ĉiu TEk estas (et- aŭ eg-grade) *reprezentanto de iu interferolekto*.

LP de TEk influe de la E-kulturo elektas tute specifajn lingvajn rimedojn (unuavice *esperantonimojn*) por *priskribi kaj la lingvajn / movadajn realaĵojn kaj la neesperantistan mondon*.

LP de TEk havas specifan *hierarkiigon de signiferoj* en komunuzaj vortoj (= de pluraj kulturoj) per aldono de unika E-kultura signifero, kiu iĝas domina en komunikado Esperante.

Certaj leksikeroj surprenas kvaliton de *aparten-simbolo*, servas kiel indikiloj de distingo «*la niaj / fremdaj*».

LP de diversaj TEk-oj plenigas aron da leksemoj per *aksiologie simila kromenhavo*. Tio similigas lingvan personecon de TEk al lingva personeco de etgrupa membro.

TEk aktive uzas *esperantonimojn* role de *komparoj*, *formuloj de parola etiketo*, *priskribo de esperantistoj*, *perifrazoj*, *klišoj* ktp.

LP de TEk karakterizeblas per specifaj *kognaj apartaĵoj*, kiuj rezultigas *efekton de rekono*, funkciigon de *ŝalto «Esperantista / neesperantista medio»* kun *psikologia efiko* (i.a. *emocioj* komunaj por TEk-oj), E-kulturajn *logikon*, *asociojn* kaj *hierarkiigon de valoroj*, troveblon de *aludoj*, *satiro*, *ironio*, *sarkasmo* ktp., *modalajn kriteriojn de versaĵneco k.a.*, “*E-tempon*” (specifaj nur por TEk periodoj, “epokoj” k.s.).

TEk regule *referencas* (implicite aŭ eksplicite) al originalaj *E-tekstoj* (tial abunda *interteksteco*), kaj opinio de *aŭtoritataj E-kulture personoj* (ne gravas, ĉu ties opinioj koncernas E-medion aŭ ne). Multaj E-beletraĵoj estas dediĉitaj (almenaŭ parte aŭ nur mencie) al realioj kaj precedencaj nomoj de Esperantio.

Ĉar en la LP de TEk Esperanto estas maldomina, la nivelo de ĝia posedo devas esti malpli alta ol tiu de la ĉeflingvo. Pro tio TEk kun alta lingvistika kompetenco iam frontas komplikajojn, dubante, ĉu iu konkreta uzita lingva formo estas intencita misnormaĵo/-uzusaĵo, rezulto de senkonscia *interfero* aŭ alitipa *eraro*. Tio estas aparte esenca ĉe perceptado de artaj tekstoj.

Apartan lokon en la difino de lingva personeco okupas ties konceptaro, reflektiĝanta en la lingvo malrekte: 1) per (*ne*)*nomado* de certaj vivsituaĵoj, faktoj, fenomenoj kun kaŝita por neinicitoj pritakso de ilia (*ne*)*graveco*, (*mal*)*pozitiveco*, (*ne*)*tipeco*; 2) pere de kutimaj aŭ kompreneblaj nur por TEk-oj formoj de *komparoj*; 3) per *hierarkiigo* de la fenomenoj / faktoj laŭ ties graveco k.a.

Bibliografio

Citita kaj referencita literaturo

- Апресян, Ю. Д. / Апресян, Ю. Д. 1995: Основные идеи современной семантики (= La ĉefaj ideoj de la moderna semantiko) En: Избранные труды, том 1. Лексическая семантика (= Elektitaj verkoj, vol. 1. Leksika semantiko): 2-е изд., испр. и доп. М.: Школа “Языки русской культуры”, Издательская фирма “Восточная литература” РАН.
- Barthes, Roland / Барт, Ролан 2001: S/Z. Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г. К. Косикова. М.: Эдиториал УРСС.
- Belanin, V. P. / Белянин, В. П. 2000: Введение в психолингвистику (= Enkonduko en psikolingvistikon). Изд. 2-е, испр. и доп. М.: ЧеРо.
- Camacho, Jorge / Камачо, Георго 2020: Originalaj romanoj en Esperanto: panoramo kaj perspektivoj. <<http://esperanto.net/literaturo/roman/libr/romaneso.html>> 2020.10.23.
- Collingwood, Robin George / Коллингвуд, Р. Дж. 1999: Принципы искусства (= The Principles of Art). М.: Языки русской культуры.
- Fiedler, Sabine 1999:** *Plansprache und Phraseologie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- **2002:** *Esperanta frazeologio*. Roterdamo: Universala Esperanto-Asocio.
- Fillmore, Charles J. / Филлмор, Ч. 1999: Основные проблемы лексической семантики (= Topics in lexical semantics). Пер. с англ. О. В. Звегинцевой. En: Зарубежная

- лингвистика. III. Пер. с англ., нем., фр. Общ. ред. В. Ю. Розенцвейга, В. А. Звезгинцева, Б. Ю. Городецкого. М.: Издательская группа «Прогресс». С. 303–351.
- Jordan, David K. 1999: *Being Colloquial in Esperanto. A Reference Guide*. Esperanto League for North America, rev. ed.
- Karaulov, Jurij Nikolajevič / Караулов, Юрий Николаевич 2010: Русский язык и языковая личность (= *La rusa lingvo kaj lingva personeco*). Изд. 7-е. М.: Издательство ЛКИ.
- Kolker, Boris 1992: *Vojaĝo en Esperanto-lando*. Moskvo: Impeto. (2a / 3a eld. – Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio, 2002 / 2005).
- Krysin, L. P. / Крысин, Л. П. 1989: О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) (= *Pri la parol-konduto de homo en etaj sociaj komunumoj: starigo de problemoj*). En: Язык и личность. Moskvo: Наука. С. 78–86.
- Lapenna, Ivo (ĉefred.) / Carlevaro, Tazio & Lins, Ulrich & Lapenna, Ivo 1974: *Esperanto en perspektivo*. L.; Rotterdam: Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-problemo (Universala Esperanto-Asocio).
- Lengyel L. Лендьел, Л. 1972: «Переносные значения» или «образное употребление» слов? Значения с пометой «переносное» в «Толковом словаре венгерского языка» (= «*Nelaŭliteraj signifoj*» aŭ «*bildeca uzo*» de vortoj? ...) En: Лексикология и лексикография: сб. ст. / гл. ред. С. Г. Бархударов. М. С. 48–72.
- Melnikov, Aleksandr S. 1985: Specifeco de fonaj scioj de la personoj uzantaj Esperanton. En: *Acta Interlinguistica: 12-a Scienca Interlingvistika Simpozio*, 27.04–01.05, 1984. Varsovio, 97–160.
- 1989: Paronimio en Esperanto: premisoj, mekanismo, uzado por vortludoj. En: *Acta Interlinguistica: 13-a Scienca interlingvistika simpozio*, 27.04. – 01.05. 1985. Varsovio, p. 71–101.
- / Мельников, А. С. 1990: Принципы построения и функционального развития планового международного языка в современной интерлингвистике. Дис. на соискание учёной степени кандидата филологических наук: 10.02.19. Тарту/Минск. (= *Principoj de konstruado kaj funkcia evoluo de internacia planlingvo en la nuntempa interlingvistiko*. Doktoriga disertacio. Manuskripto.)
- Melnikov, Aleksandro S. 1992: *Specifaj kulturaj scioj de la esperantista kvazaŭetno kaj ilia respuguliĝo en la koncerna lingv(aj)o*. Rostov-na-Donu.
- / Мельников, А. С. 2004: Лингвокультурологические аспекты плановых международных языков (на фоне этнических языков) (= *lingvokulturologiaj aspektoj de internaciaj planlingvoj fone de la etnaj lingvoj*). Ростов н/д: изд-во ргпу.
- 2006: Interferolektoj de internacia planlingvo kiel analogoj de etnalingvaj dialektoj, sed en la sfero de internacia komunikado, kaj ilia uzado por kreeca lingvumado (Esperanto kiel ekzemplo). En: Melnikov, Aleksandro S. (Red.). *Tutmondiĝado – lingvoj de malgranda disvasteco – interlingvistiko: situacioj kaj problemoj*. Parto 2. Ростов-н/д: Изд-во Риняза. С. 67–71.
- 2008a: *Vortludoj kaj luda komunikado en esperanto: lingvaj premisoj, tipoj, specifeco kaj antologieto*. Moskvo: eŭropa universitato Justo. (Eldonita egide de AIS).
- 2008b / Мельников, А. С.: Эсперантонимы и их знание как элементы создания и условие понимания текстов на эсперанто (= *Esperantonimoj kaj scio pri ili kiel elementoj de kreo kaj kondiĉoj por kompreno de tekstoj en Esperanto*). En: Культура. Творчество. Традиция: Международный сборник научных трудов. Moskvo: Изд-во Европейского ун-та «Justo». 109–114.
- 2008c: Vortoj kaj signifoj, specifaj nur por Esperanto-kulturanoj: kiel ili formiĝas. En: *Multilinguismo e Società 2008. Vojoj de interlingvistiko: de Bruno Migliorini al la nuna*

- tempo. Aktoj de la studtago en la universitato de Florenco, 28-a de julio 2006.* Red. Renato Corsetti. 100–118
- 2009: Lingva personeco de „tipa esperantisto“ kaj koncerna interteksteco de la Esperanta kulturo. En: *Interlingvistika Tartuensis*. Вып. 9. Tartu. Международные языки в контексте евролингвистики и интерлингвистики. Материалы Межд. конф. Тарту, 25–26.09.2009. 113–143.
- 2010 / Мельников, А. С. Есть ли жизнь в Эсперантии? Итоги международного лингвокультурологического эксперимента (= Ĉu ekzistas vivo en Esperantio? Rezultoj de internacia lingvokulturologia eksperimento). En: Культура. Текст. Социокod: Международный сборник научных трудов. Moskvo: Изд-во Европейского ун-та права «Justo». 97–103.
- 2013: Leksikaj novismoj kaj neologismoj: anatemi aŭ odi? En: *Beletra Almanako*, 2013, 16: 57–76.
- 2015: Gvidlibro tra Esperantio (konciza leksikono de la Esperanto-kulturo: esperantonimoj, realioj kaj flugilhavaj vortoj). Rostov-na-Donu: MiniTajp.
- 2018 / Мельников, А. С.: *Pri Esperantaj vortoj – kun humuro kaj serioze* = О словах языка эсперанто – с юмором и серьезно. Ростов-на-Дону: Изд. Мини Тайп.
- PAG: Kalocsay K. & Waringhien G. 1985: *Plena analiza gramatiko de Esperanto*. 5-a eld. Rotterdam: UEA,
- PIV: *Plena ilustrita vortaro kun suplemento*. Ĉefred. G. Waringhien 1987: 4-a eld. Paris: SAT, Lasta eldono: Kunordigantoj: M. Duc Goninaz (gvidanto) kaj K. Roux. Paris: SAT, 2020.
- Rumler, J. 1986: *Abunde kaj redunde*. Prago: Ĉeĥa Esperanto-Asocio.
- Ŝulco, Rikardo & Bermano, Hermano 1989: *Leksara kolekto de ofte uzataj propraj nomoj*. Paderborn: Esperanto-centro, Recenzoj kaj reagoj en “*Esperanto*”, 1990, n-ro 4: 80-81, 1990, n-ro 7/8: 149–151.
- Weinreich, Uriel / Вейнрейх, У. 1970: О семантической структуре языка (= On the Semantic Structure of Language). En: Новое в лингвистике. Вып. V. М.: Прогресс. С. 163–249.

Fontoj de lingvaj ekzemploj

(* markas periodaĵojn)

- Arnau 1996a: *La romantikulo en la XX-a jarcento*. Zagrebo.
- 1996b: *Pli ol homo, esperantisto!* Zagreb.
- Auld, William (red.) 1984: *Esperanta antologio. Poemoj 1887–1981*. Rotterdam, Universala Esperanto-Asocio.
- 1997: *Pajleroj kaj stoploj*. Rotterdam: UEA.
- Baghy, Julio 1933: *Verdaj donkiĥotoj*. Budapest.
- 1960: *Koloroj*. Varsovio: Pola Esperanto-Asocio.
- Baudelaire, Ch. 1967: *La Spleno de Parizo*. København: Koko.
- Beaucaire, Louis 1974: *El la vivo de bervalva sentaŭgulo*. La Laguna.
- Boulton, Marjorie 1959: *Virino ĉe la landlimo*. Kopenhago: Koko.
- Brazila E: Brazila Esperantisto*.
- Brita Esperantisto: Brita Esperantisto*.
- Budapeŝta Informilo: Budapeŝta Informilo*.

- Camacho, Jorge / Kamaço, Georgo 2020: Originalaj romanoj en Esperanto: panoramo kaj perspektivoj. <<http://esperanto.net/literaturo/roman/libr/romaneseo.html>> 2022.08.18.
- Ĉapo 2001: *Nia IF-kantaro*, unua eldono.
- Daŝgupto, Probal 1987: *Kategorioj, la fleksio, la lingvistiko, kaj radikoj en Esperanto*. En: Centjara Esperanto. Chapecó-Sc (Brazilo): Fonto. 63–75.
- 1991: *Pri Klera edzino de Unpendronath (2)*. En: LF: 1991, 132, 18.
- 1998: *Facila lingveto, peza lingvego, ĉu?* En: A. Albault, M. Boulton, G. Waringhien k.a. *Menade bal – pŭiki bal. Fest-libro por la 50a naskiĝtago de Reinhard Haupenthal*. Saarbrücken: Iltis. 85–94.
- DB: Debrecena Bulteno*.
- ER: Esperanto*.
- Fonto: Fonto*.
- GG: GEJ-gazeto*
- Handzlik, Georgo 1989: *Vivu Esperantujo*. Pisa: Edistudio. (Tekstoj de kantoj por la samtola sonkasedo.)
- HdE: Heroldo de Esperanto*.
- HV: Hungara vivo*.
- Johansson, Sten 1996a: *Interkona mateno*. Kvar teatraĵoj originalaj. Skovde: Al-fab-et-o.
- 1996b: *Ĝis revido, krokodilido!* Dek kvin noveloj originalaj. Skovde: Al-fab-et-o.
- Jung, Teo 1979: *Ĉiu – ĉiun. Sep jardekojn en la Esperanto-movado*. Antverpeno/La Laguna: TK/Stafeto.
- Kalocsay, K. 1931a: *Streĉita kordo*. Budapest: Literatura mondo.
- 1931b: *Rimportretoj*. Galerio de esperantaj steloj. Budapest.
- 1977: *Izolo*. Faksimila represo de 1939. Rotterdam: UEA.
- Kontakto: Kontakto*.
- La Gazeto: La Gazeto*.
- Lejzerowicz, I. 1978: *El la «Verda Biblio»*. Budapest.
- LF: Literatura Foiro*.
- LKK: La Kancerkliniko*.
- LNLR: La nica literatura revuo*.
- LodE: La Ondo de Esperanto*.
- Lorjak 1982: *Iluzioj*. Originala novelaro. Budapest: Hungara Esperanto-Asocio.
- Lumo: Lumo*.
- Mährti, Paula 1997: *La Manto*. (Mantis religiosa). Chapecó: Fonto. Miyamoto, Masao 1979: *Sarkasme kaj entuziasme*. La Kritikanto
- Molle, Ĝanfranko 1979: *Sonkasedo Kontakto*. Pizo: Edistudio.
- Piĉ, Karolo 1999: *Kritiko kaj recenzistiko en Esperanto*. Saarbrücken: Edition Iltis.
- Praktiko: La Praktiko*.
- RS 1966: *Rakontu, samideano*. Aabyhoj.
- Samideanoj. Satiroj kaj humuraĵoj pri Esperanto kaj pri esperantistoj*. 21 aŭtoroj. 2006. Kaliningrado: Sezonoj.
- Schwartz, R. 1971: *...kun siaspeca spico*. La Laguna.
- 1974: *Verdkata testamento*. Represo de la 2a eldono. Aabyhøj: Dansk Esperanto-Forlag.
- 1975: *La ĝoja podio*. 2-eld. Aabyhøj: Dansk Esperanto-Forlag.
- Sekelj, T. (red.) 1973: *Ridu per Esperanto*. Zagreb.
- Szilágyi, Francisko 1972: *Trans la fabeloĉeano*. Aabyhøj: Dansk Esperanto-Forlag (reproso).

Szilágyi, Ferenc 1976: *Koko krias jam!* 2a eld. Hungara Esperanto-Asocio.

Thorsen, Poul 1963: *Sen paraŝuto. Testamento de Poul Thorsen.* La Laguna: J. Régulo (Stafeto).

Urban, Štefano 1961: *Nova Ezopo.* Serio: Beletraj kajeroj. Poemoj, dramoj, eseoj, vol. 9. La Laguna: J. Régulo (Stafeto).

Vasiljef, L. 1937: *Ni fosu nian sulkon.* Originala komedio-ŝerco en unu akto. Kopenhago.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiujn tri plej gravajn konsisterojn havas la lingva personeco de TEk?
- 2) Kiel efikas ĉiu el la tri plej gravaj konsisteroj de la lingva personeco de TEk je ties percepto de la tekstoj en Esperanto?
- 3) Priskribu apartaĵojn de tekstoj produktataj de TEk.
- 4) Kiel manifestiĝas “lingva kaj situacia ponteco inter Esperantio kaj la cetera mondo” en TEk-a lingva personeco?
- 5) Kio estas specifajoj de la lingva personeco de TEk-oj kompare kun tiuj de etnakulturanoj?

Aleksandro S. MELNIKOV – biografio fine de la antaŭa artikolo

Esperantlingva komunumo kaj ĝia identeco

Resumo

Esperanto dum la jaroj evoluis en kompletan lingvon kun forta, ĉefe ne-denaska parolkomunumo (vd ekz. Blanke 2001; Duliĉenko 2001; Fiedler 2002; Stria 2017). Esperanto-parolantoj traktas ĝin ne nur kiel simplan ilon de interkultura komunikado; ili disvolvas la lingvon kaj uzas ĝin kiel ilon de mem-identigo. Esploroj indikas, ke Esperanto-parolantoj interpretas sian identecon prefere kiel multkompetentaj kaj plurlingvaj legitimaj parolantoj ol simple kiel lernantoj de fremdlingvo aŭ “malsukcesaj denaskaj parolantoj” (kio ofte okazas ĉe lernantoj de etnaj fremdlingvoj).

La nuna kontribuo analizas, kiel Esperanto-parolantoj konstruas sian identecon en la komunumo. Prezentitaj studoj pri la lingva bildo de la mondo (t. e. interpreto de realeco de iu komunumo, kiun oni povas pristudi analizante lingvon) de altnivelaj uzantoj sugestas, ke aktivaj esperantistoj prezentas koheran mondbildon bazitan sur la sento de aparteno al la komunumo, ĝiaj kulturo kaj normoj.

Identeco

Ne ekzistas fizika, materia Esperantolando, al kiu oni povas translokiĝi; denaskaj parolantoj de Esperanto estas malmultaj kaj Esperanto ne estas kutime lernata formale en klasĉambro, sed duonformale, en kursoj aŭ tute neformale. Do preskaŭ ĉiuj Esperanto-parolantoj estas plurlingvaj eksaj lernantoj de Esperanto kiel fremda lingvo. Tamen esploroj indikas, ke ili ne sentas sin simple kiel lernantoj de fremdlingvo aŭ “malsukcesaj denaskaj parolantoj” (kio ofte okazas ĉe lernantoj de etnaj fremdlingvoj, vd Cook 1999), sed prefere kiel kompetentaj plurlingvaj membroj de la komunumo. Indas do analizi kiel kaj kiuj Esperanto-parolantoj formas sian identecon en la celkomunumo.

Komunuma identeco povas esti komprenata kiel

“la komuna parto de la mem-identigo de individuaj membroj de specifa komunumo abstraktita de iliaj identecoj kune kun la aro de simboloj, valoroj kaj kredoj, kiujn ili dividas, referencado al kiu estas traktata kiel signo de aparteno al ĉi tiu komunumo” (Bartmiński & Chlebda 2008:13)¹.

---

¹ Ĉiuj citaĵoj tradukitaj de la aŭtorino.

Tio signifas ke ĝi ne estas simple komunaj ecoj de membroj, aŭ kiel difinas PIV “eco de persono, kiu estas vere ne alia, ol li/ŝi asertas esti, aŭ ol oni kredas, ke li/ŝi estas; memeco” rilate al la komunumo, sed ankaŭ la komuna kultura bazo de valoroj kaj kredoj, al kiuj ĉiuj membroj kapablas fari kaj faras referencojn.

Ofta vidpunkto pri Esperanto inter ĝiaj parolantoj estas, ke ĝi estas facile lernebla lingvo kun malalta “enira sojlo” (Caligaris 2016), kio signifas malgrandan investon kaj grandajn avantaĝojn. Plie, la komunumo reprezentas liberecon, malfermitecon, toleremon kaj egalecon (kp. Garvía 2015; Tonkin 2009) kaj ĉi tiuj konotacioj certe helpas ilin lerni la lingvon, daŭre uzi ĝin kaj engaĝiĝi kun aliaj membroj de la komunumo. Ŝajnas, ke fortaj pozitivaj asocioj povus signifi, ke la inkludo de Esperanto kiel integra parto de identeco pli facile atingeblas ol kun aliaj fremdaj / duaj lingvoj.

Problemo difini esperantan komunumon

La kutimo paroli pri Esperanto-komunumo estas paroli pri “esperantistoj” (ankaŭ en naciaj lingvoj). Ofte oni komprenas sub “esperantisto” personon engaĝitan en la movado kaj sub “Esperanto-parolanto”, ne nepre sindediĉitan al la socipolitikaj idealoj de la movado (pli prie en Galor & Pietiläinen 2015, Stria 2015). Tamen fakte estas malfacile determini kiu ĝuste estas esperantisto aŭ kiu konsistigas la esperantan komunumon. Galor (2001) observas:

“E-komunumo estas pli mallarĝa ol E-a socia aro; tio devenas de la sekvaj faktoj:

- ekzistas homoj, kiuj konas Esperanton (lingvokonantoj), sed ne uzas ĝin,
- ekzistas lingvokonantoj, kiuj uzas Esperanton (lingvouzantoj) aŭ por celoj ligitaj kun tiuj de la E-komunumoj (e-movado) aŭ por aliaj celoj,
- ekzistas lingvouzantoj, kiuj agas individue aŭ kolektive por grupaj celoj de E-komunumo (lingvoagantoj); tamen ne ĉiuj membroj de la komunumo estas lingvoagantoj.”

Simile skribas Wood (1979), kiu konstatas ke la Esperanto-movado konsistas el:

- apogantoj, kiuj ne parolas la lingvon,
- *uzantoj*, kiuj ne movadumas,
- “kernaj” esperantistoj.

Irene Caligaris (2016) en siaj du enketoj (28 partoprenintoj el la Internacia Junulara Festivalo en Castelsardo 2014 kaj 65 partoprenintoj el la Itala Kongreso de Esperanto en Fai della Paganella 2014) demandis rekte pri la identeco de Esperantisto: *Laŭ vi, eblas konsideri sin Esperantisto ĉar...* (respondoj jam proponitaj). En Castelsardo 12 respondis, ke sufiĉas paroli Esperanton sen identiĝi kun ĝiaj idealoj kaj pliaj 13, ke oni devus paroli Esperanton kaj identiĝi kun ĝiaj idealoj; 3 respondis, ke oni povas identiĝi kun la idealoj sen koni la lingvon. La nombroj en Fai della Paganella estis, aliflanke, tute aliaj: 1/3 opiniis, ke sufiĉas paroli Esperanton, dum eĉ 40 el 65 (61,5%) konsideris egale gravan paroli ĝin kaj identiĝi kun la ideologio malantaŭ ĝi (Caligaris 2016: 218, 342).

En la kerno de la movado (ne nepre temas pri membroj de UEA aŭ aliaj oficialaj organizaĵoj; “kernuloj” povas esti individuaj aktivuloj) oni observas du fenomenojn: komunajn valorojn kaj idealojn (samaj/similaj motivoj esperantistiĝi, simila mondvido) kaj komunajn lingvajn normojn. Ĉio ĉi kontribuas al formado de peresperanta identeco.

Samtempe ekzistas ja problemoj pli teorie difini la E-komunumon. Kiam oni parolas pri parolkomunumo la perspektivo plej ofte aplikata estas strukturita homogeneco. Tio signifas, ke la komunumo estas difinata tra la komunaj ecoj de la membraro, kiel komunaj loko, socia klaso, sekso, aĝo kaj etno. Multaj difinoj do ne aplikeblas al Esperanto (pli en Stria 2015). Teritoria distribuo (Esperanto estas ja diaspora lingvo), ofta kaj regula interagado (Esperanto-uzantoj kontaktiĝas ĉefe per skribmesaĝoj aŭ renkontiĝas ĉe okazaj/retaj kongresoj, lastatempe ankaŭ virtuale) aŭ – speciale – etneco ne formas la komunumon (nek denaskuloj, kies gravecon emfazas kelkaj lingvistoj).

En sociolingvistiko P. Eckert surbaze de la verkoj de E. Wenger proponis alian komprenon de komunumo, nome kiel grupo de homoj, kiuj en regula interagado komune faras ion, pri kio ili interesiĝas aŭ kio gravas por ili. Do la ideo de “komunumo de praktiko” ne plu koncentriĝas al loko aŭ populacio; anstataŭe la komunumo difiniĝas per socia engaĝiĝo – ja por agado kaj engaĝiĝo servas lingvo, ne loko aŭ aro de individuoj (Eckert & McConnell-Ginet 1992). Cetere, en 1993 la PEN-Klubo internacia prezentis la faman deklaron “Ne mia nacio estas mia lingvo, sed mia lingvo estas mia nacio”². Oni povas konstati, ke ĝuste la lingvo estas kerna parto de la E-komunumo, tamen ne ĉiuj sammaniere ĝin parolas, ne ĉiuj havas samajn vidpunktojn, nek regule kaj komune agadas por la samo.

Grava elemento de aparteno tamen daŭre estas la idealoj rilataj al disvastigo de unu internacia helplingvo (Alòs i Font 2012, Caligaris 2016, Galor & Pietiläinen 2015). Evidentiĝas ankaŭ, ke “kernaj”, aktivaj movaduloj kaj parolantoj prezentas koheran kulturalan bildon de Esperanto (Stria 2016; vd ankaŭ sube).

Kialoj lerni internacian lingvon

Sintenoj al kaj motivoj de lingvolernado ludas gravan rolon en kiel oni poziciigas sin kaj formas sian identecon relative al la celkomunumo. Instrumenta motiviĝo signifas, ke lernantoj akiras lingvon pro tre praktikaj kialoj. Integra motiviĝo siavice estas kerna por identeco, ĉar ĝi rilatas al situacio, kiam lernantoj volas esti enmetitaj en la cellingvan komunumon.

Oni pensu pri la angla kiel internacia lingvo (t.e. lingvafrankao): unuflanke scipovo de la angla povas doni estontajn avantaĝojn kaj tial ĝi estas lernata instrumente; aliflanke, kutime lernantoj komparas sian propran uzadon kun tiu de denaskaj parolantoj kiel celkomunumo, kio ofte kondukas al negativa mempercepto kaj eĉ rezigno lerni.

---

² Pri la problemoj kun apliko de la nocioj “nacio”, “popolo”, “komunumo” legu Galor 2001.

La angla devus do esti traktata pli kiel funkcia, praktika lingvo de komunikado ol lingvo de identiĝo, kie parolantoj identiĝas kun la komunumo.

Kontraŭe, Esperanto estas lernata ĉefe pro siaj fundamentaj idealoj. Kiel montras Caligaris (2016: 211, 331), nur malmultaj Esperanto-parolantoj lernas Esperanton pro instrumentaj motivoj (IJF kun 28 enketitoj kaj IKE kun 65 enketitoj; pli ol unu respondo permesita): inter la praktikaj kialoj estis vojaĝoj (respektive 17 kaj 22 respondoj) kaj amikiĝo (19 kaj 24). Tamen plej multaj enketitoj subtenas la idealojn malantaŭ Esperanto (16 kaj 48) kaj kredas, ke ĝi povus iĝi internacia lingvo (14 kaj 32). Alòs i Font (2012: 35) skribas, ke duono de katalunaj esperantistoj konsentas kun la ideo malantaŭ Esperanto (nur unu ĉefa kialo estis donita)³. Oni notu, ke la kialoj pro kiuj oni lernas la lingvon kaj restas aktivaj povas esti malsamaj (vd ankaŭ sube).

Idealoj

De la komenco Esperanto altiris homojn kredantajn en paco kaj humanismo. Hodiaŭ la originala utopio de la interna ideo ne estas same alloga kiel antaŭe. Esperanto tamen estas forte ligita al justeco, egaleco kaj paco. Laŭ Pietiläinen (2010: 781) la “tradicia” ideologio komencis ŝanĝiĝi en la 1960-aj jaroj kaj fariĝis videbla en la 70-aj jaroj:

“La malnova idearo emfazis “la lingvan problemon”, kiu estis komprenata unuavice kiel manko de interkompreno pro diverslingveco, kaj kiu opiniis la plurecon de lingvoj la ĉefa kialo de tiu lingva problemo. Sekvante la aktivigon de etnaj politikaj movadoj ekster la Esperanto-movado la tradicia ideologio estis modifita en la 1970-aj jaroj kaj la nova idearo ricevis sian kulminon en la Manifesto de Prago en 1995 [!].”

La Praga Manifesto kreita dum UK 1996 estis rimarkinda, ĉar ĝi deklaris, ke la Esperanto-movado estas movado por demokratio, lingvaj rajtoj, lingva diverseco, la valoro kaj konservado de minoritataj lingvoj kaj por homa emancipiĝo. Esperanto mem estu pontolingvo, ne “la internacia lingvo”. Ankaŭ nun tio videblas – la plejmulto de partoprenantoj en la enketoj de Caligaris (2016) asertas, ke Esperanto estu vaste parolata por faciligi tutmondan komunikadon (19/28 en Castelsardo, 50/65 en Fai della Paganella), sed samtempe ke ĝi necesas por redukti lingvan malegalecon (respektive 10 kaj 30). Tiel paroli Esperanton kaj la deziro pri justeco kaj egaleco plu promocias lingvajn rajtojn kaj interkompreniĝon. Ankaŭ Galor kaj Pietiläinen (2015: 43) konstatas, ke la respondintoj partoprenas en la idealoj malantaŭ Esperanto. Por 67% de la enketitoj en „bialistokaj esploroj” 2009 la plej

³ Multaj respondintoj simple interesiĝas pri lingvoj (50% en Castelsardo, 61% en Fai della Paganella; 17% de katalunaj esperantistoj). Mi ne inkluzivas ĉi tiun respondon, ĉar ĝi povus esti traktata aŭ kiel integra aŭ kiel instrumenta.

grava kialo por daŭra interesiĝo pri Esperanto estis ĝiaj idealoj; por preskaŭ 47% volo plibonigi la mondon per ĝi kaj por 46% intereso pri aliaj landoj kaj homoj (pli ol unu respondo permesita).

Esperantistoj formas “libervolan, ne-etnan, ne-teritorian parolkomunumon” (Wood 1979), kies identeco plifortiĝas per la sento paroli ne-prestiĝan minoritatan lingvon. Ĉi tio videblis en la Raŭma Manifesto (1980), en kiu esperantistaro estis prezentata kiel memelektita diaspora lingva minoritato. Pluraj studoj komparis Esperanton kun minoritataj kaj diasporaj lingvoj (Wood 1979; Kimura 2010; Krägeloh & Neha 2014; Stria 2015). La sento paroli “kontraŭatan” lingvon, alta metalingva kaj interkultura konscio, kunlaboremo kaj malfermiteco profunde influas iliajn komunikadajn kondutojn (Stria 2017). E-parolantoj estas pli malseveraj al komencantoj kaj kuraĝigas iliajn klopodojn. Tio pliigas la senton esti bonvena en la komunumo. Kiel atentigas Fiedler (2002: 64): “E-parolantoj lernante la lingvon ankaŭ iĝas membroj de la komunumo kaj partoprenantoj de ĝia kulturo”. Tial ekz. Melnikov (1992) nomas la komunumon “kvazaŭetna”, emfazante la ekziston de komuna kulturo.

Legitimeco kaj inkluziveco

En la Esperanto-komunumo, novuloj unuflanke estas bonvenaj kaj bone integritaj. Tamen aliflanke ja ekzistas termino “eterna komencanto”⁴, kiu havas negativajn konotaciojn. La pozitiva sinteno de Esperanto-parolantoj al lingvolernantoj manifestiĝas ne nur en enketaj studoj (vidu ekz. Alòs i Font 2012) sed ankaŭ en aŭtobiografiaj rakontoj. Tonkin (2009: 196) rakontas:

“miaj ĵus trovitaj amikoj kuraĝigis min, ignorante miajn erarojn kaj laborante por komprenigi sin. Ĉi tio estis lingva komunumo, al kiu la eniro estis aparte facila kaj ĉar ĝi bonvenigis novulojn, kaj ĉar ni ĉiuj estis egalaj, parolante lingvon en unu senco ne nian, sed en alia senco ĝi estis nia komunuma posedo. Ĉi tiu etoso de egaleco kaj inkluziveco precipe impresis min [...]”.

Esperanto-parolantoj deklaras, ke Esperanto estas pli facila ol aliaj lingvoj kaj ke la lernado estas rapida, permesante la fruan praktikan aplikadon de la akiritaj kapabloj. Multaj asertas, ke Esperanto ebligis al ili komuniki internacie kaj donis senton esti sukcesaj plurlingvuloj. Kaj kvankam Esperanto havas siajn normojn, tamen ekzistas multe da spaco por negocado de reguloj kaj signifoj, ĉar la komunumo konsistas el diverslingvanoj kun malsamaj fonoj kaj la lingvo evoluas (vidu ekz. Fians 2021, Fiedler 2002). Alòs i Font (2012) resumas, ke gravaj estas la kunlabora, integriga sinteno de la membroj de la komunumo kaj sento de kompreno. Ĉi tiu malfermiteco

---

⁴ Mi tre dankas al la recenzanto, kiu atentigis min, ke personoj de aliaj nomataj “eternaj komencantoj” ne malofte lernis Esperanton malfrue kaj/aŭ uzas ĝin sporade, ne plenfunkcie, tiel ne nepre celas/atingas plenan intergriĝon.

kaj libervola naturo de la komunumo ebligas Esperanto-parolantojn sukcesi en lingvafrankaa komunikado (Fiedler 2017; Stria 2017).

Mala estas la tendenco juĝi regadon de Esperanto. Tion malkaŝas terminoj “eterna komencanto” samkiel “krokodili”, kiu malpermesas aliajn lingvojn krom Esperanto. Tio fakte povas kaŝe devigi lernantojn “integriĝi aŭ morti”, tiel kreante senton de lingva malsekureco (*linguistic insecurity*, la kredo ke la vario je dispono de la parolanto estas neadekvata kompare kun la cela normo) kaj/aŭ lingva maltrankvilo (*linguistic unease*, la kredo, ke la tuta aro de varioj de la parolanto estas netaŭga; Iannàccaro et al. 2018; Iannàccaro et al. 2022) kaj kondukanta al forlaso de la komunumo.

Ĉi tiuj sociolingvistikaj normoj formas internan hierarkion de la grupo. Pro la manko de denaskaj parolantoj kiel normdonantoj la cela normo aŭ “idealo” estas tiu de personoj, kiuj bone parolas Esperanton. Tion konfirmas la rezultoj de enketo (Stria 2016), en kiu pluraj demandoj temis pri la mem-stereotipo de esperantisto kiel parto de E-lingva mondbildo. Ĝi aperis kiel tre kohera kaj stabila aro da ecoj, kiuj preskaŭ ĉiuj koncernis la lingvon mem: “vera” esperantisto flue parolas la lingvon kaj sindediĉas al Esperanto kaj la movado. Tiuj, kiuj “malsukcesis” kiel “veraj” esperantistoj malbone parolis la lingvon (do, “eternaj komencantoj”) kaj ne volis plibonigi siajn lingvajn kapablojn.

Lingva mondbildo teorie

Lingva bildo de la mondo (LBM), evoluigata nuntempe ĉefe en la Etnolingvistika Skolo de Lublino, Pollando estas:

“lingvo-enradikiĝinta interpreto de realeco, kiu povas esti esprimita en la formo de juĝoj pri la mondo, homoj, aĵoj aŭ eventoj. Ĝi estas interpreto, ne reflektado [...]. La interpreto estas la rezulto de la subjektiva percepto kaj konceptado de realeco plenumata fare de parolantoj de iu lingvo; tial, ĝi estas klare subjektiva kaj homcentra, sed ankaŭ intersubjektiva (socia)” (Bartmiński 2012).

La kreinto de la ideo, ke lingvo permesas al la uzantoj formi koheran bildon de la mondo (precize *Weltansicht*) per sia propra specifa strukturo, W. von Humboldt en la unua duono de la 19-a jc. diferencigis inter *mondrigardo* (*Weltansicht*), kiu estas samtempe kulturdependa, kaj *mondkoncepto* (*Weltanschauung*) – socie konstruitaj konceptoj pri la mondo, kiuj povas esti malsamaj en la sama lingvo (ekz. socialismaj kaj kristanaj opinioj de germanlingvanoj), sed samaj en malsamaj lingvoj (ekz. liberalaj opinioj de anglaj kaj germanaj parolantoj) (Underhill 2009: 55ff.). LBM formiĝas en parol- kaj kultur-komunumo; nur vivanta lingvo kun forta bazo povas do esti analizata kadre de tiu ĉi teorio. Tiun ĉi bazan kondiĉon de la komunumo kun komuna kultura fono Esperanto certe plenumas.

Sube estos nedetale prezentitaj du similaj enketoj (ambaŭ esploras lingvajn mond-vidojn de progresintaj esperantistoj; ambaŭ plene en Esperanto), tamen malsamaj tiusence, ke unu fokusiĝas prefere pri *mondrigardoj* de la parolantoj kaj la dua celas esplori *mondkoncepton*. La du pilotaj studoj estis:

- E1: dum la 100a UK (25a de Julio – 1a de Aŭgusto 2015, Lillo, Francio) kaj tra la retlisto de Interlingvistikaj Studoj ĉe AMU (respondis 32 progresintaj Esperanto-parolantoj inkluzive du denaskulinojn),
- E2: perreta enketado en 2017 (43 progresintaj Esperanto-parolantoj inkluzive unu denaskulon ĝis Decembro 2017).

La celoj estis esplori:

- ĉu E-aj kulturritataj konceptoj estas videblaj en la lingvo kaj kompreneblaj por E-parolantoj,
- ĉu E-parolantoj similas ideologie pro la interna ideo.

Vera esperantisto⁵

Ne nur la esploroj de Irene Caligaris atestas, ke esperantisto ne nepre devus samtempe subteni la internan ideon kaj bone paroli Esperanton. Ankaŭ en la enketo pri la sintenoj de katalunaj esperantistoj la respondoj estis disaj (Alòs kaj Font 2013: 20): plej multaj homoj (38) kredis, ke unu el la kialoj sufiĉas por konsideri iun esperantisto, iomete malpli (31), ke ambaŭ kondiĉoj devas esti plenumitaj. Lingvoscio sufiĉas por 18 homoj (laŭ la Bulonja Deklaracio) kaj nur subteni ideon sen uzi E-on por nur 11 respondintoj.

Tamen la suba enketo pri la LBM de Esperanto-parolantoj atestas kontraŭe, ke ja la stereotipo de esperantisto estas tre forte ligita kun lingvokonoj. La demandoj de E1 estis kreitaj por kovri plurajn interesajn terenojn (por detaloj vidu Stria 2016) kaj montris, ke esperantistoj transprenas multe el siaj denaskaj lingvoj en kognia kampo, sed la demandoj pri Esperanto-kulturo pruvas, ke kvankam ĝi ne estas instruata kiel parto de eduka sistemo, ĝi estas profunde enradikiĝinta inter aktivaj esperantistoj. Plie, la stereotipoj, kiujn aktivaj lingvouzantoj havas pri si mem, estas sufiĉe konsekvencecaj kaj stabilaj, kaj ĉefe temas pri la lingvo.

Oni postulis de la enketintoj difini “veran” esperantiston (por detaloj vidu Stria 2016). La du plej oftaj ecoj estis ‘uzas E-on’ kaj ‘bone konas E-on’. En alia demando la respondintoj estis petataj imagi “ardan” esperantiston kaj aldoni kontrastan trajton. El la 6 plej oftaj, 4 trajtoj koincidas kun tiuj de “vera” esperantisto. La novaj ecoj ‘plibonigas konon de E-o’ kaj ‘ne fanatika’ povas esti klarigitaj per la fakto, ke la demando uzis la modifilon “arda”, tiel ke la partoprenantoj pensis prefere pri “ideala” esperantisto.

Eĉ pli interesa estas la demando, ĉu *mondkoncepto* de E-parolantoj konstruiĝos laŭ la politika orientiĝo de partoprenantoj aŭ ĉu ekzistas unueca ideologio, kiu sekve

---

⁵ Kp kun “tipa E-kulturano” de Melnikov en ĉi tiu libro.

kreas la identecon de esperantisto. Unuflanke, demandoj pri politikaj opinioj aŭ ideologioj ne estas atendataj produkti unuforman mondovidon, ĉar esperantistoj devenas de diversaj medioj kaj ne estas homogena grupo. Aliflanke, E-parolantoj ne malofte elektas paroli ĝin pro ĝia interna ideo (Caligaris 2016: ĉ. 5).

En E2 ni demandis pri, interalie, *justeco* kaj *egaleco*. Aliaj demandoj koncernis *patrinon*, *familion*, *amon*, *amikecon*, *toleremon* kaj *lingvon*. Por 17 personoj *justeco* egalas al *egaleco* kaj samaj ŝancoj. 12 partoprenintoj pensis pri objektiveco ('juĝo de situacio laŭ cirkonstancoj'; 'doni al tiuj, kiuj meritas'), tamen 8 pri (ekonomia) kompenso por "malfortuloj". La respondoj al la demando, kio estas la esenco de evidenta *maljusteco*, konfirmis tiujn de la antaŭa. Aperis tamen unu nova trajto, nome 'sufer(ig)o, subpremo'.

Kio, sekve, estas *egaleco*? 19 respondintoj skribis, ke ĝi estas samaj ŝancoj kaj oportunoj, por 8 ĝi signifas respekton kaj komprenemon. Nur 3 respondoj temis pri ekonomia situacio. La demando pri *malegaleco* malkaŝis novan aspekton de la koncepto. 19 homoj opinias, ke la esenco de malegaleco estas neegalaj ŝancoj kaj diskriminacio (kiuj povas kune korespondi al la du unuaj karakterizaĵoj de *egaleco*), sed por 8 homoj *malegaleco* estas ankaŭ ekspluatado kaj perforto, kaj por tri, kiel antaŭe, manko de vivrimedoj.

Kvankam la limoj de tiuj nocioj estas svagaj, ŝajnas, ke iliaj kernoj estas stabilaj kaj fortaj. La rezulton oni povas interpreti kiel relative koheran.

La lingva aspekto de ĉi tiuj du konceptoj ne aperas en la enketaj datumoj, sed ĝi malkaŝiĝas en la demandoj rekte koncernantaj lingvon. La respondintoj estis petataj, interalie, kompletigi la frazon *lingva(j)*... La ricevitaj respondoj forte rilatas al la ideologio de esperantismo. La kolektita materialo sugestas, ke ĝi fakte estas lingva ideologio. El la sume 239 respondoj (ĉiuj rajtis doni ĝis 10), la plej fortaj kunokazemoj estis: 'rajtoj' (12), '(mal)egaleco' (10), 'problemo' (9), '(mal)justeco' (8), 'baro(j)' (8), 'komunikado' (8) kaj 'miskompreno' (6).

La koncepto de *egaleco* tre ofte asociiĝas kun la lingva aspekto. Ekzemple en la subkorpuso de "La Ondo de Esperanto" en */Tekstaro de Esperanto/* el 62 rezultoj kun */egaleco/* ĉirkaŭ 60% kunokazas kun 'lingvaj rajtoj' aŭ formas kunokazaĵon 'lingva egaleco'.

Ni, esperantistoj kontraŭ ili, fremduloj

Menciindas, ke en pluraj studoj pri Esperanto-komunikado la partoprenantoj asertas, ke Esperanto ne estas por ili "fremda" lingvo (kp. Fiedler 2002: 64 kaj Caligaris 2016: 425). La rifuzo akcepti la esprimon povus indiki, ke Esperanto efektive funkcias kiel identiga lingvo.

Ni analizu, kiel E-parolantoj uzas la pronomon *ni* – kiun bildon ĝi havas kontraste al la bildo de "fremduloj". La difino laŭ PIV estas tre simpla: *ni* estas 'mi kaj ci/vi' aŭ 'mi kaj li/ŝi/ĝi' aŭ 'mi kaj ili'. *Nia* do estas tiu, kiu rilatas aŭ apartenas al ni. Tamen

jam simpla korpusa analizo montras, ke la kunokazaĵoj *nia lingvo* kaj *nia movado* estas ekterkutime oftaj. Se oni serĉas *nia* en *Tekstaro de Esperanto* (<http://tekstaro.com>), oni ekzemple ricevas sume 2728 trafojn en subkorpuso de *Monato* 1997-2003 kaj *La Ondo de Esperanto* 2001-2004. Inter la trafoj *nia lingvo* aperas 112 foje kaj *nia movado* 50 foje. En la lepsika korpuso (<http://corpora.uni-leipzig.de/>) el 2012 kun diverstempaj fontoj en la listo de 10 vortoj plej ofte kunokazantaj en la frazo kun la ŝlosilvorto *nia* enhavaj vortoj estas: ‘ni/Ni’, ‘nin’, ‘**lingvo**’, ‘niaj’, ‘**movado**’, ‘lando’. La 5 plej oftaj signifaj dekstraj najbaroj estas ‘**lingvo**’, ‘lando’, ‘**movado**’, ‘afero’, ‘raportisto’. Klare la fokuso kuŝas en E-ideologio.

Same diskursa analizo povas malkaŝi, ke esperantistoj konsideras E-on trezoro, kiun oni devas defendi kontraŭ aliuloj. Esperanto similas do al kontraŭataj lingvoj kun ne tiom alta oficiala estimo. Jen kelkaj ekzemploj el cifereca *libera folio* (2018) – ne nur artikoloj, sed ankaŭ komentoj de legantoj:

- (1) *libera folio*: Ĉu en la publika diskuto pri la opero oni multe atentis la fakton, ke ĝi estas en Esperanto?
– *La publiko ne, sed esperantistoj estis ŝokitaj kaj timis, ĉu iu ne volas ridindigi Esperanton.*
- (2) La aŭtoro same povus elekti la klingonan, kaj nun klingonistoj same jubilas pro la “bela atingo”. Mi dubas, ke tiaj iniciatoj iom helpas altigi la konsideron al Esperanto.
- (3) Mia celo estas eduki la redakcion, sed ankaŭ la homaron ĝenerale, pri Esperanto kiel vivanta fenomeno. Per nia partopreno, ni montras ke Esperanto ekzistas kaj eblas.
- (4) – Per nia partopreno, ni povas montri ke Esperanto funkcias. Kaj ke ĝin subtenas vigla kaj disa komunumo. Kiu, tamen, ne estas tre vasta.
- (5) - Nu, Amikumu subtenas pli ol 7000 lingvojn. [...] Mi ĝojas, ke la neesperantista publiko jam komprenis nian servon kaj uzadas ĝin. Ĉiuj, kiuj aliĝas krome vidas, ke estas esperantistoj apude. Tio estas pruvo, ke Esperanto en la moderna mondo vivas, kiun multaj homoj daŭre ne kredas! [...]
- (6) - Kun intereso kaj simpatio mi sekvas la sorton de Amikumu. Tamen mi klare sentis ioman malkomforton, kiam en la iam tute familiara esperanta dometo “Amikumu” enloĝiĝis aliaj homoj, kiuj ne apartenas al nia “rondo familia”.
- (7) Nekredeble! [...] Iniciato de esperantemuloj kaj jam la angla regas ĝxin. Kion diri?

En la citaĵoj esperanta “rondo familia”, “dometo”, “komunumo” estas malgranda kaj necesas aŭ defendi ĝin, aŭ altigi ĝian estimon kaj montri al neesperantistoj, ke la lingvo bone funkcias, vivas. La angla ŝajnas malamiko.

Konklude

Rezultoj el la supraj datumoj konfirmas la opinion, ke komunuma identeco manifestiĝas en komuna bazo, ĉi-okaze ideologio. Kulturaj bildoj de ni kaj nia de aktivaj Esperanto-parolantoj estas konstruitaj kiel stabila kerno de valoroj kiel egaleco kaj justeco kun forte videbla lingva elemento kontraŭe al (implicaj) ili/ilia, t.e. la eksteruloj, kiuj rifuzas al Esperanto legitimecon. Esperantisto estas persono, kiu ne nur simple parolas Esperanton por ajna celo, kiel konstatas la Bulonja Deklaracio, sed ankaŭ tiu, kiu kundividigas la valorojn de la komunumo, plibonigas siajn kapablojn en Esperanto kaj aktive subtenas la lingvon kaj la movadon.

Ŝajnas, ke ekzistas pluraj same gravaj kialoj, kial la esperantistaro estas relative sukcesa se temas pri inkluziveco kaj la rekono de la legitimeco de siaj parolantoj:

- sufiĉe malalta enira sojlo,
- la sento de enpovigo per atingita plurlingveco,
- negocado de la normoj, kiu donas senton de agemo ankaŭ al lernantoj,
- ideologiaj konsideroj, kiuj kondukas al
- interlingvistika kaj interkultura konscio.

Estas pli simple disvolvi identecon en la esperanta celkomunumo, ĉar la lernanto certas, ke ĉiuj havas samajn perspektivojn kaj eblojn. Cetere, tre gravaj estas ideologiaj konsideroj. La interna ideo ja emfazas egalecon kaj forprenon de lingvaj baroj. Ankaŭ defendo de diverslingveco estas parto de la ideologio. La komunumo tial estas tolerema kaj malfermita al membroj el la plej diversaj medioj.

La inkluziveco kaŭzas, ke estas facile imagi sin en la E-komunumo kiel legitiman parolanton anstataŭ eternigi la bildon de malsukcesa lingvolernanto. Samtempe esperantistoj emas priskribi sin kiel lingvan minoritaton, pro kio Esperanto iĝas interna komunikadlingvo. Tio plifortigas la senton de aparteno en la komunumo.

Bibliografio

- Alòs i Font, H. 2012: Catalan Esperantists: Pacifists in a globalised world. En: *ICIP Working Papers* (3), 1–64.
- Bartmiński, J. 2012: *Aspects of cognitive ethnolinguistics*. Zinken, J. (red.) London; Oakville, CT: Equinox.
- & Chlebda, W. 2008: Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów? *Etnolingwistyka* 20: 11–27.
- Blanke, D. 2001: Vom Entwurf zur Sprache. En: Schubert, K. (red.): *Planned languages: from concept to reality*. Brussel: Hogeschool voor Wetenschap en Kunst. 37–89.
- Caligaris, I. 2016: *Una lingua per tutti, una lingua di nessun paese: una ricerca sul campo sulle identità esperantiste*. Ariccia: Aracne Editrice.
- Cook, V. 1999: Going beyond the Native Speaker in Language Teaching. *TESOL Quarterly* 33(2): 185–209.

- Duličenko, A. 2001: Planlingvo: inter lingvokonstruo kaj etna lingvo. En: Fiedler, S. & Liu, H. (red.): *Studoj pri interlingvistiko: Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke = Studien zur Interlinguistik: Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag*. Dobrichovice (Praha): Kava-Pech, 109–115.
- Eckert, P. & McConnell-Ginet, S. 1992: Communities of practice: where language, gender and power all live. En: Hall, K., Bucholtz, M., & Birch, M. (red.): *Locating Power. Proceedings of the 1992 Berkeley Women & Language Conference*. Berkeley. 89–99.
- Fians, G. 2021: Lingvo kiel ĉies propraĵo, ŝanĝo kiel ĉies rajto: Vortelektio, lingva aŭtoritato kaj normigado en Esperanto. En: Koutny, I., Stria, I., & Farris, M. (red.): *Interkultura rolo de Esperanto / Intercultural role of Esperanto / Międzykulturowa rola esperanta*. Cross-linguistic & Cross-cultural Studies. Poznań: Rys.
- Fiedler, S. 2002: On the main characteristics of Esperanto communication. En: Knapp, K. & Meierkord, C. (red.): *Lingua Franca Communication*. Peter Lang. 53–86.
- 2017: Lingua-franca-Kommunikation – wirklich ein Fall des Let-it-pass? (Eine Analyse von Reparaturen in der Esperanto-Kommunikation). En: Brosch, C. & Fiedler, S. red. *Jahrbuch der Gesellschaft für Interlinguistik*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH. 57–71.
- Galor, Z. 2001: Esperanto-movado: ĉu perdita komunumo? En: Fiedler, S. & Liu, H. red. *Studoj pri interlingvistiko: Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke = Studien zur Interlinguistik: Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag*. Dobrichovice (Praha): Kava-Pech. 504–523.
- & Pietiläinen, J. 2015: *UEA en konscio de esperantistoj*. Dobrichovice (Praha): Kava-Pech.
- Garvía, R. 2015: *Esperanto & Its Rivals. The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Iannàccaro, G., Dell’Aquila, V. & Stria, I. 2022: Metalinguistic awareness in education as a tool for enhancing social inclusion. En: Grin, F., Marácz, L., & Pokorn, N. K. (red.): *Advances in interdisciplinary language policy*. Studies in World Language Problems. Amsterdam: John Benjamins.
- & Gobbo, F. & Dell’Aquila, V. 2018: The Assessment of Sociolinguistic Justice: Parameters & Models of Analysis. En: Gazzola, M. & Templin, T., & Wickström, B.-A. (red.): *Language Policy & Linguistic Justice: Economic, Philosophical & Sociolinguistic Approaches*. Cham: Springer International Publishing. 363–391.
- Kimura, G.C. 2010: La kornvala kaj Esperanto: entreprenoj similaj? En: Blanke, D. & Lins, U. (red.) 2010: *La arto labori kune: festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. 171–177.
- Krägeloh, C. & Neha, T.N. 2014: Lexical expansion & terminological planning in indigenous & planned languages. *Language Problems & Language Planning* 38(1): 59–86.
- Melnikov, A. 1992: *Specifaj kulturaj scioj de la esperantista kvazaŭetno kaj ilia respeguliĝo en la koncerna lingv(a)ŝo*. Rostov-na-Donu.
- Pietiläinen, J. 2010: Plurlingvismo kaj Esperanto: Ideologia ŝanĝiĝo en la Esperanto-movado. En: Blanke, D. & Lins, U. (red.) *La arto labori kune: festlibro por Humphrey Tonkin*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. 781–792.
- Stria, I. 2015: Esperanto speakers – an unclassifiable community? En: Malec, W. & Rusinek, M. & Sadowska, A. (red.): *Challenging Ideas & Innovative Approaches in Applied Linguistics*. Lublin: Wydawnictwo KUL 175–189.
- 2016: *Inventing languages, inventing worlds. Towards a linguistic worldview for artificial languages*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu.

- 2017: Language attitudes among Esperanto speakers. En: *Język, Komunikacja, Informacja* 12: 146–158.
- Tonkin, H. 2009: Where art & nature meet. En: Todeva, E. & Cenoz, J. (red.) *The multiple realities of multilingualism: personal narratives & researchers' perspectives*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 191–208.
- Underhill, J.W. 2009: *Humboldt, Worldview & Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wood, R.E. 1979: A Voluntary Non-Ethnic, Non-Territorial Speech Community. En: Mackey, W. F. & Ornstein, J. (red.) *Sociolinguistic Studies in Language Contact*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.

Artikoloj el *libera folio*:

- <https://www.liberafolio.org/2018/04/10/opero-en-esperanto-sur-la-ceha-nacia-scenejo/>
<https://www.liberafolio.org/2018/01/09/steven-brewer-volas-montri-la-utilon-de-esperanto-al-global-voices/>
<https://www.liberafolio.org/2018/03/24/amikumu-igas-socia-reto/>

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kio/kiu estas esperantisto? Kial? (Pensu pri Zamenhofa difino kaj komparu kun aliaj aliroj!)
- 2) Surbaze de ĉi tiu ĉapitro kaj la antaŭa (Melnikov) klarigu, kion signifas “vera” kaj “tipa” esperantisto. Kiu estas diferencoj en la difinoj?
- 3) Kia estas la diferenco inter *mondrigardo* kaj *mondkoncepto*?
- 4) Kio estas identeco? Kio estas komunuma identeco?
- 5) Klarigu vian propran identecon kiel parolanto de E-o kaj alia lingvo, krom la denaska (povas ankaŭ esti lingvo ne plene lernita aŭ kiun vi deziras ekkoni).
- 6) La rolo de denaskuloj en komunumoj. Kia ĝi estas en la E-komunumo?
- 7) Kiel distingi Esperanto-komunumon disde Esperanto-movado? Legu difinojn en vikipedio! Ĉu vi konsentas?
- 8) Ĉu esperanta komunumo estas parolkomunumo aŭ komunumo de praktiko (laŭ kompreno de Eckert)?
- 9) En ajna scienca fonto trovu difinojn de “dua lingvo” kaj “fremda lingvo”. Kia estas la diferenco?
- 10) Komparu kialojn lerni Esperanton kun kialoj lerni la anglan.

Ida STRIA estas doktorino pri aplikata lingvistiko kaj diplomiĝinto de postdiplomaj Interlingvistikaj Studoj ĉe Adam Mickiewicz Universitato. Ekde 2016 adjunkto ĉe la Universitato de Varsovio, kie ŝi instruas inter alie la svedan lingvon kaj esploras Esperanton kadre de kultura lingvistiko kaj socilingvistiko. Ŝi kontribuas ankaŭ al la Interlingvistikaj Studoj.

i.stria@uw.edu.pl

Diversaj terenoj de la esperanta kulturo

Ĉu Esperantio bezonas propran arton? Aŭ ĉu oni entute povas paroli pri arto esperanta?

Resumo

En tiu ĉi mallonga kontribuo, la aŭtoro pripensas la demandon, ĉu povas ekzisti verkoj de senvortaj artoj (pentrado, skulptado, muziko, k.s.), kiujn oni povus nomi esperantaj, t.e. ĉu esperant(ist)eco povas esprimiĝi en tiuj artoj. Laŭ hipotezo, proponita de la aŭtoro ĉi tie, oni povas rigardi la deknaŭan jarcenton kiel akson de kulturevoluo: la periodo antaŭa estas ĉi-tie nomita la analiza fazo, la periodo post ĝi nomiĝas la sinteza fazo. Dum la analiza fazo la mez- kaj novepoklatina kulturo estis komuna por plimulto de eŭropaj nacioj, ĝi eĉ estis iusence propra al ĉiu el ili, ĉar la unuopaj nacioj kaj ricevis de kaj kontribuis al ĝi. Samptempe ene de la latina kulturo, kaj grandparte danke al ĝi, evoluis multaj eŭropaj nacilingvaj kulturoj, ĝis kiam ili, ĉiu siatempe, atingis maturecon kaj sendependecon. Dum la sinteza fazo, aliflanke, unuopaj nacilingvaj kulturoj povas kontribui al la evoluo de unu komunlingva kulturo – la esperanta, t.e. kulturo, kiu povus esti komuna kaj propra al ĉiuj siaj kontribuantoj. La diferenco inter la du fazoj konsistas en tio, ke la latina kulturo estas explorebla per histori-filologiaj metodoj, dume la esperanta kulturo (kaj arto) estas planebla per metodoj interlingvistikaj kaj esperantologiaj.

Poste, la aŭtoro apogas la eblecon de nelingva esperanta arto per du ekzemploj el frunovepoka historio: konsidero de Rubens kiel novepoklatina pentristo (C. Nativel) kaj la eblo klasigi la stilon de iu koncerto de F. Pańkiewicz kiel goralan barokon (L. Kačić). Tiuj ĉi ekzemploj montras, ke, unue, pentraĵoj povas aparteni al komunumo, kiu difinas sin (ekskluzive) per lingvo kaj, due, klasikaj instrumentaj komponaĵoj kapablas esprimi la etnan aŭ grupan identecon de siaj kreintoj. Fine, la aŭtoro proponas slovakon pentriston kaj esperantiston Martenon Benka-n kiel (eble gravan) reprezentanton de esperanta pentrarto.

Deirpunkto

Evidente, oni sentas, ke la demando «Ĉu Esperantio bezonas propran arton?»¹ ne respondeblas per simpla jes aŭ ne, ĉar se oni respondus tiel, oni devus racie klarigi la kialon de la koncerna elekto; kaj tio, kompreneble, estus ja malfacilega tasko. La demando, prefere, starigas problemon pli-malpli filozofian, alirebligante al nia penso novajn, ĝis nun apenaŭ esploritajn perspektivojn kulturologiajn. Kaj eble la unua afero, pri kiu pensigas nin la demando, estas la ekzistebleco mem de propra arto rilate Esperantion. El mia persona vidpunkto kiel novlatina filologo tiu ĉi problemo tre gravas. Ĝi tuŝas la bazajn tavolojn de la interrilato inter la kulturo kaj la homo,

¹ La demando ne povas inkluzivi beletron, ĉar estas klare, ke beletro bezonatas por la vivo kaj evoluo de la lingvo. Tie ĉi temas pri nelingva, senvorta arto.

ĝi estas la problemo de la aparteneco de kultureroj. Tial tiu ĉi eseo celas esti kvazaŭ antaŭŝtupo al la demando pri la *bezono* de propra arto en Esperantio, unue esplorante la demandon pri ĝia *ebleco*.

Teoria bazo (hipoteza)

Dum la unua studsesio de la Interlingvistikaj Studoj 2021-2024 en septembro 2021 kadre de la prelegoj pri kulturo oni tuŝis ankaŭ la temon pri la aparteneco de unuopaj artaĵoj aŭ iliaj aŭtoroj al unuopaj kulturosferoj, problemon facilvorte esprimitan en la demando «Kiu apartenas al kio?». La demando pri aparteneco ofte aperas, kiam oni pritraktas la novepokan latinan literaturon, do tiun literaturon kiu, skribita en internacia (supernacia, malnacia) lingvo, ekestis en la tempo, kiam ekzistis nek la moderna koncepto de la etna nacio, nek la nuntempaj limoj de nacio-ŝtatoj. Sekve, tiutempaj memdifinoj (identeco) ne koincidas kun tiuj de la nuntempo. Ĉe iu interesiĝanta kaj pri la novlatina kulturo kaj pri Esperanto povas ĉi-rilate ekesti la demando – hipoteza, sed sendube esplorinda – ĉu oni ne povus rigardi la kulturojn novlatinan kaj esperantan kiel certgrade reciproke inversajn, spegulsimile reflektatajn fenomenojn. Fenomenojn simetrie inversajn laŭ la akso de la naciformantaj procezoj de la deknaŭa jarcento. Por ke ĉi koncepto fariĝu pli klara, ni starigu kelkajn paralelojn:

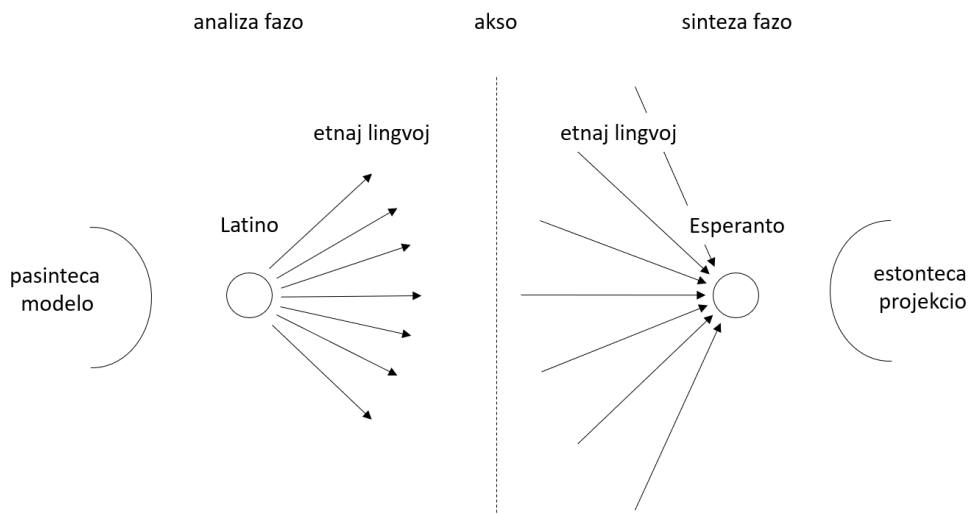
- 1) En la kazo de la novlatina kulturo ni povas studi la pasintecon helpe de *histori-filologiaj metodoj*; en la kazo de la *esperanta kulturo ni povus projekti, formi, konstrui la estontecon per esperantologiaj rimedoj*.² Do, unuflanke de la akso oni studas, esploras, malkovras; aliflanke de ĝi oni planas, projektas, konstruas. Unuflanke memoro, aliflanke espero aŭ sopiro.
- 2) Kiel en la novepoko la kunekzisto de aparteneco al la komunumo de la t.n. *res publica litteraria* (t.e. *supernacia identeco*) kaj tiu al iu *genta aŭ loka homgrupo* (nacia, genta indenteo) ne kaŭzis konflikton, tiel same nun aŭ en la estonteco la *esperanta (supernacia) identeco ne devas konflikti kun la nacia*.
- 3) Kiel la (pli matura) novlatina kulturo estis la naskiĝmedio kaj la fermento por la (malpli maturaj) formiĝantaj naciaj kulturoj, tiel, inverse, la (pli maturaj) nuntempaj naciaj kulturoj povus fariĝi la naskiĝmedio kaj la fermento por la (malpli matura) esperanta kulturo.

Do, la evoluon de la novlatina kulturo al la naciaj kulturoj oni povus rigardi kiel analizan (katabolan) procezon kaj, kontraŭe, la evoluon de la naciaj kulturoj al la esperanta oni povus rigardi kiel sintezan (anabolan) procezon. Kompreneble, tio ĉi estas eŭropa perspektivo; la modelo nepre bezonus plivastigon, aŭ eĉ tutmondiĝon, sed ĉi tiu kernkoncepto sufiĉu ĉi-okaze. Ĝi indikas ŝanĝon de paradigmo pri kultura

² Nia tezo neniel malvalidigas la fakton, ke la esperantaj lingvo kaj kulturo evoluas nature kaj spontanee simile al naciaj lingvoj kaj kulturoj.

evoluo: Ne la internacia latina anstataŭita per la internacia angla, nek la internacia angla anstataŭita per iu alia internacia lingvo ktp., sed la (pli forta) internacia latina kulturo kunekzistanta kun la (malpli fortaj) nacilingvaj kulturoj kaj helpanta ilian evoluon, por ke la evoluintaj, plifortiĝintaj nacilingvaj kulturoj povu poste donove doni naskiĝon kaj kreskon al internacia kulturo, kunekzistanta kun la naciaj kaj konservanta memorspurojn pri ili.³ Kiel la mez- kaj novepoka latina ebligis la peradon de la komuna heredaĵo al ĉiuj, tiel – inverse, spegulsimile – la nova internacia lingvo (Esperanto) ebligis al ĉiuj partoprenantoj komunecon de iliaj unuopaj kulturheredaĵoj.

La dua (de ni proponata) modelo, tiu de analiza-sinteza procezo, donas sencon al la evoluo de unuopaj nacilingvaj kulturoj, ĉar ĝi estigas ilin necesaj por la riĉeco kaj bunteco de la estonta tuto. Male, la modelo internaciiganta kaj komuniganta la anglan (unu el la evoluintaj nacilingvoj) kvazaŭ deprenas de la aliaj nacilingvaj kulturoj ilian sencon. Jen ankaŭ la kialo, pro kiu la Esperanto-projekto, miaopinie, multe pli taŭgas por internaciigo ol la nuntempa provo revivigi la latinan, al kiu simple mankas tiu kapablo esti vehiklo de diversaj kulturvaloraĵoj, precipe se oni konstante strebas konservi ĝian klasikan purecon ligitan al la antikva Romia heredaĵo. Ni povas bildigi la analizan-sintezan (katabolan-anabolan) kulturhipotezon per la jena diagramo:

ATENTIGOJ:

1) direkto de sagoj gravas

2) sintezfaza eniro de lingvoj evoluintaj ekster la kadro de la latina kulturo signiĝas per pli vasta difuzo de sagoj

³ Pri «sintezo» kaj «kultura transformiĝo» rilate al la evoluo de esperanta kulturo parolas ankaŭ Baldur Ragnarsson en siaj du artikoloj (publikigitaj en la revuo Esperanto) pri la bezono de certa kulturfilozofia bazo kaj kulturpolitiko por Esperantio (vidu la bibliografion, La esperanta kulturo).

Ĉu Esperantio bezonas arton?

Ĉiu komunumo bezonas iun specon de kulturo (aro da komunaj interesiĝoj, valoroj), eĉ se tre limigitan, por ke la anoj de tiu komunumo kapablu interkomunikiĝi; tamen, ne ĉiu komunumo devas havi sian propran arton. Arto ja apartenas al la pli altaj tavoloj de la kulturo. Ĝi – en sia esenca formo – ĉiam devenas de libera (libertempa) agado de la homo, ĝi ne estas rezulto de bazaj vivnecoj. El tio sekvas, ke arto fariĝas ero de la kulturo de iu specifa komunumo tiam, kiam tiu komunumo libere decidiĝas por ĝi, kiam tiu komunumo, aŭ la organizmo de tiu komunumo, maturas kaj sufiĉe komplekse funkcias.⁴ Kaj efektive ĝuste la matureco kaj kompleksa funkciado de iu ajn komunumo iusence necesigas, do *bezonatigas* ekeston de interesiĝo aŭ eĉ okupiĝo pri arto. Tio ja devenas de la homa naturo mem. La demando pri la bezono de propra arto en Esperantio respondeblas nur depende de la koncepto de Esperantio mem.

Ĉu propran arton?

La atributon «propra» oni ofte emas interpreti kiel «apartenanta al neniu alia», do en la ekskluziva senco.⁵ Tamen, ne devas esti tiel absolute. La nocio mem estas relativa kaj ĝia signifo ŝanĝiĝas laŭ la perspektivo de la parolanto. Do, ekzemple, en Slovakio, samkiel en multaj aliaj eŭropaj landoj, ni uzas la eŭron kiel pagilon kaj tial ni povas diri ke la eŭro estas nia (propra) mono (eĉ se iuj eŭroskeptikuloj eble preferus aserti, ke post la enkonduko de la eŭro ni entute ne havas nian propran monon). La fakto, ke kadre de la eŭromonsistemo ĉiu lando havas sian propran, grafike distingan monerferion, povas apogi la senton de tiuj, kiuj konsideras la eŭron sia propra mono. Aŭ ni prenu kiel ekzemplon la riveron Danubo, kiu trafluas sep landojn kaj laŭlonge de kies bordoj kuŝas kvar ĉefurboj de Eŭropo. Mi, naskiĝinte kaj kreskinte en unu el tiuj ĉefurboj, tute nature kaj sen ajna hezito rigardas Danubon kiel *mian* “denaskan” riveron; ĝi iusence apartenas al mi aŭ, eble pli ĝuste, mi apartenas al ĝi. Tio ja ne signifas entute, ke mi malagnoskas la rajton de multaj aliaj homoj je la sama sento de aparteneco, kvankam ili loĝas en aliaj urboj kaj en aliaj landoj.

Kaj tiel same povas esti ankaŭ pri kulturo. Unu verkisto aŭ eĉ unu konkreta verko povas aparteni al pluraj naciaj kulturoj. Malgraŭ la tradiciaj tendencoj de naciaj historiografioj (precipe tiuj de literaturo), kiuj pli-malpli limigis sin je tio, kion oni rigardis kiel «apartenantan al neniu alia» (ekz. historiistoj de literaturo okupiĝis nur pri nacilingvaj verkoj, tiel draste malvastigante la terenon de sia propra literaturtradicio), hodiaŭ oni komprenas pli kaj pli, ke tiu ekskluziveco direkte al la paseo misprezentas la historian veron. Reflektante la supre proponitan analizan-sintezan modelon de kulturevoluo, ni povas hipotezi, ke, spegulsimile, ekskluziveco

---

⁴ Ĉi-riilate Esperantio estas netipa. Ĝia beletro (literaturarto) ja disvolviĝis tuj de la komenco.

⁵ Vidu ankaŭ la koncernan difinon en PIV.

(ekz. tutmonda anglalingva medio) direkte al la estonteco egalus misprojektadon de la realigota bono kaj ĝusteco.

Citeblus sennombraj ekzemploj el la novepoka latina literaturo, kiam iu aŭtoro aŭ ties verko apartenas al du aŭ pli da naciaj kulturoj. Venas en la menson ekz. Sebastian Fabian Klonowic (1545-1602), kiu naskiĝis kaj mortis en Pollando kaj interalie aŭtoris la latinan verskomponaĵon *Roxolania*. Poloj nature traktas lin en sia literaturhistorio kiel sian latinlingvan poeton, ĉar li estis polo kaj naskiĝis kaj mortis en Pollando. Sed ankaŭ ukrainoj konsideras lin sia, ne sen bona kaj ĝusta kialo, ĉar li skribis majstrajn versojn pri la popolo kaj naturo de teritorio, kiu hodiaŭ formas parton de Ukrainio; ukrainoj do plenrajte konsideras sin posteuloj de tiu popolo. Alia ekzemplo estu la novlatina klerulo Matthias Belius (1684-1749), kiu naskiĝis en la teritorio de nuntempa Slovakio kaj tie li ankaŭ pasigis la plejparton de sia vivo. Tamen, tiutempe Slovakio formis parton de la Reĝlando Hungario (*Regnum Hungariae*) kaj tiel estas logike kaj konforme al la historia vero, ke ne nur slovakoj, sed ankaŭ hungaroj proprigas al si la barokepokan famulon (hodiaŭ slovake Matej Bel, hungare Bél Mátyás).

En tiuj ĉi kaj similaj kazoj, naciismaj historiistoj ofte streĉas la fortojn por montri, ke la respektiva verkisto apartenas al unu konkreta nacio kaj la aliaj ne rajtas alproprigi lin, kvazaŭ ĉi alproprigo signifus ŝtelon. Tamen la perspektivo de novlatina filologio evidencigas, ke iu kulturverko ofte estas propraĵo de pluraj naciaj kulturoj; kaj samtempe apartenas al unu komuna, malnacia kulturo – novlatina. Ĉu ne eblus esti simile ankaŭ en la estonteco?

Ĉu esperanta arto?

La vortkombinoj kiel angla arto, rusa arto, baroka arto aŭ eĉ handikapula arto tute ne strangas al niaj oreloj. Male, la vortkombino esperanta arto, almenaŭ je la unua aŭskulto, ŝajnas nekutima, iom surpriza. Kial? Tiu ŝajno de strangeco estas plej eble kaŭzita de tio, ke la nocion «esperanta» oni preskaŭ ekskluzive ligas al lingvo aŭ, pli ĝuste, al komunumo, kiun oni kutime difinas per lingvo. Eble iom kvazaŭ ni volus paroli pri arto de amatoraj radiotelegrafistoj – ili ja ankaŭ havas sian propran komunikodon (kiel sendistinge dirus laiko). Iu pli informita, kiu scias pri la interna ideo, eble komprenus, ke esperanta arto estas io, kio per artistaj rimedoj celas esprimi tiun internan ideon. Sed ni tuj diru, ke tio ne estas, kion ni volas nomi esperanta arto. Tiu esprimo de la interna ideo maksimume povus esti malgranda parto de esperanta arto, kaj se ĝi konsistigus la ununuran enhavon de tiu “arto”, multe pli ol arto ĝi estus nominda propagando. Kiel do pensi pri esperanta arto?

Rilate literaturon la afero ŝajnas esti simpla. Se verko estas skribita esperantlingve, ĝi ja estas esperanta. Tio veras ankaŭ pri kantotekstoj. Kaj tial oni evidente ne bezonas longe cerbumi pri (mal)ekzisto de esperanta popmuziko. Sed kio pri la aliaj specoj de arto, tiuj, kiuj ne esprimas sin per vortoj? En tiu ĉi punkto mi ŝatus atentigi pri du fenomenoj, kiujn mi renkontis dum mia profesia laboro, pri fenomenoj, kiuj ĝis

nun ricevis nur tre malmulte da atento en humanismaj sciencoj kaj kiuj, ŝajnas al mi, bonege prilumas la problemon kaj kapablas direkti nin al pli bona kompreno de ĝi.

Dum la internacia kongreso de novlatinistoj en Vieno en 2015, Colette Nativel, franca esploristino pri baroka pentrarto, prezentis prelegon titolitan «*Rubens, peintre néo-latin ou vernaculaire?*» ‘*Rubens, pentristo novlatina aŭ nacikultura?*’. Surbaze de detala artscienca analizo de kelkaj pejzaĝoj de Rubens ŝi sukcesis demonstri, ke la mondfaman flandran artiston, kiu bonege konis kaj la pensadon de Justus Lipsius (1547-1606) kaj la retorikon de Joseph Scaliger (1540-1609), oni multe pli trafe karakterizas per la atributo novlatina ol per la atributo baroka (Nativel). La „revolucia“ ideo de Colette Nativel malfermas tute novajn horizontojn al esploristoj okupiĝantaj pri novlatina literaturo kaj pri la novepoka komunumo ligita al la latina lingvo, la t. n. *res publica litteraria*.

Iom pli frue, Ladislav Kačič, specialisto pri mezeŭropa baroka muziko kaj mia kolego en la Instituto pri Slavistiko de la Slovaka Akademio de Sciencoj, malkovris aron da nekonataj ĝis tiam koncertoj en arkiva kolekto devenanta el norda Slovakio (inter ili troviĝis eĉ unu tute nekonata koncerto de Antonio Vivaldi!). Tute aparte elstaris unu el tiuj komponaĵoj, sed ne ĉefe pro sia muzika kvalito. Temas pri verko de P. Ferdinando Pankiewicz SchP (1706-1773) titolita *Concerto a 4* (Pankiewicz). Pankiewicz apartenis al tiu popolo, kiu loĝas en norda Slovakio kaj suda Pollando apud la montaro Tatroj kaj nomiĝas *goraloj*. Mia kolego, kiam ni interparolis private, tute nature kaj intuicie karakterizis la komponaĵon kiel „goralan barokon“. Li faris tiel ne pro tio, ke ĝi entenus iujn trajtojn de popolmuziko, sed pro ĝia tute nekutima, ĝis tiam al li nekonata krudeco, tia krudeco de esprimo, kian li ĝis tiam neniam spertis ĉe barokaj muzikaj komponaĵoj kaj tuj intuicie pensigis lin pri la vivmaniero de la goraloj. Bedaŭrinde mi ne sukcesis konvinki la kolegon, ke li publikigu ĉi tiun kazon en slavistika medio (temis tiam pri la problemo, ĉu klasika instrumenta muziko povas fariĝi objekto de slavistikaj esploroj). Lia malemo fontis el manko de sufiĉe da raciaj argumentoj kaj li ne volis esti kritikata pro malseriozeco. Tamen mi certas, ke intuicio de specialisto posedanta sperton de kelkaj jardekoj da esplorado estas sufiĉe fidinda.

Do, videblas unue, ke pentristo aŭ lia verko (Rubens) povas iusence aparteni al komunumo, kiu difinas sin ekskluzive per lingvo kaj literaturo (novlatina komunumo, la t. n. *res publica litteraria*). Due videblas ankaŭ tio, ke neliteratura, senvorta artverko, malgraŭ ke ĝi ne estas popolartaĵo, povas elradii la etoson de la komunumo, al kiu apartenas ĝia kreinto (la baroka instrumenta koncerto far F. Pankiewicz). Tiu ĉi observo kvazaŭ ambaŭflanke apogas la ekzisteblon de arto esperanta.

Provpropono

Kun atento al ĉio supre dirita, mi nun ŝatus proponi la slovakon pentriston, grafikiston, ilustriston, artinstruiston kaj esperantiston Martin Benka (1888–1971)

kiel kandidaton por fariĝi (eble grava) reprezentanto de la esperanta arto. Benka estas kosiderata la fondinto de la moderna esprimo en la pentra kaj desegna artoj de Slovakio. Samtempe oni prezentas lin kiel la aŭtoron de la slovaka nacia mito en pentrarto. Ankaŭ menciindas, ke en la kampo de librodezajno Benka kreis multnombrajn eksperimentajn skribformojn. Lia vivdevizo estis: «Ne fanfaroni, ne trudiĝi tro alten, ne serĉi la belecon en vanteco, sed kreskigi kaj ĝui ĝin tie, kie ĝi estas – meze de la homoj, en la mondo.»

Benka vigle aktivis kiel membro de la Esperanto-societo en la slovaka urbo Turĉiansky Svätý Martin (hodiaŭ Martin). Li eĉ aŭtoris plurajn poŝtkartojn kun Esperanto-motivoj (vidu ekzemplon sube) kaj ankaŭ desegnis tre belan portreton de L. L. Zamenhof (sube). Krome, li skribis esperantlingvan eseon *Pri slovaka arto* kaj kelkajn rakontojn aperintajn en e-periodaĵoj.

Mi pensas, ke li ne kontraŭstarus esti traktata kiel esperanta artisto. Gravus aldoni, ke mi taksas lin esperanta ne pro liaj esperanto-motivaj verkoj; tiujn mi prefere rigardus nur kiel akompanfenomenojn de lia esperantisteco.

Alirpunkto

Ni hipoteze konstatas ke esperanta arto – t. e. altnivela senlingva kulturo – povas ekzisti. Tamen, por esti sencohava, ĝi ne devas esti *propra* en la ekskluziva signifo de la vorto, ĝi ne devas esti tia, ke ĝi ne apartenus al iu ajn alia; male, ĝi devas fariĝi *propra* al kiel eble plej multaj, aŭ eĉ al ĉiuj. Kiel asertas Zlatko Tišljár, esperanteco ne konsistas en koncentriĝo al «siaj propraj esperantaj» aferoj (kvazaŭ ĉe iu naciismo aŭ eĉ bone intencita patriotismo), ĝi male egalas al malfermiteco kaj agemo por la bono de aliuloj (Tišljár 1985). Konforme al la katabola-anabola modelo de kulturevoluo skizita supre, ĝi ne devas esti paralela aŭ analoga al naciaj senlingvaj kulturoj, ĝi ne devas esti samnivela kun ili. Tiukaze ĝi estus nur unu plia el inter kulturoj, eble iu rifuĝejo por kelkaj alimaniere pensantaj homoj. Sed tiel ne devas esti. Prefere ĝi iumaniere simulu al la altnivela mez- kaj novepoka kulturo. Kaj esperantistoj estu la perantoj kaj heroldoj de tiu *alinivela* kulturo, samkiel la anoj de la *res publica litteraria* iam estis perantoj de kulturo supernacia. Tio ĉi konformas al la konstato de Zbigniew Galor, ke “E-komunumo estas nek popolo, nek nacio, nek ŝtato, nek diasporo k.s. Ĝi estas [. . .] specifa tipo de socia movado” (Galor 1996). Ja ankaŭ la novlatinan komunumon *res publica litteraria* oni povas rigardi kiel «specifan tipon de socia movado».

Kaj konklude propono: Eble unuapaŝe ni povus provi “popoli” la teritorion de esperanta arto per tiuj artistoj, kiuj mem sentis/as sin anoj de la Esperanto-komunumo. Estus tre interese vidi, kion tia “datumbazo” montrus al ni.

Bibliografio

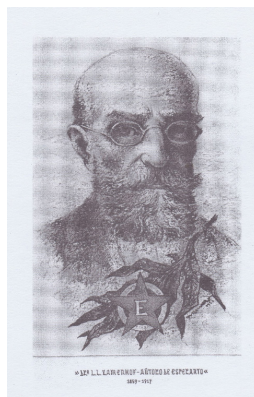
- Benka, Martin 1957: La gravurita bastono. En: *Norda Prismo* 57/5. <http://literaturo.org/HARLOW-Don/Esperanto/Literaturo/Revuoj/np/np5705/bastono.html>
- Galor, Zbigniew 2001: Esperanto-movado: ĉu perdita komunumo? En: S. Fiedler & Liu H. (red.) 2001: *Studoj pri interlingvistiko. Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke*. Dobřichovice: Kava-Pech <https://interl.home.amu.edu.pl/interlingvistiko/perditakomunumo.html>
- Nativel, Colette 2015: Rubens, peintre néo-latin ou vernaculaire? En: *XVIIth International Congress of the International Association for Neo-Latin Studies*, Vienna, 2-7 August 2015 (resumaro): 109-110.
- Pankiewicz, Ferdinandus & S. Caecilia SchP 2010: Concerto a 4 [ludita de la ensemble Solamente naturali]. Italian Concertos from Podolínec [CD]. Bratislava: Pavian Records.
- Ragnarsson, Baldur 2006: La esperanta kulturo: unueco en diverseco. En: *Libera folio*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/baldurkulturo/>
- Tišljar, Zlatko 1985: La rolo de Esperanto-komunumo en la homara progreso. En: Biedulski, Czesław (red.): *Strategiaj demandoj de la esperanto-komunumo*. Varsovio: Pola Esperanto-Asocio. 130-137. <http://miresperanto.com/esperantologio/tishljar.htm>

Bilda apendico

Kelkaj tipaj eroj de la pentrista verkaro de Martin Benka. Bona trarigardo de lia pentrista verkaro troviĝas: <https://www.webumenia.sk/en> (enskribu Benka en la serĉilon).

Esperantmotiva grafikaĵo far Martin Benka

Esperantmotiva grafikaĵo far Martin Benka

Sur la kampon, 1934 Linrikoltistinoj, 1925

Gastamo, 1938-1939 Vespero, 1940-1945

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Ĉu senvortaj artoj kapablas esprimi esperant(ist)econ? Se jes, kiel? Ĉu eblas sen rifuĝo al esperantaj simboloj aŭ eroj de la interna ideo?
- 2) Ĉu necesas la adjektivo *propra*, kiam temas pri esperanta arto aŭ, ĝenerale, pri esperanta kulturo? Se jes, kiusence? Konsideru la jenajn parojn: mia (propra) familio – nia (propra) familio; mia (propra) urbo – nia (propra) urbo; mia (propra) lando – nia (propra) lando; mia (propra) mondo – nia (propra) mondo. Ĉu vi ne sentas, ke ju pli vasta estas la realaĵo, des pli nekutime sonas la adjektivo *propra*, se ĝi ligiĝas kun la pronomo *mia*? Pripensu diversajn kuntekstojn kaj rilatojn, en kiuj la adjektivo *propra* estas uzebla.
- 3) Ĉu, laŭ via vidpunkto, oni povas paroli pri arto *esperanta*? Aŭ eble pli taŭgus uzi la esprimon arto *Esperantia*? Pripensu la diferencon inter *esperanta* kaj *Esperantia* en la kunteksto de kulturo kaj identeco.
- 4) Kiujn artistojn (krom literaturaj verkistoj) vi konas en la historio de Esperantio? Prenu unu aŭ du el ili kaj pripensu, ĉu kaj kiel iliaj verkoj (penetraĵoj, skulptaĵoj, muzikaĵoj, k.s.) spegulas, unuflanke, la devenon de la artisto, aliflanke, internaciajn kaj tuthomarajn valorojn.

Svorad ZAVARSKÝ (1977-) estas novepoklatina filologo kaj historiisto. Li magistriĝis pri historio, historiaj helpsciencoj kaj arĥivistiko (2001) kaj pri klasika filologio (2005) ĉe Komenia Universitato en Bratislavo, Slovakio. Poste li doktoriĝis pri slavistiko (2010) ĉe la Slovaka Akademio de Sciencoj (SAC). Ekde 2002 ĝis 2019 li laboris kiel esploristo en la Instituto pri slavistiko de SAC, okupiĝante pri la novepoklatina literaturo de Slovakio kaj pri la latina kulturo de slavaj popoloj. Ekde Septembro 2022 li estas esploristo en la Instituto pri historio (SAC) kaj koncentriĝas pri historio de konado, pensado kaj scienco en novepoka Slovakio. Svorad komencis ankaŭ la Interlingvistikajn Studojn de AMU Li estas multjara esperantisto, sed ne aktiva en la movado. Li estas edziĝinta kaj havas kvar filinojn kaj kvar filojn.

svoradzavarsky@gmail.com

Teatro: Esperanto-kulturo aŭ kulturo per Esperanto?

Resumo

Teatraj prezentoj en Esperanto okazis ekde 1896, interalie en ĉiu Universala Kongreso (UK), sed plej ofte temas pri tradukitaj aŭ adaptitaj teatraĵoj. Plimulto el la rolantoj estis amatoroj, tamen rapide aperis profesiaj aktoroj, kaj en originalaĵoj (kiel *Ginevra* de Edmond Privat, UK 1925), kaj en tradukoj (kiel *Hamlet* de Shakespeare, UK 1928). De Julio Baghy kaj Aleksander Starke ĝis Georgo Handzlik kaj Saša Pilipović, tra Internacia Arta Teatro (Srđan Flego), Eva Seemannová, Bulgara Esperanto-Teatro (Kiril Draĵev), Vida Jerman, Pola Esperanto-Teatro (Zbigniew Dobrzyński), Jadwiga Gibczyńska, Jerzy Fornal, TESPА (Teatro Esperanto de Parizo), provante kunlabori kun festivaloj, kabaredoj (Raymond Schwartz), revueto *Kulisoj* ktp., fronte al problemoj pri teatra lingvo, esperantista publiko... oni ne neglektu aliajn specojn de teatrado (pupteatro kiel PIF), radio-teatro kaj filmitaj teatraĵoj, surstrata teatro...) por alproksimiĝi al la celo difinita de Baldur Ragnarsson en 1980: krei konscion pri tuthomara kultura komuneco.

1. Ĉu verki aŭ traduki?

Skizi en kelkaj paĝoj la Esperantan teatron estas granda defio, ĉar ekde la plej fruaj jaroj de la Esperanto-movado, teatraj programoj spekteblas en plej multaj Esperanto-renkontiĝoj, kaj mi pardonpetas pro neeviteblaj forgesoj.

Interalie, teatro estas nepra programero en ĉiu Universala Kongreso, ekde la unua en Bulonjo-ĉe-Marco (1905), kiam amatoroj el naŭ nacioj prezentis teatraĵon de Molière: *Kontraŭvola edziĝo* (france: *Le mariage forcé*). Eĉ pli frue, la 27an de septembro 1896 en la rusa urbo Smolensk, junaj amatoroj prezentis komedion de Leo Tolstoj: *Unua brandfaristo (aŭ kiel diableto meritis pecon da pano)*, tradukitan de A. Burenkov. En kelkaj Universalaj Kongresoj (Budapeŝto 1966 kaj 1983, Varsovio 1987) spekteblis pli ol dek teatraĵoj!

Sed la plimulto el tiuj teatraĵoj estas tradukitaj. Tamen ja ekzistas originalaĵoj: jam en oktobro 1905, Aŭgusto Baissac publikigis en la revuo *Tra la mondo* originalan teatraĵon, *La duonokulvitro*. Dum la dua Universala Kongreso, en 1906 en Ĝenevo, la kataluna verkisto Frederic Pujulà i Vallès (1877–1963) prezentis mem siajn monologojn: *La pipamanto* kaj *Senhejmulo*. Por festi la jubileon de la Esperanta teatro, la Universala Kongreso de Florenco (2006) prezentis du el tiuj teatraĵoj: *La duonokulvitro* kaj *La pipamanto*.

Pli ol 60 aŭtoroj estis premiitaj pro teatraj verkoj en la Belartaj Konkursoj de UEA, inter kiuj Paul Gubbins, Stefan MacGill, Vesna Skaljer-Race, Marjorie Boulton, Bernard

Golden... Sed tio estas malmulte kompare kun poezio ekzemple, kaj multaj originalaj teatraĵoj efektive ne sursceniĝis aŭ eĉ ne eldoniĝis. En la arĥivo de TESPА (Teatro Esperanto de Parizo) troviĝas interalie originala teatraĵo de Jean Thierry neniam prezentita.

Teatraj spektakloj estas unuavice bela pruvo, ke Esperanto funkcias kiel vivanta lingvo, kaj ili celis antaŭ ĉio plialtigi la lingvan nivelon de la publiko. Tradukado de teatraĵo povas esti malfacila ekzerco: vortludojn oni devas adapti, kaj foje ankaŭ lingvo-nivelejn. Ekzemple, talentan tradukon de *Mariŝa*, ĉeĥa dramo de Alois kaj Vilém Mrštík, kaj *Pigmaliono* de George Bernard Shaw, sukcesis Eva Seemannova-Sucharova (1920–1999) fine de la kvindekaj jaroj. La dulingvan teatraĵon *L'anglais tel qu'on le parle* (franca kaj angla) de Tristan Bernard adaptis Georges Lagrange (1928–2004) al *Rekta metodo* (prezentita de TESPА en 1981 kaj de La Krizalido en 2001), en Esperanto kaj la franca. En *Stilekzercoj* (france: *Exercices de style*), Raymond Queneau brile montras, kiel eblas rakonti la saman banalan anekdoton laŭ 99 diversaj manieroj: tiun ĉi francan klasikaĵon Zlatko Tišljар adaptis al Esperanto por la zagreba SEK (Studenta Esperanto-Klubo), kiu prezentis ĝin en 1984 kaj 1996, kaj Henri de Sabates prezentis sian version en 2006. Pri la legendulo Don Juan, Aleksandro Puŝkin verkis ruse: *Каменный гость*, kiun Nikolaj Afrikanoviĉ Borovko esperantigis (*La ŝtona gasto*) en 1895, kaj Michel Duc Goninaz verkis sian version de tiu sama verko, prezentitan ekde 1984 kaj eldonitan en 1989.

En 1978, Árpád Abonyi-Nagy, aŭtoro de *Historio de la Esperanto-teatro*, skribis (Abonyi-Nagy 1978: 205): «Certe estis tempo, kiam nia lingvo devis pruvi sian taŭgecon per tradukado de mondliteraturaj valoraĵoj kaj riĉigi sian vorttrezoron per klasikaĵoj, sed tutcerte ni jam trapasis tiun periodon. La lingvo fakte jam taŭgas por verki eĉ plej modernan dramon. Ni pripensu: la plej multaj el la klasikaĵoj jam estas konataj. Nia publiko atendus ion novan. Sufiĉas pensi al la sukceso de *Doktoro Rosales!*» (originala dramo de Giorgio Silfer, 1973, kun Vida Jerman).

Tamen la aserto, ke „la plej multaj el la klasikaĵoj jam estas konataj”, se konsideri ĉiujn kulturojn de la mondo, aspektas iom troa. Ĉu la rolo de la Esperanto-movado estas krei aldonan kulturon propran al nia eta komunumo, aŭ kontribui al la disvastigo de la multaj naciaj kulturoj kiel partoj de nia tutmonda komuna havaĵo? Ankaŭ mondaj ĉefverkoj tradukitaj en Esperanton partoprenas en nia kulturo: *Hamlet* de William Shakespeare tradukis Zamenhof mem (1894), kaj ĝin prezentis la Reĝa Nederlandlingva Teatro dum la Universala Kongreso en Antverpeno (1928).

La rekorda teatraĵo de Eugen Ionesco, *la Kalva kantistino* (france: *La cantatrice chauve*), kiu estas senĉese prezentata en eta pariza teatro La Huchette ekde 1957 (jam pli ol 19 000 fojojn dum 62 jaroj al pli ol 2 000 000 spektantoj), ankaŭ atingis la esperantan publikon, per traduko de Georges Lagrange, danke al la franca trupo TESPА en 1978 kaj al la germana trupo *Kia koincido* en 1985. En novembro 2009, por festi la centjaran jubileon de la naskiĝo de Ionesco, la tiam inaŭgurata teatro Eugen Ionescu en lia rumana naskiĝurbo Slatina ne ricevis la permeson prezenti tiun ĉi teatraĵon en la rumana lingvo, sed ĝi ja prezentis ĝin en Esperanto, reĝisoratan de Mihai Lungeanu. Ĝi estis denove ludata la postan jaron dum la 83-a SAT-Kongreso

en Braŝov (Rumanio). Same rekordan teatraĵon de Ionesco, *La leciono* (france: *La leçon*), prezentis Srđan Flego kaj Jana Ravŝelj en 1964 kaj 1967, dum Universalaj Kongresoj en Hago kaj Roterdamo, kaj Giuliano Turone kaj Katja Ignatieva en 2010 en Havano (Kubo).

En oktobro 1980, en letero al la Komitato de UEA kaj al multaj kulturagantoj, Baldur Ragnarsson, tiam nova estrarano de UEA pri kulturo, difinis jene sian strategion: „La kulturpolitiko de UEA estas maniero de internacia kultura agado pere de Esperanto, kiu surbaze de nutriĝo el nacikulturaj valoroj kaj iliaj transformoj, kaj de ĉiam kreskanta originala generado, disvolvas novajn interkomprenatajn valorojn cele al kreo de konscio pri tuthomara kultura komuneco” (vd *libera folio* 2006).

2. Kiom profesie, kiom amatore?

Sed plurajn malfacilaĵojn frontas la Esperanto-teatro. Unue la publiko troveblas esence dum Esperanto-eventoj: kongresoj, festivaloj... tiel ke malmultaj teatraĵoj estis prezentitaj pli ol dekfoje en Esperanto – kvankam *Rido de l' mondo* de Aleksander Starke, atingis 60 prezentojn de 1951 ĝis 1958. Due, teatradado en Esperanto ne sufiĉas por vivteni tutan teatran trupon. Profesiaj aktoroj rolas ankaŭ en la propra lingvo, kaj multaj trupoj konsistas el amatoroj aŭ kunigo de amatoroj kaj profesiuloj, aŭ unuopaj aŭ duopaj roluloj. Emilija Lapenna publikigis monologojn (Lapenna 1974). Ludi *Makbeton* de Shakespeare estus ambicia projekto, sed kuba aŭtoro Carlos Francos verkis, laŭ Shakespeare, *Lordinon Makbeton en koncert-kafejo*, kiun kuba aktorino Georgina Almanza prezentis dum Universala Kongreso 1996 en Prago.

Famaj esperantistoj alte taksis la valoron de teatro en la Esperanto-kulturo. Dum la dua Universala Kongreso en Ĝenevo (1906), la 17-jara Edmond Privat kunludis kun Rosa Junck *La Floro de l' pasinto*, de Edmondo de Amicis. Poste, li verkis *Ginevra*, prezentitan dum Universalaj Kongresoj en Svislando, en Bern (1913) kaj Ĝenevo (1925: tiam reĝisorata de Julio Baghy, kun profesiaj aktoroj, inter kiuj Aleksander Starke). Eĉ la frato de Zamenhof, Feliks, rolis en *La malfeliĉuloj* (germane: *Die Unglücklichen*) de August von Kotzebue, dum Universala Kongreso en Dresdeno, Germanio (1908).

Sed la grava evento de tiu ĉi kvara Universala Kongreso (1908) estis la prezento fare de profesiaj aktoroj de *Ifigenio en Taŭrido* (germane: *Iphigenie auf Tauris*) de Johan Wolfgang Goethe, tradukita de Zamenhof, sub gvidado de Emmanuel Reicher (1849–1924), eminenta aktoro el Lessing-teatro en Berlino. Ne mankas famaj aktoroj en la historio de la Esperanto-movado. Julio Baghy (1891–1967) naskiĝis en familio de aktoroj kaj mem aktoris, reĝisoris kaj verkis teatraĵojn. Ekzemple en la Universala Kongreso 1921 en Prago kaj postkongreso en Budapeŝto, li kunludis kun Kálmán Kalocsay en *La paĝio de l' reĝino* (hungare: *A királyné apródja*) de Jenő Heltai kaj Emil Makai, kaj en UK 1923 en Nürnberg, ankaŭ la *Psikiatroj* de Frigyes Karinthy kaj *Maskobalo* de Julio Baghy.

Tiu ĉi Universala Kongreso en Nürnberg (1923) estis elstara, kun 5 000 partoprenantoj, kaj en ĝia programo, ni emfazu la surscenigon fare de Aleksander Starke de *Natan la saĝulo* (germane: *Nathan der Weise*). Aleksander Starke, tiam 31-jara profesia aktoro ĉe la Urba Teatro de Nürnberg, lernigis Esperanton al siaj samtrupanoj por prezenti tiun ĉi ĉefverkon de Gotthold Ephraim Lessing, pri interreligia toleremo. Poste, kune kun sia edzino Camilla Overbeck-Starke, kun Julio Baghy kaj Mihály Sárosi, ili restis la plej gravaj geaktoroj de la teatro dum la intermilita periodo. En UK 1924 en Vieno, Aleksander kaj Camilla Starke prezentis *La Malŝparulo* (germane: *Der Verschwender*) de Ferdinand Raimund. En UK 1932 en Parizo, Aleksander Starke kaj Julio Baghy kunludis en *Knock* de Jules Romain.

Krom teatraĵoj proprasence, funkciis pluraj kabaredoj kun kantoj kaj skeĉoj. Plej famaj estas la kabaredoj de Raymond Schwartz: *La verda kato* (1920–1926), *La bolanta kaldrono* (1936–1939) kaj *La tri koboldoj* (1949–1956). Raymond Schwartz (1894–1973) estis profesie bankoficisto, sed ĉefe konata pro siaj spritaj kantoj, poemoj (ekz. *La diversaj aĝoj de l' homo*) kaj skeĉoj, prezentitaj dum siaj kabaredoj, sed ankaŭ pro sia romano: *Kiel akvo de l' rivero* (1963), pri transmilita amo. Inter 1978 kaj 1982 en Parizo, Ĵak Le Puil, helpe de TESPА (Teatro Esperanto de Parizo), refunkciigis ĉiumonatan kabaredon *La ruza kruĉo*.

Ankaŭ en Parizo, Srđan Flego fondis en 1957 Internacian Artan Teatron, kiu prezentis teatraĵojn dum preskaŭ ĉiuj Universalaj Kongresoj ĝis 1969 kun geaktoroj el diversaj landoj, ekz. de Molière: *La friponaĵoj de Skapeno* (france: *Les fourberies de Scapin*) en 1959 kaj 1960; de Carlo Goldoni: *Kurioza okazaĵo* (itale: *Un curioso accidente*) en 1960; de Jean-Paul Sartre: *Sen eliro* (france: *Huis clos*) en 1963 kaj 1964; de Anton Ĉeĥov: *Edziĝpropono* (ruse: *Предложение*) kun interalie Belka Beleva kaj Anani Anev, en 1964; kaj de multaj aliaj. *Kurioza okazaĵo* estis ankaŭ prezentita en 1935 de amatora trupo reĝisorata de Julio Baghy, en Teatro Barberini en Romo, kaj *Sen eliro* denove surscenigita de TESPА en 1982 kaj 1983. Krome, Srđan Flego kaj lia edzino Jana Ravŝelj ĉefrolis en *Angoroj* (1964) de Jacques-Louis Mahé, la unua longdaŭra filmo (krimrakonto) originale parolanta en Esperanto, kun partopreno de konataj Esperantistoj (Raymond Schwartz, Michel Duc Goninaz, Gaston Waringhien, Roger Bernard, Jean Thierry ktp...).

3. Slava kerno de Esperanto-teatro...

En Ĉeĥio, la profesiaj aktoroj Eva Seemannová kaj ŝia edzo Antonín Seemann fondis en 1954 ĉe Praga Esperanto-klubo, kun subteno de Julio Baghy, artisman kolektivon *Verda ĉaro* de Julio Baghy. Ili prezentis komence komedieton *Korespondu* kaj bildon el la vivo de Zamenhof *Mi esperas*, ambaŭ verkitaj de Antonín Seemann kaj ĵus premiitaj en *Belartaj Konkursoj* de UEA (UK en Haarlem, Nederlando, 1954). Kun trupo de amatoroj, ili multfoje ludis en malgranda teatro *Malá scéna* ekzemple teatraĵojn verkitajn por ili de Julio Baghy (*Dum tondras kanonoj*, en kiu Esperanto

ludas pacigan rolon dum milito), kaj kulminis en 1959 per prezento de *Pigmaliono* (angle: *Pygmalion*) de George Bernard Shaw dum Universala Kongreso en Varsovio. En UK 1996 en Prago, Eva Seemannová prezentis sola *Mi, Eliza premislida, reĝino ĉeĥa* de Ĉestimir Vidman laŭ novelo de Milos Václav Kratochvíl: *Reĝaj amoj*.

Ankaŭ elstaris, ekde 1958, Bulgara Esperanto-Teatro (BET), teatra grupo aŭspiciata de Bulgara Esperanto-Asocio. Dum multaj kongresoj, interalie 23a UK, ĝi prezentis klasikaĵojn ekzemple de Shakespeare: *Komedio de eraroj* (angle: *The comedy of errors*) en 1960 kaj *Epifanio* (angle: *Twelfth night, or what you will*) en 1983; de Machiavelli: *Mandragora* (itale: *La Mandragola*) en 1971; de Beaumarchais: *La Barbiro de Sevilla* (france: *Le Barbier de Séville*) en 1974; de Carlo Goldoni: *Servisto de du mastroj* (itale: *Arlecchino servitore di due padroni*) en 1975; de Molière: *Lernejo de virinoj* (france: *L'École des femmes*) en 1976; laŭ Bertolt Brecht: *Aŭgsburga kretocirklo* (adaptiĝo de germana: *Der kaukasische Kreidekreis*), dufoje ludita en la sama UK 1985 en Aŭgsburgo; kaj multaj aliaj. Grandparte gvidata de Kiril Draĵev, kiu tradukis por ĝi pli ol dek komediojn kaj tragediojn, ĝi konsistas el profesiaj aktoroj lernintaj Esperanton por teatrado. „Konsiderante la nekontentigan lingvan nivelon de parto de kongresanoj, BET elektas pli aŭ malpli konatajn klasikajn verkojn, kies enhavo estas facile komprenebla” skribis Kiril Draĵev (1978: 209–210). Dum kelkaj jaroj, du aktoroj kaj kunfondintoj de BET, Belka Beleva kaj ŝia edzo Anani Anev, ludis aparte de BET sub la nomo AABB, kaj ili ankaŭ partoprenis en Internacia Arta Teatro de Srdan Flego.

En apuda Kroatio, brilan karieron havis Vida Jerman (1939–2011). Diplomita pri aktorado en Zagrebo, membro de la urba teatro Trešnja (ĉerizo), ŝi rolis plurlingve en teatro, radio, televido, filmoj... kaj estis honorigita en 1997 per la ordeno de la prezidento de Respubliko Kroatio pro sia kontribuo al la teatra arto. Ekde sia esperantistiĝo en 1973, ŝi aktoritis ankaŭ en Esperanto, komence en *Doktoro Rosales* de Giorgio Silfer kaj en la drama grupo de SEK (Studenta Esperanta Klubo) en Zagrebo, poste interalie en multaj monodramoj kiel (dum UK 1987 en Varsovio) *Virino, kiu flustris en uragano*, originale verkita en 1986 de Spomenka Ŝtimec (ĉefa gvidanto de la kroata Esperanto-movado) aŭ, dum UK 1998 en Montpellier, Francio, *La rompita virino* (france: *La femme rompue*) de Simone de Beauvoir aŭ dum UK 2004 en Pekino, *Judita*, adaptita fare de Maja Gregl de samnoma romano de nuntempa kroata aŭtoro Miro Gavran. Dum UK 2001 en Zagrebo, ŝi jam prezentis en la Kroata Nacia Teatro verkon de Miro Gavran: *La plej longa tago en la vivo de Maria Theresia* (kroate: *Najduži dan Marije Terezije*), kiu cetere estis tradukita tra Esperanto al la persa kaj la ukraina. Ŝi ankaŭ ludis kun Saša Pilipović en *Amo per proverboj* (portugale: *Amor por anexins*) de brazila aŭtoro Artur Azevedo, dum UK 1990 en Havano (Kubo) kaj UK 2002 en Fortalezo (Brazilo).

En Zagrebo, SEK (Studenta Esperanto-Klubo), unue nomata Akademia Esperanta Klubo kaj kunfondita en 1929 de Ivo Lapenna, renaskiĝis en 1957 kun kiel plej aktiva parto la drama grupo gvidata de konata profesia aktoro Mladen Ŝerment kaj konsistanta el junaj amatoroj. Ĝi partoprenis en internaciaj festivaloj, ekzemple tiu

organizita de Pola Esperanto-Asocio, en Gdańsk kaj Bydgoszcz, de la 28a de majo ĝis la 4a de junio 1978, sub aŭspicio de UEA, prezentante teatraĵon verkitan de la 16-jara Norma Šerment (filino de Mladen Šerment), *La nevidebla Leonardo* (kroate: *Nevidljivi Leonard*), kun la 15-jara Saša Sirovec kiel ĉefrolulino (Tišljar 1985: 16). Tiun ĉi festivalon partoprenis, krom SEK kaj TESP, finna trupo Esperanto-Teatro de Finnlando gvidata de Silja Tietti (1958–1980), PET (Pola Esperanto-Teatro) kaj Jadwiga Gibczyńska.

PET: Pola Esperanto-Teatro A. Grabowski, estas dupersona profesia trupo: Kalina Pieńkiewicz kaj Zbigniew Dobrzyński. Fondita en 1971, celante konstantan teatraĵon, ĝi turneis ok monatojn en Usono en 1973, prezentis modernan repertuaron en 12 landoj kaj pluraj Universalaj Kongresoj, ekzemple *La Hipnoto* (pole: *Hipnoza*) de Antoni Cwojdzinski en UK 1977 kaj UK 1978.

En la fako „teatro de unu aktoro”, dum pli ol tridek jaroj aktorin Jadwiga Gibczyńska (1924–2012), jam dum UK 1965 en Tokio per teatraĵo de Finn Methling: *Vojaĝo al verdaj ombroj* (dane: *Rejsen til de grønne skygger*), tradukita de Józef Toczyński, kaj UK 1966 en Budapeŝto per adaptaĵo de *La eta princo* (france: *Le petit prince*) laŭ Antoine de Saint-Exupéry. Ŝi verkis kaj ludis (ekz. en UK 1997 en Adelajdo, Aŭstralio) *Zamenhof*, pri lia vivo laŭ vidpunkto de tri virinoj: patrino, edzino kaj filino. Ŝi estis premiita per Grabowski-premio en 1996 en Prago (Ĉeĥio) kaj Paul Gubbins verkis por ŝi *Noemi*, kiun ŝi ludis en UK 1997.

Ankaŭ unuaktora estis la teatro Espero de Jerzy Fornal, kiu multe ludis en la varsovia Muzeo pri Azio kaj Pacifiko kaj en eventoj, interalie Arkones (Poznano). Aktoro de la nacia teatro en Varsovio, Jerzy Fornal (1926–2013) debutis en la Esperanto-teatro en 1982 kaj prezentis pli ol dek monologojn, ekzemple *Aniaro* (svede: *Aniara*) de Harry Martinson, tradukita de William Auld kaj Bertil Nilsson. En 1998–1999 kaj en 2001–2002, en la artgalerio Nusantara, varsovianoj rendezvis ĉiumonate kun la teatro Espero. La 7an de junio 1999, li prezentis tie omaĝon al la 75a naskiĝjaro de William Auld kaj Marjorie Boulton per enscenigo de ilia kunverko *Rimleteroj*. Lia edzino Zofia Banet-Fornalowa, historiistino interalie pri Zamenhof kaj la Esperanto-movado, kunlaboris kun li kaj kompilis en 1993 plurajn verkojn pri la historio de Esperanto-teatro (Banet-Fornalowa 1993a, 1993b, 1993c, 1993d).

4. ...kaj kontribuoj el multaj landoj

Koncerne Francion, en 1976, 21-jara Sylvie Gaspard (Solen’) kunigis parizajn Esperantistojn kun ioma aktora sperto por fondi TESP: Teatro Esperanto de Parizo, kies statuta celo estis: „organizado de spektakloj en internacia lingvo Esperanto en Francio aŭ eksterlande, pere de originalaj aŭ tradukitaj tekstoj, tiel partoprenante en la disvastigo de la franca kulturo. La asocio povos ludi en iu ajn alia lingvo tekstojn tradukitajn el Esperanto aŭ utilajn al la propagando por Esperanto”. En interlerneja teatra konkurso organizita de Marcelle Tassencourt kaj Thierry Maulnier en Teatro Montansier, ĉe la

kastelo de Versajlo, la nova trupo prezentis en 1976 eliraĵon el *Andromaka* (france: *Andromaque*) de Jean Racine, verse tradukita de Georges Lagrange, kaj en 1977 *Korvo*, originale verkita de japano Kisaku Tabata en 1936 kaj eldonita en Japana kvodlibeto (1965). TESPAn prezentis francajn klasikaĵojn, *La Justuloj* (france: *Les Justes*) de Albert Camus en 1977, *La Kalva kantistino* (france: *La Cantatrice chauve*) de Eugen Ionesco en 1978, *Fatomaŝino* (france: *La Machine infernale*) de Jean Cocteau en 1979.

Poste la teatra trupo disiĝis: Solen' kaj Arno Lagrange, filo de Georges Lagrange, celante profesion teatradon, translokiĝis al Figeac, en suda Francio kaj fondis La Krizalidon, dum TESPAn aktivis ankoraŭ dekon da jaroj, ja ne profesie, tamen partoprenante profesion trejnadon. Ĝi prezentis interalie *Sen eliro* (france: *Huis clos*) de Jean-Paul Sartre dum Universalaj Kongresoj en Antverpeno (1982) kaj Budapeŝto (1983). La saman teatraĵon ludis antaŭe Internacia Arta Teatro de Srdan Flego en UK 1963 (Sofio) kaj UK 1964 (Hago). Michel Audibert (1930-2009), kiu komencis sian teatran karieron kiel sufloro, kutimis aktori ankaŭ en la franca lingvo, kaj eĉ ĉefrolis (kiel Michel Flavius) en haste realigita hororfilmulo *La nuit de la mort* (*La nokto de la morto*) de Raphaël Delpard, en kiu li manĝas Charlotte de Turckheim. La teatraĵo *La forpasinto* (france: *Le défunt*), de René de Obaldia, kiun prezentis unue Sylvie Gaspard (Solen') kaj Sylvie Bonnet en 1977, profitis ekde 1984 surscenigajn ideojn de Hector Malamud, argentina kreanto de burleskaj spektakloj, por nova interpretado de Michel Audibert kaj François Lo Jacomo. Ne la unuan fojon viro ludis rolon de virino: ekzemple Aleksander Starke rolis la onklinon en *La onklino de Charley* (angle: *Charley's Aunt*) de Brandon Thomas, kiun reĝisoris Julio Baghy (1930).

La Krizalido (Solen' kaj Arno Lagrange) dum dudeko da jaroj prezentis kaj tradukitajn teatraĵojn kiel *Ĉu dio bojas?* (france: *Dieu aboie-t-il?*) de François Boyer, kaj adaptitan *La ŝtona gasto* de Michel Duc Goninaz laŭ Puŝkin (ruse: *Каменный гость*), kaj originalan *Soleco* de Emilija Lapenna, kaj franclingvajn teatraĵojn, ekzemple *Babel aujour d'hui* (*Babelo hodiaŭ*), kunverkita de la trupo por propagandi Esperanton, ... Surbaze de mezepokaj romanoj de Jehan d'Arras (1393) kaj de Coudrette (1405) (france: *Le Roman de Mélusine*), Solen' verkis teatraĵon *Meluzino, la granda feino*, kiun ŝi prezentis en UK 1998 en Montpellier. Tri monatojn antaŭ sia morto (45-jara, pro longa malsano), en 2000, dum Kultura Arta Festivalo de Esperanto en Tuluzo, Francio, ŝi ankoraŭ prezentis monologon *Lasu neĝon fali* (france: *Laissez tomber la neige !*) de Pierrette Dupoyer kaj preparis plian spektaklon (ne finrealigitan) pri Champolion (naskita en Figeac) kaj deĉifrado de hieroglifoj.

Arno Lagrange daŭrigis en Tuluzo kiel TTT (Teatro Trupo Tuluzo), prezentante interalie, en 2002, *La krimo de strato Lursin'* (france: *L'affaire de la rue de Lourcine*) de Eugène Labiche, kaj en UK 2005 (Vilno, Litovio) *Familia etoso* (france: *Un air de famille*) de Agnès Jaoui kaj Jean-Pierre Bacri.

TESPAn lanĉis en 1977 teatran revueton *Kulisoj*, kiu la postan jaron, post la teatra renkontiĝo en Pollando, fariĝis *Kulisoj internaciaj*. Tiu ĉi revueto deklaris: „ni devus starigi turne-organiz-komitaton, kiu zorgus pri kulturaj interŝanĝoj kaj esperanto-grupoj”. Fakte ne mankis teatraj trupoj, kiuj deziris turnei por prezenti plurfoje la saman

teatraĵon. Mi provu citi kelkajn, sed forgesos multajn... ankoraŭ en Francio, Sylvaine Le Magadure, kiu rolis en la prezentoj de *Sen eliro* fare de TESPAs, revenis poste al sudfranca urbo apud Marsejlo, kie fondiĝis La Cikadoj. En *Kulisoj Internaciaj* estas menciitaj La Vagabondoj, trupo fondita en 1977 de Svisa Esperanto-Junularo (Andreas Bickel); Thespis, rumana trupo el Timișoara, kiu prezentis en Budapeŝto, jarfine de 1980, *Pureco de sango* de Bernard Golden.

Kia koincido estis germana trupo konsistanta el amatoroj venantaj de malsamaj urboj, kiu debutis en 1985 (IJK kaj UK) per *La Kalva kantistino* de Eugen Ionesco – ili elektis la nomon de la trupo laŭ ofte ripetita frazo en tiu ĉi dramo – kaj daŭrigis dum deko da jaroj interalie per *Kato sur varmega ladotegmento* (angle: *Cat on a hot tin roof*) de Tennessee Williams (UK 1989 en Brighton, Britio); *Pupohejmo* (norvege: *Et Dukkehejm*) de Henrik Ibsen (UK 1991 en Bergen, Norvegio)...

Kun parodia nomo kreiĝis en Torino, en 1990, *Fia koincido*, kiu fariĝis en 1999 Torina nova trupo. En 2003, ĝi surscenigis *La familio de Anto Speri*, originale verkitan de Giorgio Silfer kaj reĝisoratan de Jordan Todorov.

Brita trupo *La verda ranaro* prezentis dum UK 2006 en Florenco, Italio, du originalajn unuaktaĵojn de Paul Gubbins: *Mikael kaj la monstro* kaj *Pacaj batalantoj*, kies tekstoj estas publikigitaj sub la titolo *La verda ranaro prezentas*. Colin Simmonds, profesia aktoro en tiu ĉi trupo, ludis en la sama UK la unuan originalan teatraĵon publikigitan en la historio de Esperanto: *La duonokulvitro* de Aŭgusto Baissac (1905). La DVD de tiu ĉi teatraĵeto estis premiita en Belartaj Konkursoj 2005.

DOMA, DOcela MALé divadlo (‘tute malgranda teatro’) estas grupo de trideko da studentoj el Svitavy (Ĉeĥio), fondita en 1994 kaj gvidata de Radka Oblouková, kiu prezentis en UK 2016 kaj UK 2017 *El la vivo de insektoj* (ĉeĥe: *Ze života hmyzu*), de Karel kaj Jozef Čapek.

Pluraj festivaloj venigis teatrajn trupojn el diversaj landoj, krom tiu en Pollando en 1978. De 1983 ĝis 1989, UFE (Unuiĝo Franca por Esperanto, franca landa asocio nun nomata Espéranto France) organizis ĉiunovembre Parizajn festivalojn invitante ankaŭ alilandajn artistojn. En 1990, rusoj invitis trupojn el pluraj landoj al festivalo EoLA apud Volgogrado, sed pluraj rezignis ĉar en aprilo, unu monaton antaŭ la festivalo, mankis sufiĉaj informoj por organizi la vojaĝon kaj tute ne eblis kontakti la organizantojn. Tamen Arno Lagrange turneis tien tra ses urboj, kreinte tiucelan teatran grupon Kallima kun Walter Hebert kaj prezentante *La Arkitekto kaj la imperiestro de Asirio* (france: *L'Architecte et l'empereur d'Assyrie*) de Fernando Arrabal. En julio 2000, Esperanto-Kultur-Centro en Tuluzo, Francio, invitis Jerzy Fornal al sia Kultura Arta Festivalo de Esperanto (KAFe).

Turnei en kvardeko da landoj estas pli facile por unuhoma trupo: tion faris Georgo Handzlik (1958–). Pola kantisto, eldonisto, gvidanto de radio-stacioj, la „bardo sen barbo” ankaŭ verkas kaj ludas teatraĵojn, interalie *Ludoviko Lazaro*, pri la vivo de Zamenhof, monologo kiun li prezentis en pluraj Universalaj Kongresoj (2009, 2012, 2016) kaj en aliaj lokoj (ekz. en Greziljono, Francio). En UK 2016, li koncertis kune kun Mikaelo Bronŝtejn, bardo kun barbo.

Verki originalaĵojn pri la Esperanto-movado ne estas nova iniciato. Ekzemple en UK 1955 en Bolonjo, Italio, oni prezentis *La jubilea eposo* de Reto Rossetti – aperinta en *Pinta kraĵono* – pri la lingvo-problemo kaj Esperanto. Sed la Universala Kongreso de 2009 en la naskiĝurbo de Zamenhof instigis al tia verkado. Kune kun Saša Pilipović, Georgo Handzlik verkis *Kompleta (preskaŭ) historio de Universalaj Kongresoj*, kiun ili prezentis (sub la nomo *Teatro verda banano*) ekzemple en UK 2012 en Hanojo. Teatro verda banano ludis ankaŭ aliajn teatraĵojn, ekzemple *La asocio de viktimoj de Schirley Valentine* en Arkones 2014 (Poznano, Pollando), *La Kredito* (katalune: *El crèdit*) de Jordi Galcerán en UK 2016 (Nitro, Slovakio)...

De pli ol 33 jaroj, Saša Pilipović (1963–) estas profesia aktoro el Kragujevac, Serbio. Li komencis en Zagrebo (tiam Jugoslavio) kiam li laboris kiel anoncisto ĉe radio-Zagrebo, ludis kun Studenta Esperanto-Klubo kaj kun Vida Jerman, prezentis kun *Shelter Sceno* la komedion *La malfermilo* (france: *Le tourniquet*) de Victor Lanoux dum UK 2001 (Zagrebo), *Kiel mortigi sian edzinon* de Antonio Amurri en UK 2005 (Vilno, Litovio) tradukita de Tereza Kapista. El la romano de Mikael Bronštejn *Dek tagoj de kapitano Postnikov* li prezentis spektaklon *Postnikov* en UK 2009 kaj UK 2011, kaj el la *Vivo de Galileo* (germane: *Leben des Galilei*) de Bertolt Brecht, adaptaĵon *Galileo*, en UK 2008 kaj UK 2012.

5. Necesa evoluigo de la Esperanto-teatro

La Esperanto-teatro ja suferas pro ne sufiĉa profesieco, krom kelkaj disaj aktoroj. Mankas fakterminaro teatra kaj teĥnika. En la franca lingvo ekzemple, ekzistas tute specifa teatra terminologio: dekstro de la scenejo (vidita de la publiko) nomiĝas „korta flanko”, maldekstro „ĝardena flanko”, sed tio tute ne estas universala: kies kutimon adoptu la Esperanto-teatro? Aktoroj kaj reĝisoroj devas longe sin prepari por malmultaj prezentoj, eĉ foje unu sola prezento! „Tiom da peno por prezentiĝi nur sporade... Tio verŝajne estas la kaŭzo, ke Esperanta teatro tiom raras”, sopiras Georgo Handzlik en intervjuo por la revuo *Esperanto* (majo 2017).

La demando, ĉu profesiigi esperantistojn aŭ esperantistigi profesiajn aktorojn ne estas nova. En UK 1910 (Washington, Usono), profesiaj aktoroj el la loka *Bristol School* lernis Esperanton por ludi *Kiel plaĉas al vi* (angle: *As you like it*) de William Shakespeare. Sed plena kapablo de la lingvo estas ja necesa por trafi la publikon. La teatra lingvo obeu postulojn de parolata, tamen ne tro banala lingvo. „Fakte la komuna ĉiutaga lingvo estas kvazaŭ ĉefstrato rekta kaj glata sur kiu okazadas nenio. Apud tio la perlingvaj artformoj (poezio, kanzonoj, sprito, teatro...) estas florbedoj apudvojaj aŭ arbarvojetoj flankaj en kiuj oni ne forperdiĝu sed tamen iom fremdiĝu kaj refreŝiĝu” skribas Georges Lagrange (1978), amatora aktoro de TESPJA kaj tradukinto de multaj teatraĵoj.

Klara prononco ne estas la sola postulo, sed ankaŭ kapablo elturniĝi okaze de neatendita embaraso. Necesas krome konscii, ke ekzemple la fraz-akcento malsamas en la

diversaj lingvoj kaj ke Esperanto devas maturigi sian propran teatran lingvon kaj eduki la publikon al ĝi. „Se ni volas, ke Esperanto estu respektata kaj plenmatura lingvo, ni klopodu uzi ĝin kun matureco. Sed ni konsciu, ke restas tre multe por fari kaj flanke de la aŭtoroj (tradukantoj) kaj eble eĉ pli multe flanke de la publiko” aldonas Georges Lagrange en la sama artikolo (1978), antaŭ ol proponi en la sekvanta paĝo: „Sed oni jam ekvidas unu punkton de mia konkludo: estus necesege krei internacian trupon en kiu kunfandiĝus la diversaj influoj por atingi homogenan parolmanieron... Bela revo, ĉu ne?”. Saman revon havis en 2013 la franc-belorusa (Parizo – Minsk) teatra studejo *Demain le Printemps* ‘Morgaŭ la printempo’, kiu deziris organizi tutjarajn studsesiojn por studentoj pri teatro po unu el ĉiuj landoj de Eŭropa Unio, kiuj laboru nur en Esperanto. Sed la projekto ne efektiviĝis pro manko de atenditaj subvencioj. Sen mecenato, vera teatro neniam povos disvolviĝi.

Jam longan historion travivis la Esperanto-teatro, eĉ se eblas bedaŭri, ke ne ekzistas sufiĉe da originalaj teatraĵoj. Aŭtoro de originala teatraĵo riskas, ke lia aŭ ŝia teatraĵo neniam estos ludata, krom se li aŭ ŝi mem kapablos surscenigi ĝin. En 1978, Georges Lagrange opiniis (1978): „Koncerne la verkadon, mia konvinko restas, ke ne jam ekzistas en Esperanto dramoj kvalite kompareblaj kun tiuj de la grandaj kulturlingvoj, tial ke ne jam naskiĝis en Esperanto eminenta dramverkisto, kio estas statistike normala, konsiderante la junecon de la lingvo kaj la malmultnombreon de la lingvanoj. Tial dum verŝajne ankoraŭ unu generacio oni klopodu traduki la ĉefverkojn de la mond-literaturo teatra, sed traduki en lingvo samtempe bela, fidela kaj teatra”. En 1979, Emilija Lapenna skribis: „Teatro en la tuta mondo estas en krizo [pro] manko de la publiko kaj manko de logaj teatraĵoj. La publiko sidas hejme antaŭ siaj televidiloj kaj teatrejoj gapas per malpleno. Teatraĵoj parte arkaikiĝis (klasikaj) parte neniam plaĉis al la publiko (abstraktaĵoj)”.

Kiel statas la afero pli ol unu generacion poste? Daŭre plimultas la tradukaĵoj, eĉ relative ofte la denovaj prezentoj de samaj teatraĵoj fare de aliaj trupoj. Sed tradukado de teatra lingvo daŭre estas postulema ekzerco. Krome, teatro ne estas nur teksto: ekzistas multaj teatraj esprimmanieroj krom la teksto. En 1968, Studenta Esperanto-Klubo en Zagrebo lanĉis PIF, Pupteatra Internacia Festivalo, baldaŭ transdonita al Internacia Kultura Servo (nun ne-esperantista: *Međunarodni Centar za Usluge u Kulturi*), kiu dum multaj jaroj laboris esence en Esperanto. Ĝin estris dum dudeko da jaroj Livija Kroflin, nun grava aktivulo de UNIMA (Monda unuiĝo pri pupteatro) en Kroatio. Ŝi adaptis *La eta princo* de Antoine de Saint-Exupéry por prezenti ĝin dum la UK 1999 en Berlino.

En Bjalistoko (UK 2009), Bjalistoka Pupteatro prezentis *Fasado*, kaj alispecan spektaklon proponis la grupo Avatar el Legnica (Pollando): *Fajro-teatro*. Ankaŭ la ejoj diversiĝas, ne nepre formalaj teatrejoj: en Nitro (UK 2016), Tomáš Plaszký, konata pupteatristo, kiu turneis en dudeko da landoj, prezentis *Teatron en kofro* ankaŭ antaŭ la kongresejo.

En 1979, Emilija Lapenna, kroata verkinto interalie de monologoj, rekomendis veni al la publiko: „ĝia aktor-spaco estu la strando apud lazura maro kiun lumigas

lunradioj, aŭ verda herbejo antaŭ feria domo, aŭ plata roko apud alpinista hotelo, aŭ razeno antaŭ lernejo” (Lapenna 1979). Samjare, sub gvidado de ne esperantista teatristo Laala Moussaoui, TESPА partoprenis septembre en normanda urbeto Les Andelys (Francio), laŭ invito de Sylvie Bonnet, staĝon pri surstrata animado, kiu celis similan surstratan animadon en pariza kvartalo en printempo 1980, cele al „koncentri al kvartalo diversajn agadojn per diversaj rimedoj por propagandi Esperanton”, sed tiu ĉi pariza evento ne okazis.

Radio ofertas pliajn rimedojn al teatrado. Jam Aleksander Starke, de 1928 ĝis 1932, prezentis ĉe bavariaj radioj (Germanio) 30-minutan teatran programon ĉiun dekan tagon. Poste naskiĝis ĉe Radio Brno (Ĉeĥoslovakio) TRAKT, Teatro kaj Radio Aktoroj, kiu instruis Esperanton al profesiaj teatristoj. En Parizo, Radio Esperanto elsendas ĉiuvendrede vespere de kvardeko da jaroj. Michel Audibert, membro de TESPА, longe prizorgis tiun ĉi elsendon kaj prezentis tiam kelkajn radio-teatraĵojn, ekzemple kun Jean Thierry aŭ François Lo Jacomo. En Pollando, Varsovia Vento elsendas sub formo de podkasto radio-teatraĵojn de Harry Martinson (*Aniario*), Emilija Lapenna (*Trompo*), Izrael Lejzerowicz (*El la verda Biblio*) legitajn de Jerzy Fornal (teatro Espero).

Kaj evidente filmadon de teatraĵoj oni ne neglektu! Koncerne TESPА: jam en 1977, Fred de Geus el Nederlanda Esperanto-Junularo realigis dum IJK en Poitiers 25-minutan vidbendon pri TESPА, filminte *La Justuloj* kaj intervjuon fare de Giorgio Silber. Vilmos Benczik, dum UK 1983 en Budapeŝto, filmis *Sen eliro*. En 1987 filmo de la franclingva versio de *La Forpasinto* estis realigita. Bedaŭrinde, tiuj ĉi filmoj preskaŭ tute perdiĝis. Bonŝance la DVD de *La duonokulvitro*, nia plej malnova originala teatraĵo, realigita de Paul Gubbins kaj lia filino Jill, postrestas...

Teatro: ĉu Esperanto-kulturo aŭ kulturo per Esperanto? Mi konkludu per citaĵo de Baldur Ragnarsson, kiam li estis estrarano de UEA pri kulturo (1980): „Per la vortoj ‚kulturo’ kaj ‚kulturpolitiko’ mi ne celas tian kulturan apartiĝon de la Esperanto-movado, sed male, kulturan elcentriĝon al ĉiam pli vasta partopreno kaj influado en la formiĝo de mondskala kulturo de interliga enhavo en komune homara senco”.

Bibliografio

- Abonyi-Nagy, Árpád 1978: Esperanto kaj teatro. En: *Hungara vivo* 1978/6 (82)
Banet-Fornalowa, Zofia 1993a: *Skize pri Esperanto-teatro 1887-1992*.
— 1993b: *Universalaj Kongresoj kaj Esperanto-teatro 1905-1992*.
— 1993c: *Polaj aktoroj kaj Esperanto-teatro 1887-1992*.
— 1993d *Jerzy Fornal. 10 jaroj de Esperanto-teatro „Espero”*. broŝuro
Draĵev, Kiril 1978: 20 jaroj de Bulgara Esperanto Teatro. En: *Hungara vivo* XVIII 1978/6 (82)
Gibczyńska, Jadwiga: *Noemi*, Arkones 2000 <https://www.youtube.com/watch?v=tciodLqHfS8>
Lagrange, Georges 1978: Pri la teatra lingvo. *Hungara vivo* XVIII jaro 1978/6 (82): 206-207.
Lapenna, Emilija 1979: *Kulisoj Internaciaj*. En: bulteno de TESPА, n° 1, dec 79

— 1974: *Nova teatro*. Zagrebo.

Ragnarson, Baldur 1981 (revuo Esperanto), 2006 (libera Folio): La esperanta kulturo: unueco en diverseco. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/baldurkulturo/>

Tišljar, Zlatko 1985: *Internacia Kiso, 25 jaroj de drama sekcio de studenta Esperanto-Klubo en Zagreb*. Zagreb: Studenta Esperanto-Klubo

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kie eblas prezenti Esperanto-teatraĵojn?
- 2) Ĉu formi naciajn aŭ internaciajn trupojn?
- 3) Ĉu prefere instrui aktoradon al esperantistoj aŭ instrui Esperanton al profesiaj aktoroj?
- 4) Ĉu instruado de teatro pli proksimas al instruado de literaturo aŭ al instruado de korpa sinesprimo?
- 5) Ĉu traduki teatraĵon estas pli facile aŭ malpli facile ol traduki romanon, poezion aŭ kanton? Klarigu vian respondon!
- 6) Ĉu pli valoras krei originalajn teatraĵojn aŭ traduki famajn verkojn por disvastigi diversajn kulturojn?
- 7) Ĉu indas adapti konatajn tekstojn, enmetante en ilin aludojn al la Esperanto-kulturo aŭ krei E-rilatajn verkojn?
- 8) Ĉu oni klopodu disvastigi filmitajn teatraĵojn kaj per kiuj kanaloj?
- 9) Esploru Esperanto-teatron en via lando!

François LO JACOMO (1954–) franca lingvisto kaj matematikisto. Li esperantistiĝis en 1971 kaj aktivis plurmaniere en la Esperanto-movado, interalie dum dudeko da jaroj en la teatra trupo TESPA. Nuntempe estrarano de UEA kaj ĝia reprezentanto ĉe Unesko, prezidanto de la Kulturdomo de Esperanto, kastelo Greziljono, sekretario de la Akademio de Esperanto, kasisto de Eŭropo Demokratio Esperanto.

francois@lojacom.eu

Esperanto-gazetaro: historio kaj perspektivoj

Resumo

Esperanto-gazetaro estas unu el unikaj fenomenoj de Esperanto kaj esperantlingva kulturo. Esperanto estas unu el malmultaj artefaritaj lingvoj, kiuj havas gazetojn kaj la esperantlingva gazetaro estas laŭ ĝia historio kaj amplekseco enorma kompare al gazetoj en pluraj aliaj lingvoj, inkluzive malgrandajn naciajn lingvojn. La unua gazeto en Esperanto aperis jam en 1895 kaj ekde tiam kontinente aperis gazetoj en Esperanto. Entute aperis pli ol 10 000 periodaĵoj kun meznombro ĉ. kvar jarkolektoj. Tio signifas meznombro pli ol 350 gazetoj en aŭ pri Esperanto ĉiujare. Tamen granda parto el tiuj gazetoj estas malgrandaj, kun tre malgranda eldonkvanto kaj limigita legantaro kaj signifo. Inter la signifaj kaj kulture gravaj gazetoj estas *La Esperantisto*, *Lingvo Internacia*, *revuo Esperanto*, *Sennaciulo*, *Heroldo de Esperanto*, *Literatura Mondo*, *Norda Prismo*, *Kontakto*, *Literatura Foiro*, *Monato*, *Fonto*, *La Ondo de Esperanto*, *Beletra Almanako* kaj *libera folio*. Pluraj aliaj estas gravaj en faka aŭ nacia nivelo. Granda parto el esperantlingvaj periodaĵoj estas malgrandaj, lokaj kaj mallongvivaj, tamen ankaŭ ili havas sian rolon en skriba kaj literatura uzo de Esperanto. Nuntempe la gazetaro iom post iom iras al la reto, kio faciligas geografian disvastiĝon, malaltigas kostojn kaj rapidigas informfluan.

1. Enkonduko

Jena artikolo celas prezenti mallonge la evoluon de Esperanto-gazetaro ekde la komenco ĝis la jaro 2020. Granda parto el Esperanto-gazetoj estas lokaj aŭ naciaj, parte nacilingvaj, kies celo estas ofte ankaŭ informi pri Esperanto. Ili restas grandparte ekster tiu ĉi prezento, kiu celas internaciajn kaj plene esperantlingvajn periodaĵojn.

La kutimaj informiloj pri Esperanto notas nombron de Esperanto-gazetoj kutime en nivelo de 100–150 gazetoj. *Esperanto en perspektivo* (EeP) menciis ĉ. 110 periodaĵojn komence de la 1970aj jaroj. La *Jarlibreto* de Tutmonda Esperantista Ĵurnalista Asocio (TEĴA) de 1994 prezentas detale 64 gazetojn kaj listigas adresojn de entute preskaŭ 200 Esperantaj gazetoj. Tamen granda parto el tiuj gazetoj, kiuj ekzistis antaŭ 25 jaroj, ne plu aperas, kaj ne naskiĝis multe da novaj gazetoj post la jaro 1994. Apud tiuj troviĝis kaj plu troviĝas multaj lokaj kaj malgrandaj periodaĵoj.

Plejparto el Esperantaj gazetoj estas malgrandaj, lokaj aŭ naciaj, aperantaj nur du-aŭ kvarfoje jare. Malmultaj havas vastan internacian legantaron. Plej multaj havas plimulton el sia legantaro en la sama lando, kie ili aperas. Klara escepto estas organoj de internaciaj Esperanto-asocioj. Ankaŭ inter ili granda parto estas apenaŭ interesaj al averaĝa leganto, kiu ne membras en tiuj organizoj. Laŭ la kategorioj de EeP ekzistas landaj organoj, gazetoj kun ĝeneralinforma enhavo, kulturaj revuoj, politikaj perio-

daĵoj kaj fakaj periodaĵoj. La klasifiko ne ĉiam estas tre klara: EeP metas religiajn gazetojn sub la fakajn, sed kelkaj landaj informgazetoj kiel *El Popola Ĉinio* aperas sub politikaj periodaĵoj (kvankam nur malgranda parto el enhavo de EPĈ temas pri politiko, almenaŭ en la lastaj jaroj de ĝia aperado).

Tre malmultaj gazetoj havis iom influan rolon en Esperanto-movado. Tamen eĉ la plej malgravaj kaj lokaj estis gravaj edukejoj de komencantaj Esperantaj ĵurnalistoj kaj unuaj taŭgaj forumoj por komencantaj verkantoj, por ne paroli pri distribuo de informoj. Tamen la evoluo de interreto iom ŝanĝis la rolon, ofte paperaj gazetoj ne havas gravan informan rolon, ĉar informoj venas al multaj legantoj pli frue tra la reto.

Se ni difinus internacian Esperanto-gazeton tiel, ke maksimume duono el abonoj estas en unu lando, la nombro estis ĉiam malgranda. Paroli pri granda nombro de Esperantaj gazetoj estas surbaze de tio iom troiga, kvankam foje ankaŭ naciaj Esperanto-gazetoj estas gravaj kaj influaj gazetoj. Eĉ la unua gazeto en Esperanto, *La Esperantisto*, estis komence legata plejparte en Ruslando, kie plimulto de esperantistoj vivis en tiu tempo.

La unuaj gazetoj estis aparte gravaj kiel movadaj antaŭenigantoj. En ili aperis raportoj pri tio, kiel disvastigi Esperanton kaj kion skribis pri Esperanto nacilingvaj gazetoj. Legantoj partoprenis en farado de gazetoj per siaj materialoj kaj senditaj informoj. Kiel emfazas Kevin Grieves en sia anglalingva artikolo (2021), Esperanta gazetaro estis, kaj plu estas, formo de alternativa gazetaro en kiu la entuziasmo de la legantaro de la gazeto havas gravan antaŭenigan rolon. Aparte gravaj estis la internaciaj kontaktoj de la gazetoj.

2. Gazetoj laŭnombro

Utila fonto pri diversaj Esperanto-gazetoj estas la kolekto de hungaro Árpád Máthé kaj hispanoj (katalunoj) Luis Hernandez Yzal kaj Ana Molera Urgellés, kiuj publikigis dum la jaroj 1993–1994 gazeton kiu nomiĝis "*Periodaĵoj*" kaj enhavis informojn pri ĉiuj aperintaj Esperanto-gazetoj ĝis la jaro 1993. La grupo nomis sin la rondo Takács laŭ hungaro József Takács, kiu en 1934 kompilis katalogon de Esperanto-gazetaro ĝis tiu jaro. La katalogo de Takács enhavis informojn pri 1276 gazetoj aperintaj en 59 landoj kaj 459 lokoj. La katalogo de Takács estis eldonita en Jablonné nad Orlicí, en Ĉeĥoslovakio, eventuale pro tio, ke Esperanto ne estis aparte favorata en tiutempa Hungario.

Entute en Esperanto aperis ĝis la jaro 1993 pli ol 10 000 diversaj periodaĵoj, multaj el ili nur kun unu aŭ kelkaj numeroj. Entute aperis pli ol 37 000 jarkolektoj, do unu gazeto meze vivis nur dum malpli ol kvar jaroj. Tio signifas, ke dum tiuj proksimume cent jaroj, aperis ĉiujare meznombre pli ol 350 diversaj gazetoj, kaj dum komenca periodo kaj dum mondmilitoj la kvanto estis malpli granda, do eblas konkludi ke en la plej bonaj epokoj (eventuale la 1920-aj, 1970-aj aŭ 1980-aj jaroj) ĉiujare aperis eĉ 500 diversaj periodaĵoj en Esperanto. Tamen granda parto estas nur porokazaj

(ekz. diversaj flugfolioj, kongresaj gazetoj, kongresaj libroj ktp). Krome eblas facile konkludi, ke multaj listigitaj gazetoj estas "duoblaĵoj", nome ke fakte temas pri la sama periodaĵo, eĉ se la nomo aŭ aliaj informoj iomete ŝanĝiĝis de numero al numero. La kvanto de Esperantaj gazetoj, kiuj aperis dum pli ol kvin jaroj estas multe malpli granda, eble nur kelkcent.

La plej lasta ĝisdatigo de la katalogo de rondo Takács (2020) enhavas informojn pri pli ol 14 000 periodaĵoj en Esperanto aŭ alilingve pri Esperanto. La ĝisdatigo tamen ne enhavas statistikon kaj tial necesas utiligi pli fruajn statistikajn informojn.

Laŭ informoj de Rondo Takács plej multaj Esperanto-gazetoj aperis (ĝis 1993) en Germanio (588), Francio (463), Hispanio (283), Nederlando (283) kaj Hungario (224). En Azio plej multaj gazetoj aperis en Japanio (186) kaj Ĉinio (85) kaj en Ameriko en Usono (89) kaj Brazilo (86). La altan lokon de Hispanio klarigas apero de diversaj politikaj kaj regionaj/lokaj gazetoj, aparte vigla estis eldonado en Katalunio. Pli ol 100 diversaj gazetoj aperis en urboj Parizo, Budapeŝto, Vieno, Londono, Barcelono kaj Tokio.

La eldonkvantoj de Esperantaj gazetoj neniam estis aparte grandaj. Ofte mankas informoj pri eldonkvanto kaj la nombro de abonantoj, sed membronombroj estas taŭgaj indikiloj pri la nombro de abonantoj tiam, kiam membreco aŭtomate signifas abonon.

Aleksander Korĵenkov sukcesis malkovri eldonkvantojn de kelkaj gravaj Esperanto-gazetoj, kiujn li prezentis en sia eldonaĵo "*Ankoraŭfoje pri la Esperanta gazetaro*" (2007). Do, la plej grandajn eldonkvantojn havis proksimume en la jaro 2007 *revuo Esperanto* 5 500 (el kiu abonoj ĉ. 4 000), poste sekvis *Monato* 1 900, *Heroldo de Esperanto*, *Kontakto* kaj *Juna Amiko* (ĉiuj 1 100), *Sennaciulo* kaj *Esperanto Katolika* 1 000 kaj *Literatura Foiro* 850, *TEJO-tutmonde* kaj *Internacia Pedagogia Revuo* po 800 kaj *La Ondo de Esperanto* 700. Inter la plej grandaj naciaj Esperanto-gazetoj estis *La revuo Orienta* (Japanio) 1 800, *Esperanto Aktuell* (Germanio) 1 400 kaj *L'Esperanto* (Italio), *Laterno Azia* (Koreio) kaj *Le Monde de l'Espéranto* (Francio) po mil ekzempleroj.

Post la jaro 2007 oni povas taksi, ke la eldonkvantoj falis. Ekzemple, laŭ la membrostatistiko prezentita en *revuo Esperanto* (Aprilo 2020: 95) eblas kalkuli 1 912 membrojn de UEA en kategorioj kiuj ricevas la revuon aŭ individuajn abonojn, do la eldonkvanto de la *revuo Esperanto* ne multe superas 2 000 ekzemplerojn. La lasta jaro kiam *La Ondo de Esperanto* aperis papere (2016) ĝi havis nur 308 paperajn abonojn kaj la eldonkvanto estis 450 ekzempleroj. Eventuale eblus taksi, ke la eldonkvantoj preskaŭ duoniĝis de 2007 ĝis 2016/2019.

Kompare al la eldonkvantoj ekzemple de *Heroldo de Esperanto* en 1920-aj jaroj (2 500 ĝis 3 000), dum *Sennaciulo* anoncis en 1922, ke ĝia eldonkvanto estis 6 000 ekzempleroj aŭ *revuo Esperanto* en la 1970-aj jaroj (5 300 abonantoj en 1978) la kvantoj ne estis pli altaj pli frue, sed ĉiam la eldonkvantoj estis relative malgrandaj. *El Popola Ĉinio* havis eldonkvanton de 20 000 (Dek gazetoj 2010: 23), kiu eble estas rekordo en Esperanta gazetaro. La gazetoj eldonataj helpe de ŝtata subvencio en mez-orienta Eŭropo havis signifajn eldonkvantojn: *Bulgara Esperantisto* (6 500),

Budapeŝta informilo (5 500), *der esperantist* (5 000), *Slovaka Esperantisto* (3 000) (Korĵenkov 2007: 9).

Esperanto-gazetoj estas ĝenerale movadaj, do organoj de societoj kaj asocioj, aŭ kulturaj, ofte literaturaj. Troviĝas ankaŭ religiaj, kelkaj sciencaj kaj fakaj, lingvistikaj kaj politikaj gazetoj, sed ne ekzistas sportaj, muzikaj, erotikaj, modaj kaj teknikaj gazetoj (Korĵenkov 2007, 8). *Rok-gazeto* estis eble la unusola provo eldoni muzikan Esperanto-gazeton, sed ĝi ekzistis nur de 1990 ĝis 2001. Parte mankon de specialaj gazetoj pri kulturo, muziko, sociaj fenomenoj kaj nuntempa vivo, kompensas artikoloj aperanta en aliaj gazetoj ekzemple en *Monato* aŭ en *La Ondo de Esperanto*, sed parte ankaŭ mankas publiko, kiu volus, ekzemple, gazeton pri modo en Esperanto.

Plejparto, certe pli ol 90% el Esperanto-gazetoj aperintaj dum la historio estas realigitaj per unuopaj redaktoroj entuziasmuloj. Nur malmulto havas ĵurnalisman edukon, sed en tio ili ne multe diferencas de multaj nacilingvaj ĵurnalistoj.

Redaktoroj-entuziasmuloj povis certigi aperadon de gazetoj, eĉ tiam, kiam ĝi ne estis profitdona aŭ eĉ ne kovris la kostojn. Tamen pro la sama kialo nur en tre maloftaj kazoj okazis, ke internacie disvastiĝinta Esperanto-gazeto sukcesis transiri de unu redaktanto al alia. *Norda Prismo* estis kreaĵo de Ferenc Szilágyi, kaj la redaktado de la gazeto kolapsis kelkajn jarojn post la morto de la fondinto. *Fonto* estis kreaĵo de Gersi Alfredo Bays kaj la renovigita (samnoma gazeto aperis 1909-17, sed ĝi laŭ enhavo neniel samas kun la novfondita) *La Ondo de Esperanto* de gesinjoroj Korĵenkov kaj Gorecka kaj apenaŭ imageblas, ke iu alia povus transpreni la redaktadon. Kelkaj el malmultaj sukcesaj ekzemploj estas *Lingvo Internacia*, kiu havis tri redaktorojn inter 1895 kaj 1914, kaj *Heroldo de Esperanto*, kiu jam havis multajn redaktorojn. Tamen la rolo de *Heroldo* lastatempe ŝanĝiĝis. Ankaŭ *Monato* sukcese transiris de unu redaktoro al nova skipo, kvankam la unua redaktoro ankoraŭ restis en la kunlaborantaro. Escepto estas la asociaj organoj, kie la asocio estas garantio pri tio, ke troveblas nova redaktoro aŭ grupo da gazetfarantoj, kvankam eĉ tio ne ĉiam estas garantiata. Asocio estas ankaŭ financa garantiato (kaj garantiato de legantaro) por ke iu gazeto povas plu aperi eĉ post la ŝanĝo de redaktoro.

3. Movadaj gazetoj

Pro manko de taŭga historio de Esperanta gazetaro aŭ ĵurnalismo, mi donas nur kelkajn ideojn pri la historio de Esperanto-gazetaro kaj mencias kelkajn plej gravajn kaj influhavajn gazetojn. Ne ĉiam estas facile decidi al kiu grupo iu revuo apartenu, tamen en la sekva prezento la gazetoj estas dividitaj al movadaj, kulturaj, fakaj kaj ĝeneralaj. Movadaj gazetoj temas unuavice pri esperanta movado, kulturaj unuavice pri kulturo kaj ĝeneralaj inkluzivas diversajn aliajn gazetojn pri mondo ĝenerale, pri iu fako, lando aŭ temo, sed kiuj tamen ne okupiĝas pri esperanta movado.

3.1. La Esperantisto

Kiam Zamenhof lanĉis Esperanton li volis plej eble baldaŭ fondi gazeton, kiu montrus en praktiko la esprimovon de la nova lingvo. Tamen la cenzuro en Rusia imperio, al kiu Varsovio tiam apartenis, ne permesis fondon de gazeto antaŭ la jaro 1905. Tamen jam en 1889 en Nürnberg (Germanio) estis fondita la unua Esperanta gazeto *La Esperantisto* (ekde 1892 nur *Esperantisto*). La gazeton fondis Nurenberga esperanto-klubo, kiu transiris el lingvo volapük al Esperanto. La ĉefredaktoro tamen estis Zamenhof, kiu ankaŭ finance helpis al la eldonado. En 1892 William Heinrich Trompeter komencis financi la gazeton kaj ankaŭ pagis salajron al Zamenhof. En 1889 aperis nur tri numeroj, kiuj estis parte germanlingvaj, kaj la tri unuaj numeroj de 1890 estis ankoraŭ dulingvaj, sed ekde aprilo 1890 la gazeto aperis plene en Esperanto. Fine de 1889 la gazeto havis 113 abonantojn el kiuj plej granda parto loĝis en Ruslando. La unua gazeto estis grava por disvastigi la uzadon de la lingvo. El 544 abonantoj fine de 1892 du trionoj (335) loĝis en Ruslando. En 1893 la abonantaro kreskis ĝis 889, sed post la malakcepto de lingvaj reformoj la abonantaro malkreskis ĝis sub 500 en 1894 (Korĵenkov 2010).

La Esperantisto estis organo de la lingvo Esperanto kaj de Zamenhof, en kiu li prezentis siajn ideojn pri propagando de Esperanto, donis lingvajn respondojn, aperigis siajn tradukojn kaj originalajn verkojn kaj en 1894 aperis proponoj de Zamenhof pri lingvaj reformoj. En la komencaj numeroj granda parto el artikoloj estis verkitaj de Zamenhof, poste formiĝis grupo da kunlaborantoj. La abonantoj de la gazetoj povis en somero 1894 voĉdoni ĉu ili akceptu la reformojn aŭ ne kaj la rezulto aperis aŭtune kun klara plimulto kontraŭ la reformoj.

La gazeto estis tamen malfondita en 1895, kiam la ruslandaj aŭtoritatuloj malpermesis la abonadon de gazeto al Ruslando, ĉar tie aperis artikolo de Leo Tolstoj (kiu tamen estis mem ruslanda civitano), kiun la rusaj aŭtoritatuloj opiniis kontraŭŝtata. La malpermeso estis baldaŭ nuligita, sed Zamenhof tamen ĉesigis sian redaktorecon kaj la gazeto ne plu aperis (Korĵenkov 2010: 4). Eventuale influis ankaŭ la falinta abonantaro kaj tio, ke Wilhelm Heinrich Trompeter ĉesis financi la eldonadon en 1894.

3.2. Lingvo Internacia

La evoluon de Esperanto-gazetaro tamen savis la Klubo Esperantista en Upsalo (Uppsala), en Svedio, kiu komencis en decembro 1895 eldoni gazeton *Lingvo Internacia* "centra organo de la esperantistoj", kiu aperis ĝis 1914, kiam ĝi estis malfondita pro la Unua mondmilito. *Lingvo Internacia* aperis unue en Svedio kun redaktoroj Valdemar Langlet kaj Paul Nylén. La gazeto havis 517 abonantojn en 1896 kaj nur 338 en 1901. Ekde 1900 *Lingvo Internacia* estis presata en Hungario kaj la presisto Pál Lengyel iĝis ankaŭ redaktoro en 1901 kaj en 1902 la redaktadon transprenis parizano Paul Fruictier. Zamenhof preskaŭ ne influis la redaktadon de *Lingvo Internacia*,

kvankam li de tempo al tempo kontribuis al ĝi. La diferenco estis granda kompare al *Esperantisto*, kiun Zamenhof zorge redaktis kaj korektis la tekstojn de aliaj aŭtoroj.

Post la fermo de franclingva *L'Espérantiste* en 1908, *Lingvo Internacia* prosperis, aperis regule kaj havis seriozan enhavon. La gazeto aperis en 1905–1906 du fojojn monate sed poste ĝi fariĝis monata. Ekde 1907 la redaktoro fariĝis Théophile Cart kaj *Lingvo Internacia* estis la plej grava esperantista informgazeto (Dek gazetoj: 5–7). Post la unua mondmilito en 1920 aperis ankoraŭ unu kajero de *Lingvo Internacia*, sed la revivigo ne sukcesis.

Antaŭ la unua mondmilito aperis ankaŭ kelkaj naciaj organoj el kiuj la plej signifohava estis la franca *L'Espérantiste*, kiu estis pro la tiutempa internacia rolo de la franca lingvo, legata ankaŭ en aliaj landoj. *L'Espérantiste* aperis de 1898 ĝis 1908. Landaj gazetoj aperis antaŭ la unua mondmilito ankaŭ ekzemple en Britio, Hispanio, Hungario, Belgio, Svisio, Svedio, Norvegio kaj Finnlando.

3.3. Revuo Esperanto

En 1905 komencis aperi *revuo Esperanto*, kiu poste fariĝis la plej grava Esperantlingva gazeto. *Revuo Esperanto* estis fondita de Paul Berthelot, sed en 1907 li transdonis la revuon al Hector Hodler. *Esperanto* fariĝis organo de UEA en 1908 kiam UEA estis fondita. La organa rolo de *revuo Esperanto* en la plej granda Esperanto-asocio signifis, ke ĝi fariĝis ankaŭ unu el la plej longedaŭraj kaj influhavaj Esperanto-gazetoj. *Revuo Esperanto* havis multajn redaktorojn el kies talento kaj ideoj dependis la evoluo de *revuo Esperanto*, sed ankaŭ la estraro de UEA multe influis al tio, kia estis la kvalito kaj rolo de la revuo. *Revuo Esperanto* estis redaktita en Ĝenevo, kie la Centra Oficejo restis ĝis 1936, sed la redaktado de Hans Jakob daŭris en Ĝenevo ĝis 1955, post kiam la revuo estis redaktata en Britio kaj poste mallonge en Danio.

Ekde 1962 ĝis fino de 2001 *revuo Esperanto* estis redaktata en Roterdamo en la Centra Oficejo, sed post tio la redaktoroj redaktis la revuon en siaj hejmlandoj. Se en la 1960-aj jaroj la komunikaj problemoj inter redaktoro William Auld en Skotlando kaj CO en Roterdamo estis unu el la kialoj por demisio de Auld, la komunikado nuntempe ne kaŭzas apartajn problemojn inter CO kaj la redaktoro.

Revuo Esperanto estas organo de UEA kaj ĝia organa rolo donas al ĝi iom alian rolon ol gazeto eldonata de individuo. Ekzemple, en 1980 *revuo Esperanto* ne publikigis la tekston de la manifesto de Raŭmo. Ankaŭ kritikoj kontraŭ la estraro de UEA kutime ne aperis en sia organo. Tamen la revuo ne ĉiam sekvis ĉiujn politikajn detalojn, ekzemple en aprilo 1984 *revuo Esperanto* aperigis du recenzojn ”kiuj laŭ la vidpunkto de la sovetia reĝimo estis neakcepteblaj” kaj tiel kaŭzis ke la aliĝpeto de Asocio de Sovetaj Esperantistoj estis retirita (van Dijk 2012: 313).

La redaktoro de *Esperanto* estas unu el malmultaj salajrataj postenoj en esperanto-gazetaro. Ankaŭ la personeco de la redaktoro donis kutime sian guston al *revuo Esperanto*. Hector Hodler traktis pacismajn, socipolitikajn kaj socialiajn temojn en

longaj artikoloj, dum Edmond Privat preferis mallongajn enkondukajn tekstojn pri konkreta temo kaj li aparte atentis movadajn kaj lingvajn temoj kaj bedaŭris fortiĝon de naciismo (Dek gazetoj 2010: 8). Mark Fettes (redaktoro inter 1987–1991) emfazis lingvopolitikajn temojn, dum István Ertl (1992–2001) emfazis literaturon kaj Stano Marček (2002–2013) enkondukis krucvortenigmojn kaj pli da koloraj fotoj.

3.4. Heroldo de Esperanto

Post la unua mondmilito aperis granda parto de naciaj kaj fakaj Esperanto-gazetoj kaj en la intermilita periodo plu aperis *revuo Esperanto* kaj pluraj naciaj gazetoj. La novaĵoj de la intermilita periodo estis tamen la sendependa novaĵ-gazeto en Esperanto la *Heroldo de Esperanto* kaj la maldekstraj gazetoj *Sennaciulo* kaj *Sennacieca Revuo*.

La plej renoma sendependa Esperanto-gazeto estas *Heroldo de Esperanto*, kiu komenciĝis en 1920 sub la nomo "Esperanto triumfonta", ekde 1926 ĝi havas nomon *Heroldo de Esperanto*. *Heroldon* fondis kaj redaktis germana esperantisto Teodor (aŭ Teo) Jung. Komence de gazeto estis semajna, kaj tiel ĝi estis la plej ofta Esperanta gazeto. Inter 1927 kaj 1930 la nombro de abonantoj superis 2 000, en septembro 1927 eĉ 2 900. En 1936 kiam la eldonado de revuo fariĝis neebbla en Germanio, Jung transloĝiĝis al Nederlando, kie *Heroldo de Esperanto* aperis ĝis 1940. Inter 1936 kaj 1940 *Heroldo* estis organo de Internacia Esperanto-Ligo.

Post la dua mondmilito *Heroldo* komencis aperi denove kaj Teo Jung redaktis ĝin ĝis 1961, tamen nur duonmonate. Ekde 1962 ĝin redaktis Ada Fighiera-Sikorska ĝis sia morto en 1996. *Heroldo de Esperanto* estis gazeto kiu estis sendependa de movadaj rivaloj kaj publikigis i.a. kritikon kontraŭ Lapenna kaj UEA, kiun ne eblis publikigi en gazeto, kiu estus organo de iu asocio.

Post la morto de Fighiera-Sikorska la revuon prenis LF-koop kaj nova redaktorino fariĝis Perla Martinelli. La enhavo de *Heroldo* forte ŝanĝiĝis kaj ĝi fariĝis organo de Esperanta civito. La abonantaro malkreskis kaj tre verŝajne estis jam longe sub 1 000 kaj post la jaro 2010 la apero de la revuo malfruis kaj ĉiujare aperis nur kelkaj numeroj. Poste sekvis malsukcesa provo eldoni *Heroldon* en Brazilo kaj reveno de la gazeto al LF-koop.

Heroldo tamen estas unu el malmultaj ekzemploj de ne-asocia gazeto, kiu sukcesis trasiri de unu redaktoro al alia kaj daŭrigi sian aperon. La transiro de Jung al Fighiera-Sikorska estis sukcesa, sed la transiro al LF-koop signifis grandparte perdon de tradicio, kvankam *Heroldo de Esperanto* plu aperas en 2020.

3.5. Sennacia Revuo kaj Sennaciulo

La fondo de laborista Esperanto-movado kaj ĝia organiziĝo sub Sennacia Asocio Tutmonda (SAT) signifis fondon de maldekstra gazetaro en Esperanto. El du ĉefaj

gazetoj de SAT la unua *Sennacieca Revuo* aperis ekde 1921 kaj la dua *Sennaciulo* ekde 1924. *Sennacieca Revuo* aperis monate ĝis 1939 kaj *Sennaciulo* eĉ semajne en 1925–1931. Inter 1928 kaj 1933 *Sennacieca Revuo* aperis sub la titolo La Nova Epoko pro kunlaboro kun Moskva Esperanto-gazeto. *Sennacieca Revuo* estis pli kultura ol movada gazeto, dum *Sennaciulo* estis politika organo de SAT. Ambaŭ ĉesis aperi en 1939 pro la milito. *Sennaciulo* rekomencis aperi en 1946 monate, sed *Sennacieca Revuo* nur en 1952 kaj nur unufoje jare.

Jam la unua ĉefredaktoro de *Sennaciulo* estis Norberto Bartelmes, kiu tamen estis maldungita en 1925 pro troa favorado de komunistoj en siaj redaktaj elektoj. Li tamen revenis kiel redaktoro en 1928 kaj daŭrigis ĝis la dua mondmilito kaj denove redaktis *Sennaciulon* en 1948 kaj daŭrigis ĝis 1982 (kiam li estis 85-jara) kaj li eventuale estas la plej longedaŭra redaktoro en Esperanta gazetaro. *Sennaciulo* publikigis socipolitikajn tekstojn kaj permesas diskutojn pri temoj, pri kiuj la legantoj malkonsentas. Ekzemploj pri tio estas i.a. debato en 2006 pri la okazaĵoj en Hungario en 1956. La redakta politiko estas ne rifuzi artikolojn de SAT-membroj, eĉ kiam tiuj enhavas opiniojn, kiujn plimulto de membroj forte malaprobas. Pro tiu principo en *Sennaciulo* aperis eĉ artikoloj kiuj prenis siajn informojn el diversaj konspirteorioj.

Ambaŭ gazetoj aperas ĝis nun, sed ilia signifo falis pro la malkresko de membraro de SAT.

3.6. Kontakto

Al UEA-sfero apartenas *Kontakto*, kiu estas revuo unuavice por junuloj sed ankaŭ por komencantoj, kiu komencis aperi en 1963. *Kontakto* estis ilustrita, juneca kaj multflanka, ne nur fokusante al Esperanto, sed ankaŭ al plej diversaj temoj kun multe da kunlaborantoj el diversaj landoj. *Kontakto* estis sendita al junaj membroj de UEA kaj krome eblis ĝin aboni aparte. Komence la abonkvanto estis pli ol 1 000, kaj sian rekordan eldonkvanton *Kontakto* havis fine de 1990-aj jaroj kun pli ol 2 000 ekzempleroj. En la jaro 2019, laŭ statistiko de UEA *Kontakto* havis ĉ. 800 abonantojn. *Kontakto* ne estas facile klasifikebla, ĉar krom junulara, ĝi estas enhance tre diversa, kultura kaj ĝeneral-enhava. Kutime ĝi havas temajn numerojn kun artikoloj el diversaj partoj de la mondo. *Kontakto* estis pli frue parte facillingva, sed tiun rolon nuntempe prenis *Juna amiko* (ekde 1972), eldonaĵo de Internacia Ligo de Esperantistaj Instruistoj ILEI.

4. Kulturaj gazetoj

4.1. La Revuo

Al fruaj gravaj Esperanto-gazetoj apartenas *La Revuo*, la unua vera literatura gazeto en Esperanto, kiu aperis en Parizo de 1906 ĝis 1914, kiam la komenco de mondmilito

ĉesigis ĝian aperon. *La Revuo* estis eldonata de la ĉefa tiutempa Esperantista eldonejo Hachette kaj ĝin fondis Carlo Bourlet kaj redaktis barono Félicien Menu de Ménil. Tio ankaŭ signifis, ke *La Revuo* ne havis gravajn financajn problemojn. Ĉiu jarkolekto havis 12 kajerojn kun po 48 paĝoj da literaturo kaj 16 paĝoj da informoj de societoj, diversaj sciigoj kaj anoncoj (Dek gazetoj 2010: 11–13).

La Revuo havis subtitolon ”Internacia monata literatura gazeto kun konstanta kunlaborado de D-ro L.L. Zamenhof, Aŭtoro de la lingvo Esperanto”. Do, Zamenhof estis grava kunlaboranto de tiu gazeto kaj en ĝi aperis tradukoj de Zamenhof, inter alie fragmentoj de Zamenhofa traduko de Malnova Testamento de la Biblio. En ĝi aperis ankaŭ la kongresaj paroladoj de Zamenhof. Krome kun *La Revuo* kunlaboris multaj plej bonaj esperanto-verkistoj de tiu tempo. *La Revuo* ankaŭ instigis verkistojn per ĉiujaraj literaturaj konkursoj (Dek gazetoj 2010: 11–13). *La Revuo* donis sur siaj paĝoj konsilojn pri bona stilo, sed aliflanke ĝiaj principoj rilate la lingvouzon estis tre liberalaj.

4.2. Literatura Mondo

La ĉefa kultura kaj literatura gazeto de intermilita periodo estis sendube *Literatura Mondo*, kiu aperis en Budapeŝto sub la redaktoreco de Kálmán Kalocsay kaj Julio Baghy (ĝis 1933). *Literatura Mondo* aperis de 1922 ĝis 1927, 1931 ĝis 1938 kaj 1947–1949.

Komence la eldonanto estis Teodor Schwartz (Tivadar Soros) kaj post 1924 la Hungara Esperanto-Instituto. La manko de financaj rimedoj pro nesufiĉa kvanto da abonantoj kaŭzis la fermon de *Literatura Mondo* en 1927. En 1931 *Literatura Mondo* reaperis kun nova eldonanto Vilmos Bleier kaj en la dua epoko apude funkciis ankaŭ samnoma eldonejo, kiu tamen ĉesis funkcii pro politikaj kialoj en 1934. Ankaŭ la gazeto *Literatura Mondo* ĉesis en februaro 1938.

La unuaj du aperperiodoj de *Literatura Mondo* estis aparte gravaj por antaŭenigi Esperantan literaturon: sur la paĝoj debutis multaj tiutempaj verkistoj. Kalocsay korektis kaj redaktis la tekstojn, kiuj estis modelo por aliaj verkistoj. En *Literatura Mondo* aperis 423 originalaj poemoj kaj tradukoj de 620 verkoj el 31 lingvoj. Kun ĝi kunlaboris gravaj verkistoj de tiu tempo, grandparte el Orienta kaj Meza Eŭropo. *Literatura Mondo* aperis kutime ĉiumonate de 20 ĝis 32 paĝoj.

Literatura Mondo sukcesis reaperi en 1947 kvankam Esperanto estis netolerata en landoj apartenantaj al Soveta bloko. La redaktoro plu estis Kálmán Kalocsay kaj Julio Baghy revenis kiel ĉefkunlaboranto. De 1947 ĝis 1949 *Literatura Mondo* aperis nur dumonate kaj en jaro 1949 aperis nur kvar numeroj. La politikaj kialoj ne plu permesis eldoni ion en Esperanto en Hungario.

Numeroj de *Literatura Mondo* estas republikigitaj kiel binditaj libroj en ses volumoj el kiuj la lasta enhavas indekson. Krome la numeroj troviĝas nuntempe ankaŭ en interreto.

4.3. Norda Prismo

Poste la plej grava kultura revuo estis *Norda Prismo*, kiun publikigis la hungardevena Ferenc Szilágyi en Svedio ekde 1955. Post morto de Szilágyi en 1967 ĝin redaktis William Auld inter 1968 kaj 1972, sed poste la ŝanĝiĝo de redaktoroj igis revuon malpli interesa kaj ĝi estis fermita en 1975. En 1992–1993 en Finnlando estis provo reaperigi *Nordan Prismon* (Jukka Pietiläinen kiel ĉefradaktoro), sed tio ne sukcesis.

Norda Prismo estis profesie redaktata kaj ilustrata, kaj kvankam unuavice orientita al Norda (vastsence) kulturo, ĝi akiris vastan legantaron, tri milojn en 1957 (Minnaja & Silfer 2015: 275). Tamen la limigo de valutaj transpagoj iom grave malhelpis al *Norda Prismo*, sed ĝi sukcesis akiri grandan kunlaborantaron inter nordiaj kaj ankaŭ aliaj Esperanto-verkistoj.

Norda Prismo prezentis ne nur esperantan kulturon, sed faris temajn numerojn pri diversaj skandinavaj kulturoj kaj atentis ankaŭ sociajn aferojn. En 1961 *Norda Prismo* havis 1 200 abonantojn.

4.4. Nica Literatura Revuo

Parte samtempe aperis en Nico, Francio *Nica Literatura Revuo* (1955–1962), kiun redaktis Gaston Waringhien. *Nica Literatura Revuo* celis iom pli altan nivelon de legantoj ol *Norda Prismo* kaj ĝi estis pli klasika, kolektante al ĝi la gravajn antaŭmilitajn verkistojn, sed donante spacon ankaŭ al novaj. *Nica Literatura Revuo* ĉesis aperi nur post ses jaroj kaj opiniis sian taskon plenumita. *Norda Prismo* kaj *Nica Literatura Revuo* estis ambaŭ daŭringantoj de la rolo kiun *Literatura Mondo* havis pli frue.

UEA provis ankaŭ eldoni beletran revuon *Belarto*, sed aperis nur du numeroj en 1958 kaj 1961, poste en nova provo eldoni revuon, en kiu aperu nur originale en Esperanto verkitaĵoj, *Monda Kulturo* (1962–1966), sed ankaŭ tio ne montriĝis sukcesa.

4.5. Literatura Foiro

Literatura Foiro estas unu el plej sukcesaj nuntempaj literaturaj revuoj. Ĝi komencis aperi en Italio en 1970 kaj ĝi aperas ĝis nun. Dum la lastaj jardekoj ĝia rolo iom falis pro la subteno al ideoj de Esperanta Civito, sed tio ne same videblas en literatura revuo kiel en *Heroldo de Esperanto*. *Literatura Foiro* estas la plej longedaŭra kultura gazeto en Esperanto, atinginte en 2020 jam la 50-an jaron. *Literatura Foiro* naskiĝis en itala literatura rondo La Patrolo, sed poste atingis relative grandan internaciecon.

La gazeton redaktis Giorgio Silfer ĝis 1980, kiu ankaŭ poste grave influis ĝin. La sekva redaktoro estis la edzino de Silfer, Perla Martinelli (1980–1995) kaj ŝi revenis kiel redakto en 2019. *Literatura Foiro* havis en 2007 eldonkvanton de 850 ekzempleroj,

kiu estis iom malpli ol kelkaj plej popularaj Esperanto-gazetoj, sed por literatura revuo tute respektinda kvanto. *Literatura Foiro* estas lingve altnivela, iom elitisma kompare al popola kaj facillingva kulturo, ankaŭ multaj kontraŭantoj de la ideoj de Esperanta Civito ne kunlaboris kun ĝi. Ekde 1991 LF estas organo de Esperanta PEN-centro.

Literatura Foiro aperas ĉiun duan monaton kaj ĝi kreskis de 24-paĝa kajero en la 1970-aj jaroj al 40-paĝa kaj nuntempe pli ol 60-paĝa kajero. Apud prozo kaj poezio *Literatura Foiro* publikigas ankaŭ eseojn kaj esperantologiajn artikolojn.

4.6. Fonto

Ia konkuranto al *Literatura Foiro* estis brazila revuo *Fonto*, kiu estis fondita en 1980. *Fonton* redaktis William Auld ĝis 1987, kaj poste Gersi Alfredo Bays (Brazilo), Daniel Luez (Francio) kaj ekde 1993 Gerrit Berveling (Nederlando). Apud la gazeto *Fonto* funkciis ankaŭ samnoma eldonejo. *Fonto* aperis monate kaj ĝi estis tiel la plej ofte aperanta kultura revuo.

Fonto celis esti sendependa periodaĵo pure literatura en Esperanto kaj sur ĝiaj paĝoj aperis kontribuajoj de diversaj literaturaj skoloj. Tio videblis ekzemple per tio, ke aperis sur ĝiaj paĝoj kontribuajoj de Rikardo Ŝulco ĝis Reinhard Haupenthal kaj de Jorge Camacho ĝis Vinko Oŝlak. En *Fonto* aperis ankaŭ verkoj de multaj ne-eŭropaj Esperanto-verkistoj. *Fonto* publikigis kelkajn premiitajn verkojn de *Belartaj Konkursoj* de UEA ekde 1986, kaj en 1990 UEA kaj *Fonto* interkonsentis, ke se eble ĉiuj premiitaj verkoj aperos tie. *Fonto* tamen estis fermita en 2006, eventuale pro maljuniĝo kaj de eldonanto kaj de redaktoro.

4.7. Beletra Almanako

Post la fermo de *Fonto* la premiitaj verkoj komencis aperi en nova revuo *Beletra Almanako* ekde 2007, kiun eldonas profesia eldonejo Mondial en Nov-Jorko kaj ĝin redaktas Jorge Camacho, Probal Daŝgupto kaj István Ertl, poste Camacho forlasis la redaktorecon kaj apud la du aperis Jesper Lykke Jacobsen, Suso Moinhos, Nicola Ruggiero kaj Anina Stecay. Eventuale *Beletra Almanako* funkcias kiel alternativo al *Literatura Foiro*, malmultaj verkistoj kunlaboras kun ambaŭ gazetoj.

Beletra Almanako aperas tri foje jare kaj estas plej malofte aperanta inter la ĉefaj kulturaj revuoj, tamen ĝia paĝkvanto, kutime 160 aŭ pli en formato A5 ebligas publikadon de longaj tekstoj. *Beletra Almanako* estas ia sekvanto de *Fonto* kaj en sia unua numero la sinprezenta artikolo referencas ankaŭ al *Literatura Mondo* kaj *Beletraj Kajeroj* de Stafeto.

Beletra Almanako okupiĝas kaj pri originalaj kaj pri tradukitaj verkoj, same pri prozo kaj poezio kaj krome aperas recenzoj, eseoj kaj nekrologoj de verkistoj. *Beletra Almanako* ankaŭ publikigis komence la tekstojn kaj raportojn de *Belartaj Konkursoj*

de UEA, kiujn *Fonto* publikigis pli frue. Poste tamen la eldonejo Mondial komencis publikigi Belartajn tekstojn kiel apartaj kajeroj.

5. Ĝeneralaj kaj aliaj gazetoj

5.1. Monato

Estas relative malmultaj ĝeneral-enhavaj gazetoj en Esperanto. La plej sukcesa ĝis nun estas *Monato*, kiu komencis aperi en 1980. Komence la ideo estis fondi semajnan novaĝgazeton, sed tio ne sukcesis (estus bezonata 10 000 abonantoj). La gazeton fondis germana profesia ĵurnalisto Stefan Maul kaj ĝin eldonis komence Torben Kehlet, sed ekde 1988 Flandra Esperanto-ligo. La eldonanto kiu eldonas ankaŭ Esperanto-librojn donas al la apero iom pli firman kadron, tiel ke kvankam Maul ne plu redaktis *Monaton* ekde 1991, sed lin anstataŭis skipo da redaktoroj sub gvido de Paul Peeraerts (el Flandra Esperanto-ligo). En 1999 Stefan Maul revenis kiel ĉefredaktoro kaj li restis en tiu posteno ĝis la jaro 2010.

Monato estas nuntempe eble la dua plej granda Esperanta gazeto post revuo *Esperanto*. Ĝia abonantaro estis en 2007 sub 2 000, eble ĉ. 1 700 (Korĵenkov 2007: 10). *Monato* ne estas gazeto pri Esperanta movado, sed pri ĉio en la mondo en la lingvo Esperanto. *Monato* jam ekde komenco utiligis lokajn ĵurnalistojn (kutime neprofesiajn) kiuj raportis pri siaj landoj, alternative al monda novaĝ-agentejoj kaj internaciaj nacilingvaj gazetoj, kiuj kutimis sendi raportistojn el aliaj landoj, kiuj ofte ne konas la lokajn aferojn same bone. Tamen nuntempe la uzo de lokaj redaktoroj estas ofta ankaŭ en internaciaj nacilingvaj gazetoj.

5.2. El Popola Ĉinio

Politikaj malhelpoj en Sovetunio kaj ĝia influfero de post 1949 tamen ne trafis ĉinan gazeton *El Popola Ĉinio*, kiu aperis ekde 1950 monate. La gazeto tamen ne aperis de 1954 ĝis 1956, sed rekomencis en 1957. Ĝin finacis la ĉina ŝtato, tiel la abonkotizo estis malalta kaj ĝi estis multe legata ne nur en evolulandoj, sed ankaŭ en Okcidenta Eŭropo. *El Popola Ĉinio* eble estis la plej populara Esperantlingva gazeto kaj laŭdire ĝia eldonkvanto estis 20 000 ekzempleroj. La riĉe ilustrita revuo sekvis politikan linion de Popola Ĉinio, sed havis ankaŭ tekstojn pri Esperanto-movado en Ĉinio kaj alilande. La ĉefa celo tamen estis propagandi politikon de Ĉinio eksterlande. La politika enhavo kaj rolo de *El Popola Ĉinio* variis laŭ la politikaj konjunkturoj de Ĉina registaro de plene politika enhavo al kultura kaj turisma informado. Tamen en la jaro 2000 la eldonado de papera *El Popola Ĉinio* finiĝis kaj restis nur informa retejo en Esperanto.

5.3. Orienteŭropa triopo

Post la rekomenco de Esperanta agado en Orienta bloko ekaperis gazetoj kiel *Nuntempa Bulgario* ekde 1957, *Hungara vivo* ekde 1961 kaj *der esperantist* (Orienta Germanio) ekde 1965. *Hungara vivo* estis kultura kaj movada, sed informis ankaŭ pri Hungario. *Der esperantist* estis grava aparte por interna informilo de Esperanto-movado en Mez-orienta Eŭropo.

Kelkaj el tiuj gazetoj estis pli forte ideologiaj, ekzemple la pacmovada *Paco* aŭ *El Popola Ĉinio* en kelkaj periodoj, sed en aliaj la ideologia influo estis relative minimuma. Tamen eĉ tiuj gazetoj ne povis eviti informadon pri Esperanto aŭ Esperanto-movado, alikaze ili ne estus legataj. *Nuntempa Bulgario* ĉesis jam en 1970 (ĝian rolon prenis parte *Bulgara Esperantisto*), sed *Hungara vivo* kaj *der esperantist* daŭris ĝis la jaro 1990. *Bulgara Esperantisto* plu aperas, sed ĝia abonantaro falis de 6 500 al 300, kaj la ĉiumonata gazeto iĝis trimonata (Korĵenkov 2007: 9). Numeroj de *Der esperantist* estas publikitaj en cd-disko.

Hungara vivo estis fondita de Lajos Kőkény, kiu estis ankaŭ ĝia ĉefredaktoro de 1961 ĝis 1969. Ĝi estis legata grandparte en Mez-orienta Eŭropo (duono el siaj du mil abonantoj estis en Sovetunio). Ĝi iĝis grava kultura revuo aparte dum sia lasta redaktoro Vilmos Benczik (1977–1990). En *Hungara vivo* aperis plejparte tekstoj kaj tradukoj de hungaraj verkistoj kaj esperantistoj, sed kontribuis ankaŭ gravaj eksterlandaj, kaj orient- kaj okcidenteŭropaj verkistoj. Relative malmulte el la enhavo temis pri politiko aŭ socio de Hungario. Post la kolapso de la socialisma sistemo kaj ŝtata financado de Esperanta agado, *Hungara vivo* finiĝis en la jaro 1990.

La orienteŭropaj gazetoj, same kiel *El Popola Ĉinio*, dependis pro financado de siaj ŝtatoj, kio unuflanke donis ekonomie sekurajn kondiĉojn por redakti kaj eldoni gazeton, sed aliflanke kunportis ŝtatan kontrolon, kiu foje estis pli strikta, foje malpli, aŭ simple la postuloj variis.

5.4. Eventoj

La politikaj ŝanĝoj en mez-orienta Eŭropo kaj Sovetunio kaŭzis finon de ŝtata financado de Esperanto-agado, inkluzive la gazetojn, sed aperis ankaŭ novaj privataj iniciatoj kiujn la sistem-ŝanĝo ebligis. En Hungario aperis novaĵa kaj informa gazeto *Eventoj* (1992–2002), kiun redaktis László Szilvási. La apero de *Eventoj* havas ligan kun la evoluo de politika kaj ekonomia liberiĝo de orienta Eŭropo, kiam eblis al individuoj fondi entreprenojn.

Eventoj interesiĝis aparte pri la praktika aplikado de Esperanto kaj en ĝi aperis ampleksa listigo de plej diversaj Esperantaj eventoj diverslande. Ĝi ankaŭ foje kritikis kaj observis la laboron de UEA-estraranoj, iom simile kiel tion nun faras *libera folio*. Ĝi ekzemple publikigis malplenajn spacojn okaze de nericevitaj respondoj de estraranoj de UEA pri ilia agado dum la jaro. *Eventoj* havis eldonkvanton de 1 200 ekzempleroj

kaj ĝi aperis duonmonate. Interreto poste faris tiajn ofte aperantajn paperajn revuojn ne necesaj, dum kreskantaj poŝtkostoj igis ilin ekonomie malprofitajn. Daŭriganto de la gazeto estas samnoma informa servo pri Esperantaj eventoj.

5.5. La Ondo de Esperanto

Al la post 1989-a generacio de gazetoj apartenas ankaŭ *La Ondo de Esperanto* el Rusio (ekde 1991). *La Ondo* prenis sian nomon el gazeto aperanta en Ruslando de 1907 ĝis 1917. *La Ondo* estas ia miksaĵo de kultura kaj soci-politika revuo. *La Ondon* redaktas Halina Gorecka kaj eldonas Aleksander Korĵenkov. *La Ondo* estas unu el malmultaj gazetoj, kiu informas pri sia eldonkvanto kaj la nombro de abonantoj, kiu estas ĉ. 500–600 el kiuj 100 en Ruslando. *La Ondo* estas la plej neŭtrala el la nunaj Esperantaj gazetoj kaj en ĝi aperas intervjuoj kaj artikoloj de plej diversaj membroj de Esperanto-komunumo, menciindas ankaŭ pseŭdonima verkanto Komitatano Z, kiu kritikas ofte la politikon de UEA estraro kaj aliajn fenomenojn de Esperanto-komunumo.

La Ondo ĉesis aperi papere en 2017, sed daŭrigis sian aperadon kiel monata revuo en reta formo ĝis 2019, ekde kiam ĝi aperis nur kvarfoje jare. Ne troviĝis daŭringanto por la redaktado de monata gazeto, sed la nunaj redaktoro kaj eldonanto povis plu fari gazeton, sed malpli ofte. La evoluo de *La Ondo* bone spegulas la evoluon de Esperanta gazeto: ne eblas facile transdoni gazeteldonadon de unu persono al alia, des pli ke la redaktado estas tempopostula kaj la ekonomia gajno en plej bona kazo estas minimuma.

La redaktoroj de *La Ondo de Esperanto* malkovris ankaŭ la ekonomian flankon de la gazeteldonado en Esperanto. En intervjuo en 2019 ili diris, ke la redaktado kaj produktado de *La Ondo* postulas 160–180 laborhorojn monate (fakte plentampa laboro laŭ labortempoj de okcidenta Eŭropo) ”al la gazeto, kiu nun havigas la profiton de ĉirkaŭ tri mil eŭroj jare, aŭ 250 eŭrojn monate”.

5.6. Libera folio

El origine retaj gazetoj indas mencii nur *libera folio*, kiu aperas ekde 2003 en Svedio. Ĝia redaktoro estas Kalle Kniivilä, finndevna profesia ĵurnalisto. *Libera folio* estas kritikema, ĵurnalisme kaj lingve profesia reta gazeto, kiu povas kritiki pli-malpli ĉion, kion ĝi volas, kaj ofte ja volas. Ĝi raportas pri la esperanta movado, ofte temas pri mankoj kaj problemoj, sed ankaŭ simple novaĵoj kiuj rilatas al esperanta agado. *Libera folio* iel subtenis la fortojn, kiuj defendis la Centran Oficejon de UEA kontraŭ UEA-estraro kaj tiujn fortojn, kiuj volis konservi la tradiciojn de UEA. Ĝi ankaŭ kritike rilatis al Esperanta Civito.

Laŭ Kalle Kniivilä (2008) inter la ĉefaj trajtoj de Esperanto-ĵurnalismo estas konformismo. La gazetaro klopodas konvinki la publikon pri la praveco de la re-

ganta ideologio (de la eldonanto) kaj klopodas ŝirmi ĝin de kritikoj de eksteruloj. Tial malaperas diskutoj pri la alternativaj solvoj. Inter Esperanto-gazetoj eble nur *Heroldo de Esperanto* en pli fruaj tempoj kaj *La Ondo de Esperanto* estis relative multflankaj kaj malfermaj por kritikoj kaj ili klopodis prezenti diversajn tendencojn ene de Esperanto-movado.

6. Fakaj esperanto-gazetoj

La gamo de fakaj esperanto-gazetoj estas tre diversa kaj eĉ unu gazeto povas aspekti tute alia se la redaktoro ŝanĝiĝas. Multaj el fakaj gazetoj havas relative longan historion, sed malmultaj el ili estas ĝenerale interesaj apud sia rolo kiel kunliganto de faka asocio. Sube estas trarigardo de nur kelkaj longedaŭraj kaj eventuale gravaj fakaj gazetoj.

La religiaj gazetoj *Espero Katolika* (ekde 1903) kaj la protestanta *Dia Regno* (ekde 1908) apartenas al la plej longedaŭraj gazetoj en Esperanto. *Espero Katolika* ekaperis en oktobro 1903 kaj la unua redaktoro estis franca pastro Emile Peltier. En la 1920-aj jaroj estis fondita akcia societo kiu eldonis la gazeton kaj en 1936 *Espero Katolika* fariĝis formale eldonaĵo de IKUE, Internacia Katolika Unuiĝo Esperantista. La gazeto ne aperis dum mondmilitoj, kaj okazis ankaŭ aliaj mallongaj paŭzoj, sed en 1929–1931 ĝi aperis eĉ dufoje monate, sed devis poste reveni al monata ritmo. Unu post la alia aperis novaj entuziasmaj redaktoroj, kiuj sukcesis daŭrigi kaj renovigi la gazeton kaj la redaktado ankaŭ vagis de lando al lando, kio fakte ne estas aparte ofta en Esperanta gazetaro.

Dia Regno aperis ekde februaro 1908 kaj la unua redaktoro estis germana Paul Hübner. La gazeto eĉ aperis kelkajn jarojn antaŭ la fonda de protestanta esperantista organizo (KELI, 1911). La daŭra aperado de *Dia Regno* ne estis same stabila kiel tiu de la katolika gazeto, nome *Dia Regno* same kiel multaj aliaj esperanto-gazetoj ĉesis en 1914 kaj reaperis en 1920, sed malaperis jam en 1924 kaj tio signifas ankaŭ velkon de la KELI-vivo. Nur en 1932 ĝi reaperis, sed ĝia eldonado en okupata Nederlando ĉesis en 1941, tamen samtempe komencis aperi en Svedio "provizora *Dia Regno*" sed ĝis 1945 aperis nur sep numeroj. *Dia Regno* daŭris aperi en 1946 kaj aperis seninterrompe ĝis nun.

Sciencaj gazetoj en Esperanto aperis unuan fojon jam en 1904 kiam komenciĝis *Internacia Scienca Revuo*, kiu aperis komence en Parizo, poste en Ĝenevo, sed ĉesis jam en 1911. Post la milito la revuo aperis en 1922–1923. Laŭ Enciklopedio de Esperanto "tiu gazeto iom post iom pleniĝis je artikoloj de amatoroj, lingvaj diskutoj, reformaj polemikoj, fremdaj al scienco". *Scienca Revuo* komencis aperi en 1949 kaj aperis ĝis 2015 kiam ĝi almenaŭ provizore ĉesis aperi. La numeroj de *Scienca Revuo* troveblas en interreto kaj surbaze de ili videblas, ke granda parto el artikoloj temis pri esperantologio kaj lingvistiko, sed multis ankaŭ artikoloj pri fiziko, kemio, matematiko, medicino kaj teknologio. La problemoj de *Scienca Revuo* estis ĝuste tio,

ke ĝi kovris tre vastan gamon da sciencoj, kies unuiga eco estis nur la lingvo. La fina numero de la revuo resumis la problemojn kaj kialojn de malfruo: ”mankis artikoloj, poste mankis tempo”.

La revuo *Etnismo* komencis aperi en 1972 kaj ĝi aperas sufiĉe regule de unu ĝis tri numeroj jare kaj raportas pri problemoj kiujn diversaj minoritataj etnoj frontas. *Etnismo* redaktis ĝis la jaro 1998 Uwe-Joachim Moritz kaj poste daŭrigis Nicole Margot.

La unua vegetarana esperanta revuo aperis jam en 1914 sub la nomo *Vegetarano* sed nur ununumere. Post la revuo kun nomo *Esperantista Vegetarano* komencis aperi en 1971 de unu ĝis tri numeroj jare. Krom filozofiaj kaj informaj artikoloj pri vegetarismo la revuo enhavas ankaŭ receptojn.

Eblus mencii ankaŭ plurajn aliajn gazetojn, sed ilia rolo estas malpli grava aŭ ilia vivo fariĝis tro mallonga. Foje interesaj gazetoj de fakaj organizoj estas i.a. *Internacia Pedagogia Revuo* (1908–1914, 1922–1939, 1956–1959, 1970 ĝis nun), *Internacia Fervojisto* (1948/1950 ĝis nun), *Internacia ĵurnalisto* (1957–1974, 1978–1988, 1991–2004), *Femina* (2005–) aŭ humura satira, “politika, kultura, skandalema, ajnista” *La Kancerkliniko* (1976 ĝis nun).

7. Kion diris la enketoj?

La aŭtoro de tiu ĉi studo plenumis kelkajn enketojn inter la legantoj de *revuo Esperanto* kaj *La Ondo de Esperanto*. La raportoj de tiuj enketoj aperis en respektivaj gazetoj, sed eblas fari kelkajn ĝeneralajn konkludojn. Kutime la plej popularaj temoj en Esperanto-gazetoj estas ĝuste tiuj, por kiuj ili ekzistas: Esperanta kulturo, Esperanto-novaĵoj, intervjuoj, recenzoj, informoj pri novaj libroj kaj artikoloj pri lingvo-uzo estas la plej ŝatataj. La legantoj kutime estis tre kontentaj pri la gazetoj kiujn ili legis (alokaze ili ĉesus legi ilin), sed aperis ankaŭ kritikoj, ekzemple en *revuo Esperanto* pri manko de informoj pri Esperanto ekster UEA kaj de kritikaj artikoloj.

Foje aperas ankaŭ strangaj rezultoj pro malgranda kaj eventuale hazarda kvanto da respondantoj al enketoj: en enketo pri la *revuo Esperanto* en 2004 la plej malfavorata ero estis krucenigmoj, kaj la redaktoro jam pripensis, ĉu indas plu aperigi ilin same ofte. Tamen en la sekva enketo en 2006 la ŝatantoj de krucenigmoj aktiviĝis kaj ili estis multe pli popularaj, kvankam ne aperis inter la plej popularaj temoj.

Inter la plej malŝatataj temoj en la *revuo Esperanto* en 2004 kaj 2006 estis i.a. administrado, religio, kongresa temo, estraro de UEA, kaj eble, iom spegulante tiun tempon, komputiloj, kiujn tiam relative malmultaj mem uzis (en 2004 el respondintoj nur 38% uzis interreton).

En 2006 la enketo inter legantoj de *revuo Esperanto* donis informojn ankaŭ pri legado de aliaj Esperanto-revuo, kaj fakte granda parto ne legis multajn aliajn gazetojn. La plej popularaj apud *revuo Esperanto* estis *Monato*, *La Ondo de Esperanto*, *Kontakto* kaj *Heroldo de Esperanto*. Tio donas eblecon konkludi, ke kulturaj gazetoj ne multe interesas legantojn de movadaj gazetoj, kaj eble ankaŭ inverse.

8. Konkludo

La historio de Esperanto-gazetoj estas interesa parto de Esperanto-adago. Krome ĝi donas iom aŭtentikan fenestron al la pli fruaj epokoj, ja la redaktoroj ne povis scii pri la estonteco kiam ili faris siajn gazetojn. Pere de malnovaj gazetoj eblas sekvi la evoluon de la lingvo, la ŝanĝiĝon de politikaj tendencoj en Esperanto-movado kaj la geografian disvastiĝon de la lingvo (ekzemple pere de korespondanoncoj).

Eldonado de gazetoj en Esperanto estis ofte ligita al eldonado de libroj. Multaj sukcesaj kaj longedaŭraj Esperanto-gazetoj eldonis ankaŭ librojn, kaj ne temas nur pri kulturaj gazetoj. La gazeto funkciis kiel reklamilo por libroj kaj subtenis al informado pri novaj libroj kaj en tiuj gazetoj aperis ankaŭ rezencoj, ne nur pri libroj ĝenerale, sed ankaŭ kaj ofte unuavice de tiuj de la propra eldonejo.

Ĝenerale eblas konstati, ke dum la lastaj jardekoj la aperritmo fariĝis daŭre pli malofta sub la premo de retaj komunikiloj. La retaj informiloj kapablas disvastigi informojn multe pli rapide kaj eĉ la monataj gazetoj havas problemojn. Tamen por pli profunda legado surpapere aŭ rete plu aperas gazetoj, kies aperritmo pli ofte estas malpli ol monata.

Esperanta gazetaro vivas kune kun la ĝenerala evoluo de Esperanta movado kaj kulturo kaj kun la ĝenerala evoluo de amaskomunikiloj. En la komenca periodo la rolo de gazetoj estis tre grava en formado de Esperanta kulturo kaj socio, en kunligado de membroj kaj instruado kaj unuecigo de la lingvo. Grandparte la rolo de la unuaj gazetoj estis pli grava ol tiuj de nuntempaj, ĉar la lingvo estis ankoraŭ malmulte uzata.

La evoluo de preseja tekniko faris la produktadon de gazetoj pli facila, kiu ankaŭ kreskigis la kvanton de Esperantaj gazetoj. Ekde la 1980-aj jaroj eblis fari tute bonaspektan presitan gazeton eĉ por 50-membra Esperanto-klubo, kio ne estis ebla ekzemple en la 1950-aj jaroj. Stefan Maul rakontas en siaj rememoroj, ke *Monato* preskaŭ finiĝis post la unuaj kvin jaroj (en 1985) pro streĉiteco de la eldonanto, kiu devis ankaŭ komposti kaj enpaĝigi la gazeton (Maul 2005: 234), sed poste la teknika evoluo igis kompostadon tute nenecesa, ĉar ĝi estis donita al ĵurnalistoj mem. Same klubaj aŭ landaj bultenoj ofte ne plu devigas la redaktoron tajpi, ĉar la tekstoj venas jam prete tajpitaj komputile.

Lastateme la altigo de poŝtaj tarifoj minacas aperon de multaj gazetoj kaj revuoj, same nacilingve kaj esperantlingve. Aliflanke la evoluo de interreto igis fluan de informoj pli rapida kaj rete eblas publikigi eĉ pli malmultekoste ol sur papero, kaj la kresko de la legantaro ne kaŭzas kromajn kostojn. Esperantaj gazetoj neniam povis vivi per reklamo, do la malkresko de reklamoj ne havos ekonomiajn sekvojn por Esperanta gazetaro. Tamen la malkresko de membraro minacas daŭre ekziston de esperanta gazetaro. Eventuale la manko de kunlaboremo kaj konfliktoj altigas la nombron de Esperantaj gazetoj: ĉu ne estus pli profite fari kelkajn grandajn, vastelegatajn gazetojn, ol plurajn malgrandajn, sed ĉu tia kunlaboro sukcesus, estas alia demando.

Grandparte la tradiciaj gazetoj transiras al la reto. Tio eventuale ŝparos kostojn, ĉar apud la redakta laboro (ofte nepagata en Esperanta gazetaro) la plej grandaj kostoj estas

presado kaj poŝtigado, kiuj ne kaŭzas kostojn por la reta gazeto. La kosto de retejo estas nur malgranda parto kompare al la kostoj de tradicia gazeto. Tamen multaj ne volonte pagas pro la materialo trovebla en la reto, ĉar troviĝas tiom da senpagaj materialoj. La reto ankaŭ ebligas pli rapide peri informojn tra la mondo. Tio grandparte ankaŭ igas diversajn movadajn skandalojn publikaj, kvankam certe tia publikeco ekzistis jam pli frue, ekzemple rilate la ekŝiĝon de Ivo Lapenna el UEA en 1974.

Kroma novaĵo kiun interreto portis estas ebleco ricevi gazetojn rete en pdf aŭ alia formato al sia komputilo, kiu forigas la distancan kaj tempan malhelpon en ricevo de gazetoj. Eblas trovi kaj ricevi multajn, eĉ tre lokajn gazetojn sur sia komputilo sen malhelpo de geografia distanco. Tio portas al gazetoj pli da legantoj kaj al legantoj pli da legaĵoj, tiel ke eblas ricevi pli da gazetoj ol estas tempo por legi. Malfacilas diri nun, ĉu tiu fenomeno restas portempa transiro de presitaj gazetoj al pure retaj aŭ ĉu la gazetfarantoj kaj legantoj plu volas havi redaktitan, enhance elektitan kaj kompostitan gazeton en tradicia formo kvankam ĝi ne plu aperas papere sed sur komputila ekrano.

Konciza bibliografio

- Auld, William 1985: Kulturarkivo: la Nica Literatura Revuo. En: *Li kaj Ni – Festlibro por Gaston Waringhien*. Antverpeno: TK/Stafeto, 31–38.
- Grieves, Kevin 2021: Esperanto Journalism and Readers as ‘Managers’ [Esperanta ĵurnalismo kaj legantoj kiel ‘manaĝeroj’]. En: *Media History* 2021:1: 1–13. Publikigita rete en 2020. <https://doi.org/10.1080/13688804.2020.1727319>
- Hernández Yzal, Luis M. & Máthé, Árpád & Molera, Ana Maria 2020: *Bibliografio de periodaĵoj en aŭ pri Esperanto*. In memoriam Luis M. Hernández Yzal. Bibliografia Fondaĵo Luis M. Hernández Yzal. Reta versio ĝisdatigita la 25an de marto 2020. Adreso: <https://www.bibliotekomolera.org/bibliografio.html>
- Jung, Teo 1979: Ĉiu–Ĉiun. Sep jardekoj en la Esperanto-movado. Memoraĵoj de 86-jara optimisto. Antverpeno: TK–Stafeto. (La memoroj de la unua redaktoro de La Heroldo de Esperanto).
- Katalogo de la Esperanto-gazetaro* 1934. Kompilis kaj komentariis Jozefo Takács. Reviziis kaj kompletigis Paŭlo Tarnow. Jablonné nad Orlicí: Pražák
- Kongresa libro de TEĴA* 2008. Vilnius: Litova Esperanto-Asocio.
- Korĵenkov, Aleksander (komp.) 2010: *Dek gazetoj*. Kaliningrado / Kaunas: Sezonoj / Litova Esperanto-Asocio
- Korĵenkov, Aleksander 2007: *Ankoraŭfoje pri la Esperanta gazetaro. Prelegoteksto*. Kaliningrado: Sezonoj
- Korĵenkov, Aleksander & Gorecka, Halina 2018: *Nia diligenta kolegaro*. Biografioj de 200 eminentaj esperantistoj. Kaliningrado / Kaunas: Sezonoj / Litova Esperanto-Asocio
- Maul, Stefan 2005: *El verva vivo ĵurnalista*. Antverpeno: FEL
- Minnaja, Carlo & Giorgio Silfer 2015: *Historio de la esperanta literaturo*. La Chaux-de-Fonds: Lf-koop
- Periodaĵoj. Bibliografia organo de Rondo Takács. Budapeŝt. Aperis 1993–1994.
- Pietiläinen, Jukka: Bone redaktita, interesa kaj sendependa. En: *La Ondo de Esperanto* 3/2008: 9.

Pietiläinen, Jukka: Esperanto-gazetaro: historio, nuntempo kaj perspektivoj. En: *La Ondo de Esperanto* 4/2007: 3–4.

Pietiläinen, Jukka 2005: Kion diris la enketo III. En: *Esperanto* 1/2005: 13–14.

Retaj fontoj pri Esperanto-gazetaro:

Bitarkivo <https://www.bitarkivo.org/hejmo>

Aŭstria nacia biblioteko kaj Esperanto-muzeo: <https://www.onb.ac.at/bibliothek/sammlungen/plansprachen/digitale-medien/periodika>

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kio estas signifo de Esperanto-gazetaro por la evoluo de la lingvo Esperanto, ĝia movado kaj kulturo?
- 2) Ĉu aperis aŭ aperas tro multe da malgrandaj gazetoj en Esperanto?
- 3) Kiel la rolo de la unuaj Esperanto-gazetoj malsimilis la rolon de la gazetoj en postaj epokoj?
- 4) Kial aperas multe da movadaj gazetoj kaj organoj, sed mankas diversaj hobiaj, konsumaj kaj fakaj gazetoj?
- 5) Kiuj estas la avantaĝoj de la reta eldonado de esperanto-gazetoj? Ĉu en estonteco ĉio aperos nur rete?
- 6) Kia estas la rolo de ĉefredaktoroj en la Esperanto-gazetaro? Ĉu ĝi estas komparebla kun redaktoroj de nacilingvaj gazetoj?
- 7) Kia devus esti la redakta politiko de Esperanta gazeto?
- 8) Kia estis la rolo de kulturaj gazetoj por evoluo de Esperanta kulturo?

Jukka PIETILÄINEN (1966–), finnlanda esperantisto ekde 1983, doktoriĝis pri ĵurnalistiko en Universitato de Tampere en 2002. Li laboris kiel esploristo kaj lekciisto pri Ruslandaj amaskomunikiloj en universitatoj de Tampere kaj Helsinko (1994–2015) kaj ekde 2015 kiel direktoro de partipolitika pensofabriko Maldekstra Forumo en Finnlando. Li redaktis finnlandan Esperanto-gazeton *Esperantolehti – Esperanta Finnlando* de 1989 ĝis 1996 kaj estis volontulo en la Centra Oficejo de UEA dum somero 1989. Li estis B-komitatano de UEA (2004–2010) kaj prezidanto de Esperanto-Asocio de Finnlando de 1994 ĝis 1998. La aŭtoro kunlaboras regule kun *revuo Esperanto*, *La Ondo de Esperanto* kaj *libera folio*, prelegis pri la supra temo kadre de la Interlingvistikaj Studoj.

jukka.p.pietilainen@gmail.com; jukka.pietilainen@tuni.fi

Esperanto-Radio

Resumo

La inventaĵo konata kiel radio – kaj kiel Esperanto-Radio aperinta 35 jarojn post la lanĉo de la Unua Libro – grave influis la evoluon de la monda esperantistaro al reala parolkomunumo. Jam en la komenca periodo ekde la skribaj kontaktoj, ekde la unuaj E-gazetoj montriĝis evidenta la deziro de interpersonaj kontaktoj. Ebligis tion, post sporadaj individuaj kontaktoj, la unuaj kongresoj de Esperanto, prelegvojaĝoj kaj instruvojaĝoj de renomaj esperantistoj. Malgraŭ tio la eblecoj de senperaj kontaktoj kun eksterlandaj E-parolantoj estis limigitaj, do tio ankaŭ rilatis al aŭskultado de la parolata lingvo. Tiun situacion signifgrade ŝanĝis la apero de la Esperanta Radio. Per siaj sonprogramoj, kiel radioprelegoj, radiokursoj, ĝi superis la landlimojn vaste atingante esperantistojn. Apartan rolon ĝi plenumis por esperantistoj en izolitaj medioj sen E-klubo kaj grupoj. Tiu ĉi studo referencas al la komencoj de tiu ĉi komunika revolucio, kiun spronis radio, al kiu kontribuis ankaŭ esperantistoj. En la komenco de radio tre baldaŭ aperis la lingva demando de radiaj komunikoj. Tiun situacion utiligis esperantistoj. La evoluon de Esperanta radiofonio favoris aparte oficialaj dokumentoj kaj rezolucioj.

Kvankam ne komplete – pro nesufiĉo kaj diseriĝo de la fontoj – la studo spuras la staton de la E-radio antaŭmilite kaj ĝian reviviĝon postmilite. Apartan atenton okupas alrigardo al la historio de la E-Redakcio en Pola Radio. En 1959 ĝi estis la unika, ĝis tiam, profesia strukturo ene de publika radiofonio laŭ la vidpunkto de ĝia organiziteco, programa enhavo, evoluo. Samtempe ekde la komenco ĝi plenumis kaj daŭre plenumas, kiel Pola RetRadio, plurfacetan rolon en la vivo de la E-komunumo. Diversgrade similajn rolojn plenumis/as ankaŭ aliaj E-elsendoj menciitaj en la ĉapitro. Fine la atento direktiĝas al Esperanto-Radio en la reta epoko, en kiu la E-elsendoj reale transformiĝis en instrumenton de la interkultura komunikado kaj kontribuis al formiĝo de la informadika socio.

1. Enkonduko

La 19-a jarcento eniris la historion, kiel jarcento de inventaĵoj kaj projektoj, kiuj nekontesteble ŝanĝis la mondon. Ekde 1802 nur ĝis 1859, la naskiĝjaro de Ludoviko Zamenhof, oni notis sepdekon da inventaĵoj. Ĝis la lanĉo de lia Internacia Lingvo en 1887 estis da ili entute pli ol 140. Al la plej karakterizaj apartenas inventaĵoj kaj ideoj, kiuj akcelis komunikadon fizikan kaj informfluan. Al la unua kalkuliĝas transporto ŝipa, fervoja, aviadila. La informfluan komunikadon revoluciigis telegrafo de Morse kaj telefono de Bell. En la vico de pliaj projektoj faciligantaj la komunikadon troviĝas la aperinta la 26-an de julio 1887 Unua Libro de Ludoviko L. Zamenhof kun la projekto de la Internacia Lingvo. En la vico de inventaĵoj ebligantaj fizike distancan

komunikadon troviĝas la malkovro de Heinrich Hertz el la sama 1887-a jaro. Hertz konstatis la ekziston de elektromagnetaj ondoj, al kiuj kalkuliĝas ankaŭ la radioondoj. Se Zamenhof esperplene kredis, ke lia lingvo disvastiĝos tra la mondo, Hertz dubis pri la praktika apliko de sia malkovro. Se Zamenhof pravis, Hertz eraris, sed sen ambaŭ ne eblus paroli pri Esperantaj radioelsendoj.

De la unuaj eksperimentoj de Hertz ĝis vasta apliko de la *sendrata telefonio* pasis kelka tempo kaj necesis pliaj malkovroj kaj kontribuoj de multaj aliaj personoj. Multaj fontoj notas tamen lakone ĉe la difino de Radio la nomojn de Guglielmo Marconi, Aleksandr Popow kaj Nikola Tesla.

Kiel kreinton de la radio ĝenerale oni agnoskas la italon Guglielmo Marconi. Li komencis siajn eksperimentojn pri la sendado kaj ricevado de radiaj ondoj en 1894. Jam la sekvan jaron li ligis radian konekton je unukilometra distanco. En Britio la 27-an de julio 1896 okazis la unua publika transsendo de signaloj de la Morsa Kodo je unukilometra distanco. En 1899 estis sendita signalo de la Morsa Kodo trans La Manikon. En 1901 la signalo superis la distancon trans Atlantikon el Kanado al Britio. Ĉiam pli longdistanca signalperado signis paŝojn en la historio de radio. La grava paŝo por distanca perado de sonoj, de parolo kaj muziko estis transformo de mallongdaŭraj radioimpulsoj en kontinuan signalon. Marconi dum la 1-a mondmilito revenis al la eksperimentoj pri sendrata telefonio starigante en 1915 kaj 1916 komunikadon inter militŝipoj distancaj je tridek mejloj. Kiel skribas Larsen Egon en sia *Muzyka z Eteru* (Muziko el etero) en 1919, Marconi jam sisteme eksperimentis pri la perado de parolo kaj muziko sur la ferdeko de sia jakto Elettra. La unua eksperimenta emisistacio estis instalita en Monsanto apud Lisbono. Al Marconi aliĝis pluraj radiopioniroj.

Kvankam, laŭ iuj fontoj (elektronika versio de *Encyklopedia PWN*), la unua publika radioelsendo okazis en 1914 en Belgio la evoluo de radiofonio ekis nur post la fino de la 1-a mondmilito, en 1918. La unua konstanta radiostacio estis 8ZZ konstruita de Western Electric en Pitsburgo. Ĝi komencis funkcii la 21-an de decembro 1920. Post ĝi la stacioj rapide multiĝis. Surmarketiĝis la unuaj radioaparatoj. La kreiĝo de ŝtata radiofonio kaj naciaj aŭditorioj datiĝas el la periodo 1920-30. En Eŭropo aperis radiofoniaj societoj, privataj aŭ kun la partopreno de la ŝtata kapitalo. Estis inaŭgurataj konstantaj programoj. Komence de la 30-aj jaroj radiaj programoj estis elsendataj jam en ĉiuj eŭropaj landoj.

2. Komencoj de la Esperanto-Radio

Esperanto en radio, jam kiel la E-lingvaj elsendoj, aperis en 1922. Tiujare la stacioj Newark WJZ en Usono kaj London 2 LO komencis la unuajn Esperantajn elsendojn. La E-parola aŭditorio en 1922 konsistigis jam firman komunumon. Post la Unua Kongreso en Bulonjo ĉe Maro en 1905, kie Esperanto konfirmiĝis kiel vivanta lingvo, sekvis pliaj 13 Universalaj Kongresoj. Esperantistaj kontaktoj – ne nur informaj, sed ankaŭ kun kleriga kaj propaganda karaktero – evoluis dank’ al la E-gazetaro kaj

esperantistaj prelegvojaĝoj. En 1923 post Newark kaj Londono aldoniĝis ok pliaj stacioj, t.e. Moskvo, Montrealo, Rio de Janeiro, Aberdeen, Birmingham, Glasgow, Newcastle kaj Bostono. Post la sukcesoj de la unuaj du jaroj, en kiuj la ĉefan rolon ludis individuaj esperantistoj, la atenton al radiofonio donis la oficiala esperantista mondo. En 1923 aŭdiĝis la unua publika deklaro favore al uzo de Esperanto en radio dum Komerca Konferenco en Venecio.

Tiurilate necesas memori pri la plurflanka rolo de Edmond Privat, unu el la ĉeffigu-roj de E-movado, kiu i.a. en 1923 estis elektita la 1-a prezidanto de Internacia Centra Komitato de la Esperanto-Movado, kaj en la jaroj 1924-28 estis ankaŭ la prezidanto de UEA. En 1921 li estis la ideodoninto de rezoluciprojekto pri Esperanto prezentita en Ligo de Nacioj. La Ligo malgraŭ la klopodoj ne akceptis rezolucion pri instruado de Esperanto en lernejoj, sed en 1924 ĝi direktis al ĉiuj ŝtatoj rekomendon instigantan rekoni Esperanton, kiel praktikan lingvon en internaciaj rilatoj, kiel „lingvon klaran” en telegrafaj rilatoj. Konforme al ĝi Universala Telegrafia Unio en Parizo aldonis Esperanton en sian regularon en 1925 apud latino. La rekono de Esperanto ĉe la Ligo de Nacioj ebligis pliajn eksterajn agadojn, kiujn Privat organizis aŭ kunordigis.

Jam pli frue, en aprilo 1924 UEA kunpatronis gravan eventon, kiu estis la prepara Konferenco pri Radiotelefonio invitita de Svisa Radio-Elektra Societo kun partopreno de 40 kompanioj, stacioj, societoj kaj administracioj de radiofonio. Dum ĝi la delegitoj plejparte Esperante, krom en la franca, traktis la helplingvan problemon en radio. Tiujare la kvanto de la E-lingvaj programoj aldoniĝis en diversaj radiostacioj de Ĉeĥoslovakio, Svislando, Finnlando, Francio, Meksikio, Aŭstralio, Germanio, Nederlando, Danlando, Urugvajo, Aŭstrio, Hispanio, Svedio. Grava evento estis en 1924 fondo de *Internacia Radio-Asocio*, kiu komencis eldoni kvarlingvan „Radio-Servon”. Bedaŭrinde aperis nur kelkaj ĝiaj numeroj. Du jarojn poste sub la gvido kaj redakto de esperantisto d-ro Pierre Corret (unu el la pioniroj de la radiofonio entute) kaj s-ro Eŭgeno Aisberg – la aŭtoro de la furora libro *Fine! Nun mi komprenis la radion*, originale verkita en Esperanto – aperis Internacia Radio-Revuo. Ĝuste sur ĝiaj paĝoj aperis „babiladoj” de Aisberg, poste kolektitaj libroforme. Tradukitaj en la ĉeĥan ili krome estis presitaj en ĉeĥa radiorevuo. Esperanton en sia laboro aplikis novaj radiostacioj en Japanio, Italio, Hungario kaj Norvegio. Bedaŭrinde ankaŭ ĉi tiu peridaĵo malaperis post la eldono de unu plena eldonkolekto.

Baldaŭ la sendokompanioj fondis en Ĝenevo Internacian Union de Radiofonio, kies celo estis disdividado de frekvencoj kaj programa interŝanĝo. Tie oficialaj E-institucioj sukcesis fari novajn kaj gravajn paŝojn, kiuj alkondukis al la E-favoraj rezulucioj en 1927 proklamitaj en Laŭzano kaj Como. Sendube favoris ilin la fakto, ke en Ĝenevo troviĝis la sidejo de UEA. Marĝene ni aldonu, ke en tiu jaro Edmond Privat mem kunfondis la Ĝenevan Radion, kaj tio estis la unua radiostacio en Svislando, en kiu aperis Esperanto-kurso de li gvidata (*Heroldo de Esperanto* 1927, n-ro 44 p.2). En la 10-a datreveno de la Unio en julio 1935, kiam ĝi estis jam potenca strukturo kuniganta ĉiujn radiostaciojn de la mondo, oni elstarigis la pioniran rolon de Edmond Privat en ĝia komenco kaj ĝiajn favorajn paŝojn por apliko de Esperanto, kio fruktis per rezo-

lucioj en 1927 favorantaj la aplikon de Esperanto en radio (*Esperanto*, 1935, n-ro 11 p. 5: *La Internacia Unio de Radiofonio kaj Esperanto*). Tiam inter stacioj elsendantaj en Esperanto ekzistis tiuj en Ĉinio, Jugoslavio, Latvio, Novzelando, Litovio, Irlando, Libera Urbo Danzig, Islando, Pollando, Belgio, Estonio.

3. Oficialaj rezolucioj pri Esperanto-Radio

La aplikon de Esperanto en radio favoris oficiala subteno en la formo de proklamataj rezolucioj. Preskaŭ ĉiujn listigas kaj citas en la originala lingva versio kaj en E-traduko d-ro Walter Döhler en sia *Esperanto kaj Radio*. Citaĵojn de iuj el ili prezentis ankaŭ E-gazetoj, kiel i.a. *Esperanto kaj Heroldo de Esperanto* (ekz. *Esperanto* 1927, nr-o 6, p. 121 (13): *Grava decido pri Esperanto en Radio*; *Heroldo de Esperanto*, n-ro 20 (412) p.1: *Grava sukceso en Radio*).

La Komerca Konferenco en Venecio, kiun partoprenis reprezentantoj de la Radio-Elektraj Societoj, konstatis kiel la unua en sia rezolucio la 4-an de aprilo 1923, ke „la tutmonda disvastiĝo de senfadena telefonio nepre postulas rimedon por superi la lingvajn barilojn kaj rekomendas la uzadon de Esperanto por komunikaĵoj destinitaj al la eksterlanda aŭdantaro”. Pri provaj E-elsendoj deklaris sin ankaŭ teknika konferenco pretiganta la dividon de frekvencoj en Ĝenevo, kiu okazis sub la patroneco de UEA kaj Svisa Radio-Elektra Societo en 1924. Kvankam ĝi ne estis limigita al parolantoj de Esperanto, ĉirkaŭ duono de la diskutoj okazis en la Internacia Lingvo. En sia rezolucio ĝi rekomendis la uzon de Esperanto kaj instigis, ke ĉiuj radiostacioj dediĉu almenaŭ unu dissendon ĉiusemajne en Esperanto. Ĝi proponis, ke ili disaŭdigu kursojn pri la lingvo „ĉar tiu lingvo montriĝis facila, klare aŭdebla kaj jam disvastigata inter aŭdantoj de ĉiuj landoj”.

En majo 1927 okazis kunveno de Internacia Unio de Radiofonio en Laŭzano, Svislando. En ĝiaj rekomendoj oni postulis

„fari provon pri regulaj dissendoj en Esperanto unufoje en semajno dum dek ĝis dek kvin minutoj, por anonci al malproksima aŭskultantaro la ĉefajn punktojn de sia semajna programo aŭ konigi al ĝi okazintaĵon artistan, intelektan aŭ ekonomian de sia nacia vivo”.

Samtempe estis rekomendite uzi Esperanton kiel anonclingvon de la radiostacioj en la vesperaj programoj.

Komisiono de Alproksimigo de la Unio Internacia de Radiofonio en sia kunsido en Como la 29-an de septembro 1927 akceptis unuanime novan rezolucion favore al Esperanto en radio. En sia enkonduko ĝi konstatas:

„Konsiderante, ke Esperanto estas potenca helpilo por la interkompreniĝo kaj la alproksimigo de la nacioj, la Konsilantaro invitas denove la membrojn de

la Unio, dediĉi plej grandan atenton al tiu lingvo kaj antaŭ ĉio konservi ĝian instruadon en siaj programoj”.

La 1-an de oktobro 1927 Konsilantaro de Internacia Unio de Radiofonio en Como alvokis „denove la membrojn de la Unio dediĉi plej grandan atenton al tiu lingvo kaj antaŭ ĉio konservi ĝian instruadon en siaj programoj”. En la sama teksto la Unio Internacia de Radiofonio elstarigis la reciprokan kunlaboron kun UEA kaj rekomendis al siaj membroj

„turni sin al la Internacia Centra Komitato de la Esperanto-Movado en Genève (en kontakto kun la sekretario de la Internacia Unio de Radiofonio), kiu metis sin al la dispo de la stacioj, por indiki al ili lokajn kunlaborantojn Esperantistajn kaj kiu estas preta ankaŭ publikigi internacian programon (horaron) de la disaŭdigoj en Esperanto, por faciligi la sukceson de la entrepreno.”

En 1928 Internacia Unio de Radiofonio konfirmis en Prago la rezolucion el Laŭzano kompletigitan per la decido el Como. Ĉi-foje tamen ĝi deklaris, ke „estas pli bone lasi al ĉiu stacio liberecon organizi la E-dissendojn laŭ siaj propraj eblecoj, korespondante rekte kun la Internacia Centra Komitato de la Esperanto Movado en Ĝenevo [...]”. Tiu ĉi deklaro ebligis al la E-movado rekte kontakti ĉiujn staciojn interesiĝantajn pri Esperanto en siaj programoj kaj trakti kun ili. Tiun decidon jam ne listigas la eldonita en 1928 libro de Walter Döhler, sed informas pri ĝi la revuo „Esperanto” (*Esperanto*, 1928, n-ro 9/10 p. 2): *Denova konfirmo de grava decido de la Internacia Unio de Radiofonio pri Esperanto*.

4. Esperanto-Radio antaŭ la 2-a mondmilito

Ne ekzistas kompleta prilaboro pri la stato de la Esperanta Radiofonio antaŭ la 2-a mondmilito. Walter Döhler difinas sian aprintan en 1928 laboraĵon kiel nekompletajn kompilaĵojn. *Enciklopedio de Esperanto* (1933) traktas la temon enciklopediece, tamen ĝia indekso pri radio ligas al 13 mencioj en unuopaj paragrafoj pri aktivado de E-Radio de unuopaj landoj. Tiuperiode pro signifa plinombriĝo de radiostacioj inter 1925 kaj 1930 plimultiĝis ankaŭ dissendoj pri Esperanto. Ilustras tion kelkaj statistikaĵoj informantaj pri tiu evoluo. En 1922: 2 radiostacioj aplikis Esperanton en 2 landoj; en 1924: 130 radiostacioj en 18 landoj; en 1928: 149 disaŭdigaj stacioj el 33 ŝtatoj de la mondo elsendis en aŭ pri Esperanto. En 1933 estis emisiitaj entute 1774 disaŭdigoj.

Inter ili estis la elsendoj el Pollando (Varsovio kaj Krakovo), kiu komencis E-prelegojn en 1927. En *Rocznik Polskiego Radja* 1933 (Jarlibro de Pola Radio 1933) en ampleksa ĉapitro pri fremdlingvaj elsendoj de Pola Radio apartan atenton oni donis al tiuj en Esperanto. Estis konstatite interalie, ke

„al la prelegoj en la fremdaj lingvoj apartenas ankaŭ la prelegoj en la IL-Esperanto. Esperantistoj estas idealistoj, kiuj volonte aŭskultas pere de siaj radioaparatoj tra la tuta tergloblo ĉiun radiovorton prononcitan en ilia belsona lingvo. Esperantistaj prelegoj elvokas ankaŭ plej multnombrajn korespondaĵojn. En tiuj leteroj geaŭskultantoj el ĉiuj eŭropaj landoj kaj el aliaj mondpartoj pravas, ke la esperanta elparolo per la ondoj de Pola Radio ne trafas vakuon. En la 1933 estis 27 prelegoj. Ili traktis la plej diversajn problemojn. [...] Speciale indas elstarigi la zorgon de esperantistoj pri utiligo de radio por la propaganda celo. Ne nur ili volonte aŭskultis la prelegojn, sed mem petis disaŭdigi prelegojn pri certa difinita temo, kiu ŝajnis al ili malklara (Toruń, Kopernik)”.

Pollando ne estis escepto. Diversaj radiostacioj, iuj jam pli frue, kiel Prago, Brno traktis temojn ligitajn kun la sociaj aferoj, beletro, scienco, literaturo kaj aparte dissendis E-kursojn. Ekzemple la radiostacio en Praha estis inter la unuaj sendostacioj, kiuj disaŭdigis per Esperanto jam en 1923. En ĝia programo troviĝis propagandaj paroladoj. En 1928 Praha disaŭdigis Esperanto-kurson por komencantoj. Menciinda estas la radiostacio Brno, konata kiel Verda Stacio. En ĝi E-elsendo aperis jam en 1927, sed ĝi donis la lokon al E-elsendoj ĉefe en la 30-aj jaroj evoluiginte sian programon de prelegoj ĝis ampleksaj plurtemaj elsendoj kun aparta atento al koncertoj, radioteatraĵoj, eĉ operoj k.s. (laŭ broŝuro *Verda Stacio*, 1937). Kiel alia ekzemplo prezentiĝas la Itala Radio, kiu en 1935 komencis elsendi en Esperanto el Romo, laŭ komisiono de la tiama registara instanco por gazetaro kaj propagando. La komenca celo estis la disvastigo de la itala kulturo kaj la akcelado de turismo. Ekde 1936 aldoniĝis en la elsendoj el Romo la prezento de la politika vidpunkto de la tiama faŝisma reĝimo pri la internaciaj okazaĵoj. De 1939 el Romo aŭdiĝis kroniko kaj la komentoj pri la dua mondmilito, kun aparta rigardo de 1941, al la operacoj en Azio kaj Pacifiko. La elsendoj en Esperanto daŭris ĝis aŭgusto 1942, poste ili estis interrompitaj pro la militaj detruoj (*Fiocchi Pietro: Antonio De Salvo kaj la projekto Radio Roma, El Popola Ĉinio*, 13.05.2124).

La Esperanta radio funkciis ĝis la eksplodo de la 2-a mondmilito. Ankoraŭ en sia 28-a numero el 1939 p. 4 *Heroldo de Esperanto* donas informojn i.a. pri Esperanto Radio-Progamo por aŭgusto elsendata el Lille, Kortijk, Hilversum, Romo, Paris, Tŭri, Montpellier, Bordeaux, Marseille, Wallonia, Dublin, Budapest I, bulgaraj kaj danaj stacioj.

5. Esperanta kaj nacilingva gazetaro pri Esperanto-Radio

Esperantistoj ekde la komenco engaĝiĝadis al la evoluo de E-radio jen spontane, individue, jen organizite. Plej multaj informoj aperis tra la jaroj sur la paĝoj de la E-Gazetaro. Temis pri anoncoj de konkretaj progamoj aŭ mallongaj komentoj kaj recenzoj. Dum certa periodo en la revuo *Esperanto* regule funkciis la rubriko

„Esperanto-Radioprogramo” kunmetata de Johannes Jungfler de la Komisiono por Radio-Statistiko, komisiita de I.C.K (Internacia Centra Komitato). Krom informoj pri unuopaj stacioj kaj ondolongoj eblis legi iom pli ampleksajn informojn. Ekzemple en la oktobra-novembra numero de 1927 *Esperanto* p. 14 informis i.a.

„Tallin (Estonio) La loka radiostacio (ondolongo 408 m.) ĉiujaŭde je 20 h MET disaŭdigas en Esperanto mallongajn informojn pri la kultura kaj ekonomia vivo en Estonio. Ĉar ĉi tiuj disaŭdigoj estas aranĝataj prove, estas dezirinde, ke la aŭskultantoj skribu pri siaj impresoj al Tallin, radiostacio”.

Sampaĝe la rubriko *Radio* informis pri „Granda sukceso de Radio Ĉeĥoslovaka”. Tiu sukceso koncernis permeson de dufoja E-kurso en la stacio Brno. La okazigon de E-kursoj rekomendis jam en 1924 la ĝeneva Prepara Konferenco por Internacia Interkonsento pri Radiotelefonio. En 1928 inter la stacioj ilin okazigantaj estis Moskvo, Novjorko, Liono, Falun, Odesa, Parizo, Stuttgart, Bern, Koeninsberg, Gefle, Lille, Harkov, Ĝenevo, Novosibirsk, Zagreb-Agram, Tuluzo, Kijevo (la ortografio de nomoj laŭ informoj en diversaj numeroj de la revuo „Esperanto”).

La informoj ligitaj kun E-radio aperadis ne nur en la revuo „Esperanto”. „Heroldo de Esperanto” la 13-an de januaro 1928 (n-ro 2 p.4) skribis i.a.:

„Radio Berlin kaj Stettin. Jaŭdon (20.01) direktoro J. Glueck faros paroladon en Esp-o pri „Perloj el Oriento” (tradukoj el la japanaj kaj hinaj klasikaj verkoj). Ondolongo de Berlin 484 m., Stettin 236 m. Aŭskultontoj bonvolu skribi al la direkto de la radiostacio „Funkstunde A.-G.”, Berlin W. 9, Potsdamerstr. 4.”

En majo 1935 „Nia Gazeto” (n-ro 5 p. 6) raportis i.a.

„Praha-Brno rediris la 6-an de marto la eposan vivon de prezidanto Mazarik tra la imperiaj persekutoj kaj la lasta mondkatastrofo. La bonegaj traktantoj evidentigas la muzikan belecon de nia lingvo”.

Samnumere alia komento informis:

„Varsovio kies anoncisto bonege efikas per sia mirinde bela prononcmansiero de esperanto, informis, la 31-an de januaro pri Altsilezio, la lando de la nigraj diamantoj. Prof. Hodakowski parolis pri pola folkloro, ĉerpanta sian vivon precipe el la religiaj kutimoj, nome Kristnaska kaj ankaŭ el la najbarlanda influo tra la jarcentoj. Pluraj dancoj fariĝis mondkonataj: mazurkoj, krakovianoj, polonezoj”.

La sama revuo „Nia gazeto” en marto 1938 (n-ro 3 p.6) lakone sciigis:

„Rome. Lu. 17.01.38: Politikaj informoj; Akcepto al Duce de ekleziuloj; pri eksigo de Italio el Ligo de Nacioj, Rumana parlamento; pri akordo inter la

danubaj nacioj, la tiel nomataj Grandaj Demokratioj kredas ludi rolon; fido en la triumfo de la >nacia Hispanio<. Hungaraj minoritatoj”.

„Esperanto” en februaro 1939 p.4 margene de la planita prelego de Kálmán Kalocsay antaŭ la mikrofono de la sendstacio Budapest II i.a. alvokis la aŭskultantojn peti ĉiutagajn 5-minutajn informojn en Esperanto apud la jam elsendataj en la lingvoj angla, franca, germana kaj itala. „Jen, bona okazo, por ke ni havu finfine radiostacion, kiu dissendos ĉiutage”. La alia informo sampaĝe anoncas grandan sukceson en la Bulgara Radio, t.e. trifoĵajn E-elsendojn monate el Sofio.

Pri la E-elsendoj tra jaroj informis ankaŭ nacilingvaj fakaj periodaĵoj. Informojn pri tio i.a. troveblas i.a. en *Heroldo de Esperanto* (1925, n-ro 23 p. 3). En la informo *Radio-revuo pri Esperanto* legeblas: „Kiel la diverslandaj radiostacioj unu post la alia akceptas Esperanton por la disaŭdigo, tiel ankaŭ la radiorevuoĵoj ĉiam pli okupiĝas pri Esperanto”. La redakcio mencias artikolojn en *Radio Belge*, en la parizaj *Radio-Herald* kaj *T.S.F. Revue*, en la viena *Radio-Welt*. Pri pliaj lokaj revuoj *Saar Radio-Gazeto*, *Algemeines Freies Raio Wien*, *Radio Barcelona* informantaj pri Esperanta Radiofonio *Heroldo de Esperanto* informis en la 32-a numero el 1925, p.3.

Pri la nacilingvaj radioperiodaĵoj informis ankaŭ *Esperanto*, ekzemple en ĝia januara numero el 1929 legeblas (p.19):

„Gravan sukceson havas Esperanto-Radio-afero en Germanlando. Nuntempe represas ĉiusemanje kvar grandaj germanaj radio-gazetoj la Esperanto-Radio-Programon, i.a. mondkonataj >Der Deutsche Rundfunk< kaj la >Funk<. La marta numero de la sama revuo (p.14) krominformis „Nuntempe ni ricevas informon, ke ankaŭ la pola nacia radio-gazeto >Radio< aranĝis Esperanto-anguleton kaj regule represas la Esp.-Radio-Programon kaj aliajn gravajn informojn el la Esp.-movado. Ankaŭ >Word Radio< la grava angla radigazeto starigis komence de januaro rubrikon pri kaj en Esperanto instruante la lingvon kaj publikigante alilandajn informojn pri disaŭdigoj en Esperanto”.

6. La 2-a mondmilito kaj la postmilita refloro

La eksplodo de la 2-a mondmilito 1939 efikis bremse je la E-Radio (kun escepto de Romo kaj Sofio, kiuj ĉesis funkcii en 1942 pro rektaj intervenoj de germanaj aŭtoritatoj), je la tuta E-movado. La E-komunumo estis dekumita kaj ĝiaj membroj mortis aŭ estis ekstermitaj en germanaj koncentrejoj. Eksterordinare altan prezon pagis polaj juddevenaj esperantistoj.

Tamen jam en la jaro de la militfino, t.e. en 1945, 8 radiostacioj restarigis la E-lingvan emisiadon. Interalie Sofio, Prago, Ostravo kaj Varsovio. En 1946 aldoniĝis pliaj 4 stadioj, i.a. Svisa Kurtonda Radio, kiu poste kiel Svisa Radio Internacia daŭrigis la programojn kontinue ĝis 1992. Ĝia apero estis grava postmilita atingiĝo de Edmond Privat, kiu estis ĝia parolisto ĝis sia morto.

Verda Stacio elsendis en oktobro 1946 porokazan elsendon okaze de ŝtata festo. La regula programo ĉiumonata revenis en 1948, sed daŭris nur ĝis junio 1950. En la periodo 1948-1950 ĉiutagaj elsendoj en Esperanto estis regula programero de Radio Parizo. Sed en 1950 ĝiaj E-elsendoj silentiĝis same kiel en multaj aliaj landoj, unuavice en Orienta Eŭropo. En la Internacia Lingvo ĉesis emisii radiostacioj en Ostravo, Prago, Sofio. Samjare silentiĝis E-elsendoj el Varsovio okazantaj laŭ semajna ritmo. Laŭ la gvidanta ilin Tadeusz Pleskaczyński la likvido okazis pro „minaca traŭgado de malamikaj, okcidentaj elementoj en la E-movadon” (el intervjuo por la E-Redakcio de Pola Radio).

Ĉio ĉi tamen ne signifis silentiĝon de Esperanto en la radiofonio. E-elsendoj en iuj landoj silentiĝis, dume en aliaj aperis. Daŭris la elsendado de E-programoj i.a. en Berno – Svislando, Rabat – Maroko, Hilversum-VARA, Hilversum-KR0 kaj Hilversum-NCRV – Nederlando, Lille kaj Parizo – Francujo, Vieno kaj Graz – Aŭstrio, Gvatemalo, Romo – Italio, Madrido – Hispanujo, Rio-de-Ĵaneiro – Brazilo. Denove la informojn pri la E-elsendoj aperigis E-gazetaro, kiel „Esperanto” kaj organoj de la landaj asocioj de UEA. En 1952 Centro de Esploro kaj Dokumentado komencis regule kompili statistikon pri radio-disaŭdigoj en Esperanto. Laŭ ĝi ekzemple en la periodo 1974-75 15 stacioj en 12 landoj disaŭdigis 2387 programojn, kies longo egalas al 943 horoj kaj 15 minutoj.

7. Esperanto-Radio profesie. Esperanto-Redakcio de Pola Radio

La 1959-a jaro signis la mejloŝtonon en la postmilita E-radio. 36 jarojn post la Komerca Konferenco en Venecio (04.04.1923), kiu rekomendis la uzon de Esperanto, en Varsovio startis regulaj E-elsendoj de la oficiala E-Redakcio en la Poreksterlanda Programo de Pola Radio. Tio ligiĝis kun la unua postmilita E-kongreso en Oriento, en Varsovio okaze de la 100-a naskiĝdatreveno de Ludoviko L. Zamenhof. Ĝi kongruis kun la deziro de la tiamaj polaj aŭtoritatoj i.a. ripeti la sukceson de la Monda Kongreso de Demokrata Junularo el 1955 en Varsovio.

La starigon de la E-redakcio en la strukturo de la Poreksterlanda Programo de PR en 1959 antaŭis vastaj preparoj. Al la organizo de la redakcio estis invititaj konataj esperantistoj, i.a. profesiaj redaktoroj Jerzy Uśpieński kaj Ada Sikorska. En Pola Radio mem estis organizitaj E-kursoj por radio-teknikistoj, akustikistoj, parolistoj. Dum jardekoj la kremo de ili formis la parolistan bazon de la Redakcio samtempe ĉefdeĵorante en la landa radioprogramo. En la redakcia kolektivo ektroviĝis komence la tiamaj aktivuloj de la pola E-movado i.a. Andrzej Rajski, Waldemar Monkiewicz. Preskaŭ tuj al la skipo estis invitita talenta eperantisto famiĝinta kiel promesoplenta tradukisto Jerzy Grum. En 1962 al la skipo aldoniĝis Andrzej Pettyn. Pliaj dungitoj venis nur en 1968 – Barbara Pietrzak, Jan Klimek kaj Mariusz Dastyk. En 1975 en la redakcio eklaboris Milda Szvedo. Komence de la 80-aj jaroj la redakcia konsisto vastiĝis je Wojciech Usakiewicz, baldaŭ poste je Anna Limont kaj Elżbieta Gromek.

Komence de la 90-aj jaroj al la skipo aldoniĝis Ewa Krach, en 2000 – Remigiusz Grzela. Poste en la Redakcio laboris Michał Wyszogrodzki, Gabi Kosiarska kaj Maciej Jaskot. Iliaj nomoj – ne parolante pri kunlaborantoj – kaŝiĝas malantaŭ la famo de la ĉiutagaj E-elsendoj de Pola Radio. Kompreneble ne ĉiuj laboris samtempe. Ekzemple Jerzy Uśpieński dum kelka tempo estis redaktoro en la literatura programo de la Pola Radio, dume Mariusz Datych kaj Andrzej Pettyn fariĝis por kelka periodo estroj de la Dana, respektive Finna Redakcioj de Pola Radio. Andrzej Pettyn komence nur sporade kunlaboris kun la Esperanto-Redakcio.

7.1. La programamplekso de la varsovia E-Redakcio

Kompare kun la ĝistiamaj elsendoj la mejlopaŝo estis komence la ĉiutaga, konstanta emisiado de unu duonhora E-programo. Ene de la 52-jara funkciado de la redakcio la ĉiutaga elsendodaŭro estis ŝanĝiĝanta. En la fino de la 60-aj jaroj aldoniĝis la 2-a ĉiutaga duonhora programo, en 1968 aperis la 3-a duonhora elsendo. Kiel komentis Humphrey Tonkin en *Esperanto tra la Etero*:

“La antaŭnelonga plilongigo de la ĉiutagaj programoj de Pola Radio de sesdek ĝis naŭdek minutoj ĉiutage – firmigas ĝian pozicion kiel evidente la plej grava radiostacio disaŭdiganta nuntempe en Esperanto”.

En la 1970-aj jaroj aparta novaĵo estis la E-lingvaj t.n. anguletoj en la nacilingvaj programoj de la germana, dana, sveda, finna redakcioj de Pola Radio. La redaktoroj de la E-Radio ofte gastis en la nacilingvaj elsendoj de Pola Radio, ekz. lige kun Zamenhof-datrevenoj. Aparta kunlaboro okazis dum kelkaj jaroj kun la tre populara programo de Pola Radio *La somero kun radio*, en kiu la ĉiutagaj informbultenoj aŭdiĝis plurlingve, inkluzive Esperanton. La suspenditaj pro la milita stato (13.12.1981) E-elsendoj revenis la 5-an de marto 1982 en pli granda amplekso de 4, sekve 5 duonhoraj programoj ĉiutage. Ekde 1983 ĝis 1989 la E-Redakcio de Pola Radio aŭdigadis entute trihoran ĉiutagan programon en la Internacia Lingvo.

La elsendodaŭro el Varsovio estis ŝanĝiĝanta. En 1996 temis pri 120-minuta programo, en 2005 la emisiado per mallongaj ondoj kaj satelito egalas al 140 minutoj. Relative ĝisdate la Redakcio komencis emisii interrete. En oktobro 1997 la 4-minutaj aktualizaĵoj en Esperanto estis aŭdigataj en interreta realradio priservata de World Radio Network. En 1998 la unuan fojon 4-minutaj retaj prikongresaj raportoj aŭdiĝadis el UK en Montpellier. La E-elsendoj en la strukturo de la Poreksterlanda Programo de Pola Radio daŭris ĝis la 31.12.2006. Kvankam ĝis tiam ili aŭdiĝadis per mallongaj ondoj kaj satelito oni ankaŭ elsendis ilin jam de kelka tempo interrete kiel podkastojn same kiel alilingvajn elsendojn de Pola Radio. Ekskluzive podkaste E-elsendoj aŭdiĝis en la periodo 01.01.2007 – 31.01.2010, kiam la redakcio funkciis en la Informadika Sekcio de Pola Radio.

Tio ligiĝis kun la eventoj ĉirkaŭ la intenco de la tiama estro de la Poreksterlanda Fako, Jerzy Targalski forigi la E-Redakcion la 15-an de decembro 2006 sub la preteksto, ke la lingvokreinto estis judo, kaj lia lingvo estas netaŭga por fari E-programojn en Pollando. Sekve de la kreigiĝinta enlanda kaj internacia bruo Pola Radio parte cedis. En la loko de E-Redakcio aperis Israela Redakcio. E-elsendoj strukture transiris al la Informadika Sekcio de PR. Kvankam ili daŭris oni ĝenerale konsciis pri necerteco de tiu ĉi solvo, ekzemple redaktorino Gabi Kosiarska ricevis malpermeson partopreni la Bjalistokan UK-on 2009. La definitiva decido pri la forigo venis fine de januaro 2011. Tiam laŭ spontana reago de grupo de aŭskultantoj kontaktiĝintaj kun la redakcio la varsoviaj E-elsendoj preskaŭ tuj reaperis kiel Pola RetRadio en Esperanto (www.pola-retradio.org). Ĝiaj programoj komenciĝis la 15-an de februaro 2011 daŭrigante la plej gravajn kaj valorajn tradiciojn de la origina E-redakcio de PR.

7.2. La programa enhavo de la varsoviaj E-elsendoj

Ekde la komenco en 1959 la enhavo de la elsendoj estis analoga al tiu en aliaj nacilingvaj programoj de Pola Radio. Ĝi konsistis el aktualaĵoj el la lando kaj la mondo, politikaj, ekonomiaj komentarioj, felietonoj pri sociaj problemoj, kulturo, interparoloj kun koncernaj polaj ekspertoj, raportoj pri tiaj sociaj eventoj, kiel ekzemple la 1-majaj festoj. Tradiciaj programeroj estis la ĉiusemajnaj magazinoj pri la plej gravaj politikaj-sociaj, sed ankaŭ kulturaj eventoj, pri eksterlandaj artistoj en Pollando kaj pri polaj eksterlande. Plimulto de la redakciaj fontmaterialoj devenis el la Centra Redakcio de la Poreksterlanda Fako.

Tamen unusole la E-Redakcio havis apartan programoferton, kiu konsideris la specifecon de ĝia aŭskultantaro kaj ĝiajn interesiĝojn. Tio kaŭzis, ke la redakciaj kontaktoj kun la aŭskultantoj estis aparte intensaj. Temis unuavice pri kontaktoj korespondaj. Dum la unuaj jaroj la redakcio havis apartan dungiton, kiu zorge okupiĝis pri ili. Poste la tasko (i.a. respondi al la leteroj) estis dividata inter la laborantaj redaktoroj. Same kiel en la 30-aj jaroj de la 20-a jarcento la Redakcio fieris pri plej multaj korespondaj kontaktoj en la tuta poreksterlanda programo ekde la komenco ĝis la fino de sia ekzisto. En tiu kunteksto ĝi frape diferencis disde la alilingvaj redakcioj. La kontaktoj kun aŭskultantoj havis ankaŭ fizikan formon dum iliaj vizitoj en la Redakcio mem lige kun vizitoj en Varsovio kaj Pollando. Al aliaj okazoj renkontiĝi kun la aŭskultantoj apartenis Universalaj Kongesoj de Esperanto, internaciaj E-eventoj, kiujn partoprenis redaktoroj ofte invitataj de la organizantoj kaj specialaj renkontiĝoj, kiujn organizis la Redakcio ekz. kun Monda Turismo en Bydgoszcz.

En la programoferto de la E-Redakcio ekde la komenco troviĝis la ĉiusemajnaj magazinoj pri la E-eventoj tra la mondo „Sub la verda standardo”, poste „Esperanto ekspreso”, „Koncerto kun bondeziroj” – en kiu aŭskultantoj inteŝanĝis salutojn dum la redakcio ornamis tion per muziko, „Leterkesto” kun reagoj je opiniesprimaj korespondaĵoj de aŭskultantoj pri la programo aŭ polrilataj eventoj. La regule aŭdiĝantaj

literaturaj elsendoj proksimigadis la polan literaturon kaj ties aŭtorojn en E-traduko kaj samtempe la originalan E-literaturon kaj ĝiajn kreantojn (Auld, Boulton, Baghy, Kalocsay k.a.). Apartan lokon en la programo havis raportoj pri la landaj E-eventoj, ĉiujaraj raportoj el la Universalaj Kongresoj. La kongresoj, renkontiĝoj, seminarioj estis ne sole la okazo raporti pri ili, sed ankaŭ gastigi antaŭ la mikrofono iliajn organizantojn kaj partoprenantojn. En 1976 Humphrey Tonkin skribis i.a. en *Esperanto tra la etero*:

„La plej gravan rolon ludas Pola Radio, kies programoj enhavas ne nur informojn kaj rubrikojn pri Pollando, sed ankaŭ erojn petitajn de aŭskultantoj kaj la regulan rubrikon Esperanto-ekspreso, kiu disaŭdigas aktualaĵojn pri la Esperanto-movado tra la mondo. Pola Radio regule sendas siajn raportistojn al la ĉefaj Esperantaj okazaĵoj, kaj eldiraĵoj el la ĉefaj eroj de la ĉiujara Universala Kongreso de Esperanto estas ofte samtage disaŭdigataj. Pola Radio do servas ne nur kiel la voĉo de sia lando, sed kiel grava komunikilo por la uzantoj de Esperanto, [...]”.

En la programoj de la E-Redakcio estis intervjuaĵoj la ĉefaj E-movadaj kaj komunumaj agantoj, i.a. en la programero *Homoj kaj problemoj*. La Redakcio estis organizanta diversspecajn konkursojn pri specifaj temoj, kiel Chopin-konkurso, Kopernik-Jaro, membriĝo de Pollando en NATO, en kiuj la partoprenantoj povis gajni eĉ 10-tagajn ekskursojn tra Pollando kaj valorajn objektajn premiojn. Inter la gajnintoj estis ekzemple Lucien Giloteaux el Francio, Antonio de Salvo el Italio k.a. Ekde 1983 en la programo de UK-oj okazis organizataj regulaj renkontiĝoj kun la aŭskultantoj, kun kongresanoj interesitaj pri la varsovia E-Redakcio kaj E-radio ĝenerale.

Se en la komenco la varsoviaj elsendoj estis laŭforme formalaj en la mezo de la 80-aj jaroj la prezentomaniero de la elsendohavo gravitis al la formo de vivanta radio. Plimulto de la programeroj komencis baziĝi sur la aŭtora kontribuo de la redaktoroj. La plurjaran devigan programeron, kiu estis politika komentario, en la 2-milaj jaroj anstataŭis komentarioj elektataj aŭ verkataj de la redakcio mem.

8. Plurfunkcia rolo de Esperanto-Radio por la lingva komunumo

Dum sesdeko da jaroj la varsoviaj E-elsendoj – jen la ŝtataj, jen liberplatformaj – rolis kaj rolas kiel natura lingvomedio, tutaparte por solecaj, izolitaj esperantistoj, kiuj ofte havis la ŝancon paroli la lingvon nur dum la kongresoj kaj mankis al ili la ĉiutaga lingvomedio, la vizitoj de eksterlandanoj ne estis tro oftaj kaj sufiĉaj. Nun la propandemia izoliteco kvankam malfermis kaj spronis evoluon de la videosesioj realtempaj aŭ registritaj, sed samtempe pro manko de iom pli severa lingvokontrolo disvastigis la mediojn, en kiuj la lingvo estas uzata laŭ la bontrovo de la parolantoj sen la ebleco de lingvokorektaj atentigoj. Pri lingva ĝusteco oni aparte zorgis ekde la unuaj E-programoj kaj tial la aŭskultantoj de E-Radio spertiĝis ekde la komenco

pri la parola lingvouzo sekvante la parolmanieron ne nur de modelaj radioparolistoj, redaktoroj, sed ankaŭ aŭskultante la redakciajn gastojn.

Krom la ĝusta lingvouzo la novaj esperantistoj pere de la E-elsendoj praktike enmoviĝadis sekvante raportojn pri E-eventoj – kun aparta atento al Universalaj Kongresoj, intervjuojn kun la movadaj gvidantoj pri la vivo de UEA kaj ĝiaj landaj, fakaj asocioj. Ili kleriĝadis ne sole rilate al la lingvo mem, sed ĝenerale. Ebligis tion la elsendoenhavo dediĉita al la kultura vivo en Pollando kaj eksterlande, al sciencaj temoj ligitaj kun Pollando kaj ankaŭ kun la monda scienco, felietonoj dediĉitaj al konindaj figuroj kaj konindaj lokoj. Ĉio ĉi vekis interesiĝon, aparte pro la emociiga fakto, ke Esperanto kiel libroforma projekto aperis ĉi tie en Varsovio. Ekde 2003, dank' al la Interreto, la aŭskultantoj povis aldone efike altigi sian lingvokonon pere de paralele aŭdiĝantaj elsendoĉerpaĵoj, kiujn akompanas rilataj elsendotekstoj. Aktuale Pola RetRadio rolas kiel riĉa provizejo de sondokumentoj enhavante en sia arkivo ĉiujn elsendojn ekde la 2011-a jaro, milojn da elsendoĉerpaĵoj kaj sondokumentoj en temaj rubrikoj ekde 2013. Temas pri aktualaĵoj, sciencaj informoj, kulturaj informoj, felietonoj paralele legeblaj kaj aŭskulteblaj. Akompanas ilin krome – laŭ peto de aŭskultantoj – la informo pri tempodaŭro de koncerna elsendoĉerpaĵo. La informo pri tempodaŭro rilatas ankaŭ al ĉerpataj el la elsendoj sondokumentoj – interparoloj, intervjuoj, sonscenoj.

9. Plurkultureco kaj interkultureco de la E-komunikado

Kiam Zamenhof informis en letero al Borowko pri la motivoj, kiuj spronis lin pensi pri la komuna lingvo – li referencis al plurkultureco de lia epoka Bjalistoko. En ĝi la dominanta lingvo estis la rusa, ĉar tiuepoke la administranto de tiu regiono de dispartigita Pollando estis rusoj. La premo de lia Lingvo Internacia estis reciproka proksimiĝo kaj interkompreno inter reprezentantoj de diverslingvaj socioj kun evito de ajna asimilo, sintrudo k.s. Neniu tiam kaj dum multaj sekvaj jaroj pensis pri integriĝo kaj soci-kultura, interkultura rolo de la lingvo. Esperanto tamen estis ekde la komenco lingvo inkluziva, t.e. ke ĉiuj ĝiaj adeptoj estis alportantaj al ĝi kaj al reciproka komunikado elementojn de la propra kulturo. Samtempe ĝia uzo premisis akcepton de homoj kulture malsamaj. Toleremo estis ne sole postulo, sed ankaŭ kondiĉo de reciproka kompreniĝo – kondukanta finfine al la nun komprenata interkultura dialogo.

Esperanto en la radioelsendoj ekde la komenco servis kiel lingvokodo per kiu eblis/as peri iujn enhavojn sen rekta engaĝiĝo. Tio aparte karakterizas la malnovajn elsendojn de la E-Radio, inkluzive tiujn de Pola Radio, kiuj komence informis (eblus diri unudirekte) pri konkretaj eventoj, fenomenoj, aranĝoj. La iamaj elsendoj ne estis do tiom formo de dialogo, sed de informperado. Sed tamen ili jam ekde la komenco enhavis tiujn elementojn de interkultura dialogo ĝuste pro la fakto, ke uzis ilin parolantoj de malsamaj etnoj, lingvoj, kulturoj, kiuj dividis kun la radioelsendantoj

proprajn spertojn, ligitajn kun ilia kultura fono, sed krome kun ilia identiĝo kun la Internacia Lingvo, E-movado, E-komunumo.

Kun la tempofluo okazis ŝanĝoj. Al la unudirekta parolformo kiel Leterkestoj, enketoj, konkursoj (leteroj de aŭskultantoj kaj respondoj de la redakcio) aldoniĝis rektaj kontaktoj. Verdire – kiel dirite – ili ekzistis ekde la komenco de la varsoviaj E-elsendoj, kiam la redakcio rekte kontaktis la partoprenantojn de la 44-a UK en Varsovio en 1959. Tiuj rektaj kontaktoj, ĉiuj kontaktoformoj tra la jardekoj premisis la neceson konscii (kelkfoje lerni) pri la maluniversaleco de la propra kulturo, komprenemon por la alikulturaj aŭskultantoj, la deziron ekkoni la kulturen impresiĝemon de aŭskultantoj. Do, komprenon, ke ĉiuj esperantistoj alportas al la komuna lingvotrezoro, kulturo, al la E-komunumo siajn origindevenajn valorojn. Aparta kontribuo de la E-radio al la interkultura dialogo estis raportado pri la kongreslaboroj en la kunteksto de tiaj kongrestemoj, kiuj eksplicite vortumis la interkulturen dialogon, kiel ekz. *Kulturo de dialogo – dialogo inter kulturoj* – Zagrebo, 2001; *100 jaroj de interkultura komunikado* – Vilno, 2006; *Lingvoj, artoj kaj valoroj en la dialogo inter kulturoj* – Lillo, 2015.

Ankaŭ en aliaj programoj de Pola RetRadio, ne ligitaj kun la E-komunumaj eventoj, vaste speguliĝis temoj, kiuj reliefigas la evoluon en la konstruado de interkultura dialogo, reciproka kompreno, daŭra toleremo, rimarkado kaj akceptemo por kultura varieco kiel natura fenomeno. Tiukuntekstaj programeroj en la elsendoj de la E-Redakcio de Pola Radio aparte intensiĝis ekde la 90-aj jaroj kaj daŭris ĝis la fino de la t.n. Radio Polonia. De 11 jaroj daŭrigas ilin E-Radio Varsovio, t.e. Pola RetRadio en Esperanto.

10. Ne nur Pola (Ret)Radio

Eĉ se en la daŭro de 52 jaroj E-elsendoj de la publika Pola Radio atribuis apartan rolon por la paroliga, kleriga, identiga konscio de la lingvokomunumo, ja ĝi ne estis la unika en tiuj roloj. Paralelis multaj aliaj E-programoj, kiuj plenumis similan rolon, eĉ se ne en la sama amplekso. Iuj E-elsendoj kreiĝis pli fue, aliaj funkciis kun kelkaj interrompoj. Kelkaj malaperis, novaj kreiĝis.

Ekzemple, jam en 1946 ĉe Svisa Kurtonda Radio (poste nomata **Svisa Radio Internacia**) komenciĝis postmilite disaŭdigado de elsendoj en Esperanto. Tiujn elsendojn realigis – ĝis sia morto en 1962 – Edmond Privat. Sekve la funkcion de Esperanto-preleganto ĉe Svisa Radio Internacia plenumis Claude Gacond, dialogante ĉiusemajne dum tridek jaroj (1962-1992) kun sia edzino, Andrée Gacond. Inter la parolistoj de SRI menciindas: Arthur Baur, kiu prelegis dum pluraj jaroj kun sia edzino, Heidi Baur kaj laste Andreas Künzli (1986-92).

La E-elsendoj de la **Itala Radio** kun kultura kaj informa karaktero rekomenciĝis en 1950, laŭ la registara komisiono, kaj daŭris seninterrompe ĝis la 29-a de septembro 2007, kiam la Itala Radio ĉesigis ĉiujn siajn elsendojn al eksterlando.

Esperanto-elsendoj ĉe Radio Zagreb aperis kiel la rezulto de UK en Zagrebo en 1953. Efektivigis ilin d-ro Ivo Borovečki kaj Emilija Lapenna. Ŝi gvidis la tuton inter

la jaroj 1953 kaj 1991. La elsendoj daŭris preskaŭ 40 jarojn. La nuligo estis pravigita pretekste, ke tio estas restaĵo de komunismo. En la retejo www.esperanto.hr troveblas kelkaj konservitaj elsendoj en aŭdo-formo, en la fako Arkivejo.

Inter la E-elsendoj ne plu ekzistantaj kaj ne traktitaj nur pro manko de sufiĉaj informoj troviĝas i.a. la E-elsendoj el la hungaraj urboj Budapeŝto kaj Pécs, de la aŭstra ORF. La 19-an de decembro 1964 komencis siajn programojn la Esperanta redakcio de **Ĉina Radio Internacia** (iam Radio Pekino). La elsendoj pretigitaj de dungitaj de radiostacio esperantistoj direktiĝis komence nur al Eŭropo. En 1965, la programo estis elsendata ankaŭ al Japanio, Koreio kaj sudorienta Azio. Ekde oktobro 1980 ankaŭ al Latina Ameriko. En oktobro 1979 la elsendoj fariĝis ĉiutagaj. E-Redakcio de CRI komencis ĉiutage elsendi unuhoran programon. Aparte atentinda estas ĝia E-retejo aperinta en 2002 kun filmoj kaj tekstoj. Ĝia programo koncernis ĉinan politikan, soci-ekonomian, kulturalan vivon. La redakcio proponis ankaŭ kontaktajn programerojn, kiel interparolojn kun esperantistoj, *Esperanto en marŝo* k.s. Bedaŭrinde en septembro 2021 la E-elsendoj el Ĉinio estis ĉesigitaj pro la motivo, ke la nuntempa elektronika mondo ne bezonas tradiciajn E-elsendojn.

La E-elsendo en la **Vatikana Radio** aperis post la esplorperiodo pri la ebleco enkonduki la E-elsendon. Ĝi fine aperis en 1976, unue eksperimente, kiel elsendo en unu el la lingvoj uzataj por la dumnoktaj elsendoj de religiaj kaj edifaj tekstoj akompanataj de muziko. Ekde januaro 1977 venis regulaj elsendoj en la daŭro de la jaroj pliampleksigante sian daŭron.

La E-elsendoj de **Radio Havana**, Kubo komenciĝis en 1988. Ili kreiĝis laŭ iniciato de Kuba Esperanto-Asocio lige kun la planita 75-a UK en Havano en julio 1990. Ankaŭ tiu ĉi radiostacio oficiale dungas siajn laborantojn. La radiostacia profilo celas informi pri kubaj temoj, prezenti aktualaĵojn, komentariojn kaj novaĵresumojn. Oni proponas kulturajn kaj politikajn, distrajn kaj aktualajn temojn landajn, komentariojn de lokaj ĵurnalistoj, intervjuojn kun esperantistoj kaj muzikon, raportojn pri Esperantujo, gazetaro esperantista. Radio Havana havas programan E-retejon kun variaj legotaj tektoj. La programoj aŭdigas unu fojon semajne.

Longdaŭran tradicion havas E-programoj de la etna radiostacio el Melburno, **3ZZZ**. Ekde la komenco (la unua konsultebla reta elsendo estas el aprilo 2004) la esperantista teamo prezentas unuhoran radio-elsendon semajne kun bunta prezento de E-muziko, ĉitaĵoj el la E-gazetaro, traktado de aktualaj temoj.

11. La retepokaj E-elsendoj

Gravaj ŝanĝoj en la E-lingvaj elsendoj venis en la reta epoko, kiam oni komencis uzi por la elsendado krom tradiciaj radiaj ondolongoj ankaŭ la *podkaston teknologion* kaj diĝitan/biton sonregistradon. Inter la unuaj, kiuj ĝin enkondukis estis la E-Redakcio de Pola Radio, kiu uzis nur ĉi tiun teknologion en la lastaj kvin jaroj de sia funkciado. La liberplatforma **Pola RetRadio** ekde februaro 2011 regule prezentas podkaste

siajn E-elsendojn du fojojn semajne, laste ĉiun kvinan tagon. Tuj poste en 2011 estis lanĉita podkasta Esperanta **RetRadio** kun ĉiutagaj kelkminutaj prelegetoj pretigataj de diverslandaj kunlaborantoj. Al kelkaj aliaj daŭre funkciaj E-radiaj programoj diskonigataj podaste aldoniĝis komence de februaro 2006 la klubo **Varsovia Vento** kun siaj varitemaj kaj variformaj, kvankam neregulaj podkasto. Dum sia 15-jara funkciado ĝis decembro 2021 ĝi liveris 152 programojn 152 programoj.

En februaro 2008 kreiĝis podkaste la programoj de Radio Esperanto de **La Ondo de Esperanto**, ankaŭ aperantaj neregule. En 2011 en julio kreiĝis interreta radio de neformala grupo de junulaj esperantistoj interrete kunlaboranta, **Muzaiko**. Ĝia ĉiutaga trihora E-progambloko (i.a. kun ĉerpaĵoj el alies E-elsendoj) ripetigas tagnokte. Signifan popularecon gajnis **kerno.info**, en kiu du gvidantoj, kelkfoje kun invititaj gastoj ekde septembro 2014 traktas temojn de sia propra interesiĝo.

La evoluo de la E-radiofonio en la reta epoko estas tre dinamika kaj ne eblas doni en mallonga artikolo ĝisdatan alrigardon al la novaperantaj kaj malaperantaj programoj. Apartan atenton meritas tamen E-temaj elsendoj en la t. n. civitanaj radioj, kie oni traktas E-temojn nacilingve kaj sporade prezentas erojn en Esperanto. Same estas, se temas pri programoj de budhistoj aŭ spiritistoj. La plej aktualaj informoj i.a. pri la E-radio troviĝas en la paĝo de STUDIO – <http://novajhoj.weebly.com/>.

La lastaj jaroj, aparte la pandemio ligita kun Kovim 19 signas novan evoluojon por E-radioj kaj radiaj E-podkasto. Ili ne plu estas limigitaj al radioprogramoj diskonigataj podkastavoje. La informadika socio premias, ke ĉiu povas esti produktanto de informoj (kaj aliaj sonmaterialoj) kaj samtempe ĉiu povas esti ilia konsumanto. Ĉiu rajtas sin deklari ĵurnalisto. Tiukampe estas menciindaj, aperintaj dum la kovimvirusa pandemio intervjuoj de edukado.net, eventaj zoom-aj renkontoj i.a. kun unuopaj esperantistoj, programeroj el la Virtualaj Kongresoj de UEA aŭ ILEI, kiuj en la publikaj platformoj kiel jutubo, fejsbuko estas listigataj en diversaj kanaloj.

12. Konklude

La ĉapitro pri Esperanta radio ne kovras ĉiujn facetojn ligitajn kun la E-radiofonio, nek menciis ĉiujn E-elsendojn el la antaŭmilita kaj postmilita periodoj, i.a. pro manko de adekvataj fontmaterialoj kaj maleblo spuri ĉiujn informojn de diverslandaj E-gazetoj. Ĝi ankaŭ ne aparte klarigas kion oni komprenu kiel radian programon. Tiel ja oni nomas prelegojn, unuopajn registrojn de iuj interparoloj aŭ sondokumentojn. Daŭre malmultas plurelementaj elsendoj, kiujn oni difinas kiel radion. Mi esperas tamen, ke per referenco al multaj kaj disaj fontoj la nuna studo tamen proksimigas iun faceton de la bunto, per kiu karakteriziĝas la E-movado kaj komunumo en la formo de Esperanta radio. La 100-jariĝo de E-Radio meritas apartan prilaboron. Ĝi postulas unuavice kontrolon de multaj fontoj, aparte retaj, inkluzive de vikipediaj. Povas do esti, ke ĉi tiu studo fariĝos ĝermo por tiu ĉi tasko baldaŭ entreprenenda por doni ampleksan bildon pri la „neprireziĝebla” fenomeno de la E-kulturo – radio, kiel difinis tion Walter Döhler.

Bibliografio

- Aisberg, Eügeno 1934: *Fine! Nun mi komprenas la radion!* Budapeŝt: Literatura Mondo
- Döhler, Walter 1928: *Esperanto en Radio*. Berlin: Deutscher Esperanto-Bund e.V., (reprezo el *Das Esperanto ein Kulturfaktor*, Band 8; Kongreslibro de la 17a Germana Esperanto Kongreso, Potsdam 1928)
- Fiocchi, Pietro 2014: Antonio De Salvo kaj la projekto Radio Roma. En: *El Popola Ĉinio* 2014-05-13.
- Kosiarska, Gabi 2009: Jubileo en Varsovio. En: *Esperanto* 102/4: 75.
- Kökény Lajos & Bleier Vilmos (red.) 1979: *Enciklopedio de Esperanto*. 2a eld. Budapeŝt: HEA. (Reprezo de la 1-a eldono en 1933. Budapeŝt: Literatura Mondo)
- Lapenna, Ivo (ĉefred.) 1974: *Esperanto en Perspektivo – faktoj kaj analizoj pri la Internacia Lingvo*. London – Rotterdam: UEA, Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingva Problemo
- Larsen, Egon 1948: *Muzyka z Eteru*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”
- Pietrzak, Barbara 2010: Esperantaj elsendoj kiel natura lingvomedio. En: D. Blanke & U. Lins (red): *La arto labori kune*. Rotterdam: UEA
- Radio <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/radio>
- Rocznik Polskiego Radja I 1933. Warszawa 1934
- Tonkin, Humphrey 1976: *Esperanto tra la Etero*. Esperanto-Dokumentoj, nova serio, numero 3E
- Internaj dokumentoj de Pola Radio: 1959-2008
- E-Gazetaro laŭ fontoj cititaj ene de la teksto

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiuj teknikaj malkovroj gravas por la kreiĝo de la Esperanto-Radio?
- 2) Kiam kreiĝis la unuaj E-elsendoj kaj kiuj eventoj, cirkonstancoj kaj dokumentoj favoris la evoluon de la Esperanto-Radio?
- 3) Kiuj E-movadoj aparte meritiĝis por la disfloro de la Esperanto-Radio?
- 4) Kia estis la enhavo de la Esperantaj radio-programoj en la komenca periodo?
- 5) Kiun rolon plenumis la E-gazetaro, se tamen pri la disvastigado de konoj pri E- radioprogramoj?
- 6) Kia estis stato de Esperanto-Radio antaŭmilite?
- 7) Kio karakterizis la renaskiĝintan E-radiofonion postmilite?
- 8) Kian rolon en la postmilita Esperanta radio havis la kreiĝo de la E-Redakcio de Pola Radio?
- 9) Kiun rolon havas la Pola RetRadio en la komunuma komunikado?
- 10) Menciuj la plej gravajn aktualajn radioelsendojn?
- 11) La enhavo de la E-elsendoj en la kunteksto de interkultura komunikado?
- 12) Kio estas radiopodkasto kaj kiujn radiopodkastojn vi konas?
- 13) La ĉefaj obstakloj en prilaboro de la kohera dokumento (libro) pri la rolo de Esperanta radio en la E-movado kaj komunumo?

Barbara PIETRZAK estis ĉefredaktoro de la Esperanta Redakcio de Pola Radio dum multaj jaroj kaj nun redaktoro de la Pola Retradio. Radioĵurnalisto, felietonisto, tradukistino, parolistino.

Membro de la Akademio de Esperanto (direktoro de la Komisiono pri la Homaj Nomoj) kaj de la Literatura Akademio de Esperanto. Eksa Ĝenerala Sekretario de UEA kaj ĝia estrarano. Eksa redaktoro de „Pola Esperantisto”. Per prelegoj pri e-radio ŝi kontribuis al la programo de la Interlingvistikaj Studoj.

retradio.esperanto@gmail.com <https://pola-retradio.org>

Ĉu eblas esperanta televido?

Resumo

La studo serĉas respondon al la demando starigita en la titolo, surbaze de trarigardo de la pasinteco, analizo de la nuntempo kaj antaŭvido de la estonteco. Unue mi priskribas la historion de diversaj entreprenoj kaj iniciatoj en Esperantujo, kiuj pretendis esti televido, emfazante la proponatan kaj la efektive atingitan teĥnikan formon de la projektoj kaj komparante ĝin al la tradicia kompreno de la nocio „televido”.

Poste, helpe de la statistikoj pri la grandeco de esperantistaro, mi analizas la staton de televidindustrio en similgrandaj landaj kaj naciaj komunumoj. Fine, surbaze de la historiaj kaj nuntempaj datumoj pri la spektantaro de televido, mi celas antaŭvidi la eblan estontecon de televido en esperanto – la ĝenerale observebla malkresko de la graveco de tiu amaskomunikilo ŝajnas sugesti, ke al la bezonoj, kiujn iam kontentigis televido, en la estonteco pli trafe respondos aliaj teĥnikaj kaj sociaj rimedoj.

1. Enkonduko

Dum la 135-jara historio de la lingvo esperantistoj uzis plej diversajn teĥnikajn rimedojn por komuniki: leterojn, gazetojn, revuojn, librojn, radiofonion, retmesaĝojn, diskutgrupojn, forumojn, babilejojn, retejojn, podkastojn, filmetojn, tujmesaĝilojn, vidkomunikilojn, sociajn retojn, tujelsendojn kaj aliajn.

Unu komunikilo, kiu tamen restas malpli bone ekspluatata en Esperantujo estas televido. En tiu ĉi laboraĵo mi esploras la pasintajn provojn lanĉi esperantan televidon kaj priskribos la eblan estontecon de la rolo de tiu ĉi amaskomunikilo en Esperantujo.

2. Trarigardo de la provoj

En la pasinteco aperis kelkaj provoj lanĉi televidan servon en Esperanto (vd. Vikipedion)¹. Ni esploru nun la plej sukcesajn entreprenojn, kiuj lanĉiĝis sub tiu nomo.

a. Esperanto-TV (E-TV) – 2001 – esperanto.tv

Dum la 25a Internacia Junulara Festivalo en Bolseno, en Italujo okazis diskuttrondo, dum kiu, iniciate de Giorgio Kadmo Pagano – itala esperantisto, iama prezidanto de „Esperanto” Radikala Asocio kaj senatano de la itala *Partito Radicale Trans-*

¹ *Esperanto-televido*. <https://eo.wikipedia.org/wiki/Esperanto-televido>, 28.08.2021.

nazionale (‘Transnacia Radikala Partio’)² – oni preparolis la lanĉon de „Esperanto-TV”³. Ekde la komenco la ideo de la projekto baziĝis sur la kreskantaj ebloj, kiujn al etentreprenoj kaj unuopaj personoj donis la evoluanta Tut-Tera Teksaĵo.

La projekto ne efektiviĝis en la pridiskutata plena formo – ĝi postlasis nur kanalon ĉe Jutubo, kie inter pluraj kaj diversspecaj filmetoj en la itala (inkluzive de intervjuoj kun Giorgio Pagano) kaj la angla troviĝas nur kelkaj filmetoj en esperanto.

Bildo 1. La emblemo de „Esperanto-TV”.

b. Internacia Televido (ITV) – 2005 – internacia.tv

Post la sukceso de la novaĵ-retejo Ĝangalo, ties kreinto Flávio Rebello – brazila esperantisto kaj iama membro de la Akademio de Esperanto – kampanjis por la kreo de reta televidkanalo en esperanto⁴. La origina celo de la kampanjo estis monkollektado de 35 000 eŭroj⁵, por financi dungon de 10-persona stabo⁶, kiu ĉiutage registrus kvarhoran programon (inkluzive de ĉiutaga novaĵ-programo), kiu estus dissendata senĉese (ripetiĝante 6 fojojn tage) kiel reta elsendfluo.

Bildo 2. La emblemo de la „Internacia Televido”.

Por financi la projekton Rebello sukcesis kolekti 23 000 eŭrojn⁷ kaj pro la neatingo de la origina sumo li decidis lanĉi la projekton en malgrandigita formo: kun 3 salajritaj dungitoj, 90-minuta ĉiutaga programo kaj novaĵ-programo registrata unufoje semajne⁸. Laŭ la prognozo la kolektita mono sufiĉus por financi la projekton en tiu

² Partito Radicale (‘Radikala Partio’), *Partito Radicale: documenti 2016–2019* (‘La Radikala Partio: dokumentoj 2016–2019’). <https://www.partitoradicale.it/wp-content/uploads/2020/06/Partito-Radicale-documenti-2016-2019-2.pdf>, junio 2020.

³ ERAonlus (‘Esperanto’ Radikala Asocio, ‘Neprofitcela organizaĵo de publika utilo’): *Konstrui Esperantistan-TV: Bolsena la a 17a de Aprilo 2001* [tiel!]. <https://era.org/eo/konstrui-esperantistan-tv-bolsena-la-a-17a-de-aprilo-2001/>, 17.04.2001; *La prima volta di Esperanto Tv* (‘La unua fojo de Esperanto TV’). <https://era.org/la-prima-volta-di-esperanto-tv/>, 17.04.2001.

⁴ Larsen, Jens S.: *Televido en Esperanto – sed kion ĝi montros?* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itv.html>, 12.04.2004; Masson, Henri: *AgoraVox, Télévision sans frontières ni barrières de langues* (‘Televido sen lingvaj limoj kaj baroj’), <https://www.agoravox.fr/actualites/international/article/television-sans-frontieres-ni-3402>, 5.10.2015.

⁵ *Libera folio: Entuziasmo kaj kritiko pri nova esperanta televido*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itvaperis.html>, 16.12.2005.

⁶ *Libera folio: Esperanta televido ŝrumpas antaŭ sia naskiĝo*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itvtranchita.html>, 6.01.2007.

⁷ *Libera folio: Cendoj kaj eŭroj ekfluas al ITV*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvkolekto.html>, 7.05.2006; *Libera folio: Mono ekmanas al Internacia Televido*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvpatronoj.html>, 24.02.2006; *Libera folio: Rebello: „6.000 eŭroj refunkciigos ITV-n”*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvbabilo.html>, 20.05.2006.

⁸ *Wikinews* (‘Vikinovaĵoj’): *First television channel in Esperanto launches online* (‘La unua televida kanalo en Esperanto lanĉiĝas rete’), https://en.wikinews.org/wiki/First_television_channel_in_Esperanto_launches_online, 7.06.2012.

formo dum 6 monatoj⁹. La funkciado de la Internacia Televido komenciĝis la 6an de novembro 2005 kaj ĉesis en aŭgusto 2006¹⁰.

c. Farbskatol' – 2006 – farbskatol.net

Post la malsukceso de la monokolekta kampanjo por financi la Internacian Televidon, du aktivuloj de la Junulara Esperantista Franca Organizo – Emmanuelle Richard kaj Axel Rousseau – entreprenis propraforte lanĉi retan televidkanalon en esperanto sub la nomo „Farbskatol”¹¹. La retejo, kiu gastis ĉe la serviloj de JEFO, ĝis aprilo 2009 kolektadis neregule afiŝatajn filmetojn en esperanto – kaj registritajn de Richard kaj Rousseau, sed ankaŭ fare de aliaj esperantistoj, kiuj rajtis kontribui sendante siajn filmetojn al la teamo.

Bildo 3. La emblemo de la „Farbskatol”.

d. Bildo-Televido – 2006 – bildo.free.fr

La fiasko de la Internacia Televido naskis ankoraŭ unu alian projekton de reta televido en esperanto, nomatan „Bildo-Televido”. Ties kreinto estis Alexandre Raymond – alia membro de JEFO. La celo de la iniciato forte koincidis kun tiu de la Farbskatol', do post la publikigo de nur 2 filmetoj la Bildo-Televido ĉesigis sian funkciadon kaj, laŭ la agordo kun la Farbskatol', transdonis al ĝi la rajton reaperigi la filmetojn.

Bildo 4. La emblemo de la „Bildo-Televido”.

e. Esperanto-TV (ETV) – 2008 – esperanto-tv.com

Du jarojn post la fondiĝo de la Farbskatol', membroj de la Junulara Esperantista Franca Organizo komencis novan projekton sub la nomo „Esperanto-TV”. Ties celo estis efektive kolekti unuopajn esperantlingvajjn filmetojn en esperanto kaj ordigi ilin laŭ la temoj. Kiam la projekto atingis sian plenan formon, la „kanaloj” estis entute dek, unu el kiuj estis la Farbskatol' mem.

⁹ *Libera folio: ITV paneas sed esperas baldaŭ reveni.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvpaneas.html>, 5.11.2006; *Libera folio: ITV promesas nun funkcii dum tuta jaro.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvrefunkcias.html>, 3.06.2006; *Libera folio: La problemoj de ITV daŭras.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvplupaneas.html>, 23.11.2006; Marcos Cramer: *PledgeBank, ITVsubteno.* <https://www.pledgebank.com/ITVsubteno>, ĉ. 31.05.2006.

¹⁰ *Libera folio: Internacia Televido malsaltita pro monomanko.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvmalshalt.html>, 19.04.2006; *Libera folio: ITV kaj Ĝangalo malaperis el la reto.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvretpaneo/>, 10.12.2006.

¹¹ *Libera folio: Farbskatol' – nova retejo por esperantaj filmetoj.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/farbskatol.html>, 7.05.2006; *Libera folio: Nova televido en Esperanto.* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/farbskatol-1/>, 9.05.2006.

Iuj kanaloj enhavis filmetojn spekteblajn per *Adobe Flash* – ĝis 2020 subtenata teĥniko de komputila animacio – publikigitaj per la servo *WorldTV*, dum aliaj funkcioj ĉe Jutubo – ekde 2005 ekzistanta retejo, kiu ebligas al unuopaj personoj alŝuti kaj publikigi filmetojn.

Bildo 5. La emblemo de „Esperanto-TV”.

f. Esperanto-Televido (ETV) – 2014 – esperanto-tv.net

La 5an de aprilo 2014 per la teĥniko *Internet Protocol Television* (‘Interret-Protokola Televido’, IPTV) lanĉiĝis projekto sub la nomo „Esperanto-Televido” („Esperanto-TV”, ETV)¹². Ĝi naskiĝis kiel rezulto de la kunlaboro inter la Lingva Festivala Asocio kaj la aŭstralia firmao *iStream Studios*, subtene de la Aŭstralia Esperanto-Asocio. La iniciatinto kaj la ĉefo de la teamo estis Richard Delamore – aŭstralia esperantisto, aktoro, esperantlingva jutubisto, iama direktoro pri reklamado de AEA kaj direktoro de LFA, kiu tri jarojn poste sukcese lanĉos kun Chuck Smith la aplikaĵon „Amikumu”.

Bildo 6. La emblemo de la „Esperanto-Televido”.

Dum la unuaj tagoj de la funkciado de la projekto, la skipo sukcesis produkti ĉiutage ĉirkaŭ 30 minutojn da novaj vid-materialoj en esperanto – registrante novajn filmetojn kaj dubligante aŭ subtekstigante ekzistantajn alilingvajn filmojn¹³. Pro la kvanto de la spekteblaĵoj kaj la uzata teĥniko, la kanalo efektive estis ripetiga ludlisto. Krom la senĉesa elsendofluo la uzantoj rajtis laŭvole ŝalti kaj paŭzi la arĥivon de la programoj¹⁴.

En la jaro de la lanĉo Richard Delamore okazigis ĉe la retejo *Indiegogo* malsukcesan monkolektadon por financi novan servilon de Esperanto-TV¹⁵. Ekde 2016 la retejo plusendis al la retejo filmindustri.com, sub la nomo „La Internacia Televida Elsendejo”.

¹² Australian Esperanto Association (‘Aŭstralia Esperanto-Asocio’): *Esperanto-TV lanĉiĝis*. <https://esperanto.org.au/eo/esperanto-tv-lanxigxis/>, 28.04.2014.

¹³ Kadar, Aleks: *Muzaiko, Aleks Kadar intervjuas Richard Delamore pri Esperanto TV*. <http://muzaiko.info/programdetaloj?id=713>, ĉ. 2015.

¹⁴ Acting Australia (‘Aktoranta Aŭstralio’): *La Unua Fazo de Esperanto-TV Sukcesis*. <http://www.actinguustralia.com.au/eo/la-unua-fazo-la-unua-fazo-de-esperanto-tv-sukcesis/>, 20.05.2014.

¹⁵ Delamore, Richard 2014: *Indiegogo, Servilo por Esperanto-TV*. <https://www.indiegogo.com/projects/servilo-por-esperanto-tv-server-for-esperanto-tv/>.

g. **Televizio – 2019 – facebook.com/televizio1/**

En 2019 Vicente Valdés-Bejarano – meksikia esperantisto, muzikisto kaj instruisto – provis lanĉi esperantlingvan „televizkanalon” nomatan „Televizio”¹⁶. Tiujare li sukcesis publikigi nur kvar novaĵ-filmetojn.

La projekto ne estis tamen plene forlasita, ĉar en la jaro 2021 en la kanalo okazis kelkaj teĥnikaj provoj pri tujelsendado per Jutubo.

Bildo 7. La emblemo de „Televizio”.

3. Kio estas televido?

Post la trarigardo ni malantaŭeniru unu paŝon por konsideri pli grandan perspektivon. Ĉu la ĉi-supre menciitaj esperantistaj provoj efektive meritas la nomon „televido”? Same kiel ĉiuj fruktoj de la moderna scienco kaj teĥniko, la televido multe ŝanĝiĝis kaj evoluis ekde sia inventiĝo, tamen dum la tuta tempo de ties ekzisto videblaj estas kelkaj neŝanĝeblaj ĝeneralaj trajtoj. En tiu ĉi ĉapitro ni esploru la signifon de la nocio „televido” kaj konsideru kiom trafe tiu ĉi priskribo taŭgas al la antaŭe menciitaj entreprenoj.

3.1. Ĝeneralaj trajtoj

Televido estas amaskomunikilo, per kiu aŭdvida signalo (kaj komence nur vida) estas samtempe dissendata al multaj eblaj ricevantoj, kiuj, uzante siaflanke ricevilon, ekranon kaj laŭtparolilon, kapablas ĝin vidigi kaj aŭdigi al si.

La spektata kaj aŭskultata programo povas esti tujsendo, antaŭregistrita materialo rilata al la nuntempaj okazaĵoj, ripeto de unu el ili kaj filmo aŭ epizodo de televidserio pretigita de la televidstacio mem aŭ de ekstera produktisto post la akiro de kopirajtoj.

3.2. Evoluo de la teĥniko

Televido fariĝis publike realigebla en la komenco de la 20a jarcento pro la invento de la maniero sendi bildojn per telegrafaj kabloj, poste – la invento de katodradia tubo kaj finfine – la perfektigo pri la frekvenco de la refreŝigo, kiu permesis al la bildoj moviĝi surekrane. Komence la signalo estis analoga kaj povis esti dissendata aŭ per kablo, aŭ senkable pere de elektromagnetaj ondoj. La elektromagnetaj ondoj povis moviĝi aŭ surtere, aŭ esti reflektataj de satelitoj orbitantaj ĉirkaŭ la Tero.

En la jaroj 1990aj la komputiloj fariĝis sufiĉe povaj, por ebligi la dissendadon de aŭd-vida signalo en cifereca maniero. Laŭ tiu ĉi metodo la cifereca signalo estas ko-

¹⁶ Televizio, *YouTube* ('Jutubo'), *INFORMO 11a de Junio 2019*. <https://www.youtube.com/watch?v=VNNEYtuVqeU>, 9.07.2019.

data flanke de la sendilo kaj malkodata flanke de la ricevilo. Same kiel pri la analoga televida signalo, la peranto povis esti surteraj sendiloj, kabloj aŭ satelitoj. En 1999 la cifereca televida signalo komencis esti dissendata ankaŭ per la interret-protokolo.

Tiu ĉi evoluo spegulas la ŝanĝojn, kiu okazis pri la gefrata teĥniko de „teleaŭdo” – radiofonio. Ĉe la komenco ĝi funkciis per la dissendado kaj ricevado de konkretaj elektromagnetaj ondoj rekte inter du radiaparatoj, poste inkluzivis peradon de la ondoj per satelitoj kaj nun en la interreta erao povas koncerni ankaŭ retajn radistaciojn.

3.3. Modelo de financado

Televideo montriĝis grava peranto de kulturo kaj publika informado, tial en multaj landoj ekzistas televidkanaloj, kiuj ricevas ŝtatan monsubtenon. La ĉefa enspezo de televidkanaloj (kaj publikaj, kaj privataj) estas reklamoj – la kanalo vendas difinitan tempoparton de la signalo al reklamistoj, por dissendi dum ĝi aŭdvidan reklamon de ilia produkto.

3.4. Komparo al la esperantistaj entreprenoj

Konsiderante la teĥnikon de dissendado, el la menciitaj antaŭe provoj starigi esperantlingvan televidon nur la Esperanto-Televideo (Delamore 2014) efektive kondukis kiel televido¹⁷, uzante la normon IPTV. Kompare al la aliaj televidkanaloj en 2014, la proponata ĉiutaga kvanto de originala enhavo estis malgrandega, tamen la eblo spekti la saman programon samtempe kun ĉiuj aliaj spektantoj estas tipe distinga eco de televido. Ankaŭ la Internacia Televideo (Rebello 2005) dissendis rete samtempe la samajn programojn, sed ĝi uzis propran metodon surbaze de la kromprogramo de *Windows Media Player* kaj tial ne estis spektebla en alia formo ol en la retumilo.

Kvankam ĉiuj el la priparolitaj provoj diversmaniere pretendis al si la etiketon „televideo”, ĝi tute ne validas kaze de la Farbskatol’ (Richard kaj Rousseau 2006), la Bildo-Televideo (Raymond 2006) kaj la Televizio (Valdés-Bejarano 2019), kiuj efektive funkciis kiel vidblogoj aŭ unuopaj programoj de rete spekteblaj filmetoj. En la sama formo efektiviĝis Esperanto-TV (Pagano 2001). Pro malsama kialo tiun ĉi nomon ne meritas ankaŭ Esperanto-TV (JEFO 2008), kiu simple estis kolekto, ligilaro al kelkaj jam ekzistantaj netelevidaj kanaloj de reta enhavo.

Kelkaj el la provoj ricevis subtenon de oficialaj organizaĵoj. Plej menciinde tio estis la kazo de la Internacia Televideo (Rebello 2005), kiu ricevis monan subtenon

¹⁷ Ne ekzistas sufiĉaj fontoj en esperanto pri Esperanto-TV (Pagano 2001) por dedukti kia teĥniko estis origine proponata por la funkciado de tiu ĉi kanalo. Por la solvo de tiu ĉi enigmo utila povus esti la publike atingebla registraĵo de la diskutrodo en Bolseno: Esperanto-TV: 2001: *La unua fojo de Esperanto Tv (La prima volta di Esperanto Tv)*. <https://www.youtube.com/watch?v=evijE3GymNc>, 28.12.2014, kiu bedaŭrinde okazis en la itala.

de la Universala Esperanto-Asocio. Esperanto-TV (Pagano 2001) estis oficiale subtenata de „Esperanto” Radikala Asocio kaj la Transnacia Radikala Partio, sed ankaŭ kunlaboris kun la organizaĵo Esperanta Civito. La Esperanto-Televido (Delamore 2014) ricevis financadon de la Aŭstralia Esperanto-Asocio, la Esperanto-Federacio de Novsudkimrio, la Lingva Festivala Asocio kaj la Institucio Hodler ’68. Farbskatol’ (Richard kaj Rousseau 2006) kaj Esperanto-TV (JEFO 2008) povis esti konsiderataj projektoj aŭ organoj de la Junulara Esperantista Franca Organizo.

Neniu el la menciitaj provoj sukcesis sekurigi sian financon per reklamoj. Tiu ĉi celo estis malimplice emfazata dum la dujara kampanjo por financi la Intenacian Televidon (Rebello 2005) kaj en aŭgusto 2005, kiam montriĝis, ke la origina moncelo ne estis atingita. Dum la 10 monatoj de la funkciado de la stacio oni ne sukcesis trovi sufiĉan subtenon de reklamistoj kaj tial la projekto estis forlasita.

4. Sukcesoj de similgrandaj komunumoj

La malsukceso de ĉiuj pasintaj provoj starigi esperantistan televidon ne estas sufiĉa pruvo, ke en la estonteco simila entrepreno nepre fiaskus. Estas klare, ke la ideo estas – almenaŭ abstrakte – alloga al pluraj homoj de diversaj mondpartoj, sed ju pli ambicia estis la propono, des pli malfacile estis trovi sufiĉan monsubtenon, kiu igus ĝin realigebla. Por taksu kio estas la teoria povo de Esperantujo financi televidkanalon ni konsideru la eblan grandon de la celgrupo de tia projekto kaj komparu ĝin al similgrandaj entreprenoj, kiuj sukcesas funkcii.

4.1. La celgrupo

Estas kompreneble, ke la maksimuma arcelo de la televido en esperanto estas esperantistoj¹⁸. Malgraŭ pluraj provoj, la preciza grando de la esperantistaro montriĝas efektive malfacile taksebla kaj la ekzistantaj statistikoj ne konformas al si. En 1988 profesoro Sidney Spence Culbert kalkulis por *The World Almanac* (‘La Monda almanaho’), ke la nombro de esperanto-parolantoj estis 1,6 miliono¹⁹. Tiu ĉi takso estis rondigita por la sekvajara eldono de la Almanaho kiel 1–2 milionoj. La statistikon subtenis en 2015 profesoro Amri Wandel, ekstrapolante la nombron surbaze de la datumoj pri la uzantoj de sociaj retoj, atinginte tiel la nombron 2 milionoj²⁰. Kun tiuj

---

¹⁸ Por la celo de tiu ĉi laboraĵo ne gravas la preciza difino de la nocio „esperantisto” – ĉu laŭ la difino donita en la Bulonja Deklaracio oni konsideras ĉiun homon, kiu scipovas la lingvon, aŭ ĉu oni enkalkulas nur tiujn esperantoparolantojn, kiuj konsentas kun la interna ideo.

¹⁹ Culbert, Sidney S.: *Letero al David Wolff*. <http://www.panix.com/~dwolff/docs/culbert-methods.html>, 24.10.1989.

²⁰ Wandel, Amri: *How many people speak Esperanto?: Esperanto on the web* (‘Kiom da homoj parolas Esperanton?: Esperanto en la reto’). En: *Interdisciplinary Description of Complex Systems* (‘Interfaka Priskribo de Kompleksaj Sistemoj’). 30.04.2015.

ĉi kalkuloj malkonsentis en 2016 Svend Vendelbo Nielsen, kiu surbaze de la datumoj pri la membroj de esperantistaj organizaĵoj kaj uzantoj de esperantistaj servoj en diversaj landoj taksis, ke la nombro de esperantistoj efektive egalas al ĉirkaŭ 63 000 homoj (inter 31 000 kaj 183 000)²¹.

4.2. Similgrandaj komunumoj

Ni komparu nun la du taksojn – la malpli altan de Nielsen kaj la pli altan de Culbert kaj Wandel – al la grando de aliaj lingvaj, etnaj kaj geografiaj komunumoj por ekscii ĉu la grando de la esperantistaro estas decide malpermesa faktoro pri la sukceso de televido, aŭ ĉu similgranda komunumo teorie kapablas subteni la ekziston de sia propra televidkanalo.

numero	lando	loĝantaro
⋮	⋮	⋮
147.	Lesoto	2 142 249
148.	Makedonujo	2 083 374
149.	Slovenujo	2 078 938
150.	Bisaŭa Gvineo	1 968 001
151.	Latvujo	1 886 198
152.	Barejno	1 701 575
153.	Ekvatora Gvineo	1 402 985
⋮	⋮	⋮
203.	Andoro	77 265
204.	Domingo	71 986
205.	Kajmanoj	65 722
206.	Bermudoj	62 278
207.	Marŝaloj	59 190
208.	Nordmarianoj	57 559
209.	Gronlando	56 770
⋮	⋮	⋮

Tabelo 1. Loĝantaro de elektitaj regnoj laŭ la datumoj de la Unuiĝintaj Nacioj, 2019²².

²¹ *Libera folio: Nova takso: 60 000 parolas Esperanton.* <https://www.liberafolio.org/2017/02/13/nova-takso-60-000-parolas-esperanton/>, 13.02.2017; Nielsen, Svend Vendelbo: *Kalkulinda, Frekvencoj de Esperantistoj en ĉiuj landoj* [tiel!], <https://kalkulinda.com/2016/12/18/la-frekvenco-de-esperantistoj-en-ciu-landoj/>, 18.12.2016; Nielsen, Svend Vendelbo: *Kalkulinda, Per-country rates of Esperanto speakers* ('Laŭlanda proporcio de esperanto-parolantoj'). <https://kalkulinda.com/2016/12/10/percountry-rates-of-esperanto-speakers/>, 10.12.2016.

²² United Nations ('Unuiĝintaj Nacioj'): *World Population Prospects 2019* ('Prospektoj de la monda loĝantaro 2019'), 28.08.2019.

4.3. Sukcesaj televidkanaloj

En Lesoto funkcias unu ŝtata televidstacio *Lesotho Television* ('Lesota Televido'). En Makedonujo ekzistas 10 tutlandaj televidkanaloj (5 ŝtataj kaj 5 privataj), 28 regionaj stacioj kaj unu IPTV-servo. Slovenujo subtenas la ekziston de 15 tutlandaj (5 publikaj kaj 10 privataj) kaj 38 regionaj stacioj. En la Bisaŭa Gvineo dissendataj estas signaloj de tri televidkanaloj – 1 tutlanda ŝtata, 1 tutlanda privata kaj 1 internacia stacio *RTP África* ('Radio kaj Televido de Portugalujo: Afriko') spektebla en portugallingvaj regnoj en Afriko. Nuntempe en Latvujo funkcias 25 tutlandaj (inkluzive de 2 ŝtataj) kaj 10 regionaj televidkanaloj. En Barejno spekteblas 7 kanaloj – 3 publikaj kaj 4 komercaj. Du ŝtataj kaj unu privata televidkanaloj estas produktataj en la Ekvatora Gvineo.

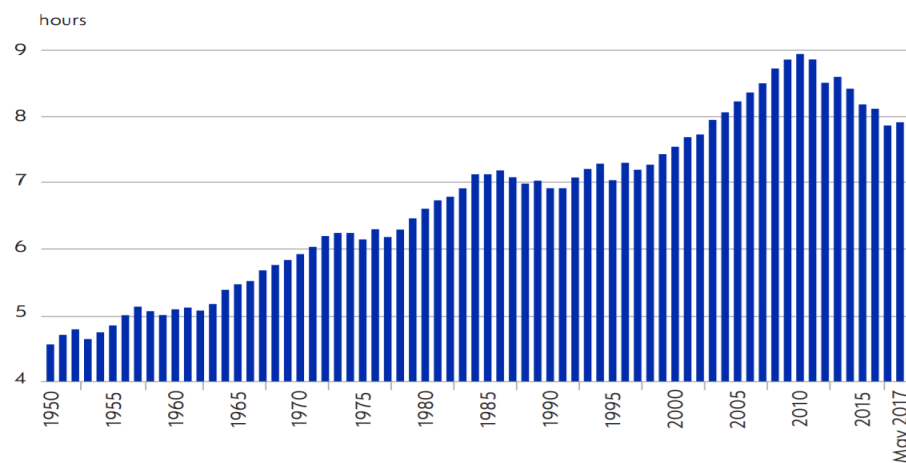
En Andoro produktata estas unu ŝtata televidkanalo. La televidindustrio en Domingo produktas kelkajn proprajn kanalojn, sed plejmulto el 46 atingeblaj televidstacioj estas kundividataj kun aliaj hispanlingvaj regnoj en Sudameriko. Ekzistas 5 kajmanaj televidstacioj (inkluzive de unu ŝtata). En Bermudoj funkcias 2 propraj kaj privataj televidkanaloj, kiuj ekzistas kunlabore kun la usonaj stacioj ABC kaj CBS. Du el la tri televidstacioj en Marŝaloj dissendas el la usonaj armeaj bazoj, kiuj troviĝas en tiu ĉi lando; la tria funkcias sendepende de Usono. Nordmarianoj estas neenkorpigita teritorio dependa de Usono, do ĉiuj 60 televidstacioj, kiuj tie funkcias, estas bazitaj en Usono. Krom la televidstacioj spekteblaj ankaŭ en la resto de la Reĝlando Danujo, en Gronlando spekteblas du propraj televidstacioj – unu ŝtata kaj unu privata.

5. Velko de televido

Por ekzakte taksi la eblon de esperanta televido nun ni devas esplori la staton de televido en la pasinteco por ekstrapoli kaj prognozi ĝian estontecon.

5.1. Konstanta kresko kaj subita ŝanĝo

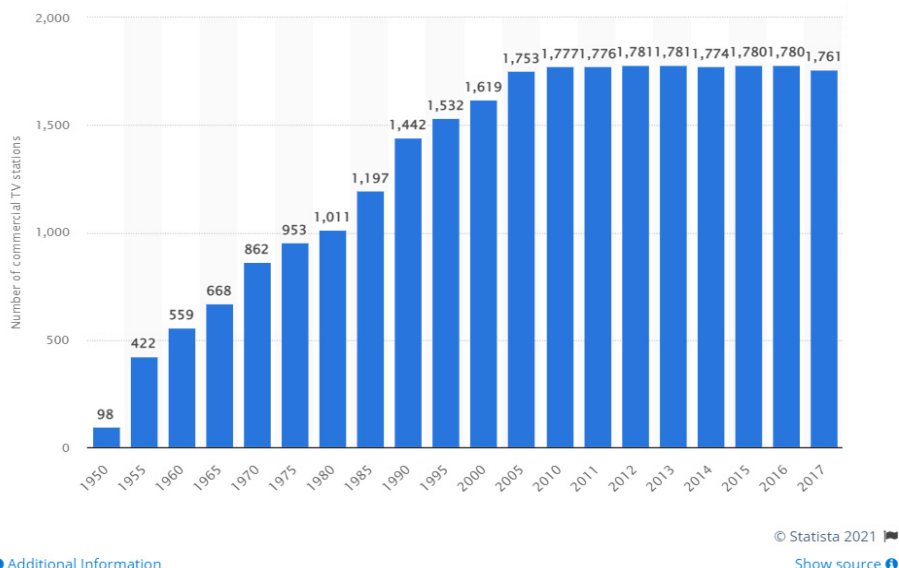
HOURS OF TV AMERICAN HOUSEHOLDS WATCH PER DAY

Diagramo 1. Mezuma longo de la spektado de televido de usona domanaro de 1950 ĝis majo 2017 en horoj²³.

Ekde la populariĝo de la publike alirebla televido, tiu ĉi amaskomunikilo ĝuis preskaŭ konstantan kreskon, forprenante de radiofonio la rolon de la plej grava publika informilo kaj privata arta amuzilo.

²³ Parathyras, John: *Corospondent, Are you not entertained?* (‘Ĉu vi ne amuziĝas?’), julio 2019.

Diagramo 2. La nombro de komercaj televidstacioj en Usono de 1950 ĝis 2017²⁴.

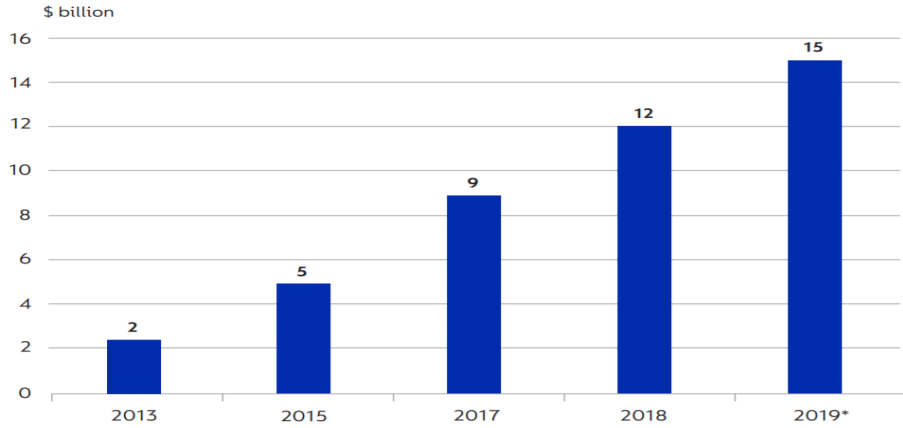
Tiun ĉi kreskon haltigis la subita kresko de la graveco, kiun havis interreto en la ĉiutaga vivo de homoj. La prezentitaj ĉi-supre datumoj pri la nombro de privataj stacioj kaj la mezuma tempo pasigata ĉe televidiloj venas de Usono, sed efektive la tutmondaj statistikoj ne malsamas multe.

5.2. La bunteco de interreto

La kresko de la graveco de interreto videblas en la bunteco de la enhavo, kiun ĝi ofertas – pli kaj pli da stacioj de tradicia televido disponebligas siajn programojn rete, la uzantaro de retejoj kun aŭd-vida enhavo konstante kreskas kaj same kreskas la budĝeto, kiun havas programoj rekte konigitaj per retaj servoj.

²⁴ Stoll, Julia: *Statista, Number of commercial TV stations in the U.S. 1950–2017* (‘Nombro de komercaj televidstacioj en Usono 1950–2017’), <https://www.statista.com/statistics/189655/number-of-commercial-television-stations-in-the-us-since-1950/>, 7.07.2021.

VIDEO CONTENT BUDGET OF NETFLIX WORLDWIDE

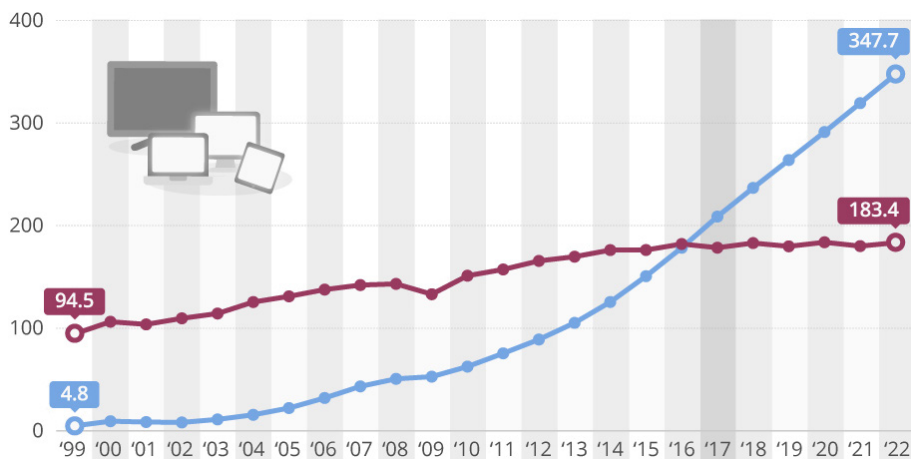
* statista.com states that "Wall Street analysts see [the] \$12.04 billion figure climbing 25% – to around \$15 billion on a gross cash basis" in 2019. Figures prior to 2017 and 2018, and forecasts for 2019 come from an earlier article.

Sources: eMarketer, JPMorgan Chase, IHS, Netflix, Business Insider, Statista, FierceCable, Variety

Diagramo 3. La tutmonda budĝeto de la enhavo de Netfliksio de 2013 ĝis 2019 en miliardoj da dolaroj – la jaro 2019 estas prognozo²⁵.

Interreto parte transprenis de televido ankaŭ la modelon de financado, kiu baziĝas sur reklamoj. Malgraŭ la disvolviĝo de la monda ekonomio la elspezo de reklamistoj por televido apenaŭ ŝanĝiĝis jam de jardeko, dum la elspezo por reklamoj en la reto draste kaj senhalte kreskas.

²⁵ Parathyras, John: *Corospondent, Are you not entertained?* ('Ĉu vi ne amuziĝas'), julio 2019.

Diagramo 4. La tutmonda budĝeto por reklamoj de 1999 ĝis 2022 en miliardoj da dolaroj – la jaroj 2019–2022 estas prognozo. (● en televido • ● ciferece)²⁶.

5.3. La rezulto de la pandemio

La mondskala virusa malsano COVID-19, kiun la 11an de marto 2020 la Monda Organizaĵo pri Sano klasigis kiel pandemion, havis plurajn neatenditajn influojn al la modeloj de homa konduto. La sankrizo interalie necesigis al pluraj elementoj de la ĉiutaga vivo okazi sen persona fizika kontakto, tial multaj tiaj okazaĵoj translokiĝis al la reto. Ĉe pluraj komunumoj tio kaŭzis teĥnikan salton kaj subitan ekfloron de enhavo atingebla rete per tujelsendoj kaj/aŭ arĥivita kaj spektebla poste.

Videble unu el tiaj komunumoj estis la esperantistaro – pluraj personoj lanĉis siajn proprajn vidblogojn kaj filmitajn projektojn, lokaj organizaĵoj komencis arĥivi registraĵojn de siaj renkontiĝoj kaj interalie la jutuba kanalo de la Universala Esperanto-Asocio pleniĝis de pluraj kaj vere diversaspecaj filmetoj.

Por helpi al la esperantistaro efike trovi la esperantlingvajn filmetojn kaj kribri ilin disde la alia enhavo de plurlingvaj retejoj ekuziĝis kelkaj servoj. La plej menciinda el ili estas Tubaro, la iniciato de hispana esperantisto Pablo Busto, kiu aŭtomate sekvas esperantlingvajn kanalojn ĉe Jutubo kaj traserĉas filmetojn kun la koncernaj etiketoj por listigi esperantlingvan (kaj priesperantan) enhavon en aparta kaj trarigardebla retejo.

Bildo 8. La emblemo de „Tubaro”.

²⁶ Loesche, Dyfed: *Statista, Digital (Finally) Killed the TV Star* (‘Cifereca (finfine) mortigis televidan stelulon’, <https://www.statista.com/chart/12136/worldwide-digital-and-tv-ad-spending/>, 5.12.2017

5.4. Manieroj subteni kreantojn

Krom per reklamoj, vidigataj al la spektantoj rekte de la retejo, kiu gastigas la filmeton, en la reto ekzistas ankaŭ aliaj manieroj, per kiuj sendependaj kreantoj povas sin vivteni. Eblas al ili kontrakti rekte kun la reklamisto kaj oferti spacon ene de la filmeto, kie en difinita maniero ili mem rekomendas la produkton. Eblas al ili vendi diversajn servojn aŭ varojn rekte al la spektantoj.

La spektantoj povas ankaŭ subteni la produktadon ĉe la ŝatata kreanto, pere de specifaj servoj, kiuj celas tian monsubtenadon. La plej vaste konata tia internacia retejo nomiĝas „Patreon”. Krom ĝi ekzistas ankaŭ aliaj – foje temaj aŭ regionaj – kie laŭ la simila maniero la spektantaro propravole subtenas funkciadon de ŝatataj kanaloj kaj agadon de ŝatataj kreantoj. En 2018 la plej granda filmeta retejo *YouTube* lanĉis sian propran servon de monsubtenado de la kreantoj.

Bildo 9. La emblemo de „Patreon”.

6. Konkludo

Malgraŭ tio, ke en la pasinteco okazis kelkaj provoj de esperantistaj entreprenoj, kiuj nomis sin „televido”, efektive nur unu el ili teĥnologie sekvis la normon uzatan de vera televido. Neniu el la priparolataj provoj efektive sukcesis – kelkaj fiaskis jam en la burĝona etapo, kelkaj komenciĝis, sed en la formo, kiu apenaŭ similis televidon, dum aliaj sukcesis lanĉiĝi en modesta formo, kiam la resonado montriĝis tro malforta por longdaŭre subteni ties ekziston.

Sendepende de la uzata statistiko pri la nombro de esperantistoj, la grandeco de la arcelo ne povas esti konsiderata nesuperebla obstaklo, ĉar similgrandaj landaj komunumoj en la mondo sukcesis kreigi al si televidkanalojn. La formo de Esperantujo tamen ne similas al tiu de ekzistantaj regnoj – la distancoj inter la membroj estas grandaj, membreco en esperantistaj organizaĵoj estas nedevisa, la kotizo de la membreco en ili estas malgrandega kompare al ŝtataj impostoj, ne ekzistas interplektita merkato de firmaoj, varoj, servoj, reklamoj kaj klientoj – kaj ĉio ĉi malhelpas la ekeston de esperantista televido.

Provante antaŭvidi la estontecon de tiu ĉi aŭdvida amaskomunikilo ni devas rimarki la definitivan malkreskon de ties graveco en la nuntempa mondo. Tio ŝajnas sugesti, ke la direkto de televido estos velki kaj transdoni sian pozicion al la konstante kreskanta aŭd-vida enhavo atingebla per interreto. Jam nun ekzistas abundo de esperantlingvaj filmetoj, kreataj de sendependaj esperantistoj. La videbla tendenco de profesiiĝo de tiu ĉi okupo permesas esperi, ke pli kaj pli da personoj efektive povos sin vivteni de ĝi.

Ĉu eblas do esperanta televido? Eble jes, sed por kio entute ĝi utilis?

Bibliografio

- Acting Australia ('Aktoranta Aŭstralio'): *La Unua Fazo de Esperanto-TV Sukcesis*. <http://www.actinggaustralia.com.au/eo/la-unua-fazo-la-unua-fazo-de-esperanto-tv-sukcesis/>, 20.05.2014.
- Australian Esperanto Association ('Aŭstralio Esperanto-Asocio'): *Esperanto-TV lanĉiĝis*. <https://esperanto.org.au/eo/esperanto-tv-lancxigxis/>, 28.04.2014.
- ERAonlus („Esperanto” Radikala Asocio, 'Neprofitcela organizaĵo de publika utilo'): *Konstrui Esperantistan-TV: Bolsena la a 17a de Aprilo 2001* [tiel!]. <https://era.org/eo/konstrui-esperantistan-tv-bolsena-la-a-17a-de-aprilo-2001/>, 17.04.2001.
- : *La prima volta di Esperanto Tv* ('La unua fojo de Esperanto TV'). <https://era.org/la-prima-volta-di-esperanto-tv/>, 17.04.2001.
- Libera folio: Cendoj kaj eŭroj ekfluas al ITV*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvkolekto.html>, 7.05.2006.
- : *Entuziasmo kaj kritiko pri nova esperanta televido*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itvaperis.html>, 16.12.2005.
- : *Esperanta televido ŝrumpas antaŭ sia naskiĝo*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itvtranchita.html>, 6.01.2007.
- : *Farbskatol' – nova retejo por esperantaj filmetoj*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/farbskatol.html>, 7.05.2006.
- : *Internacia Televido malsaltita pro monomanko*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvmalshalt.html>, 19.04.2006.
- : *ITV kaj Ĝangalo malaperis el la reto*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvretpaneol/>, 10.12.2006.
- : *ITV paneas sed esperas baldaŭ reveni*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvpaneas.html>, 5.11.2006.
- : *ITV promesas nun funkcii dum tuta jaro*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvrefunkcias.html>, 3.06.2006.
- : *La problemoj de ITV daŭras*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvplupaneas.html>, 23.11.2006.
- : *Mono ekmankas al Internacia Televido*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvpatronoj.html>, 24.02.2006.
- : *Nova takso: 60 000 parolas Esperanton*. <https://www.liberafolio.org/2017/02/13/nova-takso-60-000-parolas-esperanton/>, 13.02.2017.
- : *Nova televido en Esperanto*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/farbskatol-1/>, 9.05.2006.
- : *Rebello: „6.000 eŭroj refunkciigos ITV-n"*. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2006/itvbabilo.html>, 20.05.2006.
- Esperanto-televido*. <https://eo.wikipedia.org/wiki/Esperanto-televido>, 28.08.2021.
- Wikinews* ('Vikinovaĵoj'): *First television channel in Esperanto launches online* ('La unua televida kanalo en Esperanto lanĉiĝas rete', https://en.wikinews.org/wiki/First_television_channel_in_Esperanto_launches_online, 7.06.2012.
- Cramer, Marcos: *PledgeBank, ITVsubteno*. <https://www.pledgebank.com/ITVsubteno>, ĉ. 31.05.2006.
- Culbert, Sidney S.: *Letero al David Wolff*. <http://www.panix.com/~dwolff/docs/culbert-methods.html>, 24.10.1989.

- Delamore, Richard 2014: *Indiegogo, Servilo por Esperanto-TV*. <https://www.indiegogo.com/projects/servilo-por-esperanto-tv-server-for-esperanto-tv/>.
- Esperanto-TV: 2001: *La unua fojo de Esperanto Tv (La prima volta di Esperanto Tv)*. <https://www.youtube.com/watch?v=evijE3GymNc>, 28.12.2014.
- Kadar, Aleks: *Muzaiko, Aleks Kadar intervjuas Richard Delamore pri Esperanto TV*. <http://muzaiko.info/programdetaloj?id=713>, ĉ. 2015.
- Larsen, Jens S.: *Televideo en Esperanto – sed kion ĝi montros?* <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2005/Interreto/itv.html>, 12.04.2004.
- Loesche, Dyfed: *Statista, Digital (Finally) Killed the TV Star* ('Cifereca (finfine) mortigis televidan stelulon'), <https://www.statista.com/chart/12136/worldwide-digital-and-tv-adspending/>, 5.12.2017.
- Masson, Henri: *AgoraVox, Télévision sans frontières ni barrières de langues* ('Televideo sen lingvaj limoj kaj baroj'), <https://www.agoravox.fr/actualites/international/article/television-sans-frontieres-ni-3402>, 5.10.2015.
- Nielsen, Svend Vendelbo: *Kalkulinda, Frekvencoj de Esperantistoj en ĉiuj landoj* [tiel!]. <https://kalkulinda.com/2016/12/18/la-frekvenco-de-esperantistoj-en-ciu-landoj/>, 18.12.2016.
- : *Kalkulinda, Per-country rates of Esperanto speakers* ('Laŭlanda proporcio de esperanto-parolantoj'). <https://kalkulinda.com/2016/12/10/percountry-rates-of-esperanto-speakers/>, 10.12.2016.
- Pagano, Giorgio Kadmo: *ERAonlus* (Esperanto-Radikala Asocio, 'Neprofitcela organizaĵo de publika utilo'), *Reagoj al E-TV*. <https://era.org/eo/reagoj-al-e-tv/>, 7.02.2002.
- Parathyras, John: *Corospondent, Are you not entertained?* ('Ĉu vi ne amuziĝas?'), julio 2019.
- Partito Radicale ('Radikala Partio'), *Partito Radicale: dokumenti 2016–2019* ('La Radikala Partio: dokumentoj 2016–2019'). <https://www.partitoradicale.it/wp-content/uploads/2020/06/Partito-Radicale-documenti-2016-2019-2.pdf>, junio 2020.
- Stoll, Julia: *Statista, Number of commercial TV stations in the U.S. 1950–2017* ('Nombro de komercaj televidstacioj en Usono 1950–2017'), <https://www.statista.com/statistics/189655/number-of-commercial-television-stations-in-the-us-since-1950/>, 7.07.2021.
- Televizio, *YouTube* ('Jutubo'), *INFORMO 11a de Junio 2019*. <https://www.youtube.com/watch?v=VNNEYtuVqeU>, 9.07.2019.
- United Nations ('Unuiĝintaj Nacioj'): *World Population Prospects 2019* ('Prospektoj de la monda loĝantaro 2019'), 28.08.2019.
- Wandel, Amri: *How many people speak Esperanto?: Esperanto on the web* ('Kiom da homoj parolas Esperanton?: Esperanto en la reto'). En: *Interdisciplinary Description of Complex Systems* ('Interfaka Priskribo de Kompleksaj Sistemoj'). 30.04.2015.

Mi volas esprimi grandegan dankon al la servo *WaybackMachine* ('AntaŭlongaMaŝino') fare de *Internet Archive* ('la Interreta Arĥivo') pro ilia laboro konservi la historion de la reto de malapero kaj forgeso.

Pluraj el la ĉisupraĵ fontoj estas retpaĝoj, kiuj jam de jaroj ne funkcias. La esploro por tiu ĉi laboraĵo ne estus ebla sen ilia diligenta arĥivado.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiel aspektis la provoj lanĉi televidon en Esperantujo?
- 2) Ĉu ili konformis al la tradicia difino de la nocio „televido”?
- 3) Kiel stas televidindustrio en similgrandaj komunumoj?
- 4) Kion statistikaj datumoj ebligas diri pri la estonteco de televido ĝenerale?
- 5) Kiaj aliaj rimedoj kontentigos la bezonojn, por kiuj servis televido?

Mihaelo Rikardo BALICKI (pole Michał Ryszard BALICKI, nask. 1993 en Vroclavo en Pollando) estas pola informadikisto, matematikisto, ekde 2021 studento de la postdiplomaj Interlingvistikaj Studoj de AMU, ekde 2022 vicprezidanto de la Silezia Esperanto-Asocio.

balicki93@gmail.com

Kino kaj Esperanto. Skizo pri la “heroaj tempoj”

Resumo

La suba laboraĵo sekvas la vojon de kinarto kaze de la internacia lingvo Esperanto – aŭ, se ni volas: la vojon de Esperanto al kinarto. Ĝi serĉas respondon al la demando, kiuj, kiucele, kiuintence ekhavis la ideon, uzi Esperanton en filmoj kaj kial ekprosperoj ordinare rapide formortis. Ĝi fiksas belajn momentojn de la Esperanta kulturo: naskiĝon de la unua filmo kun kompleta dialoglisto en Esperanto, aperon de la unua Esperanta televida filmo, prezenton de la unua dublaĵo en Esperanto, eksonoron de la unuaj muzikaj vidbendoj/diskoj kun Esperantaj voĉoj ktp. La “rikolto” de la 20-a jarcento estas kvankam nur manpleno, tamen, por ni ĝuo kaj fiero.

Ebla klasifiko estos prezentata. Okazos historia trarigardo: – naskiĝo de kino; – involviĝo de Esperantistoj → la unuaj kinematografiaj senvoĉaj registroj (ekz. pri Zamenhof); – naskiĝo de parolaj filmoj → ankaŭ Esperanto aperas kiel parolata lingvo; – en Usono (en popularaj ludofilmoj, kun diversaj celoj kaj fonoj); – en Eŭropo (ekz. en dokumentaraj filmoj prezentantaj la spurojn de la 2-a mondmilito, en kulturaj filmoj ktp.); – ekesto de memstaraj Esperanto-produktoj (kompletaj Esperanto-dialoglistoj, surskriboj, dublaĵoj). La „alrigardo“ al la nuntempo proponas abundajn eblojn, danke al teknika evoluo.

Enkondukaj pensoj

Jen demando, jam ĉe la titolo: Ĉu kino? Ĉu kinarto? Ĉu filmoj? Kiel nomi la manplenen de la produktoj ekzistantaj en la Esperanta kulturo? Kie arto komenciĝas? Kie sufiĉa aŭ bona faklaboro finiĝas? Kiel entute prijuĝi seriojn da bildoj por ni gravaj, karaj – por „eksteruloj“ eble seninteresaj, ridetindaj? Kaj, ĉu ni mem povas prijuĝi nin mem de ekstere? Ĉu ni povas resti objektivaj, senemociaj? Ĉu ne blindigas nin la entuziasmo, kiun ni sentas aŭdante eĉ nur esperantlingvan parolon sur la ekrano?

Se ni vidas filmitan d-ron Zamenhof, tio estas historia unikaĵo kaj eksterordinara ĝojo por ni, tamen, ne pli ol dokumento en la formo de bendo celuloida. Same se ni vidas nian amantinon esperantistan babilantan en la loka klubo en sia bone konata blua robo, tio povas pleniĝi nin je (esperantista) varmo, tamen, la travivaĵon donatan de Amoro ni ne konfuzu kun tiu de la „*deka muzo*“ – tiu de kinarto... Al tiuj jen amaraj – jen ironiaj vortoj venigis min la konkludo ke la sinjorino laste menciita en nia komunumo ne ege diligentis. Tamen: kiun ŝi karesu, kiun ŝi garde rigardu tie kie realiĝadis ĉiam nur duono de ŝia aspiro: ŝi trovis aŭ esperantistojn bonegajn, tamen, sen artista vejno, aŭ artistojn bonegajn, sen esperantista fono aŭ lingva prepariteco.

Krome, laŭ miaj spertoj kaj konkludo, Esperanto en kinoarto preskaŭ neniam ĉeestis por si mem – ĝi plej ofte devis *ludi rolon*. Ĝi estis jen lingvo (politike) *neŭtrala*, jen tiu de *fantazia lando*, jen de *aparta loko*, jen de *konspirantoj* aŭ *indiĝenoj*, jen simple nur lingvo *stranga* aŭ *nekomprenebla*. Ĉu ĝiaj tiuj roloj estis pozitivaj aŭ negativaj? Ĉu la esperantistoj petitaj por helpi, (dum sia ĝojo) rimarkis, ke ilia ŝatata lingvo estas fariĝanta ĝuste ridinda aŭ suspektinda? Sed – ni iru laŭvice!

Kvankam *Esperanto en perspektivo* enhavas ĉapitron pri kino kaj ankaŭ la *Enciklopedio de Esperanto* pritraktas la temon, tamen, por komenci studojn pri tiu ĉi temo, mi certe proponus la artikolon de Árpád Abonyi-Nagy en la hungara periodaĵo *Világ és Nyelv* (Mondo kaj Lingvo, 1980/4: 10-11, 13), aŭ en *Monato* (majo 1982, *Filmo en la historio de Esperanto*), ĉar ili vicigas ne simple datumojn, sed donas interesan skizon pri *historio* de Esperanto-kino. Abonyi-Nagy tute prave konstatas, ke la historio de Esperanto-kino estas neharmonia kaj kontraŭdira. Foj-foje – se certan personon pro certaj kaŭzoj kaptis certa entuziasmo – la evoluo montris subitan elanon, kiu poste simile rapide ĉesis. Tia rapida epidemio ŝajnis, kiam en la tridekaj jaroj de la 20-a jarcento ĉe pluraj Holivudaj filmoentreprenoj nomoj kiel Clarence Brown, Clark Gable, Norma Shearer (*Idiot's Delight* – Amuzo de idiotoj), aŭ, Robert Taylor, Heddy Lamarr (*Virino de l' tropiko*), aŭ, Bing Crosby, Dorothy Lamour, Bob Hope (*La vojo al Singapuro*) per uzo de Esperanto en la menciitaj filmoj la lingvon metis en reflektorlumon. (Atentu tamen: temas ne pri esperantlingvaj filmoj, sed pri sporadaj frazoj, surksriboj en ili!) Aŭ, dependis esence de aktuala (tamen, ambicia) taskoserĉado de la hungara dubloreĝisoro István Vajda, ke en la jaroj 1987-88 en rapida sinsekvo naskiĝis du dublaĵoj en Budapeŝto: *En Eŭropo ie...* kaj *Mefisto*. Ambaŭ estis sukcesaj. Kial? Tute simple: ĉar disponeblis nomoj kaj monoj.

Ni ne forgesu: neniu el la supre menciitaj personoj estis esperantistoj. “La” esperantisto en Usono estis Joseph. R. Scherer, prezidanto de la Esperanto-Asocio de Norda Ameriko. Kaj “la” esperantistoj en Budapeŝto estis la tradukinto Imre Szabó, pedagogino Éva Farkas-Tatár, kiu trejniis kaj korektis la elparolon de la aktoroj (plenkreskaj kaj infanaj), kaj familio Wacha, kiu donis du “voĉojn denaskajn” al la ĉefrolanta knabeto kaj al alia knabineto en la filmo *En Eŭropo ie...* Streboj de esperantistoj, kontraŭe, estis prefere amatoraj, kun ĉiuj spuroj de amatoreco. Eĉ se ni aŭdas en ĝi Waringhien, R. Schwartz aŭ Jean Thierry, *Angoroj* restas neprofesia.

Ankaŭ financa fono ĉiam mankis ĉe la niaj. Jam Forge eksplodetis en intervjuo de *Literatura Mondo* en januaro 1931, jene: “Mia kara, ne esperu tro multon de la filmuloj! Ili estas treege negocemaj komercistoj, kiuj volas vidi tu ĵa n profiton!” – kaj tio validas ĝis la hodiaŭaj tagoj... Ni ne forgesu krome, ke la unua paŝo al bona filmo estas la ekzisto de bona film-manuskripto. Ĉu profesiuloj de tio ekzistis? – Tamen, io kio kiel “kinoverko” naskiĝis en kaj per nia lingvo, estas grava kaj valora kaj koninda.

1. Klasifiko (interkovriĝoj eblas!)

1.1. Laŭ lingvo

Originala Esperanto-teksto

- Esperanto-enmetaĵoj (voĉaj aŭ skribaj) en nacilingvaj tekstoj: Idiot`'s Delight; Virino de l` tropiko; La vojo al Singapuro; Konspiro; La Sankta Familio; La Granda Diktatoro; Helpu! Infano falis el la ĉielo; La sturmo de Johano Arima
- Akompanaj Esperanto-tekstoj: en aro da dokumentaraj, kulturaj, reklamaj, lingvoinstruaj filmoj
- Kompletaj dialoglistoj/rakontisto-tekstoj en Esperanto: Angoroj; Babel

Tradukitaj dialoglistoj (t. e.: dublaĵoj):

- Morgaŭ ni komencos la vivon (el la germana); En Eŭropo ie...(el la hungara); Mefisto (el la hungara)

1.2. Laŭ temoj

Ludfilmoj: Aventuroj de fraŭlo; Angoroj; Mefisto

Dokumentaraj filmoj: Kinarto kaj ni; registraĵoj pri Universalaj Kongresoj

Kulturaj filmoj: Ni obeigos la akvojn; Aŭstralio hodiaŭ; Bonvenon Oslo; Oomoto-festivalo; Esperanto-fonto

Muzikaj filmoj: Kiam Parizo estis Parizo ankaŭ por ni Esperantistoj...

Reklamaj filmoj: Eŭropa rapsodio (Philips); Ĝermoj de Lumo, Fiat

Esperanto-lecionoj: Mazi en Gondolando

Pri Esperanto: Antaŭen!

1.3. Laŭ tekniko

Laŭ apero de la teksto: Silentaj

- (Ĉar) el la epoko de senparolaj filmoj: Zamenhof (ĉu?) deklamas dum la 1-a UK en Bolonjo-sur-Maró (?); Enterigo de Zamenhof
- Kun surskriboj: Antaŭen!

Laŭ apero de la teksto: Parolaj

- Kino-filmoj: Idiot`'s Delight (Esperanto kaj parolate kaj afiŝo-forme); La Granda Diktatoro (Esperanto nur afiŝo-forme); Morgaŭ ni komencos la vivon; La vojo al Singapuro; Konspiro; La Sankta Familio
- Televido-filmoj: Hejmsopira stelo; Babel (Esperanto kiel rakontisto-lingvo, kun – laŭ la origina intenco, neniam tamen realiĝinta – surskriboj nacilingvaj)
- (origine) Vidbendoj: La nokto de la Galaksia Fervojo; Kiam Parizo estis Parizo... Kinarto kaj ni...

Laŭ aperigo de la bildoj

- Fotitaj filmoj: *Idiot's Delight*; *Kinarto kaj ni*; *Angoroj*; *Mefisto*
- Desegnofilmoj: *Aventuroj de fraŭlo*; *La nokto de la Galaksia Fervojo*; *Mazi en Gondolando*

2. Skiza historio

2.1. Registroj el la pratempo

Filmo mem naskiĝis kun la unua sukcesa prezentado de la fratoj Lumière, la 28-an de decembro 1895, en Parizo. La unuaj provoj celis nur fiksi moviĝojn. Iom poste oni simple registris teatrajn scenojn. La merito de ekesto de memstara kinoarto apartenas al Usono: kun ĉiam pli lerta kaj arta uzo de kamerao, kun profesiigo en muntado, sekve kun la eblo de pli rapidaj ŝanĝoj inter la diversaj scenoj, kino prenis la trajtojn de vera arto, kie okuloj kaj – per la apero de parola filmo la 7-an de aŭgusto 1926 en Parizo – oreloj kune ricevis ion por akcepti.

Rilate la unuajn spurojn de kinofarado en Esperanto, ni povas apogi nin preskaŭ nur sur raportoj. Kie la bobenoj mem kaŝiĝas, kiu scias?... Plej malnovan raporton pri la ekzisto de registraĵoj el la pratempoj, mi trovis en *Literatura Mondo*. (En *Literatura Mondo* en la jaro 1931 Jan Forge-Fethke startigis la rubrikon *KINO*, kie – ĝis ĝia ĉeso en 1933 – aperis multaj interesaj artikoloj pri la temo. Ekz.: “Ĉu la tekniko venkos esperanton?”, “Kiam ni havos esperantan filmon?”, “Filmsteloj kaj Esperanto”, “Jean Forge fariĝis filmreĝisoro” ktp.)

En la numero 8-a de 1931 Jean Forge en sia artikolo *En verda tumulto* raportas pri la 23-a UK en la sama jaro, en Pollando. Dum tiuj tagoj li vizitis ankaŭ la hejmon de familio Zamenhof, kie oni surprizis la gastojn per unikaĵo:

„Kaj nun sekvas emocia momento: malnova Gaumont-filmo farita antaŭ la milito. Sur la ekrano aperas la figuro de la Majstro! Kaj la unuan fojon en mia vivo mi vidas lin vivanta. Li staras, tenante libron en la mano, kaj paroladas kun oratora gesto. Mi ne aŭdas kion li diras. Sed mi sentas la personecon de tiu genia homo, kies lingvo por mi estas same kara kiel la gepatra. Neniam mi povos forgesi tiun vivantan figuron, kiun mi vidis sur la ekrano en la hejmo Zamenhofa...”

Ĉu temas pri la registro menciita en pluraj fontoj? Nome, antaŭ la UK en 1911 en Antverpeno, Generalo Sébert (prezidanto de la Centra Oficejo en Parizo) invitis Zamenhof al **Parizo**, por konsulti tie faman kuraciston kaj samtempe esti registrata **ĉe la filmokompanio Gaumont**. La registro okazis kaj – laŭ Waringhien – **Zamenhof** tie **propagandis** por Esperanto **kaj deklamis** sian poemon *Preĝo sub la verda standardo*. Sed fontoj rakontas ankaŭ pri **alia registrado en la jaro, dum mem la**

Antverpena kongreso. Tiu ĉi filmeto – turnita de la fratoj Pathé – montras scenojn pri la kongreso (ekz. akcepto de Zamenhof, enŝipiĝo de kongresanoj).

Legante la raporton de Sándor Hideg en Eventoj 2/aprilo-97: „...antaŭnelonge en la televido mi vidis francan dokumentofilmo-serion pri la XX-a jarcento. En ĝi kiam temis pri la 1910-aj jaroj, estis videbla kelksekunda peco okaze de iu UK en Francio, kie surstrate esperantistoj marŝas kun Esperantaj flagoj, kaj poste sur podie Zamenhof festparolas en kongreso.“, mi esperas, ke tiuj malnovaj kopioj ankoraŭ ekzistas, kaj ni povos foje spekti ilin. Des pli ĉar tian kopion ankaŭ mi mem foje ĝuis, kiam en Universitato ELTE de Budapeŝto la 17-18-an de aprilo 1997 oni prezentis filmeton pri la **enterigo de Zamenhof en 1917** en Varsovio. Ni vidis amason sekvantan la ĉaron kun la ĉerko de la Majstro. Sur la kopio estis ankaŭ alia registraĵo pri Zamenhof mem, akompananta sian parolon kun gestoj. Ĉu ni vidis la registron de Gaumont, pri la deklamanta Majstro? Ĉu la saman kiun Jean Forge vidis? Ĉu tio iam ajn evidentiĝos? Kaj ĉu la menciita kopio aparteninta al la iama fama **Fajsz-Kolekto**, ankoraŭ troveblas?

2.2. La unuaj klopodoj esperantistaj

Kelkaj mallongaj registroj produktiĝis ankaŭ en la sekvaj jaroj, precipe dum UK-oj, kongresoj, sed rilate konscian klopodon por fari *nian filmon*, ŝajnas esti grava la jaro 1931. Unuflanke, ĉar – kiel menciite – en tiu ĉi jaro la rubriko *KINO* en *Literatura Mondo* startis, aliflanke, ĉar dum la 23-a UK en Krakovo prezentiĝis la plano de la pola UEA-delegito, sinjoro Gelfand, en la kadroj de la ĵus fondita *Esperanta Kooperativo de konsumantoj pri parol- kaj mutfilmoj*. La ideo de Gelfand estis: „fondi en ĉiu urbo kooperativon kiu varbu jarajn abonantojn-konsumantojn por liverotaj Esperanto-filmoj. ... Kiam ekzistos ne malpli ol cent kooperativoj en cent urboj, la centra kooperativo mendos la unuan filmon per konkurso de tutmondaj filmofabrikejoj“ (LM 1931, 9-a n-ro: 194-195).

Post lia pli frua skeptika opinio pri parola filmo, mem rubriko-redaktisto Forge-Fethke nun pli entuziasmas kaj entuziasmigas en tiu ĉi numero. Laŭ lia imago, oni devas komenci per iu informa kulturfilmo (bildoj pri Zamenhof, scenoj pri kongresoj kaj esperantista vivo ktp.) al la ne-esperantista publiko. Alia interesa projekto laŭ li povas esti filmigo de Ĉe-leciono, laŭ kies gaja tono oni certe ekinteresiĝus pri Esperanto kaj ĝia eklerno. Paralele kun la evoluo de kinoindustrio kaj ĝiaj ĉiam novaj ideoj, la aliro de Forge-Fethke montriĝas jen esperema, jen amara: „Kiel okulfrapa, kiel evidentega la solvo: Esperanto! La neŭtrala lingvo, nia amata dorlotita Esperanto! (...) Ni devas pli laŭte kaj tute energie krii, kriegi. (...) Ĉu la Kongreso en Parizo komprenos, ke la filmo nun estas la plej aktuala kampo por Esperanto?“ (LM 1932, 6-a n-ro, p. 107). Interese, en la sama artikolo li skribas frazon senesperan, kiu – laŭ mia opinio – ĝis hodiaŭ validas kaj kies enhavo donas klarigon al nia kino-mizero: „Kion fari? **Ni ne havas monon, ni ne havas fakulojn, ni ne havas Esperantajn filmoaktorojn, ni ne havas Esperantan filmreĝisoron, ni entute ne havas spertojn,**

ni ne havas kuraĝon, unuvorte: ni havas nenion, ni estas absolutaj malkapabluloj. Finita la afero.“ Kaj, kvankam Forge-Fethke eĉ mem celis reĝisoran laboron (li cetere ne unufoje laboris en kampo proksime al kino), tamen, tio ne realiĝis (ankaŭ poste li sukcesis reĝisori nur reklamfilmetojn), kaj eĉ la rubriko *KINO* en Literatura Mondo en 1933 ĉesis.

En 1934 ni ankoraŭ renkontas la nomon de Forge-Fethke, kiam la unua tutvespera filmo en Esperanto estis prezentita. La teksto de **Morgaŭ ni komencos la vivon** estis esperantigita kaj aldonita al la germana originalo de la filmo sub la direktado de Forge-Fethke, kaj ĝi estis prezentita dum la UK en Stokholmo. Onidire, la svedaj ĵurnalistoj komentis la eventon favore, eĉ, entuziasme...

Pro la konataj politikaj cirkonstancoj, la jaroj tiamaj en Eŭropo ne estis favoraj por iu ajn arta evoluo. En tiu periodo Esperanto antaŭeniĝis en la kinarto Usona. Tamen, antaŭ ol provizore adiaŭi Eŭropon, ni menciuj ankoraŭ du momentojn el tiu ĉi kontinento. En 1933 oni aranĝis en la urbeto **Gödöllő**, apud Budapeŝto, **Skoltan Mondtendaron**. Laŭ la raporto de Paŭlo Balkányi en *Esperanto* (n-ro 8/1933: 154), kunvenis tie 20-25000 skoltoj el la tuta mondo, inter ili 180-200 esperantistoj. La Skolta Esperantista Ligo klopodis, por ke oni konsideru ankaŭ la movadon por internacia lingvo. Tiel organiziĝis du kunvenoj, oni prezentis hungarajn kantojn en Esperanto, la tendara ekspozicio enhavis apartan muron por Esperanto, kaj en la tendara gazeto kaj radio-dissendoj regule aperis la internacia lingvo. Ni citu tamen ankaŭ la frazojn de Balkányi, kiuj tuŝas nian lingvon kaj kies valido funkcias same kiel tiuj de la supre cititaj vortoj de Forge-Fethke pri kino:

“Bedaŭrinde en tiu ĉi efektive internacia kunveno nia lingvo ne havas tiun rolon, kiun ĝi rajtas. Tio estas parte ŝuldata al la supereco de la brita influo en tiu ĉi movado. Sed eĉ supozu, ke la angla lingvo povus servi estas tro multe. La skoltoj, kiuj atingas scion de fremda lingvo (angla, franca aŭ germana kiel la ĉefaj) por povi libere paroli, estas ega malplimulto, sablero en la maro.”

Registron pri la tendaro gardas la Budapeŝta Filmoarkivo. Mi trovis tie la priskribon de la diversaj scenoj, mi eĉ spektis la unuan akton, la dua tamen mankis. La **sceneto esperantista** devis montri ke diverslingvaj skoltoj diras frazon en sia gepatra lingvo, poste unu el ili – Balkányi – diras, ke ili ĉiuj bone komprenas unu la alian en Esperanto, fine ili vivu-kriante faldas verdstelan flagon de SEL (Skolta Esperantista Ligo).

Dum la Internacia Konferenco en Parizo, en 1937, debutis la simbola *propaganda filmo Antaŭen!*.

Antaŭen! estas propaganda filmo de tiu tipo, kiun ankaŭ Forge-Fethke celis kaj proponis, kaj kies trajtojn *Pola Esperantisto* (1938/aŭgusto-septembro: 127) priskribas jen kiel:

„Tiu filmo devas esti sen titoloj kaj sen paroloj, sed komprenebla per la agado mem, per ĝiaj bildoj, kiuj estas fakte la plej internacia lingvo, montri la espe-

rantan temon je diversaj aspektoj: praktika, lingva, gastema, pacisma. Fine, ĝi devas ne tedi la rigardanton, sed distri, amuzi lin, kaj lin konduki iom post iom al pli seriozaj demonstracioj.“

La filmon mi mem *spektis* neniam, sed mi havas tutan serion de bildoj pri ĝi, kaj la tuta afero iamaniere memorigis min al la pli malfrua kaj pli konata *Angoroj*. En ambaŭ rolas ja esperantistoj, en ambaŭ la intrigo estas iom banala, iom naiva, sed ŝajnas, ke almenaŭ la partoprenantoj mem ege ĝuis la komunan laboron. En *Antaŭen!*

„...oni vidas multajn malaperintajn Eo-gravulojn, kiel ARCHDEACON kaj lia barĝo-loĝejo, WARNIER, kiu estis prezidanto de la komerca ĉambro de Parizo, Generalo BASTIEN (etimologia leksikono), GUILLAUME, fr-ino PAULIER (SEPE-Sekretariino), SCHWARTZ, PODGORSKI, F-inoj FAUCHER, Alvi KALNIN (najtingalo de la Bolanta kaldrono) kaj multaj aliaj.“ (El la letero de J Manceau al la redaktoro de Literatura Foiro, oktobro 1992).

La rakonto venis de Mahé; reĝisoris J Félix. La esenco de la historio estas, ke Fremdulo venas al lando, kies lingvon li ne konas, kaj li travivas diversajn aventurojn, miskomprenojn, ĝis kiam oni trovas por li ŝlosilon: Esperanton. Ĉe la fino ĉiuj kolektiĝas sur ŝipo Esperanto, kie oni simbole tranĉas la glaciaĵo-torton de Babelo kaj oni disdonas la pecojn al la “herooj” de la filmo. Ĉu oni entute faris provon poste antaŭ publiko ne-esperantista...

2.3. Usonaj (am)uzoj

2.3.1. La daŭriginto de la laboro de Forge-Fethke en Usono estis Joseph R. Scherer, prezidanto de Nordamerika Esperanto-Asocio. La unua filmo ĉe kiu li kunhelpis, estis *Idiot's Delight* (idiota amuzo, amuzo/ĝuo de idiotoj) de Clarence Brown el la jaro 1938, produktita ĉe MGM (Metro-Goldwin-Mayer). Temas en ĝi pri usona dancogrupo kiu – pro eksplodo de milito – restas blokita en Eŭropa lando. La lingvo de tiu militema fantazia (tamen, kompreneble rekonebla) lando Monta Loda estas Esperanto. Per ĝia uzo Brown volis eviti politikajn konfliktojn kaj malakrigi la mesaĝon de la filmo, samtempe lasi rimarki ke ni estas en Eŭropo. Kvankam Brown mem deklaras en intervjuo jene:

„Jam de multaj jaroj mi diris ke Esperanto povos esti tre utila por la filmoj, precipe por la filmoj kun internacia intereso. Mi rekomendis la neŭtralan lingvon jam ofte, ĉar ĝi faciligus la lingvan problemon por filmoj kiuj ja iras al multaj landoj.“, li tamen finas kun la frazo: „Ĉi-foje mi decidis uzi Esperanton *por solvi cenzuran problemon*“ (*Esperanto Internacia*, 1939/3: 74).

Post tiu ĉi aserto, mi ne volonte konsentus kun la intervjuanto Scherer, kiam li skribas: „Do, fine, post multaj personaj rektaj kaj malrektaj klopodoj dum dek jaroj,

Esperanto subite triumfe eniris en gravan filmon, en la film-metropolo de la mondo.“ Kiel Esperanto en *Idiot's Delight* „triumfas“? La lingvo aperas en du formoj: parolata kaj sur afiŝoj. La afiŝoj aperas ekz. en la fervoja vagono (*Ne kliniĝu eksteren*), en la stacidomo (*Ne marŝu trans la relojn*), sed plej dense en la hotelo de Monte Loda (*SILENTO Estas postulata Post la 10-a horo, Amiko ripozu pace ĉar venos nova tago, Estas majesta Alpa mondo kiu jen kuŝas antaŭ vi ktp.*). Parolatan Esperanton ni renkontas en la sekvaj situacioj:

- a) En la trajno ni povas aŭdi dialogetojn inter dikega kamparanino kaj oficiro: „- Mi diras al vi: se la milito venos, ni restos ekster ĝi. – Kiu scias? Eble ni ne kapablos resti ekster ĝi.“ Krome, ni aŭdas la konduktoron, anonci la sekvan stacion: „Monta Loda! Ĉiuj eliras tie ĉi! La trajno ne iras pluen!... Monta Loda! Ĉiuj eliras!”
- b) En la stacidomo, fervojisto grumblas al pasaĝero jene: “Foriru vi, granda ĝenulo! Ĉu vi ne vidas ke mi estas okupata? Se vi volas ekscii kio ĝenas vin, iru konsulti bonan doktoron, sed haltu ĝeni min!... Foriru vi, granda ĝenulo!” Poste ni aŭdas akceptanton voki portiston por pasaĝero: “He portisto! Kofrojn de ... s-ro Van...”
- c) Fine, en la hotelo ni povas aŭskulti dialogetojn kun la partopreno de la hotelestro kaj de la enpenetrantaj oficiroj: “Ŝajnas ke la milito eksplodis!”, “Mi esperas pri bona batalo!”, “Gloro al nia lando!”, “Ĉu deziras vi nun ion trinki?”, “Estas bomb-aeroplanoj. Ili venis...”, “Rapide, rapide! Subenigu la kurtenon!... Estingu la lampon!” La proporcio de Esperanto-dialogoj Scherer mem taksas je kvin. Jes, pli multe ol nenio, tamen, mi konsentas kun li kiam li atentigas:

„Ne f a n f a r o n u! Ne parolu pri Esperanto-Filmo!... Ni danku al la bonŝanco ke ĝuste tiuj du famegaj steloj (nome: Clark Gable kaj Norma Shearer) ludas en la filmo; do ni eluzu tiun fakton saĝe kaj prudente por logi la publikon. ... Ankoraŭ ne estas la tempo kiam Esperantaj filmoj logos la publikon amase... Esperanto venkos, kiam ni venkos la indiferecon en niaj propraj vicoj... Por tion atingi, ni devas labori, labori... kiel formikoj. ... Sed dume ne fanfaronu! Ne parolu pri nova arbaro, kiam ni devas ĝoji ke ni havas tute novan filmarbeton. Ne parolu jam nun pri Esperanto-filmo, kiam vere Esperanto estas nur malgranda aktoro en la filmo.“ (*Esperanto Internacia*, 1939/5: 134)

Scherer juste sentis ke mondvasta reklamado pri *Idiot's Delight* ne certe utilis al Esperanto. Laŭ mia impresio, lia *Konfidenca letero al ĉiuj Esperatistoj* (*Esperanto Intenacia*, 1939/2: 40) enhavas eĉ angorojn rilate tion, ke li eble ne ĝustatempe kaj ne sufiĉe klare rekonis la rolon donitan al lia kara lingvo (Brown lerte allogis la fiŝon en la reton...) kaj ke ekestas la ŝanco ke la tuta afero prenos negativan turnon. Li kvazaŭ instruisto klarigas ja al siaj ĝelernantoj, kiel kompreni la titolon, kiel kompreni la intrigon kaj kiel interpreti la rolon de Esperanto al “eksteruloj”. Eĉ se la titolo signifas ke senbrida armado estas idiota amuzo, eĉ se oni identigos kun Esperanto ĝuste la loĝantojn de tiu militema lando (do: la idiotojn), eĉ se MGM serĉis facilan kaj pli malmultekostan solvon per la preta neŭtrala lingvo anstataŭ fabrikinda – ni esperu ke la vizitintoj de la filmo vere (nur tion) rimarkis ke Espe-

ranto estas bela, muzika lingvo kaj ĝi "povas esti parolata same facile kaj fluege kiel iu ajn alia bela lingvo"...

2.3.2. Inter la kvar usonaj filmoj en kiuj Scherer kunhelpis per Esperanto, la dua estis la *Virino de l' tropiko* (1939. Laŭ informoj, oni diras en ĝi nur du vortojn en esperanto, nome "Estas bone". (*Esperanto Internacia*, 1940/4: 93) Ni esperu, ke bone... La filmon cetere faris la sama MGM, kaj certe la ekzemplo de uzo de Esperanto estis la sukcesa *Idiot's Delight*. Famaj nomoj aperas ankaŭ ĉi tie: la ĉefrolantoj estis Robert Taylor, Heddy Lamarr kaj Joseph Schildkraut.

2.3.3. La vojo al Singapuro naskiĝis ĉe Paramount Pictures, en 1940. Ĝi estas tre ĉarma, tre gaja filmo, kun ĉefrolantoj kiel Bing Crosby, Dorothy Lamour, Bob Hope. Reĝisoris Victor Schertzinger, la kantotekston verkis denove Scherer. La filmo estis parto de serio *La vojo al ...* (Holivudo, Zanzibaro, Maroko, Utopio, Rio, Honkongo). En *La vojo al Singapuro* amanta paro perdiĝas sur elizia insulo en la Pacifiko. Dum granda festo de la insulanoj, indiĝena grupo de belegaj virinoj kaj imponaj viroj dancas kaj kantas. Jen la strofo de la virinoj:

Jen la luno nova,
brilas amo nun.
Kaj virinon, viron
ravas la natur`.

La ĉefrolantaj gefamuloj ne forgesis pri s-ro Scherer: ili salutis lin en entuziasma letero, jene:

"Estimata Sinjoro! Estas granda ekscito en Paramount Studio. Esperanto, la internacia lingvo, estas uzata en "Road to Singapore". Tuta insulo kantas en la muzika lingvo kiu estas parolata de 4 miliono Esperantistoj en 100 landoj. Estos agraba surprizo por vi kiel bele ni kantas en Esperanto. Estas la unua filmo el Hollywood kun kantado en la neŭtrala lingvo. Atendu ĝis kiam vi aŭdos min kaj Bing amkanti al Dorothy en esperanto. Sincere via Bing, Bob, Dorothy"
(*Esperanto Internacia*, v. 2.3.2, traduko de Scherer el la angla).

2.3.4. Konspiro

La kvara usona filmo en kiu Esperanto aperis, estis **Konspiro** de RKO (Radio-Keith-Orpheum) Pictures. Laŭ Scherer (*Esperanto Internacia*, vd supre) en la filmo Esperanto aperas en dialogoj kaj sur afiŝoj. Laŭ aliaj fontoj: kiel lingvo de konspirantoj.

2.3.5. Chaplin: La Granda Diktatoro

La fenomeno Chaplin kompreneble haltigas nin, simple plumarŝi en la kinohistorio usona. Ĉar la rolo de nia lingvo en *La Granda Diktatoro* estas ja ne eksterordinare

grava, tamen, iel tre bonvena. Ĉu spekti la figuron Chaplin ridante aŭ plorante – estas ofta demando, tamen kun la amara fono mondhistoria oni sentas perefere doloron kaj kompaton al la frizisto, ol emon ridi. Kie Esperanto ĉe Chaplin aperas? En la hejmo de la frizisto, t.e. en la getto, en la judkvartalo. Sur la stratoj, malantaŭ la (post bato sur la kapon ĝuste) kapturĝanta, stumpletanta frizisto, ni vidas afiŝojn kiel *Kafejo*, *Vestajoj malnovaj*, *Cigaroj*, *Cambroj*, *Paper*....., ...*frukto* k.s. Tiuj ĉi vortoj estas certe Esperantaj, tamen, kun multaj eraroj – ĉe kelkaj aliaj estas dubinde, ĉu ili havas ion komunan kun la internacia lingvo, kiel ekz; *Tabakbutiky*, *Restoraciz*. Sed, ĉu gravas por Chaplin ĝusta skribo aŭ mem la lingvo kiu markis la getton? Mi inklinas al nea respondo. Mi preferas pensi, ke li volis elekti lingvon sen nacia fono (tamen, kun vortoj de divenebla signifo), por esprimi komunan sorton de homogrupa apartigita de aliaj. Ke Chaplin sciis pri la opinio de Hitler rilate Esperanton (ekz.: „Tiel longe, kiel la judo ne fariĝas la mastro super la aliaj popoloj, li vole-nevole devas paroli ilian lingvon, sed tuj kiam tiuj estus liaj servutuloj, ili ĉiuj devus lerni unu universalan lingvon (ekz. Esperanto!), tiel ke ankaŭ per ĉi tiu rimedo la judaro povus regi ilin pli facile.” (Laŭ *Mein Kampf*, en: *La danĝera lingvo* de U. Lins, 1988: 98), jes, tio eblas – sed estu iel ajn, ĉe Chaplin mi neniel sentas dubon rilate celon kaj metodon.

2.3.6. La japana Sankta Familio

El sama jaro (1940) oni mencias japanan filmon *La Sankta Familio*. En la filmo oni parolas pri Esperanto kaj la edzino instruas al sia edzo la internacian lingvon. La filmon reĝisoris Sinkyo Gekidan.

2.4. Post la dua mondmilito

La postmilitajn unuajn jarojn karakterizis **mallongaj filmoj pri la detruoj de la milito**. Naskiĝis tiaj en Nederlando, Pollando, Germanio. Ŝajne la unua inter ili estis la mallonga filmo *Budapeŝto denove vivas kaj laboras*, el la jaro 1947. La Budapeŝta Filmarkivo gardas la dosieron de la filmo, el kiu ni povas elfosi ne nur kutimajn datumojn, sed ankaŭ interesaĵojn, ekz. proponitan eltranĉon de certa persono el la filmo kaj la postan kontrolon de la eltranĉo. La filmo estis produktita en la hungara filmofabro *Hunnia*, ĝin oni signas jen dokumenta, jen raporta filmo, kaj ĝian longon oni indikas je unu volvaĵo (ĉ. 300 metroj). Reĝisoris ĝin Zoltán Kerényi, la akompana muziko estas de Ferenc Liszt, la tekston verkis Béla Mátrai Betegh, kaj la ekeston helpis deputito István Csurgai. La filmo montras la antaŭmilitan Budapeŝton, kun ĝiaj malnovaj pontoj, konstruaĵoj, famaj institucioj, muzeoj. En la sekva bloko ni vidas la “produktojn” de la milito: brulantajn domojn, rubojn de detruitaj pontoj en Danubo, ruinojn de la pribombitaj domoj. Sekvas bildoj pri la rekonstruo: forigo de la ruinoj, konstruado de novaj pontoj kaj gaja traĵo tra ili, la unuaj tramoj, vagonaroj. Kiel decas: la filmon finas suno aperanta de malantaŭ nuboj. La dosiero de la filmo enhavas eĉ la tutan tekston Esperantan. Nomon de

tradukinto oni ne indikas, sed ni scias ke rakontas Julio Baghy. Plej verŝajne, ankaŭ la tradukon el la hungara verkis li:

”Sur la manplano de Dio kuŝis ĉi tiu urbo Budapest. Unu opalbrila perlo en la juvelujo de la mondo. Eĉ, kiel la fame maloftaj diademoj, ĝi havis apartan nomon: “Reĝino de la Danubo”. En la luksa kortego de la Danubreĝino bole pulsas la vivo. Ĉiu karakteriza eco de vivanta, disvolviĝanta metropolo estis trovebla en Budapest: trafiko kaj entreprenemo. Ĉiu feliĉa simptomo de la vivenergio: domoj, florpompaj parkoj, fieraj pontoj, komunaj palacoj, ekbrilantaj el inter la ombroj, elokventis pri tio, ke ĉi tie unu urbo vivas...”

2.5. La 50aj jaroj

La kvindekajn jarojn karakterizis **kulturaj filmoj** ekz. pri Aŭstralio, Danlando, Novzelando, Oslo, aŭ la jugoslavia *Ni obeigos la akvojn* ktp., sed krom ili naskiĝis eĉ pli konsiderindaj filmoj. *La aventuroj de fraŭlo* (1949) estis germana tutvespera desegnofilmo, laŭ la verko de la grafikisto-pentristo-verkisto Wilhelm Busch. Onidire, la filmo havis grandan sukceson en Eŭropo.

La komedio *Helpu! Infano falis el ĉielo!* kun siaj ĝisnunaj kontraŭdiraj indikoj bezonas ankoraŭ pliajn serĉesplorojn. Ŝajne ĝi naskiĝis en kunlaboro usona–okcident-germania, en la jaro 1955. Estas menciinde ke la ideo de la historio venis de la fama hungara reĝisoro *Géza Radványi*, kies nomo por ni famiĝis per la filmo *En Eŭropo, ie...* La filmon *Helpu!...* reĝisoris John Brahm kaj rolis en ĝi ekz. Joseph Cotten, Bob Cunningham, Jörg Becker kaj Eva Bartok. En la filmo – usona titolo: *Special Delivery*, germana titolo: *Vom Himmel gefallen* – temas pri bebo trovita en la ĝardeno de usona ambasadejo funkcia en certa nenomita lando malantaŭ la fera kurteno. La intrigo disvolviĝas ĉirkaŭ la „burokrataj juraj harfendadoj“ pri la nacienco kaj sorto de la infano. Laŭ *American Esperantist* (nov-dec 1955: 79), la dialogoj inter civitanoj de tiu ĉi sennoma lando estas en Esperanto, kaj oni eĉ povas ĝui ĉarman lulkanton en la lingvo.

La sturmo de Johano Arima de la filmstudio *Daiei* ĉerpas sian temon el la historio japana. Laŭ certa japana opinio (Tacuo Hughimoto, *Riveroj* 1998, n-ro 20: 1), la sukceso de la filmo estas dankebla al la “furora” filmaktoro Raizo Ichikaŭa kiu ĉefrolas en ĝi. Kiel Hughimoto priskribas:

“La filmo estis bazita sur iu historia okazintaĵo en la 17a jarcento, kiu temis pri tiama Portugalio, kies reprezentantoj en Makao havis problemojn kun japanoj kaj tiel laŭ la intrigo de la rakonto la portugaloj ludis la rolon de ‘la malbonuloj’. La reĝisoro Itow Daisuke ne volis ekhavi internacian konflikton kun la nuna Portugalio, kiu eventuale protestus kontraŭ la filmkompanio Daiei, ke la historia fakto estis tute alia k. s.; tial li fikciis ankaŭ la landnomon, nome anstataŭ Portugalio li nomis ĝin ‘Iberio’. Sed, kion fari pri ilia lingvo? Ĉu ili

parolu tamen portugale?! Tio perfidus la realan landon. Oni ne volis uzi tiurole la anglan, kaj estis embarasitaj; tiam s-ro Nobuo Miura, estro de Kioto-Studio, ekideis uzi Esperanton iberiidiome”.

Nia lingvo ricevis do ne la unuan kaj la lastan fojon la jam konatan rolon... Certa fonto taksas la kvanton de la Esperanto-dialogoj en la la filmo je preskaŭ la duono – laŭ mia memoro la proporcio ne estas tiel alta. Kvanto do sufiĉe, rilate tamen elparolon, ni citu Hughimoton:

“Mi rimarkis ke pli facile profesiajn aktorojn trejni, por ke ili parolu en Esperanto dialogojn en la filmo, ol dialoge paroligi esperantistojn filmrole, ĉar elparoli nature kaj konvene al ĉiu rolo estas tamen afero profesia, kaj ni esperantistoj ne estas ekzercitaj per praktika uzo de Esperanto. ”

De tie, belan transiron ni trovas al la sekva filmo.

2.6. *Angoroj* (1964)

kui por multaj esperantistoj estas “LA” filmo esperantista. Jes, *Angoroj* estis pionira entrepreno: ĝi estas la unua filmo kies **kompleta dialoglisto** estis skribita **origine Esperante**, kies **“produkto, rakonto, dialogoj, scenigo, bildoj kaj muntado”** (v. komenca ĉeftitolo) estis **laboro de esperantisto** – Mahé – kaj kies **protagonistoj** estis **esperantistoj**.

Teksto:

Jacques-Louis Mahé (1912-1992) estis sukcesa verkisto, sub la pseŭdonimo *Lorjak*. Liaj plej konataj verkoj estas *Kromosomoj, Eŭlalia, Iluzioj, Retoj, Transe, Neologisme*. La scenarlibro de *Angoroj* estas io tute alia, tamen – pro sia historia valoro – inda por aparta analizeto. La (sufiĉe longa) enkonduko kelkloke estas kvazaŭ kara frato de *Budapeŝto denove vivas kaj laboras* (aŭ, almenaŭ min ĝi memorigas al tio):

“Urbego... oceano de domoj... formikejo da homoj... kie najbaras belo kaj trivialo... virto kaj krimo... Parizo... La civito de la spirita lumoj... (...) Kaj la urbo de la spritaj distroj... `la gay Paris`... Parizo... La eterna logo de la turistoj... kiuj dividas sin inter la grandiozo kaj la kuriozo... inter Notre Dame, ...la Eiffel-turo... kaj la Place Pigalle... la Operdomo... kaj la plezurlokoj... Inter la Triumfarko kaj la blanka preĝejo de la Sacre Coeur...”

La legado de la teksto far Waringhien estas unika travivaĵo kaj *grava lingvodokumento*. La ritmo estas (ĉu?) didaktike malrapida, la elparolo orelfrape franca. Tiel, por hodiaŭa spektanto la rezulto estas prefere ŝerca ol majesta. La parolmaniero de la aliaj rolantoj restas same sub la atendata nivelo: parolritmo ofte ne konforma al

la situacioj, aŭ, troiga respegulo de sentoj aŭ ĝuste la malo plus troa artikulado faras multon malnatura.

Rilate la vorttrezoron, la enmeto de slango en la tekston estis ja pionira, tamen tio prefere allogas onin al rideto ol aldonus al aŭtentiko: "Tiel ke se la etoso putriĝas, vi estas la unua por forgalopi, kvazaŭ per raketo inter la sidvangoj.," "Baru vian vortokloakon!", "Kion alian povus elfurzi tia kriplaĉulo?!", "...malgranda nazo de bufaĉo mia...", "Vermoj... Ŝlim-vermoj... Lernantoj... Buboĵoj... Bubetoj... tro junaj... Bubetidoj... Ge-bubetidoj". Aŭtentiko restas demando ankaŭ pro la fenomeno, ke Mahé foje kvazaŭ forgesas sian originalan celon kaj la elektitan medion, kaj liaj rolantoj subite formas artajn frazojn kun artaj esprimoj: "ĉar teorio kaj vi estas en konflikto", "se la sorto lin trafis, estas beno por ni" ktp.

Intrigo:

Mahé mem deklaris sian intencon jene (Esperanto, julio-aŭg. 1963: 125): "Ĉu mi timu ŝoki la publikon? Ba! Persone, mi konstatis, ke kvar el kvin Esperanto-originalaj verkoj, teatraj aŭ aliaj, estas el la roza speceto antaŭdigestita por infanoj... Mi volis verki por plenkreskuloj..."

La krimhistorieto postulon esperantistan certe plenumas: en la pulbazaro la kolektanto (la viktimo posta) estas forlogata per aŭtografioj de Kalocsay, Waringhien, Zamenhof kaj R. Schwartz. Sed ankaŭ la okuloj kaj la oreloj esperantistaj estas kontentigataj: la protagonistoj estas la membroj de la Pariza amatora teatrogrupo Internacia Arta Teatro (Srdjan Flego, Jana Ravŝelj Flego, Marc Darnault, Jean Thierry), kaj, krom sur ili, ni povas paŝti la okulojn sur konataj figuroj de Esperantio kiel Raymond Schwartz, Michel Duc-Goninaz, Roger Bernard.

Se temas pri la fabulo mem, mi volonte farus rondan tablon pri ĝi. Ĝis nun mi ne renkontis personon kiu estis centprocente certa pri tio, kio efektive okazas en la filmo. La komenco estas ankoraŭ klara – la fino restas malklara sub mistika nubo. Kion Mahé mem aldonas en la intervjuo supra, ne multe helpas al serĉanto de la solvo: "Aliflanke, oni atendu kaj traangoru la tutan spektaklon por konkludi ĉu mia fino estas morala aŭ ne; kaj ne eblas paroli pri Kain, ne parolante ankaŭ pri la krimo."

Aktora ludo:

Kiel menciite, Mahé invitis por la prezentado la membrojn de la Internacia Arta Teatro. Kiel la anoj de tiu grupo cetere ludis sur podioj, povis prijuĝi la tiamaj spektantoj. Mahé certe fidis al ili, li eĉ estis kontenta pri ili:

"Mi devas aldoni ke la filmo grandparte kuŝis sur la ŝultroj de Jana Ravŝelj, la novedzino de Flego, kiel vi scias. Ni iom timis en la komenco, sed ŝi eminente ludis: ŝi bonege enkorpiĝis en sia rolo, kaj la spektantoj ŝin vidante sur la ekranon ne povos ne infektiĝi de ŝia timo kaj angoroj. Almenaŭ ni tion celis kaj ni tion esperas: la spektantoj juĝos..." (vd la supran intervjuon).

Ĉu Mahé vere ne rimarkis ke liaj aktoroj restis amatoraj, kaj la afliktiĝoj de la filmado faris ilin prefere eĉ pli kontraŭnaturaj? Ĉu kreema entuziasmo superfunkciis? Same kiel eĉ la intervjuanta A. Albault en la ateliero de Mahé: “Se vi observus ilin, vi vidus etan flamon brili en iliaj okuloj: ili volis krei filmon! Ili jam kreis ĝin! Filmon kun scenaro kaj artistoj: nu, jes! Vi komprenis: veran filmon, sed filmon tian, kiel oni neniam vidis ĝis nun!”

Ĉe tiu ĉi punkto mi povas ripeti nur min mem (Literatura Foiro n-ro 138: 184):

“Ĉiuokaze, oni rimarkas jen ne aŭtentikan geston, jen mankon de vera emociiĝo, jen – kontraŭe – troan emociion, jen preskaŭ ridindan eksplodon. Jes, por la hodiaŭa spektanto estas jam pli amuze ol timige, ĉerko neatendite eksplodanta, virinaj maleoloj kaptataj de mortanto, bankbiletoj el ĉerko duone elpendantaj, ŝvebantaj, sed ne eltireblaj”.

Bildo:

Mahé estis profesia fotografisto pri reklamado. Tio signifas ke li estis kompetentulo pri kamerao. (Cetere, la murdisto ĉambro en la filmo estis la ateliero de Mahé, la komisara ĉambro la malnova sidejo de la franca e-asocio, kaj la domo le la viktimo estis «kunmetita» el aliaj privataj esperantistaj posedaĵoj.) Sed paralele ankaŭ tion ke la registro de la scenoj estis produkto prefere de fotografisto ol de kameraisto. Ni komprenu ke Mahé ne havis sufiĉan ilaron por filmado, tamen, eĉ la havatajn eblojn de tio li ne eluzis: la kamerao longe restadas en la sama pozicio, ĝi ŝanĝas poziciojn, vidpunktojn malrapide, ĝi moviĝas entute malmulte. Ankaŭ rilate la kulisojn oni rimarkas amatorecon: “La renversita loĝejo de la Viktimo aspektas tute farita: la libroj, gazetoj surtable, surplanke, la tolaĵoj en la ŝranko, la bele oblikvaj bildoj sur la muroj ŝajnas esti zorgeme aranĝitaj en la plej neimageblaj pozicioj; la fotoj, afiŝoj en la hejmo de Henriko estas okulfrape novaj, kun freŝe tonditaj randoj, tute ne ĉifitaj” (el la sama artikolo).

Resume:

Hodiaŭ pri *Angoroj* vi trovos prefere kritikajn ol laŭdajn vortojn. Mi ne miras pri tio, tamen, kun akraj mokoĵoj (vd *La Gazeto*, n-ro 48, 31 okt 93: 24-25., *Langvoroj*) mi ne povas konsenti. *Angoroj* certe ne estas majstroverko de la filmkulturo, tamen, tiu de la esperantisto kiu certe meritas nian estimon pro sia pionira provo, ega laboro, kaj kiu apartenas al gravaj memoroj de nia lingva pasinto.

2.7. *Incubus*

Ĉu ni ĝoju ke en 1965 (1966?) jen denove enkapiĝis al reĝisoro amerika uzi nian lingvon en mistera filmo? Ĉu ni ĝoju ke en *Incubus* parolas ĝin demonoj, plejparte malbonintencaj? Jen nia ĉiam revenanta demando... La reĝisoro Leslie Stevens kaj la protagonisto William Shatner, fama kiel kapitano Kirk de *Star Trek*, cerbumis certe

ĝuste inverse... Preparu vin tamen bone se vi estas preta por spekti la filmon! Ĉu vi ĝis-fine restos entuziasma...

Temas pri kio en *Incubus*? La ĉefrolanta Marko ĝuste revenas el milito. La belega demonino Kia celas allogi lin, por daŭrigi sian laboron – preni animon de pekuloj – kio jam tudas ŝin. Sed ba!, malfeliĉe, ŝi enamiĝas en Markon. La aliaj demoninoj vokas diablon *Incubus* por helpi. Li plenumas, al kio lia nomo devigas lin: li perfortas la fratino de Marko, kaj Markon mem li provas damniĝi. La forto de la amo tamen venkas: Kia kaj Marko retrovas sin, dum *Incubus* transformiĝas al kapro.

Rilate la realigon de la reĝisoraj celoj, mi citos la bongustajn vortojn de Duc-Goninaz el Esperanto, februaro 1967: 25:

“...la aŭtoro Leslie Stevens domaĝis nek la demonologian erudicion, nek la magian etoson, nek eĉ la realismajn detalojn. Laste, sed ne faste: belegaj fotoj kaj kelkaj scenoj, kiuj certe eniros la antologion de la fantasta kinaro (la suneklipso, la nigra meso, la naskiĝo de *Incubus*, kiu laŭvorte eliras el la tero...). Tekniko tre, eĉ tro, ellaborita, artisma, demoninoj certe ĉarmaj (Allyson Ames en la rolo de Kia), sed ŝminkitaj kaj kostumitaj kiel por varietea spektaklo. Ekspresionismo kaj intenca naiveco. La sveda skolo laŭ la modo de la usonaj kinistoj, ho ve! Kaj Leslie Stevens uzis Esperanton kiel fremdan, strangan, „neniean“ lingvon, destinitan aldoni unu plian elementon al la etoso de mistero... Refoje ve!”

Mi konsentas... Sed, kiel Stevens venis al la penso, uzi ĝuste Esperanton en la filmo? Laŭ priskribo en la reto, la produktantoj havis dilemon rilate tion. Akceptante ja ke demonoj estas ne nur supernaturaj, sed ankaŭ supernaciaj, la angla certe ne konvenus. La Eŭropaj lingvoj estus same tro nur-regionaj por la uzo ĉe «la fortoj de la malhelo». Unue Stevens pensis pri ia sensenca, neekzistanta lingvo, sed la aktoroj timis pro parolo malnatura. Tiel oni ankris ĉe artefaritaj lingvoj, unue ĉe volapuko. Kaj, ĉar ties konsonantojn ili trovis raspaj, finfine ili elektis la “vivofortan” Esperanton. En Esperanto al ili plaĉis ties antikva vorttrezoro kaj poetika eco. Bone – koncerne la intencon. Sed la efektivigo por esperantistaj oreloj estas kvazaŭ netolerebla. El neniu vidpunkto ja la lingvo aperas normala. La lingvo en la filmo sangas el ĉiuj imageblaj vundoj: teksto, elparolo, intonacio, gramatiko, fonetiko. Tamen, ni estu justaj kaj fine ni citu ankaŭ tri kontentajn opiniojn de sur la la kovrilo (!) de la vidbendo: “A major recovery... (a) masterpiece of expressionistic horror” (Tim Lucas, Video Watchdog); “One of the splendid pieces of horror since ...Frankenstein” (San Francisco International Film Festival); “*Incubus* is the only film shot entirely in the artificial language of Esperanto” (Fox Lorber Films). Vidu: diable ni ja evoluas!

2.8. 60aj jaroj: kulturaj, dokumentaraj, reklamaj, propagandaj filmoj

En la sesdekaj jaroj prenis elanon la produkto de filmoj kiuj fiksas okazaĵojn, lokojn, eventojn de nia kulturo. Naskiĝis filmetoj pri diversaj kunvenoj kaj eventoj: ekz.

la *48a UK de Esperanto* (1963), *Oomoto-Festivalo* (1966, pri la internacia festivalo en Kameoka en 1965), *Brila Festotago* (1965, pri la 15a datreveno de Ĉina Popola Respubliko), *Esperanto-fonto* (1966, Budapeŝto); pri vidindaĵoj de la mondo, ekz. *Spuroj de la Historio* (pri la urbo Mainz), *Varsovio matene*, *Vidindaĵoj de Wroclav*, *Mi estis tie* (pri Suda Norvegio); pri firmaoj kaj produktoj: ekz. *Eŭropa Rapsodio* (Philips), *Ĝermoj de Lumo* (Gevaert), *Fiat*. El la tiama Sovetio ni konas propagandajn filmojn en diversaj temoj. *Homo, savu la planedon Tero!* pledas por la diversmaniere endanĝerigita Tero. *Sojuz neruŝimij...* entuziasmas por Sovetio mem, *Dagestana balado* prezentas pejzaĝojn, homojn kaj la vivon mem de tiu regiono.

2.9. La brulanta urbo (1976)

Interesa momento en 1976 estis la hispana filmo *La ciudad cremada* (La brulanta urbo). La historia filmo de Antoni Ribas temas pri la periodo de la “Kuba katastrofo” (en 1898 la armeo de Usono venkis la hispanan maran floton kaj devigis la hispanan monarkion al transdono de Kubo, Puerto Rico kaj la Filipinoj) ĝis la “tragika semajno”, la ribelo en Barcelono en 1909.

La du protagonistoj revenas de sur la batalkampoj Kuba: la burĝa Palau volas revivigi Hispanion per vastaskalaj reformoj, la malriĉa laboristo Josep esperas pli bonan sorton per favora geedziĝo... Esperanto aperas kompreneble ĉe tiu ĉi lasta flanko: Josep igas siajn kunulojn-laboristojn lerni la internacian lingvon. Li entuziasme parolas pri Esperanto kiel pri la lingvo de internacia frateco, kiel ilo funkcia trans kaj sen limoj, kiel lingvo de la futuro. La vortoj kiujn la grupeto lernas, didaktike konformas al la idearo: lernante la sufikson -ec-, la amikoj-laboristoj ripetas la vortojn *amikeco*, *boneco*, *blankeco*, *libereco*, *forteco*, *espereco*. Certe la facilan econ de Esperanto oni prezentas per la fakto, ke oni elektis vortojn kiuj ege similas en la hispana kaj en Esperanto: *amistad*, *bondad*, *blancura*, *libertad*, *fortaleza*, *esperanza*. Jen nova momento inter la kialoj de uzo de Esperanto, tiuokaze certe pozitiva: Esperanto preskaŭ en la rolo revata de Zamenhof, kovrita ĉi tie per mistero ioma: la lecionoj okazas nokte, ĉe lumo de petrola lampo...

2.10. Televidaj filmoj

En la okdekaj jaroj en nia kinokulturo pormomente ni vidas aperi novan perilon: *televidilon*. Ni scias pri japana televida filmo el 1980, pri la fama Verda Majo, kun la titolo *Hejmsopira stelo*, kiu onidire plurloke uzas Esperanton.

Pli konata estas la eksperimenta filmo de Yvon Davis, *Babel* (1988-89). Enkonduke ni prenu la frazon de Georges Lagrange, kiu ankaŭ mem partoprenis la “Babelan” aventuron: “Ne unuan fojon oni uzas Esperanton kiel neniean, nenies lingvon, sed ĉar ĉi-foje tion faris veraj esperantistoj, la rezulto ne estos *ridinda* karikaturo de

nia lingvo." (*Literatura Foiro*, februaro 1988) Jes: karmemora Georges ja konis la agadon de nia deka muzo, tiel li certe kaj ne tute senbaze ankaŭ timetis... Nu, laŭ mia prijuĝo, *Babel* estas tre interesa, intelekta kaj eĉ tre ŝatebla filmo. Kial tamen la origina celo de la reĝisoro (projekcii ĝin en ĉiu lando, kun subtekstoj konformaj) neniam efektiviĝis? Ĉu mankas ĉiam mono? Ĉu – post malsukcesoj, "financaj katastrofoj" (Mahé), elreviĝoj – la pioniraj reĝisoroj ĉiam perdas kaj perdos emon por daŭrigi, por efektiviĝi? Eble iu demandas ankoraŭ Davis – kun li ni ja cetere atingis niajn samtempulojn...

Rilate al *Babel*, de fakuloj mi aŭdis paralelojn eĉ kun Bergman (*Silento*), Jannings (*La homo lasta*), Truffaut (*451° Farenhejto*). Ĉu? – Tamen, flateme. Sed, ni vidu faktojn! La radikoj de la filmo sidas en personaj travivaĵoj de Davis. Davis estis la gvidanto de Nacia Drama Centro en Gennevilliers, antaŭurbo de Parizo. La loko forte influis Davis, ekzemple per la fakto ke signifa parto de la loĝantaro tie estis enmigrintoj, kun ĉiuj problemoj de tiu stato, interalie tiu de la komunikado, aŭ, la trudita disfalo de familioj. Frapis Davis la konkreta persona tragedio de juna franca laboristo kiun la cirkonstancoj devigis vivi disigite de sia patro. (Ilia opo aperas en *Babel*: ambaŭ reprezentas sin mem en la filmo.) La ŝanco kiu helpis realigi *Babel*, estis, ke franca reto de kablo-televidoj proponis eluzi ĝiajn eblojn por diversaj celoj, kaj Davis kun sia ĵus fondita societo ricevis la eblon por elsendoj pri la temo urba periferio. *Babel* estis la unua el la planita serio.

Mi mem tre ŝatas *Babel*. Ĝi bone funkcias per siaj filmaj rimedoj: ĝi premas, angorigas, nervozigas kaj lasas siajn spurojn en oni. La dezerta ĉirkaŭaĵo kun abundaj signoj de perejo, la nudaj muroj, la apero de akvo ĉie, krome, la diversaj ĝenaj bruoj, la voĉo de la radio tra laŭtparolilo, la senanimaj homaj voĉoj en la oficejo – ĉio ĉi efektivigas maltrankvilon, ĝenon en la spektanto.

La rakonto estas simpla, tamen, enigma. Ni estas en la jaro 2000 (en la momento de la naskiĝo de la filmo t.e.: en la futuro), en sennoma (certe Eŭropa) urbo. La urbo estas dividita per rivero je riĉa kaj malriĉa partoj. Komunikado kaj trafiko inter la du ne ekzistas kaj ŝajne eĉ malpermesatas. La kerna problemo devenas ĝuste el tio. Junulo kaj lia patro loĝas sur malsamaj bordoj de la rivero. Ili delonge scias nenion unu pri la alia. La filo jen ricevas vidbendon de kaj pri la patro kiu rakontas pri sia vivo kaj esprimas sian deziron revidi la filon. La junulo sukcesas atingi la transan bordon, sed jam malfrue: li trovas malplenan loĝejon, malaperintan patron.

Kio krom tiu ĉi fadeno la filmon karakterizas serio da simboloj. Kaj jen, ĉe tiu ĉi punkto ekestas stranga situacio. Ĉar spektanto povas kaj rajtas ja interpreti tiujn simbolojn laŭ sia persona gusto – kion fari tamen se la reĝisoro mem donas klarigojn pri ili? En la intervjuo de *Literatura Foiro* (n-ro 122, decembro 1989: 6-8) Davis rakontas pri siaj personaj travivaĵoj, do: pri la konkreta fono de la filmo, krome, pri siaj celoj, pensoj, reĝisoraj rimedoj ktp. Leginte la intervjuon, oni tute ne havas emon, fariĝi tipo recenzista kiu analizis poemojn de hungara famegulo János Arany komencante la frazojn per "Ĉi tie la poeto pensis...", kaj kies tekston la poeto poste marĝennotis per "Pensis tion la diablo..." – Do, ni procedu singarde!

La urbo dividita de **rivero** en 1988-89 plej verŝajne estis simbolo de dividita mondo. Tiu ĉi signifo tamen, vole-nevole, certe apartiĝos de la filmo, dividiteco ja – estu ĝi tiu de jen urboj, jen landoj, jen popoloj – ŝajne restos eterna karaktertraĵto de la homaro, kaj tiel ankaŭ *Babel* trista simbolo eterne aktuala. En *Babel* la rivero tranĉas riĉan kaj malriĉan urbopartojn. La neekzisto kaj neeblo de komunikado do originas el distanco socia, malebliganta komunikadon eĉ inter patro kaj filo, do, ene de familio.

La *ŝajnan* kialon por la manko de komunikado Davis vidigas per mistera **epidemio**. La epidemio komence regas en la malriĉa urboparto. Ĝi estas nevidebla, ne aŭdebla, ne flarebla, oni konsciiĝas pri ĝi nur laŭ la konstantaj kontroloj, atentigoj kaj regule ripetigantaj malinfektaj agoj. Sed, homoj ĉi tie ankoraŭ parolas kaj – eĉ dancas... Tamen, la epidemio disvastiĝas rapide: ĉe la fino de la filmo ĝia laboro estas perceptebla ja ankaŭ en la riĉa urboparto. Ĉu ni volu solvi la enigmon? Mi preferas inklini al tio ke Davis per tiuj bildoj volis simple elvoki impresojn, serve al la celata socia kritiko.

Por montri solvon por venki la disiĝon, Davis elektis uzi **Esperanton**. La kialo por tio estis parte ĝeneraligo. Ĉar la problemon de mankanta komunikado Davis taksis tutmonda, li provis elekti lingvon ie-ajnan, aŭ, reve, ĉiean. Krome, li trovis Esperanton “familiara”, ĝian fonon pozitiva, indikanta futuron kaj vivoforton. Tiel li lasas paroli ĝin nur far la loĝantoj de la proleta urboparto, kie oni vere vivas, eĉ “kie la vivo fermentas” (*Literatura Foiro* 122, dec 1989). Kontraŭe, en la riĉa urboparto regas silento, parolas neniu.

La simbolo de **la Babela turo** lasas en mi demandojn. Sen la vortoj de Davis mem en la supre menciita intervjuo, mi imagus ke ĝi aperas kiel simbolo de perdita lingva unueco, de perdita interkompreno. Eĉ tio ke la babelan historion en la filmo geste rakontas **surdmutulo**, fortigus tiun klarigon, ĉar li mem kvazaŭ enkorpiĝas maleston de (“ordinara”, sonanta) homa lingvo. Tial mi ne komprenas la klarigon de Davis mem: “En la Biblio, Babelo estas la utopio de la mondo ligita per unusola, komuna lingvo: la revon frakasis supera povo.” Ne, estis ne tiel. La homoj konstruontaj kaj konstruantaj la turon *uzis* ankoraŭ komunan lingvon, kaj Dio punis ilin pro tute alia kaŭzo: pro ilia orgojla celo, konstrui la turon ĝis la ĉielo. Kaj ĝuste tial Dio konfuzis ilian ĝis tiam unuecan lingvon, por ke ili ne plu komprenu unu la alian. Kiel ĉiutaga simbolo, Babelo estas simbolo de lingva konfuzo, aŭ de malkompreno, kaj ĝia sorto (detruo) atentigilo kontraŭ orgojlaj celoj kaj homaj ludoj en la senco “ni transprenas la rolon de Dio”.

Revenante al tio ke Davis por la dividiteco de la mondo montras *solvon lingvan*, lia filmo fariĝas por ni afero kora. Per la manko de lingvo li ja montras al ni la suferon pro la disiĝo – per la uzo de Esperanto la volon kaj esperon por venki ĝin. Kaj, ĉar la originala reĝisoro imago kaj celo neniam realiĝis, *Babel* certe restos filmo nur nia.

2.11. Dublaĵoj

Al la du famaj hungaraj dublaĵoj (*En Eŭropo ie...* kaj *Mefisto*) ni proksimiĝu el alia direkto. Ilin kunligas ja ke ili ambaŭ estas la produkto de la sama dubloreĝisoro, kaj eĉ pli interese ke kun du kontraŭaj reĝisoraj celoj.

2.11.1. "La ideo dubli la filmon *En Eŭropo ie...* (1987) aperis preskaŭ hazarde." – diras dubloreĝisoro István Vajda en intervjuo de *Literatura Foiro* la 20-an de junio 1991.

"Je en gazeto mi legis informon pri la baldaŭa centjariĝo de la lingvo. Foliu-mante la telefonlibron mi trovis la adreson de Hungara E-Asocio... Mi elektis filmon en kiu ne estas aparte multe da parolo, kiu havas efikon por la antaŭ ĉio kaj kiu estas kontraŭmilita. Ĝi ŝajnis simpla laboro, por malmultaj geaktoroj..."

– Jen nova aŭtentika klarigo por la demando, kial kaj kiel reĝisoroj venas al la ideo uzi nian lingvon... La ideon inversigi sian laboron (do: dubli ne eksterlandan filmon tradukitan al la hungara, sed dubli hungaran filmon al iu fremda lingvo) Vajda havis jam de unu-du jaroj. Li ne sciis nur – elekti kiun lingvon. Tiam li legis la menciitan artikolon, kaj ja ankaŭ la nomo de HEA aperis en la gazeto, la faktoroj por Vajda per tio kunmetiĝis, la laboro (por nia ega feliĉo) komenciĝis...

La scenarlibron de la filmo tradukis Imre Szabó, la persono kiu en la tikla momento ĉe HEA prenis la telefonon, kaj kiu tuj pretis kunlabori. Imre Szabó estis sperta tradukisto, tamen, traduki scenarlibron por li estis io nova. La komenco estis malfacila kaj malrapida: ĉiujn frazojn Szabó devis alĝustigi al la longeco, rapideco, ritmo de la originalaj frazoj kaj al la buŝomovo de la rolantoj. Ne pli facilan laboron havis Vajda. Unue li devis serĉi aktorojn kies voĉo harmoniis kun tiu de la rolantoj de la filmo. Ke ili ne parolas Esperanton, ne gravis por li. Li volis homojn kiuj ne nur legos aŭ parolos, sed ankaŭ *ludos* siajn rolojn. Vajda volis ja montri "...ĉu animo povas naskiĝi en tiu ĉi lingvo, ĉu ĝi kapablas krei situaciojn, animstatojn, karakterojn...". Kaj jen, li trovis bonegajn kunludantojn kiujn kaptis la sama entuziasmo kaj kiuj laboris kaj laboris. Ili laboris tamen kun la timo ĉu ili povos redoni la etoson de la scenoj en tiu ĉi por ili nekonata lingvo, kaj kun la timo ĉu ili ne fuŝos per ilia eble malnatura parolo la ludon de la iamaj famegaj kolegoj sur la ekrano.

Ili plenumis Sizifan laboron per longaj trejnadoj kun la speciala dulingva, spegulo-paĝa scenarlibro kaj kun kasedofono. Kiel lingvaj kunhelpantoj partoprenis la laboron Éva Farkas-Tatár, Imre Szabó, Balázs Wacha kaj aliaj. Specifan laboron bezonis registri Kuĉjon, la ĉefrolantan knabeton. La voĉon al li luis Borinjo Wacha, sesjara denaskulino, la filino de Balázs Wacha kaj Judit Schiller. Tiutempe ŝi ankoraŭ ne povis legi, nek kompetentis pri tiaj aferoj, tiel Vajda devis de frazo al frazo (eĉ: de sintagmo al sintagmo) registri ŝian parolon. (Ŝi poste ĝojegis pri la mono gajnita per tio kaj la fratino Marta enviis ŝin gajninte multe pli malmulte per la dublado de iom pli granda knabino.)

Finfine, la dublado estis sukcese finita, sed sub kia premo de tempo! Ĝia prezento estis planita dum la jubilea Universala Kongreso de Esperanto en Varsovio. Kaj: okazis tiel. Onidire, la filmo furoris dum la Varsovia prezento... Homoj eĉ ploris dum la projekciado. Jes, *En Eŭropo ie...* (1947) estas kortuŝa filmo. Ĝi estas klasika peco de la hungara kinoarto (reĝisoris ĝin Géza Radványi), famiĝinta ankaŭ eksterlande. Kial? Ĉar ĝia temo estis ne neglektebla: ĝi parolas ja pri la sekvoj de la milito. Pri generacio kiu ne havas gepatrojn, hejmon kaj kies animojn la milito malsanigis. Ni vidas grupon de knaboj kaj adoleskantoj, orfojn de la milito, kiuj vagadas tra la lando, por trovi ie tegmenton, ian hejmon. Dum la lukto por povi vivi plu, ili fariĝas sovaĝaj, fiaj, malhomaj. Tamen, en la persono de la dirigento ili retrovas sin kaj paralele unuj la aliajn, li ja montras al ili purajn ideojn kaj idealojn, kaj la vojon al la aliaj. Akceptantaj la neceson de anima kaj mensa transformiĝoj, la neceson de lukto por la libereco, la vagabondoj fine reprezentas la futuron mem, la futuron kiu venkos la rigidiĝintan pasinton kaj alportos pli belan mondon.

En 1987, Vajda aldonis jen kian paralelon: “Al mi ŝajnas, ke ankaŭ la Esperanto-movado ankoraŭ serĉas sian lokon en la socio.” – Ĉu la respondo nun, en 2022, ni havas jam?

2.11.2. *Mefisto* (1988)

Karaj Blazio, Judit, Martinjo kaj Borinjo!

Kun ĝojo ni anoncas ke la esperanta versio de la filmo *Mefisto* jen estas preta, kion ni sentas mejloŝtono en la historio de Esperanto-dublado, ĉar la filmo 2,5-hora apartenas al la plej malfacilaj produktoj de tiu ĉi metio. La resuma spektado (la lasta ŝanco por korektoj) okazos la 23-an de junio 1988, ĵaŭde, je la 20-a horo, en la ateliero de Magyar Szinkron és Video Vállalat, al kiu ni kun amo – [kun amo](#) – invitas vin.

Ni nepre kalkulas je via ĉeesto.

Budapest, 17. Junio 1988

Ni ame salutas vin:

Dezseffy Rajz Katalin (asistantino)

Varga Zita (soniĝeniero)

Sen troigoj, tamen, kun amo salutas vin, venu, brakumas vin amike: Vajda

István (dubloreĝisoro)

Sed venu vere: Szabó Imre (tradukisto)

Vidante kaj legante nun tiun ĉi (origine hungarlingvan) inviteleteron (krom tio ke dume oni – tenante la jam iom flavan paperon kun teksto tajpita per skribmaŝino – tre konkrete alfrontas la tempon kuregantan) min kaptas fiero: jen filmo esperantigita kiu 1) estas la produkto de hungara reĝisoro; 2) estas Oskar-premiita kaj 3) kiun dublis al Esperanto hungara dubloreĝisoro. Jes, Vajda tiam ankoraŭ estis saturita de la sukceso de *En Eŭropo ie...* Lia entuziasmo eĉ kreskis: nun li elektis filmon “...por pruvi ke

ĉia filmo estas dublebla en Esperanto" – do, plejeble malfacilan por tiu ĉi laboro. *Mefisto* estas ne nur longa filmo, sed ĝia intrigo postulis rapidajn dialogojn kaj ofte samtempajn parolojn plurvoĉajn. La labormetodo estis la jam konata: Imre Szabó tradukis la dialogliston, dume estis serĉataj konvenaj geaktoroj, poste ili estis trejnataj je Esperanto, kaj fine oni registris la tekstojn. Kvankam post tiu ĉi filmo Vajda jam tiris fakan konkludon ke (post la unua paŝo trovi monon)

"...la sekva paŝo estus kolekti la geaktorojn de la ĉirkaŭaj landoj kiuj rolis en Esperanto, eĉ se nur porokaze. El tio povus formiĝi katalogo, kiel por ĉiu etnolingvo, kun nomoj kaj fotoj de la geaktoroj, la respektive preferata rolo, la tembro ktp. Tio ŝparigus multege da tempo, ĉar profesia aktoro bezonas tempon por lerni la elparolon. [...]jen interesa ideo de spertulo por solvi la eternan problemon *aktoroj aŭ esperantistoj...*, J. S.] Cetere, `tempo estas mono`: ... la gekolegoj laboris preskaŭ senpage, pro respekto al la reĝisoro kaj pro la novaĵo mem; sed de ili ni ne povas postuli daŭran idealismon, evidente",

estas tamen amare rekoni ke en la menciita LF-intervjuo iom posta la entuziasmo de Vajda tute malaperis. Kiel li mem diras, li dume eĉ ĉesis pri siaj por ni karaj eksperimentoj. Li longe rakontas pri siaj financaj mizeroj (konate, ĉu ne?) kaj rezisteme li mencias la prezentadon dum la Roterdama kongreso, de kie venis nepozitiva reago. Kioman valoran homon sammaniere ni perdis? Tamen, ni havas *Mefisto* kaj tio estas ne malmulte.

Mefisto (1981, la scenarlibro laŭ la romano de Klaus Mann) estas parto de trilogio de la hungara reĝisoro *István Szabó*. En la trilogio li esploras la interrilaton inter individuo kaj politiko, inter kariero kaj potenco. En *Mefisto* la karieron de aktoro, en *Kolonelo Redl* – tiun de soldato, en *Hanussen* – tiun de antaŭvidanto. La aktoro de *Mefisto*, Höfgen, estas preta por ĉio, por esti akceptata, por esti amata. Tiu deziro en li estas pli forta ol io ajn alia. Tamen, ne sen konstantaj demandoj en la kapo. Klaus Maria Brandauer, la enkorpiginto de Höfgen, resumas jene: «La artisto respondecas pri si mem kaj pri la arto mem. Sed li bezonas monon por povi labori. Kiu donas la monon? La potenco. Je kia kosto la artisto rajtas uzi la helpon de la potenco, kigrade li rajtas uzi kompromisojn?» Dum kiaj cirkonstancoj Höfgen devas decidi, devas elekti? En la 20/30-aj jaroj de Germanio, kiuj "estis densaj jaroj kun rapidaj ŝanĝoj, kun situacioj memkompreneblaj: kun *devigoj* por elekti kaj *ebloj* por elekti" (István Szabó). Szabó metas fortan akcenton sur la prezenton de la politika situacio, tamen, ene de tio, preskaŭ samfortan ankaŭ sur la moralan respondecon de la protagonisto. Höfgen ja – en sia senĉesa deziro al sukceso – volas akiri la amon kaj helpon de ĉiuj politikaj kursoj, de ĉiuj koterioj, de ĉiuj ĉefoj, kaj dum sia strebo li ne rimarkas ke li formas sin konvena por konstanta akomodigo. La negativa tendenco ĉiam pli forte regas lin, kaj dum li fariĝas ĉiam pli sukcesa, en siaj agoj li ĉiam pli malproksimiĝas de si mem, kaj paralele li fariĝas ĉiam pli homa, eble eĉ pli simpatia. En la simbola fina sceno ni vidas lin en la Nurenburga stadiono, inter blindigaj reflektoroj. La lumstrioj

ŝajnas aranea reto kaj Höfgen insekto ruze kaptita, baraktanta por sia libereco. Mefisto (ĉu la potenco?, ĉu la malbono en ni?) ŝajnas venki: servinte Faŭston kaj plenuminte liajn dezirojn, nun li rajtas havi la animon de Faŭsto, ĉu? De Faŭsto kiu atingis siajn artistajn suprojn – kaj kiu dume perdis feliĉon, amikojn, familion...

3. Nuntempo (2022)

Filmajn produktojn de niaj tagoj forte determinas la evoluo teknika – ĉiu kiu havas kameraon, poŝtelefonon, povas ja produkti ion, kion oni nomas filmo, eĉ: esperantlingva filmo. Prezenti, analizi, klasifiki la atingeblajn retajn materialojn, ne estis celo de tiu ĉi laboraĵo – mi celis superrigardi la kinematografiajn produktojn de la 20a jarcento.

Bibliografio

- Courtinat, Léon 1966: *Historio de Esperanto*. III-a volumo. 935-936.
 Lapenna, Ivo (ĉefred.) 1974: *Esperanto en Perspektivo*. London – Rotterdam: UEA. 62, 331-334.
 Ŝirjaev, Ivan (ĉefred.) 1979: *Enciklopedio de Esperanto*. Budapeŝto: HEA. rilataj artikoloj.
 Ribas, Antoni & Sanz, Miguel 1975: *La ciudad quemada*. Barcelona: Editorial Laia

Periodaĵoj

- BUDAPEŝTA INFORMILO (HEA – Budapeŝto)
 Esperantodublaĵo de fama hungara filmo. Julio-Aŭgusto 1987: 12.
 ESPERANTO (UEA – Rotterdam)
 Albault, Andreo: „Angoroj”. Marto 1965: 124-125.
 „Angoroj”, la unua dialoga Esperanta filmo pretiĝas! (foto) Novembro 1963: 196.
 Balkányi, Paŭlo: Esperanto en la Skolta Ĵamboreo Gödöllő 1933. Aŭgusto-Septembro 1933: 20.
 Celade al nova filmepoko... (pri: „Mefisto”). Februaro 1988: 35.
 Duc-Goninaz, Michel: La filmo „Incubus”. Februaro 1967: 25.
 Enketo pri la Televidado. Februaro 1936: 14.
 Filmoj en la internacia lingvo. Aprilo 1967: 58-59.
 Foto el la filmo „Angoroj”. Februaro 1969: 34.
 mf: Epokfara paŝo en la Esperanta filmkulturo? (pri „En Eŭropo ie...”) Novembro 1987: 200.
 Nova esperanta filmo en hungaraj kinejoj (pri „Esperanto-fonto”) Aprilo 1967: 58-59.
 Scherer, Joseph. R.: Novaj deklaroj de mondfama film-produktanto. Carl Laemmle kaj Esperanto. Junio 1930: 10-11.
 W. Z.: Pri Esperanto-parolfilmo. Januaro 1933: 8.
 ESPERANTO INTERNACIA (Internacia Esperanto-Ligo – Anglujo/Nederlando)
 Durrant, E. D.: La Esperanto en „Idiot’s Delight” estas bonega. 1939/4: 105.
 Scherer, Joseph R.:

- Serio sub ĉeftitolo „Esperanto en grava filmo”: Esperanto en grava filmo. 1939/1: 12.
Kial M.G.M. uzis Esperanton? Konfidenca letero al ĉiuj Esperantistoj. 1939/2: 40-42.
Intervjuo kun fama reĝisoro de M.G.M. 1939/3: 74-77.
2000 leteroj kaj poŝtkartoj alvenis ĉe Reĝisoro Brown. Okuloj kredas pli rapide ol oreloj!
1939/4: 98-99.
Kiel venigi la filmon al via urbo? Esperanto fariĝu lingva filmstelo... 1939/5: 132-135.
Esperanto-Dialogo en la M.G.M. filmo „Idiota Amuzo”. 1939/6: 164-165.
Laborado kaj babilado kun Norma Shearer. 1939/7: 196-199.
Hollywood. 1939/7: 219.
Esperantaj afiŝoj. 1939/8: 230-232.
Joseph R. Scherer en Hollywood. 1940/4: 92.
Kvin-, kvar-, kaj tri-stelaj filmoj el Hollywood. 1940/4: 92-93.
Granda ekscito en Paramount Studio. 1940/4: 93.
EVENTOJ (Lingvo-Studio – Budapeŝto)
Amoroux, Jean: La diktatoro. 2/aŭgusto – 92: 6.
Gates, Ron: Esperanto en filmoj. 1/februaro – 95
Golden, Bernard: Filmoj pri Zamenhof (Budapeŝta film-prezentado, Filmado en Parizo, Turnado de filmo en Antverpeno). 2/junio – 97: 2.
Hideg, Sándor: TV-filmo pri Zamenhof. 2/aprilo – 97: 6.
Sci-fi Channel montris filmon en Esperanto (pri „Incubus”). 1/novembro – 2002: 5.
Wynne, Patrick: La filmo „Incubus” en Esperanto? 2/septembro – 94: 8.
LA GAZETO (Esperanto-Klubo de Metz – Creuĉ, Francujo)
Fernandez-Kamaĉo-Valen: Langvoroj. 31 okt 93, n-ro 48: 24.
LITERATURA FOIRO (LF-Koop – Svislando)
Lagrange, Georges: Televida filmo originale esperanta! Februaro 1988, n-ro 111: 41.
Manceau, de Jacques: Kiam Mahé filmis, Lorjak ekfulmis! Decembro 1992, n-ro 140: 291-292.
Martinelli, Perla: Sciencfikcie kun Jean Forge. Aprilo 1975, n-ro 30: 6-7.
Schiller, Judita: Valoras partopreni mirindan aventuron. Aŭgusto 1992, n-ro 138: 183-184.
Silfer & Vaha: En Eŭropo tie... nia mefista reĝisoro. Aŭgusto 1991, n-ro 132: 25-28.
Thierry, Jean: Foriris la sinjoro kun papilia kravato. Aŭgusto 1992, n-ro 138: 181-182.

Literatura Mondo (Literatura Mondo – Budapeŝto)

- E. F. J.: Inter polaj filmsteloj. 1931/7: 152-153.
F.: Filmsteloj kaj Esperanto. 1932/11: 186.
F.: Filmsteloj kaj Esperanto. 1933/1: 8.
Forge, Jean: Filmo kaj literaturo. 1931/6: 124.
Forge, Jean: En verda tumulto (Kraków – Warszawa – Białystok). 1931/8
Forge, Jean: Antaŭ la XXIV-a. 1932/6: 107.
Forge, Jean: Esperanto, lingvo de literaturo. 1932/10: 161-162.
Jean Forge denove ekverkis! (reklamo) 1931/3: IV.
jf.: Ĉu la tekniko venkos Esperanton? 1931/10: 214-215.
J. F.: Kiam ni havos nian Esperantan filmon? 1931/9: 194-195.
Jobo: Jean Forge: Mr. Tot aĉetas mil okulojn. 1931/7: 159-160.

- Lohmeyer, W. G., D-ro: Jean Forge fariĝis filmreĝisoro! Ĉu Fritz Lang filmigos Mr. Tot? 1933/4: 58.
- M. D.: Kion ni faris en Parizo? 1932/11: 187.
- ski: Intervjuo kun Jean Forge. 1931/1: 10-11.
- MONATO (Flandra Esperanto-Ligo – Antwerpen)
- Pabst, Bernhard: Internacia festivalo de la muta filmo. Oktobro 2005: 23.
- RIVEROJ (Riveroj – Oosaka)
- Huĝimoto, Tacuo: Iberie, fikcie – Memoroj pri „La sturmo de Johano Arima”, kiu uzis Esperanton –. Majo, 1998, n-ro 20: 1-6. kaj Aŭgusto, 1998, n-ro 21: 2-8.
- VILÁG ÉS NYELV (MESZ – Budapest)
- Abonyi-Nagy, Árpád: A film és az eszperantó 'Filmo kaj Esperanto'. 1980/4: 10-11, 13.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiu fama Esperanto-periodaĵo havis rubrikon *KINO*, kaj kiam?
- 2) Kiujn momentojn de la vivo de Zamenhof eternigis kinematografoj?
- 3) En kiu filmo de Chaplin aperas Esperanto, kaj en kiu medio?
- 4) En kiu Eŭropa ĉefurbo oni turnis filmon pri la detruoj de la dua mondmilito?
- 5) Nomu la unuan filmon kun kompleta Esperanta dialoglisto!
- 6) Kiutipaj filmoj karakterizas la 60ajn jarojn de la 20a jarcento?
- 7) Kia historia/socia fono determinas la francan televidan filmon *Babel*?
- 8) Nomu la du mondfamajn hungarajn dublaĵojn!
- 9) Kiu homa dilemo staras en la centro de la Oscar-premiita *Mefisto*?
- 10) Prezentu la simbolojn de *Babel*!
- 11) Kiuj bazaj kialoj malhelpis Esperanto-kinon dum sia tuta historio?

Judit SCHILLER (1952–) diplomita pri *Hungaraj lingvo kaj literaturo*, pri *Germanaj lingvo kaj literaturo*, pri *la Hungara kiel fremda lingvo* kaj pri *Esperanto* (ELTE Budapeŝt, sub la gvido de profesoro Szerdahelyi). Ĉefaj laboroj: mezlerneja instruistino, kunlaborantino ĉe lingvohistoria katedro de ELTE Budapeŝt, dublodramaturgo ĉe Budapeŝta dublo- kaj video-entrepreno, kunlaborantino ĉe Budapeŝtaj filioj de Germanaj firmaoj kaj de la Svisa fondaĵo Pro Helvetia. Ŝi kontribuis al la Interlingvistikaj Studoj, vivas en esperantista familio.

schillerjudit@freemail.hu

Esperanto-muzeo en Zaozhuang

1. Zaozhuang-a Universitato de orienta Ĉinio

Jam de la 80-aj jaroj de pasinta jarcento kelkaj instruistoj de Zaozhuang-a Universitato lernis kaj propagandis Esperanton, de 2005 okazis la Zaozhuang-aj Internaciaj Festivaloj de Esperanto. La universitato kun granda atento funkciigis la studobjekton Esperanto ekde 2011. Ĝis nun 1200 gestudentoj elektis ĝin kiel nedevigan lecionon. La universitato tradukis, kompilis kaj eldonis librojn pri Esperanto kiel la lernolibron *Bazo de Esperanto* por aplikecaj universitatoj en Ĉinio kaj *Historio de UEA, Esperanto kaj Interkulturo, Pri Historio de Japania Esperanto-Movado, Historia Restaĵo pri Ĉina Esperanto-Movado, Mozi kaj Nomaro de Ĉinaj Esperantistoj* kaj aliaj. La 10-a Ĉina Kongreso de Esperanto okazis tie la 16-17-an de novembro 2013 kaj la lernejo sendis partoprenantojn al UK, Landaj kaj Aziaj Kongresoj.

La universitato konstruis *Internacian Esperanto-Muzeon* kunlabore kun ĈEL (Ĉina Esperanto-Ligo) en 2013 laŭ la iniciato de SUN Ming-xiao (Semio) kun kiu aperas intervjuo.

2. Esperanto-muzeo en Zaozhuang

La Esperanto-muzeo en Zaozhuang estas la spirita hejmo de Esperanto-parolantoj kaj atestanto pri la serĉado de egaleco kaj la realigo de belaj idealoj. Ĝi estas Esperanto-kultura protekta institucio, kiu integras kolektojn, ekspoziciojn, multmediajn spertojn kaj akademiajn esplorojn. La Esperanto-Muzeo kovras areon de 680 kvadrataj metroj, tiel ĝi estas la plej granda en la mondo kaj unika en Azio: ĝi konservas 45000 kolektaĵerojn el 60 landoj, inter kiuj troviĝas 2700 ŝtataj historiaj restaĵoj de Ĉinio.

Nun la muzeo havas honorajn titolojn kiel Tutlanda kaj Shandonĝ-Provinca Bazo de Popularigo kaj Edukado de Sociosciencoj. La Esperanto-Muzeo estas bonega nacia bazo por popularigi la sociosciencan edukadon en Shandonĝ-provinco kaj entute, altnivela unuo por la unua censo de la lando de moveblaj kulturaj monumentoj, elstara unuo de nacia Esperanto-movado kaj altnivela unuo de instruado kaj esplorado, kaj dokumenta konserva unuo de la altvalora arkiva heredaĵo de Shandonĝ-provinco “Frua Disvastigo de Esperanto en Ĉinio”, samtempe Junulara Eduka Bazo de Shandonĝ-Provinco, la Scienca Populariga Eduka Bazo de la Urbo Zaozhuang, ktp.

Jen la enskribo de prezidanto Mao Zedong por la Yan’an-a Esperanto-Asocio (la plej frue establita Esperanto-Asocio en Ĉinio, en 1938) en 1939: “*Mi ankoraŭ*

diras ĉi tiun frazon: Se ĝi estas en la formo de Esperanto, kaj ĝi enhavas la realan internaciismon kaj la realan revolucion, tiam Esperanto estas tio, kion oni povas lerni, estas tio, kion oni devas lerni» (plena teksto). Tiu ĉi frazo fariĝis ne nur agadgvidilo por ke Yan-an-aj Esperanto-parolantoj okupiĝu pri Esperanto-movado, sed ankaŭ montras la direkton de la estonta Esperanto-movado en Ĉinio.

En majo 2012 okazis en Pekino la argumenta simpozio pri Esperanto-Muzeo, Ĉina Esperanto-Ligo kaj Zaozhuang-a Universitato subskribis komunan konstru-inter konsenton en Pekino en novembro 2012. Jam en majo 2013 la Esperanto-muzeo en Zaozhuang prove funkciis. Zaozhuang-a Esperanto-Muzeo oficiale malfermiĝis en novembro 2013

S-ro Chen Haosu, la prezidanto de Ĉina Esperanto-Ligo, multfoje vizitis kaj gvidis la konstruadon de la Esperanto-Muzeo kaj partoprenis la malferman ceremonion, li ankaŭ mane skribis la nomon de la muzeo. La ĉina titolo sur la pordo de la Esperanto-Muzeo estas desegnita surbaze de la manuskripto de s-ro Chen Haosu.

La Esperanto-Muzeo en Zaozhuang havas la sekvajn ejojn: Enirejo, Fronta Halo, Zamenhofa Halo, Internacia Halo, Aŭskultu Esperanton, Esperanto-Movado en Ĉinio, Ĉambro por Kolektaĵoj de Hou Zhiping, Parolu Esperanton, Esperanto en Shandong kaj Esperanto en Zaozhuang-a Universitato.

Antaŭ la enirejo de la Esperanto-Muzeo: BA Yan (iama direktorino de la Internacia Kunlabora Oficejo) kaj CAO Sheng-qiang, Rektoro de Zaozhuang-a Universitato, meze Mireille Grosjean (tiama prezidantino de ILEI, okaze de sia vizito en 2016, por inspekti la protektadon de Esperantaj kulturaj dokumentoj), prizorganto de la muzeo, SUN Ming-xiao (Semio) kaj korea instruisto (akaŭ de Eo) Bak Giwan

(1) La Fronta Halo montras la historion de la starigo de la Esperanto-Muzeo, la transdonon de kolektoj de Ĉina Esperanto-Ligo (ĈEL) kaj aliaj unuoj kaj la liston de donacintoj.

Detlev Blanke (interlingvisto el Germanio) kaj la Rektoro de la Universitato

(2) La Zamenhofa Halo ĉefe montras la fonon de Esperanto, la pionirojn de la internacia lingvo kaj rilatajn memoraĵojn, kaj verkojn de Zamenhof (1859-1917, juda okulkuracisto).

Zamenhof estis tre afliktita, kiam li vidis la rusan caron buĉi la judojn, kaj decidis krei egalan kaj neŭtralan lingvon por forigi lingvajn barojn en la komunikado de diversaj etnoj, por ke homoj de ĉiuj rasoj kaj haŭtkoloroj povu vivi en la tuta mondo, kune en harmonio kiel gefratoj. La Esperanto-projekto estis eldonita en 1887, nomata «*Unua Libro*». Tiam Zamenhof eldonis lian unuan libron sub la nomo D-ro “Esperanto”. Poste oni nomis tiun ĉi lingvon Esperanto.

La Esperanto-Muzeo en Zaozhuang havas la represon el 1947 de la rusa versio de la *Unua Libro* en Esperanto de Zamenhof (limigita eldono en 500 ekzempleroj tutmonde).

Du fotoj pri donacoj

Vizitantoj en la Zamenhofa Halo: Zbigniew Galor kaj Ilona Koutny (gvidanto de la Interlingvistikaj Studoj) kaj universitataj instruistoj Bak kaj Sasaki.

(3) La Internacia Halo montras la historion de la Universala Esperanto-Asocio, de Universalaj Kongresoj, kaj la disvastiĝon de Esperanto en la mondo. Ĉi tie troviĝas la plej frua jarlibro eldonita de Universala Esperanto-Asocio en 1928. La reprezentantoj de Zaozhuang-a Universitato partoprenis en la kongreso ekde la 97-a Universal Kongreso en 2012. Kelkaj el la kongresaj libroj, informkunveno, raportoj kaj memoraĵoj de la Universala Kongreso estas montrataj ĉi tie. Ĉi tie troviĝas ankaŭ la kongresa libro de la unua Universal Kongreso en 1905, la historio de famuloj el ĉiuj medioj en la lernado kaj subteno de Esperanto en diversaj historiaj periodoj; politikaj figuroj kiel la jugoslavia prezidanto Tito, kultura figuro Chaplin, futbala stelulo Bailey, rokstelulo Jackson, fama verkisto Gorkij; la eksponitaj Esperantaj tradukoj de la *Komunista Manifesto* (1923, 1936, 1949, 1951) en diversaj periodoj kaj tiel plu.

(4) En la areo de plurmedia sperto **Aŭskultu Esperanton** eblas sekvi la instrukciojn sur la tuŝekrano kaj klaki por aŭskulti Esperantajn prononcojn, vortojn, frazojn kaj kantojn.

(5) Esperanto-Movado en Ĉinio

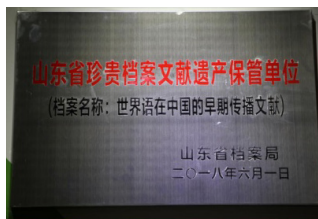
Komence de la 20-a jarcento, la enkonduko de Esperanto en Ĉinion estis aprobata kaj subtenata de Cai Yuanpei, Chen Duxiu, Lu Xun, Hu Yuzhi, Bakin kaj aliaj, kaj faris pozitivajn kontribuojn al la progresema kultura movado kaj al la nacia liberiga movado. Krom la Esperanto-Movado en Ĉinio montriĝas la Esperantaj vortaroj eldonitaj en Ĉinio en 1911 kaj 1912. Dum ĉinaj intelektuloj akceptis Esperanton, ili akceptis ankaŭ okcidentajn revoluciajn ideojn, ili prenis la iniciaton apliki Esperanton al la

skribreformo kaj revolucia afero de Ĉinio. Post la unua mondmilito ĉinaj esperantistoj prezentis la sloganon «*Uzu Esperanton por la liberigo de Ĉinio*». Dum la periodo de la nacia liberigo estis elstarigitaj la faroj de Hu Yuzhi, Bakin, Hu Sheng, Yao Yilin, Huang Jing kaj tiel plu, kaj la restaĵoj de la revoluciema martiro Xu Shouzhen. Post la fondiĝo de nova Ĉinio, la partio kaj la lando donis grandan gravecon al la laboro de Esperanto. En 1951 la Ŝtata Konsilantaro aprobis la starigon de Ĉina Esperanto-Ligo por plani kaj gvidi la laboron de Esperanto tra la tuta lando. La membromanlibro de Ĉina Esperanto-Ligo montrita ĉi tie estas unuaklasa nacia kultura heredaĵo.

(6) La Ĉambro por Kolektaĵoj de Hou Zhiping montras lian dumvivan esperanto-kolekton kaj liajn verkojn. S-ro Hou Zhiping estas fakulo pri la historio de Esperanto en Ĉinio, kaj li faris gravajn kontribuojn al la studo de Esperanto en Ĉinio. Li redaktis kaj eldonis serion da gravaj albumoj kiel *Esperanto-Movado en Ĉinio*, *Promenado kun Espero* kaj *Mallonga Historio de la Esperanto-Movado de Ĉinio*. Liaj esplorzultoj pri la Esperanto-movado ricevis specialan monhelpon de la Ŝtata Konsilantaro en 1990. S-ro Hou Zhiping donacis lian grandan kolekton de Esperanto-historiaj materialoj al la Esperanto-Muzeo en Zaozhuang.

(7) Esperanto en Shandong kaj Esperanto en Zaozhuang-a Universitato

La loka ekspoziciejo ĉefe montras la historion kaj atingojn de Shandong-a Esperanto-Movado kaj la Esperanto-agadon de Zaozhuang-a Universitato. En 1987 estis fondita la Zaozhuang-a Esperanto-Asocio. La aligita unuo tiam estis Zaozhuang-a Instruista Kolegio kaj nun Zaozhuang-a Universitato. Montriĝas ĉi tie la rezultoj de la esploroj de nia lernejo pri Esperanto: 9 libroj estis kompilitaj kaj eldonitaj, inkluzive de *Historiaj Materialoj de la Ĉina Esperanto-Movado*, *Mozi* kaj *Zhuangzi*, kaj multaj rilataj artikoloj estis publikigitaj.

Honoraj ricevitaj de la muzeo: La unua estis aljuĝita fare de Ĉina Sociscienco-populariga Organiza Komitato de Sperta Interŝanĝo; la dua fare de Shandong Provincial Archives Bureau; la tria de Ĉina Esperanto-Ligo

3. La Esperanto-fako

La Zaozhuang-a Universitato komencis oferti Esperanton kiel elekteblan kurson en 2011, kaj entute pli ol 1500 studentoj elektis ĝin. En 2013 okazis en Zaozhuang-a Universitato la 10-a Ĉina Esperanto-Kongreso. En 2018, la unuan fojon nia lernejo komencis akcepti studentojn por la bakalaŭra fako de Esperanto. En la studjaro 2021/22 48 Esperanto-studentoj studas en la universitato.

Studentoj specialiĝantaj pri Esperanto en Zaozhuang-a Universitato

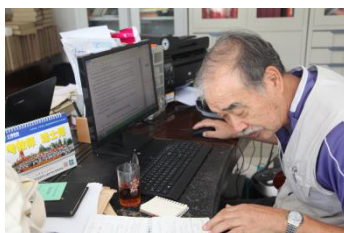
4. Kunlaborantoj de Esperanto-Muzeo en Zaozhuang

Multaj laboristoj de la muzeo faris multe da kontribuoj al la konstruado kaj normala funkciado de Esperanto-Muzeo en Zaozhuang, precipe sinjoro Sun Mingxiao (Semio). Li estis la gvidanto en la konstruado de Esperanto-Muzeo. Dum sia laboro en la muzeo, li tradukis multajn librojn. Profesoro Sasaki multe laboris kaj li tradukis Mozi. Profesoro Bak Giwan ĉiam zorgas pri la stato de la muzeo kaj la laboro de la kunlaborantaro. Ili estas homoj, kiuj vere amas Esperanton, ili multe laboras por Esperanto kaj inspiras la posteulojn. La Esperanto-Muzeo en Zaozhuang havas multe da taskoj, kiel ordigo de dokumentoj, akcepto de vizitantoj, kontrolado de la normala funkciado de muzeaj ekipaĵoj kaj tiel plu. Komprenible, aro post aro da studentaj volontuloj laboras en la Esperanto-Muzeo. La sperto de studentaj volontuloj laborantaj en la Esperanto-Muzeo povas helpi plibonigi multajn iliajn kapablojn kaj ankaŭ estas praktiko por studentoj.

Historio de la Esperanto-Movado de Ĉinio eldonita de Esperanto-Muzeo

Fotoj de profesoro Sasaki laboranta forte kaj libroj

5. La respondoj de sinjoro Semio al la demandoj pri la Esperanto-Muzeo

(1) Kiam vi elpensis la ideon krei la Esperanto-Muzeon en Zaozhuang?

S: Kiam mi estis 19-jara, mi eklernis Esperanton per koresponda kurso. Post mia eklernado mi ofte vizitis la librovendejon por fremdaj lingvoj, sed vane, mi trovis malmultajn librojn pri Esperanto. Finfine mi sciis, pro la manko de esperantistoj la materialoj por Esperanto ne estas multaj. Pro la manko de la lerniloj interesantoj pri

Esperanto malmultas. Tiam mi decidis, ke mi klopodos disvastigi Esperanton kaj protekti la materialojn pri Esperanto. En 1987 ni fondis Zaozhuang-an Esperanto-Asocion por tiuj celoj, la asocio ĉiam kolektis materialojn de Esperanto. En 2010 sinjoro Yang Anbang akompanis japanan esperantiston Sawayi kiu vizitis nian asocion kun donaco de libroj. Li donis al mi la ideon fondi Esperanto-Muzeo.

(2) Kiajn preparojn vi faris por la kreado de la Esperanto-Muzeo?

S: Mi faris multajn laborojn por kolekti materialojn dum kunvenoj de Esperanto, sed mankis al ni sufiĉa mono kaj bonaj kondiĉoj por la muzeo. Por enkonduki Esperanton en Zaozhuang-an Universitaton mi okazigis kelkajn Internaciajn Festivalojn de Esperanto en mia universitato por ke la estroj konu Esperanton kaj mi sukcesis, ke la ĉefa estro de la universitato, prof, Hu Xiaolin simpatiis al Esperanto, en 2010 li laborigis min en la internacia oficejo por Esperanto. Kiam mi estis invitita al Komuna Kongreso de Japanio kaj Koreio, mi petis la permeson, li plezure konsentis mian viziton al Koreio. Reveninte al la universitato mi raportis pri la kongreso kun mia ideo de Esperanto-Muzeo. Senpensante li tuj demandis min, ĉu vi havis sufiĉajn kolektaĵojn pri Esperanto, mi respondis al li per kapjeso. Kun la kredo je mi la estro Hu ordonis al mi verki oficialan proponon por la muzeo por ke li okazigu estraran kunsidon por decidi la aferon. Post du tagoj la kunsido konsentis mian proponon, ke la universitato fondos Esperanto-Muzeon kaj ordonis al la internacia oficejo prepari ĝin.

Fakte mi ne havis multajn kolektaĵojn. Por kolekti esperantaĵojn mi disdonis la decidon de la universitato kaj petis subskribojn de kongresanoj de ĉina kongreso de Esperanto, okazinta en Hefei en 2011.

(3) En la procezo de kreado de muzeo, kio estas la plej granda obstaklo, kiun vi venkis?

S: La granda obstaklo estas kredo kaj manko de kolektaĵo. Unue multaj esperantistoj ne kredis, ke Zaozhuang-a Universitato povos sukcesi fondi la muzeon, ĉar Zaozhuang ne estas granda urbo kaj ili opiniis, ke la muzeo devos esti en granda urbo. Due, miaj malmultaj kolektaĵoj ne estis sufiĉaj por muzeo. Mi multfoje disdonis la informon por kolekti esperantaĵojn. Sinjoro Hou Zhiping, esploristo pri ĉina Esperanto-Movado kaj sinjoro Wei Shan subtenis nin per promeso kontribui per siaj kolektaĵoj, finfine ili kontrubuis per multaj kolektaĵeroj. Poste mi ofte vizitis Ĉinan Esperanto-Ligon en Pekino por akiri subtenon, finfine Zaozhuang-a Universitato kaj ĈEL decidis kunlabori por la muzeo.

(4) Kiuj helpis vin krei la Esperanto-Muzeon? Kia helpo estis provizita?

S: Kompreneble la unuaj subtenantoj de la muzeo estas estroj de la universitato, kiel sinjoro Hu Xiaolin, Cao Shengqiang kaj aliaj, sen ilia subteno la muzeo ne povas sukcesi. Alie, kiel mi diris, multaj esperantistoj kontribuis per Esperantaĵoj. Ĝis nun pli ol 200 esperantistoj el pli ol 20 landoj subtenis la muzeon per Esperantaĵoj. Sen ilia kontribuo la muzeo ne povus famiĝi en Esperantujo.

(5) Parolu pri viaj atendoj pri la Esperanto-Muzeo

S: Esperanto estas mia vivo kaj Esperanto-Muzeo estas parto de mia vivo. Mi esperas, ke la muzeo fariĝos pli bona kaj valida por heredigi kulturon pri Esperanto kaj fariĝos sanktejo por esperantistoj. Kompreneble la esperantistoj povas subteni ĝin per efektiva ago.

Bibliografio

Hou Zhiping 1985: *Esperanto-Movado en Ĉinio*. Pekino: Ĉina Esperanto-Gazetaro
Hou Zhiping 2004: *Konciza Historio de la Ĉina Esperanto-Movado*. Pekino: Gazetaro Xin Xing
Sun Mingxiao & Li Hui 2016: *Bazo de Esperanto*. Jinan: Shandong-a Universitato-Gazetaro
Esperanto-muzeo en Zaozhuang: <http://e-muzeo.uzz.edu.cn/> kaj https://720yun.com/t/c18jv-zyavy8?scene_id=20208114

Li Xin (Folia) (1999–) studis informadikon en la Zaozhuang-a Universitato de 2016 ĝis 2020 kaj fariĝis instruistino pri profesia mezlerneja komputiko en Jining en 2020. Ŝi lernis Esperanton ekde 2016 en Zaozhuang-a Universitato kaj ekde 2021 partoprenas en la postdiplomaj Interlingvistikaj Studoj de UAM.

3167786369@qq.com

SUN Ming-xiao (Semio) (1964–) eklernis Esperanton en 1983 kaj diplimiĝis en Anhui-a Esperanto-Kolegio en 1987. Nun li prizorgas la Esperanto-muzeon, kiun li iniciatis kaj konstruis kunlabore kun la Zaozhuang-a Universitato kaj Ĉina Esperanto-Ligo. Li ankaŭ instruas Esperanton en Zaozhuang-a Universitato.

Imagoj pri Esperanto kiel lingvo por la scienco antaŭ la Dua Mondmilito

Resumo

Esperanto naskiĝis en epoko kiam la internacie kunlabora karaktero de la scienco kaj ĝia pligraviĝanta loko en la socio iĝis ĉiam pli evidentaj. La limigita plurlingveco reganta sur la internacia scienca komunikado dum la unuaj jardekoj de la 20a jarcento kvazaŭ malfermis unikan ŝancofenestron al la strebado enkonduki internacian planlingvon en tiun kampon. Sekve, dum tiu periodo la ĉi-koncernitaj esperantistoj kaj aliaj lanĉis diverstipajn iniciatojn por voki la atenton pri la lingva aspekto de la scienca internaciismo, pledante por la uzo de iu neŭtrala *lingua franca* inter la sciencistoj de la mondo. La ŝancoj ke racia solvopropoza tia estus iam serioze alprenata, tamen komencis malaperi inter la du mondmilitoj, procezo kiu akceliĝis post la Dua, ĉefe pro socipolitikaj, ekonomiaj kaj scienchistoriaj kialoj, tute ekster la influopovo de la esperantistaj aktivuloj ĉi-kampaj.

Enkonduko

Kontraste al la naskiĝo kaj establiĝo de Esperanta literaturo, kiu kun siaj apartaj trajtoj, kanonaj aŭtoroj kaj skoloj, iĝis parto de la tutmonda literaturo, Esperanto ludas nuntempe neniun rolon en la scienco, komprenita kiel plurcentra entrepreno por organizi produkti kaj ordigi sciojn pri la fenomenoj de la naturo kaj socio, iliaj kaŭzoĉenoj kaj interrilatoj, per objektiva observado, sistema eksperimentado kaj teoria rezonado.

Aliflanke tamen, tial ke tute nehazarde Esperanto ekvivis ĝuste en epoko kiam iĝis evidentaj kaj la internacie kunlabora karaktero de la scienco kaj ĝia pligraviĝanta loko en la socio, jam frue ĉi-koncernitaj aktivuloj lanĉis iniciatojn rilatajn al tiu kampo de la kulturo. Kun la persista celo voki la atenton pri la lingva aspekto de la internacia komunikado en la scienco, pledante por la uzo de tiu internacia planlingvo kiel *lingua franca* inter la sciencistoj de la mondo, en la imagopovo de la esperantistaro la scienco daŭre reprezentis gravan, kvazaŭ memevidente alstrebendan teronon por ĝia “apliko”. Tamen, la realaj ŝancoj progresi al agnosko kaj efektiva uzo de Esperanto en la retoj de scienca komunikado, kiuj komence ŝajnis iom favoraj, poste komplete malaperis en monda scenejo draste ŝanĝiĝinta en tute alia direkto tra la 20a jarcento. Tiu evoluo okazis kiel rezulto de potencaj politikaj, ekonomiaj kaj instituciaj tendencoj, absolute preter la tre limigita influopovo de la homoj konvinkitaj ke Esperanto povus ludi iun rolon tie.

Tiel, jam en 1956, okaze de la 50-jara jubileo de la fondo de *Internacia Sciencia Asocio Esperantista* (ISAE), unu el ĝiaj plej elstaraj gvidantoj iel konstatis la okazintajn ŝanĝojn, kvankam per alrigardo nur limigita al la agado de la esperantistoj ligitaj al tiu ĉi agado:

La vojo ĝis la ĝenerala akcepto de Esperanto en la scienco kaj tekniko verŝajne ankoraŭ estas longa. Antaŭ 50 jaroj regis granda optimismo inter la fondintaj membroj de nia asocio pri tre baldaŭa venko, kaj oni postulis tujan enkondukon de Esperanto en la kongresojn de la sciencistoj. Hodiaŭ ni kredeble estas malpli optimismaj, malpli revaj, sed pli realismaj kaj konsciaj pri la malfacilaĵoj, kiujn ni devas venki (Neergard 1958: 18).

Efektive, en sia historia resumo la ĵus citita aŭtoro ne menciis gravan kuntekstan elementon, nome ke la komenca optimismo de li aludita estas nur komprenebla en scenejo de limigita plurlingveco en la scienco reganta dum la unuaj jardekoj de la 20a jarcento, kiu kvazaŭ malfermis unikan ŝancofenestron al la ideo pri enkonduko de iu internacia planlingvo en tiun kampon. Tiel, almenaŭ laŭ la kompreno de la tiamaj altvuloj de unuopaj projektoj el la internacilingva tendaro, kiuj iĝis aktivaj sur tiu ĉi tereno (de Cloe 2014).

Por kompreni la itineron de la ĉi-koncernaj ideoj kaj agoj de la subtenantoj de Esperanto kiel supozate elektinda vehiklo de scienca komunikado, ŝajnas necese sin referenci pli larĝe kaj al la historio de Esperanto mem kiel movado, komunumo kaj forumo, kaj ĉefe al la historio de la lingvoj de la scienco. Tiu ĉi lasta aspekto estis lastatempe priatentita de kelkaj fakuloj pri historio de la scienco (Gordin 2015).

1. Fruaj rimarkoj pri la solvo kiun Esperanto alportus en la scienco

Kiel sciante, Esperanto naskiĝis ne en speco de vakuo, sed en vibra epoko de mondskalaj, rapidaj ŝanĝoj sociaj, ekonomiaj, geopolitikaj kaj teknikaj, kies ideo etoso kaj praktikaj komunikaj bezonoj allasis spacon al la proponado de projektoj por internacia planlingvo, kiel Volapük, Esperanto, Idiom Neutral kaj pluraj aliaj, ĉefe inter la 1880-aj kaj 1920-aj jaroj, periodo kiu konsistigas apartan eraon en la historio de lingvoinventado (Okrent 2009).

Tra tiu vasta, intensa, pluraspekta procezo de ŝanĝoj, i.a. kun kolonia etendiĝo de kelkaj eŭropaj imperioj tra Afriko kaj Azio, la scienco pli kaj pli iĝis unu el la plej gravaj kampoj sur kiu oni foje levis la frapan demandon pri la lingva komunikado. La aŭtoro mem de Esperanto, jam en sia unua broŝuro, listigante la antaŭvideblajn avantaĝojn de la internacilingva projekto, eksplicite aludis tiun specifan dimension de la socia vivo: “Mi ne parolos tie ĉi vaste pri tio, kian grandegan signifon havus por la homaro la enkonduko de unu komune akceptita lingvo internacia, kiu prezentus egalrajtan proprajon de la tuta mondo, apartenante speciale al neniu el la ekzistantaj nacioj. (...)

Kian, fine, grandegan signifon lingvo internacia havus por la scienco, komerco – per unu vorto, sur ĉiu paŝo – pri tio mi ne bezonas vaste paroli” (Zamenhof 1887: 9-10).

Praktike, jam en tiu epoko fariĝis rimarkeblaj konkretaj esprimoj de la nova situacio, kiel la kreskanta amasiĝo de plurlingvaj publikaĵoj, lige al pli efike organizitaj poŝtaj servoj. Tiun ĉi novan realaĵon rekte menciis, en sia rekomenda raporto pri la propono enkonduki neŭtralan internacian lingvon, aparte Esperanton: la svisa filozofo Ernest Naville, kiun li sendis en 1899 (estante 83-jaraĝa) al unu el la Akademioj de la pinta klerulara institucio *Institut de France*:

L'intérêt des sciences n'est pas moins manifeste. Un des rédacteurs de la Revue scientifique de Paris se plaignait vivement, il y a quelques années, de la difficulté extrême dans laquelle on se trouve lorsqu'il faut rendre compte des écrits toujours plus nombreux qui arrivent dans tant de langues diverses (Naville 1899: 259). [La intereso de la sciencoj ne estas malpli evidenta. Antaŭ kelkaj jaroj, unu el la redaktoroj de la *Revue scientifique de Paris* forte plendis pri la ekstrema malfacilo en kiu oni sin trovas, kiam estas necese preni en konsideron la ĉiam pli grandiĝantan nombron da tekstoj alvenantaj en tiom da diversaj lingvoj].

Fakte, la tiam akceliĝanta internaciigo de la scienco en la t.n. “civilizita mondo”, koincide al ĝiaj procezoj de profesiigo, instituciigo kaj starigo de apartaj fakoj, karakterizis la paŝon al moderna etapo de la scienco dum la dua duono de la 19a jarcento. Ĝia internacia karaktero, kiu fariĝis unu el ties ĉefaj trajtoj kiel intelekta kaj praktika entrepreno, komencis esprimiĝi i.a. per plioftiĝanta okazigo de internaciaj sciencaj kongresoj, baldaŭ specifaj laŭ unuopaj disciplinoj. Ĉirkaŭ 1900 jam okazis averaĝe 30 tiutipaj eventoj po jaro, foje kadre de la Universalaj Ekspozicioj (Schroeder-Gudehus 1990).

En tiu kunteksto, estas rimarkinde ke jam en 1898, en la t.n. rusa etapo de la historio de Esperanto, la Odesa Filio de la ruslanda Societo «Espero» publikigis la dokumenton *Pri la lingvo en medicinaj kongresoj internaciaj*. Kritike aludante al la spertoj dum la 12a Internacia Medicina Kongreso (Moskvo 1897), la dokumento alvokis la enkondukon de Esperanto en la laŭvice sekvan kongreson, okazontan en Parizo (1900). La teksto estas rimarkinda pro sia nepropaganda, sed rezonita, prudenta aliro al la demando, per argumentoj kiuj estos plurfoje revizitataj de postaj aktivuloj:

De tiu tempo, kiam la latina lingvo perdis sian rolon de la internacia scienca lingvo, la diversnaciaj reprezentantoj de la scienco ne ĉesas renkonti longan vicon da grandaj malfacilaĵoj ĉe la uzado de la sciencaj laboroj de iliaj kunfratoj, apartenantaj al la aliaj nacioj. (...) Tiu ĉi malhelpaĵo estas la diverslingveco. (...) La eliro el tiu ĉi situacio (...) estas klara por ĉiuj: por la kuna komuna laboro de la reprezentantoj de diversaj nacioj devas ekzisti komuna lingvo. (...)

Argumentinte la neeblecon elekti por tio unu el “la vivantaj naciaj lingvoj”, la dokumento daŭrigas sian rezonadon:

la Komitato decidis por la unua fojo peti la Organizantan Komitaton de la estonta pariza medicina kongreso de la jaro 1900 pri la allaso de la raportoj kaj disputoj [tiel] en la internacia lingvo «Esperanto» egale kun tiuj naciaj lingvoj, kiuj estos allasataj en tiu ĉi kongreso.

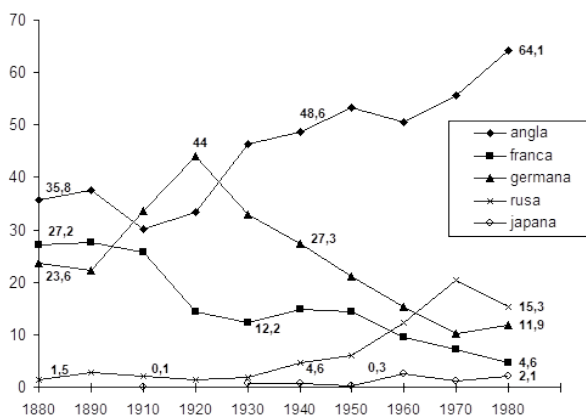
Nur la unua paŝo estas malfacila. Kiam simila lingvo estos allasita, ĝiaj preferoj montros sin mem kaj neeviteble alkondukos al la elekto de tiu ĉi lingvo kiel oficiala lingvo de la internaciaj kongresoj.

Laŭ la sama argumenta sinteno, dum la postaj jardekoj oni lanĉis diversajn ĉi-terenajn iniciatojn, klopodante kapti la atenton de la scienca komunumo.

2. Antaŭ la Unua Mondmilito, komencaj iniciatoj sub regado de la lingva triumvirate

Kiel menciite, fine de la 19-a kaj komence de la 20-a jarcentoj, kelkaj lingvoj fariĝis klare hegemoniaj por scienckomunikaj celoj, sekve de la interligitaj politika kaj scienca potencoj de siaj respektivaj landoj. Ekzemple, en 1897 la fama hispana histologo Santiago Ramón y Cajal, kiu poste ricevos la Medicinan Nobel-premion 1906, konsilis al siaj samlandaj kolegoj lerni kaj uzi nur la francan, anglan, italan kaj germanan (Ramón y Cajal 1897: 42)

Sojle de la 20-a jarcento konsolidiĝis do tio kion iu nuntempa historiisto de la scienco nomis la “reganta triopo” (*triumvirate*, en la angla), t.e. la konkurenca kunezisto de tri ĉefaj lingvoj sur la kampo de scienca komunikado, nome la germana, angla kaj franca, laŭ vicordo de graveco kiel lingvo de la scienco (Gordin 2015). La plej maldekstra parto de la jena grafikaĵo statistike ilustras tiun fenomenon:

Grafikaĵo pri la laŭlingva proporcio en natursciencaj publikaĵoj de la mondo, 1880-1980 (elcentoj de ĉiuj artikoloj) (Ammon 2006)

Ĝuste tiam, koincide al la komenco de la franca etapo en la historio de Esperanto, ekaperis diversaj iniciatoj flanke de ĉi-kampe koncernitaj aktivuloj, kiuj tiam provis kapti tiajn cirkonstancojn por hipoteze elstarigi la taŭgecon de tiu lingvo por la scienco.

Jam la 28-an de aprilo 1901, la konata balistikisto, bibliografo kaj emerita generalo Hyppolite Sebert, prezidinto dum la antaŭa jaro de la *Association française pour l'avancement des sciences*, prezentis la komunikon “Sciencita utilo de internacia helplingvo” al la Franca Akademio de Sciencoj, kies membro li estis. En januaro 1904, la juna medicina studento Paul Fruictier fondis la periodaĵon *Internacia Sciencita Revuo* (ISR), kiun publikigos la prestiĝa eldonejo Hachette. Ĝi baldaŭ fariĝos la organo de ISAE, post ĝia fondo, unue kiel preparkomitato dum la 2-a Universala Kongreso de Esperanto (aŭgusto 2006), kaj poste formale dum la UK de Cambridge (1907), jun Hyppolite Sebert, Carlo Bourlet kaj René de Saussure kiel ĉefroluloj. En ĉiu posta Universala Kongreso ISAE okazigis kunsidojn, kaj konkretiĝis diversaj diskonigaj iniciatoj, kiel la eldono de franclingva libreto pri Esperanto kiel “sciencita helplingvo”, verkita nome de ISAE de unu el ĝiaj gvidantoj (Bourlet 1910).

Dume, aliaj klopodoj kondukis al la prilaboro de verkoj, kiel la unuaj fakvortaroj en Esperanto, eldonitaj de Hachette: *Matematika Terminaro kaj Krestomatio*, 1905, aŭtorita de Raoul Bricard), *Vocabulaire Technique et Technologique Français-Esperanto*, 1907, de Charles Verax kaj *Enciklopedia Vortareto Esperanta*, 1910, ankaŭ kompilita de Charles Verax, kun 9000 Esperantaj difinoj de sciencaj kaj teknikaj terminoj, kaj temaj libroj kiel la trivoluma verko pri la neeŭklida geometrio de Bolyai, verkita de la hungara matematikisto Cyrill Vörös, aperinta inter 1910-1912 en Budapeŝto. Estas menciinda ĉi-rilate la medicin-doktoriga tezo de la franca kuracisto Pierre Corret, eldonita en 1908 de Prensita Esperantista Societo (Parizo), *Utilité et possibilité de l'adoption d'une langue internationale auxiliaire en médecine*, kiu siatempe levis intereson ĉe medicinaj medioj, aparte en Francio. Ĉiu el la ĵus menciitaj agoj signalas la starton de unuopaj linioj de per- kaj porEsperanta aktivado koncerne al la scienco, nome pleda, revu-eldona, terminologia kaj libro-verka, organiza kaj eventa, kies daŭrigo en la postaj jardekoj foje montris iujn progresojn, sed ankaŭ oftajn periodojn de stagnado.

Kun centro radikiginta ĉefe en la sama intelekta etoso kun gravitocentro en la franca kultursfero, la skua Ido-krizo eksplodinta en 1907 fakte estis la kulmino de alia iniciato, inspirita de la sama diagnozo pri bezono de internacia planlingvo por la akademaj, sciencaj kaj komercaj interŝanĝoj, nome la *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale*. Ĝi estis fondita en januaro 1901 de la elstara franca filozofo kaj logikisto Louis Couturat, kune kun la samlanda matematikisto Leopold Leau (Jacob 1947). La prezidanto de la Komitato de tiu Delegacio, kiu elektis la reformitan version de Esperanto prezentitan de iu kaŝnomita “Ido”, estis la mondfama germana kemiisto Wilhelm Ostwald, Nobelpremiito 1909, kiu komence estis esperantisto, varbite de la geofizikisto Alfred Schmidt. Li resumis la ĝeneralan sintenon tiel:

La ideo pri mondliteraturo, kiun Herder kaj Goethe konceptis ĉefe el la vidpunkto de la arto, akiris nun el la vidpunkto de la scienco multe pli gravan signifon. Ĉar el la komunaj posedaĵoj de la homaro, neniu estas tiel vere universala kaj internacia kiel la scienco. Sed ĉiu komunikado kaj disvastigado de la scienco uzas la helpilon de la lingvo kaj tial la internacieco de la scienco nerezisteble postulas la internaciecon de la lingvo. Se ni konsideras, ke nuntempe kelkaj sciencaj verkoj, precipe lernolibroj, estas tradukitaj en dek du aŭ pli da fremdaj lingvoj, tiam ni komprenas, kiom granda kvanto da laboro povus esti ŝparata, se libroj ĉie en la mondo povus esti tiel ĝenerale komprenataj kiel ekzemple la muziknotoj aŭ logaritmaj tabeloj (Ostwald 1910).

Paralele, la tiam situacio de limigita plurlingveco en la scienco mobilizis eĉ aliajn skolojn de la planlingva kampo. Tiel, en 1903 la grava itala matematikisto Giuseppe Peano lanĉis sian *Latino sine flexione* precipe por sciencaj celoj, kun profundo kiel *Academia pro Interlingua* de la iama *Kadem bevūnetik volapūka* (1887), kies posta organo *Schola et Vita* (1926–1939) publikigos plejparte fakajn artikolojn pri matematiko, natursciencoj, teknologio, pedagogio, psikologio kaj sociaj sciencoj (Barandovská-Frank 2003).

Ŝajnas interese substreki la fakton ke, dum tiu komenca epoko kiam Esperanto vekis entuziasman subtenon ĉe kelkaj klerulaj medioj, perceptebla laŭ la etoso de la unuaj Universalaj Kongresoj, eĉ gravaj membroj de la internacia scienca komunumo aliĝis al ĝi kaj faris kontribuojn sur tiu kampo, aŭ almenaŭ esprimis subtenon ekz. per aliĝo al la patrona komitato de ISAE. Tiel, prezidan aŭ alispece gvidan postenon de ISAE kaj ISR servis iuj mondfamaj sciencistoj, kiel la brita fizikisto Joseph J. Thomson, Nobelpremiito pri Fiziko en 1906; la rus-germana klimatologo Wladimir Köppen, kreinto de vaste uzata klimata klasifiko; la germana geofizikisto Adolf Schmidt, direktoro de la Geomagnetika Observatorio en Postdam; la germana astronomo Wilhelm Foester, tiam prezidanto de la Internacia Buroo pri Pezoj kaj Mezurunuoj; la usona matematikisto Edward Vermilye Huntington, de la Harvard University, posta prezidanto de la Usona Matematika Asocio kaj la franca fizikisto Aimé Cotton, kiu jardekojn poste prezidos la francan Akademion de Sciencoj. Ĉiu el la menciitaj estis denaska parolanto de unu kaj regis la ceterajn du el la *trumvirate*, sed tamen konvinkite agadis favore al Esperanto.

3. Post la Unua Mondmilito: ĉu ankoraŭ iom da ŝanco?

La Granda Milito, kiel la tiamuloj nomis ĝin, abrupte ĉesigis ĉiun agadon de la cirkloj ĉirkaŭ Esperanto kaj Ido. Eĉ frue en 1914 Couturat iĝis mem nereкта viktimo, mortante pro trafika akcidento kun militmobiliza veturilo de la franca armeo.

Post la Unua Mondmilito, en sia fonda kunsido en Bruselo (1919), la *International Research Council*, tuŝis la demandon pri internacia helplingvo, kreante apartan Committee on Internacional Auxiliary Language, sub la gvidado de usona kemiisto

kaj disĉiplo de Ostwald, D-ro Frederick Gardner Cottrell. Li konvinkis la altrangan usonan geedzan paron Alice Vanderbilt Morris kaj Dave Hennen Morris, loĝantaj tiam en Eŭropo pro diplomacia servo, fondi la *International Auxiliary Language Association* en 1924. Preskaŭ tri jardekojn poste IALA lanĉos sian propran projekton en 1951, planitan ĉefe por ludi helplingvan rolon en la scienco (Large 1985; Esterhill 2002).

Kun la subteno de d-ro Cottrell kaj la menciita Komitato de la IRC, la *British Association for the Advancement of Science* starigis apartan komisionon por esplori la demandon pri internacia helplingvo. En 1921 aperis ĝia raporto, kiu unuanime subtenante la dezirindecon de tia lingvo, pritraktis la avantaĝojn kaj malavantaĝojn de respektive (1) mortinta lingvo, kiel latino; (2) nacia lingvo, kiel la angla; kaj (3) inventita aŭ artefarita lingvo, kiel Esperanto kaj Ido. Ties konkludo malfavoris la latinon, agnoskis ke la adopto de moderna nacia lingvo trovus reziston kaj tial estas malverŝajna, kaj do asertis ke “inventitaj lingvoj konstruitaj sur sciencaj principoj kaj adapteblaj al multaj diversaj bezonoj estas praktikaj iloj de internacia komunikado”, kaj indikis ke “kiu helplingvo ĉi-speca alprenos ĝeneralan aprobon restas decidote per internacia konsento”. La raporto de tiu British Association Committee emfaze substrekis ke “oni esperu, favore al la intereso de la internacia komunikado kaj la libera esprimado de ideoj, ke la akademias, sciencaj kaj komercaj organizaĵoj helpas la movadon al interkonsentita helplingvo” (Jacob 1947). Sed kiel oni komentis tiutempe en artikolo pri tiu ĉi raporto, aperinta en la oktobra 1921 n-ro de la gazeto *The British Esperantist*, la diskutoj inter la pridemanditaj reprezentantoj de respektive Esperanto kaj Ido antaŭ la komisiono “sendube kreis malfavoran impreson”. Tiurilate, la raporto malferme postulis ke “unuco estas plej grava, kaj estus bedaŭrinde ke projekto por unuigi la naciojn pereus pro malunuco en ĝiaj vicoj” (Garvía 2015). Fakte, tiu grava brita scienca asocio ne plu okupiĝis pri la temo (Forster 1982).

Siaflanke aperis klopodoj reorganizi ISAE (sub la taktike mallongigita nomo *Internacia Scienca Asocio* ISA, do sen aludo al Esperanto), per iniciato de la la germana entomologo Walter Döhler, kiu en junio 1922 dissendis la cirkuleron *Informilo pri la stato de ISAE*. Iom poste, li sukcesis reaperigi la periodaĵon *Internacia Scienca Revuo* en julio 1922, kiu tamen aperos nur ĝis junio 1923, pro manko de financaj rimedoj. Interese, li lanĉis novigan iniciaton, per artikolo en ISR pri la misefikoj de tio kion li nomis la lingva ĥaoso en entomologio (maltrafo de gravaj artikoloj aperintaj en fremdaj lingvoj, financa elspezo pro tradukoj, ktp), kaj disdonis 3000 germanlingvaj tradukojn al natursciencistoj, okaze de kongresoj kaj per dissendo. En tiu artikolo, li citis subtenon al Esperanto esprimitan jam en 1907 de la altreputacia entomologo Karl Haushold, direktoro de la Viena Muzeo, la Imperiestra Societo Zoologia-Entomologia de Aŭstrio. Publikigante kelkajn el la reagoj, li komentis ke “ni povas esti kontentaj pri la rezultato akirita. Malamikeco kaj indiferenteco rilate al la helplingva problemo, kiuj regis antaŭ la milito, estas anstataŭataj per objektiva kritiko, juĝemo kaj duonkonsento. Neniu el la respondintoj juĝis tute kontraŭ niaj aspiroj” (Döhler 1923:9).

Kun la celo refondi ISAE aro da aktivuloj sukcesis prepari la okazigon de *Internacia Konferenco por uzado de Esperanto en sciencoj puraj kaj aplikitaj* (Parizo, 14–16 de majo 1925), ĉefe danke al la energia organizlaboro de ĝia prezidanto, la franca oceanografo Maurice Rollet de l’Isle, kunlabore de la itala medicinisto Alfred Stromboli kaj la hispana sismologo kolonelo Vicente Inglada Ors. Tiu evento “sukcesis kunveni pli ol 230 delegitojn de gravaj sciencaj kaj teknikistaj institucioj kaj societoj, eĉ de pluraj registaroj”, laŭ la raporto aperinta en la organo de UEA. Edmond Privat proponis la starigon de internacia scienca centro en Parizo, kaj alvokis por la plifortiĝo financa kaj organiza de ISAE, sed tiu dezirata celo neniam vere okazos.

La tiel refundinta ISAE, sub la prezido de la pionira bakteriologo Odo Bujvid, profesoro pri higieno de la Universitato de Krakow kaj ano de la Pola Akademio de Sciencoj, informis en sia unua Bulteno (januaro 1926) la nombron de apenaŭ 165 aliĝintaj membroj. Tiu organo aperos 3 aŭ 4-foje jare, kun informoj pri sciencteknikaj terminaroj kaj aliaj temoj, aparte pri kelkaj fojoj iniciatoj kiel la jena:

reaperis en Wien (Aŭstrujo) fama revuo *Gerlands Beiträge zur Geophysik*; tiu internacia publikigaĵo komenciĝis en la jaro 1887 kaj estis interrompita en 1918. Ĝi havas famajn kunlaborantojn el ĉiuj landoj, kaj estas redaktata en franca, angla kaj germana lingvoj. Nun ĝia ĉefredaktoro, Prof. D-ro V Conrad, Mariahilferstr. 91, Wien VI, decidis provi aldonon esperante redaktitan, kiu entenos resumojn de la entenataj artikoloj de ĉiu kajero. Tamen li daŭrigos tiun aldonon nur se ĝi fariĝos ekonomie memstara.

Probable la plej frapa fenomeno dum tiu ĉi periodo estis la neatendita fakto ke Japanio estis la ununura lando en kiu Esperanto trovis iom da reala uzado sur diversaj sciencofakoj, kiel atestas la *Medicina Krestomatio* kompilita de la Medicina Grupo de la Imperiestra Universitato en Kioto, eldonita de Japana Esperanto-Instituto en 1935. La antaŭparolo de tiu verko elstarigas gravan starpunkton:

“La medicino havas neniun landlimon. La celo medicina koncernas al la tuta homaro kaj iu progreso en kuracarto aŭ en medikamento helpas egale al ĉiuj popoloj de la mondo (...) Por efektiviĝi la universale homan principon de la medicina scienco, estas do tre necese, ke la nacia medicino partoprenu en la tutmonda, kontribuante reciproke unu al la alia. (...) La japana medicino estas ĝis nun ne tiom multe konita al la mondo, kiom ĝi meritas, kaŭze de la lingva baro. La malsameco de la lingvo estas la sola malhelpilo, kiu detenis nin de aliaj nacioj, same kiel ilin de ni. Kiel oni rompu tiun ĉi baron? Ni, japanaj medicinistoj, alprenu Esperanton, vidante en ĝi la estontan komunikilon en la medicina rondo, kaj instigu samprofesianojn de aliaj nacioj” (Jagi 1935: i-ii).

Aliflanke, laŭ la kerne eduka karaktero de la tiam forta laborista Esperanto-movado, la organoj de ĝiaj diversaj politikaj tendencoj (ekz. *Sennaciulo*, *Internaciisto*, *La socialisto*) regule havis sciencopopularigajn sekciojn. Estas rimarkina ĉi-kuntekste la

verko *Scienco kaj pseŭdoscienco pri heredo kaj raso* de P. Neergaard, lanĉita kontraŭ la rasisma ideologio supozate bazita sur la scienco. En ĝia Antaŭparolo legeblas

“... facilanima manipulado kun konceptoj el la heredoscienco nur supraĵe konataj estas hodiaŭ armilo danĝera en la manoj de rasistaj demagogoj. (...) necesas do por ĉiuj, kiuj volas kontraŭbatali (...), posedi kapablon argumenti, scii, kion vere diras la natursciencoj pri la tiom misprikraktita raso problemo” (Neergaard 1937).

Tamen jam ekde la 1930-aj jaroj, la antaŭa, limigita plurlingveco de la scienco pli kaj pli forvaporiĝis, favore al unu el la membroj de la reganta triopo. La ĝistiam riva-leco inter la franca kaj germana kiel mondlingvoj en la scienco, kun bojkoto kontraŭ la germana kaj tiulandaj sciencistoj post la Unua Mondmilito flanke de la venkintaj landoj (Schroeder-Gudehus 1990b), finfine estingiĝis, ĉar la uzo de ambaŭ lingvoj sur tiu kampo deklinis, cedante je kreskanta rapido sian lokon al ekdominanta pozicio de la angla, kiel oni povas bilde rimarki per grafikaĵo 1. Eĉ la kontraŭstaro al Esperanto flanke de la franca delegito en la Ligo de Nacioj, kiam en 1922 tiu organizaĵo devis decidi pri raporto sufiĉe favora al Esperanto, ne helpis deteni la malgajnon de tereno flanke de la franca lingvo mem.

Kiel la plej grava tiutempa aktivulo mem realisme priskribis iom poste, “ISAE klopodis kun ne konstanta sukceso por konigi Esperanton en plej diversajn sciencajn kaj teknikajn mediojn, profitante je ĉiuj favoraj okazoj, ĉefe la internaciaj kongresoj. La rezultatoj ne estas gravaj pro ĝenerala indiferenteco de la sciencistoj pri tiu temo” (Rollet de l’Isle 1933:485). Krome, kiel agnoskite en la jubilea *Ora Libro* eldonita okaze de la 50-jariĝo de Esperanto, “la universala krizo disĵetis sian reton sur ĉiujn movadojn, kaj dum kelkaj jaroj ISAE vidis malpliigi siaj fortoj” (Bleier-Cense 1937: 153).

Fakte, dum la 1930aj, la politika kaj socia evoluo iĝis tre malfavora en Eŭropo kaj la mondo. Kiel internacie kunlaboraj retoj, kaj la scienco kaj Esperanto ne povis eskapi la ideologie motivitajn suspektemon kaj persekutojn sub la Nazia kaj Stalina reĝimoj, kun paralelaj atakoj tiel de la t.n. *Deutsche Physik* de la Nobel-premiitoj Philipp Leonard kaj Johanness Stark kontraŭ la “Juda Fiziko” de Einstein, kaj de la Proleta Biologio de Lissenko kontraŭ la “burĝa Genetiko” de Vavilov, aliflanke de la subtenantoj de la privilegioj donendaj al la germana, lingvo de supera raso, aŭ al la rusa, lingvo de la mondproletara avangardo, kontraŭ la lingvo de respektive judoj kaj komunistoj aŭ cionistoj kaj kosmopolitoj (Lins 2016).

4. Post la Dua Mondmilito: ekskluda regado de la angla, malapero de ajna ŝanco

La totalismaj reĝimoj de Hiler kaj Stalin, kaj la mondskala milito inter 1939-1945 havis absolute detruan efikon ankaŭ sur Esperanto (Lins 2016). La internacia sistemo kiu emerĝis post tiu milito, en kiu konkurencis du rivalaj blokoj, inter si tute malsimilaj kaj konkurencaj ideologie, politike kaj ekonomie, prezentis scenejon komplete ŝanĝiĝintan por la agado favora al la ideo de internacia planlingvo.

En tiaj novaj cirkonstancoj, malgranda aro da aktivuloj sukcesis refondi ISAE en 1948, gvidate de la norvega biologo Karl Støp-Bowitz. En sia bonveniga alvoko aperinta en la unua numero de la nova organo *Scienca Revuo*, aperinta ekde 1949 ĉe la nederlanda eldonejo Muuses-Purmerend, li kiel prezidanto esprimis la saman konvinkon de la antaŭuloj:

En nia moderna mondo la sciencoj ludas ĉiam pli gravan rolon. (...) La scienco estas esence internacia; sed la diverseco de lingvoj estas grava baro por la libera kaj natura evoluado de sciencoj; (...) Ni esperantistaj sciencistoj havas potencon rimedon por venko ĉi tiun baron, sed ni devas konvinki ankaŭ niajn kolegojn pri la grandaj avantaĝoj, kiujn Esperanto prezentos al ili (Støp-Bowitz 1949:1)

Dum tiuj unuaj jaroj post la milito, sub la komunistaj reĝimoj en Orienta Eŭropo la agado por Esperanto estis malpermesita, kaj la interŝanĝoj kun “la alia flanko” iĝis tre malfacilaj, ankaŭ por ISAE. La redaktoro de SR menciis en unu el siaj artikoloj ke “ŝajnas, bedaŭrinde, ke daŭrigado de la internacia scienca kaj intelekta kontakto tra la fera kurteno, estas sufiĉe riska afero por tiuj kiuj vivas en popoldemokratio” (Roelofs 1950: 110).

Unu el la elementoj de tiu situacio, fakte estis la aparta lingvopolitiko altrudita en tiun landaron, kies plej krude ekstrema sinteno estis esprimita jene de la marrisma lingvisto Timofej Lomtev en 1949, laŭ kiu la rusa lingvo estas “la instrumento de la plej progresinta civilizacio, de la socialisma civilizacio, de la plej progresema scienco” (Lins 2016). Spegalante la ŝtate gvidatan evoluigon de scienca esplorado, ekde tiam la ĉeesto de la rusa lingvo en la tutmonda scenejo de natursciencaj publikaĵoj iom kreskis dum du jardeko (Cf. Grafikaĵo). Tiel, jam komence de la 1960-aj jaroj, en monda situacio de du blokoj respektive gvidataj de ĉefa potenco, la tiama norvega prezidanto de ISAE iom eŭfemisme observis ke,

Post la dua mondmilito oni konstatas ke la germana kaj franca perdas teron favore al la angla-usona (...) la malgrandaj popoloj de la nord-okcidenta Eŭropo humile submetiĝas al la angla lingvo, dum aliaj, precipe francoj kaj rusoj, kun apogo de respektive la sud- kaj orient-eŭropaj popoloj, obstine postulas rekonon ankaŭ de siaj lingvoj (Støp-Bowitz 1960: 78).

Prof. Støp-Bowitz finis tiun sian tekston per ankoraŭfoja reveno al la jardekojn daŭra konvinko en la cirkloj de sciencistoj esperantistoj ke “kiam Latino estis la internacia lingvo de la scienco (...) regis lingva demokratio, ne okazis lingva diskriminacio. Tiun staton oni povas denove atingi nur per la adopto de Esperanto”.

Tamen, la iam supozitaj ŝancoj por tio estis jam tiam komplete malaperintaj, ĉar la kreskanta nur-angla unulingvismo de la internacia komunikado en la scienco fariĝis ĉiam pli solida.

5. Konkludoj

La scienco troviĝas inter la plej internaciaj el la homaj agoj (Lane 1999), kio iĝis pli kaj pli evidenta tra la 19a jarcento, ekde fruaj iniciatoj kiel la kartografia projekto pri *Internacia Mapo de la Ĉieloj* lanĉita de diverslandaj astronomoj en 1826 (Needham 1949). Tiel, la lingva aspekto de tiu scienca internaciismo montris sin ĉiam pli problema, kaj do jam fine de la 19a kaj komence de la 20a jarcentoj la “scienca Babelo” montriĝis kiel aparta tereno por la agado proponanta internacian planlingvon kiel solvon.

Dum tiu “longa 19-a jarcento”, ĝis la Unua Mondmilito, kiu estis politike, socie, intelekto kaj teknologie evoluplena periodo, la scienco fariĝis kerne influa forto en la socio, ekonomio kaj kulturo (Knight 2006). Dum tiu periodo, en la internacia komunikado de la scienco regis speco de dominanta triopo, kun la germana en ĉefa rolo, plus la angla kaj la franca lingvoj, kies nekonvenaj trajtoj donis iom da spaco al argumentado favore al alternativa aliro, kiun klopodis plenumi la aktivuloj de Esperanto kaj Ido. Sed post la Unua Mondmilito tiu scenejo komencis ŝanĝiĝi je akceliĝanta ritmo, kun relative rapida falo de la lokoj antaŭe okupitaj de la germana kaj franca, dum la lingvosistemo de la scienco iĝis pli kaj pli regata de la angla.

Malgraŭ siaj limigitaj rimedoj, la sinsekvaj generacioj de science koncernitaj esperantistoj jam frue komencis lanĉi diversajn iniciatojn, klopodante videbligi kaj utiligi sian planlingvon en tiuj medioj, inspiritaj de la ideala bildo pri nehaltigebla marŝo antaŭen de la racieco kiun alportus Esperanto kiel solvo de la lingvoproblemo en la scienca komunikado, laŭ la modelo de la metra sistemo, kies sukcesinta procezo de universaligo anoncus similan venkontan vojon por Esperanto.

La ŝancoj ke racia solvopropo tiam estus iam serioze alprenata, tamen, rapide malaperis dum la jardekoj inter la du mondmilitoj, ĉefe pro socipolitikaj, ekonomiaj kaj scienchistoriaj kialoj. La du sinsekvaj Mondmilitoj respektive havis detruan, preskaŭ mortigan efikon sur la ideon kaj organizon de Esperanto, dum male ili stimulis eksplodan procezon de industriiĝo kaj ŝtatpolitika subteno al la scienco, aparte dum la 2-a mondmilito, i.a. pro la pli forta evidentiĝo de ties militteĥnologia apliko.

Pro historiaj kialoj do, krom dum la komencaj jardekoj de la 20a jarcento, neniam plu eblis ĝui iun sukcesosajnan eblon utiligi Esperanton por la komunikado inter sciencistoj, ekster ĝiaj limigitaj retoj kiel internacia socia movado sur la lingva kampo.

Bibliografio

- Ammon, Ulrich 2006: Language Planning for International Scientific Communication: An Overview of Questions and Potential Solutions. En: *Current Issues in Language Planning*, 7/1: 1-30.
- Barandovská-Frank, Věra 2003: De Latino sine flexione Centenario. Ein Jahrhundert Latino sine flexione. En: *AIS/GRKG Humankybernetik* Band 44.
- Bleier, V. & Cense, E. (red.) 1937: *Ora Libro 1887 – 1937*. Budapest: Loka Kongresa Komitato / Literatuta Mondo
- Bourlet, Carlo 1910: *Une langue auxiliaire scientifique*. Lille: Internacia Sciencia Asocio Esperantista
- de Kloe, Fabian 2014: *Constructing worlds with words: science and international language in the early twentieth century*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. <https://doi.org/10.26481/dis.20140618fk>
- Döhler, Walter. 1923. Unua rezulto de Poresperanta propagando inter biontologoj. Internacia Sciencia Revuo, kajeroj 7-9, jan-marto 1923.
- Esterhill, Frank 2002: Interlanguage and Scientific Communication in the 20th Century. En: *Journal of Universal Language* vol. 3/1: 17-33.
- Forster, Peter G. 1982: *The Esperanto Movement*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- Garvía, Roberto 2015: *Esperanto and its Rivals: The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Gordin, Michael D. 2015: *Scientific Babel. How Science was done before and after Global English*. Chicago & London: University of Chicago Press
- Jagi, Hideo (komp.) 1935: *Medicina Krestomatio*. Tokio: Japana Esperanto-Instituto
- Jacob, Henry 1947: *A Planned Auxiliary Language*. London: D. Dobson limited
- Knight, David 2006: *Public Understanding of Science. A History of Communicating Scientific Ideas*. Oxford, New York: Routledge
- Lane, Neal 2000: The scientist as global citizen. En: *World Conference on Science. Science for the Twenty-first Century. A New Commitment*. Paris: UNESCO. 41-44.
- Large, Andrew 1985: *The Artificial Language Movement*. Oxford: Basil Blackwell
- Lins, Ulrich 2016: *La danĝera lingvo. Studo pri la persekutoj kontraŭ Esperanto*. Rotterdam: *Universala Esperanto-Asocio*
- Naville, Ernest 1899: La langue internationale. Extrait du compte rendu de l'Académie des sciences morales et politiques (Institut de France). En: A. Künzli 2006: *Universalaj Lingvoj en Svislando. Svisa Enciklopedio Planlingva*. La Chaux-de-Fonds: SES & CDELI 257-267.
- Needham, Joseph 1949: *Science and International Relations. Fiftieth Boyle Lecture at Oxford University*. Oxford: Blackwell
- Neergaard, Paul 1937: *Scienco kaj pseŭdoscienco pri heredo kaj raso*. Paris: *Sennacieca Asocio Tutmonda*
- 1958: Retrospektiva rigardo al 50 jaroj da apliko de Esperanto en la scienco. En: P. Neergaard (red.). *Sciencaj Studoj bazitaj sur originalaj esploroj kaj observoj*. Kopenhago: *Internacia Sciencia Asocio Esperantista*, 9-19
- Okrent, Arika 2009: *In the Land of Invented Languages*. New York: Spiegel & Grau
- Ostwald, Wilhelm 1910: *Die Forderung des Tages*. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Citita de Henry Jacob 1943: *Otto Jespersen. His work for an International Auxiliary Language*. Essex: International Language (Ido) Society of Great Britain. 30

- Pri la lingvo en medicinaj kongresoj internaciaj.* Upsala, 1898. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-buch?aid=100069>
- Ramón y Cajal, Santiago 1897: Fundamentos racionales y condiciones técnicas de la investigación biológica. En: *Discursos leídos ante la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales en la recepción pública del Sr. D. Santiago Ramón y Cajal el día 5 de Diciembre de 1897.* Madrid: Imprenta de L. Aguado, 27-49. <http://www.rac.es/ficheros/doc/00207.pdf>
- Roelofs, W.P. 1950: Ni uzu Esperanton en nia profesia laboro. En: *Scienca Revuo* 2(7): 109-110.
- Rollet de l'Isle, Maurice 1933: Scienco kaj tekniko. En: L. Kökeny & V. Bleier. Enciklopedio de Esperanto. Budapeŝto: Literatura Mondo. 483-485.
- Schroeder-Gudchus, Brigitte 1990: Nationalism and internationalism. En: RC Colby & GN Cantor & JRR Christie & MJS Hodge: *Companion to the History of Modern Science.* London & New York: Routledge. 909-919.
- Støp-Bowitz, Carl 1949: Al la membroj de ISAE. En: *Scienca Revuo* 1(1):2.
- 1949: *Lingvaj problemoj en natursciencoj.* En: I. Lapenna (red.): *Memorlibro pri la Zamenhof-jaro.* Londono: Centro de Esploro kaj Dokumentado de UEA. 78-80,
- Zamenhof, L. L. [D-ro Esperanto] 1887 [1987]: *Internacia Lingvo. Antaŭparolo kaj Plena Lernolibro.* En: *Unuaj Libroj por Esperantistoj.* Nagoya: Nagoja Esperanto-Centro. 7-41.

Demandoj kaj diskuttemoj

- 1) Kiu estis la ĉefa trajto de la kunteksto en kiu komenciĝis la agado por enkonduki Esperanton en la sciencon?
- 2) Kiu estis la komencaj agadoj de la esperantistoj koncerne sciencon?
- 3) Kiu historiaj eventoj draste ŝanĝis la scenejon sur la lingva komunikado en la scienco?
- 4) Kial ne venkis la racia propono ke Esperanto estu la lingvafranco de la scienca internaciismo?

José Antonio VERGARA (1962–), kuracisto, fakulo pri epidemiologio. Instruas historion de la scienco en la Universitato San Sebastián, Puerto Montt, en Ĉilio. Li estis prezidanto de ISAE (2011-16), estrarano de UEA pri faka kaj scienca agado (2010-16). Ekde 2021 partoprenas en la Interlingvistikaj Studoj de UAM.

jose.vergara@uss.cl

Interlingvistiko, origine scienco stariganta normojn por helplingvoj, plivastigis sian esplor- kaj studobjekton dum cent jaroj da sia ekzisto. Ĝi iĝis interdisciplina sciencobranĉo, kiu kovras ne nur historion, teorion kaj praktikan esploron de planlingvoj, sed krome lingvoplanandon, lingvonormigon, multlingvecon, lingvopolitikon kaj aliajn aspektojn de komunikado, inklude de internacia uzado de etnaj lingvoj. Larĝe difinata kompreno kaj malfermas al interlingvistiko novajn horizontojn kaj ebligas pli profundan specialiĝon en unuopaj aspektoj.

La lernolibro de Věra Barandovská-Frank estas rezulto de dudekjaraj spertoj de studado kaj instruado en kunlaboro de la instruistino kaj la studentoj. La prezentata materialo respegulas iliajn preferojn kaj dezirojn pri enhavo de la enkonduka interlingvistika kurso.

*****

La unua volumo de la serio *Interlingvistikaj Studoj* estas elŝutebla el la retejo de la Interlingvistikaj Studoj de la Adam-Mickiewicz-Universitato (AMU): <http://interl.home.amu.edu.pl/interlingvistiko/eldonaĵoj.html>; ĝi povas esti bona fonto por ĉiuj interesiĝantoj pri planlingvoj kaj internaciaj lingvoj.

La nuna volumo konsistigas la duan elementon de la serio kun sia riĉa superrigardo de la Esperanta kulturo, kaj la 3-a temos pri *Komunikado kaj Esperanto* (aperonta en 2023). Ĝi entenos prezentojn pri la lingvistika, psikologia, sociologia, ekonomia kaj metakomunikativa flankoj de la komunikado en Esperanta kunteksto, traktos internacian kaj interkulturan komunikadon, ankaŭ komunikadon per gestolingvo kaj manieron de bestoj.

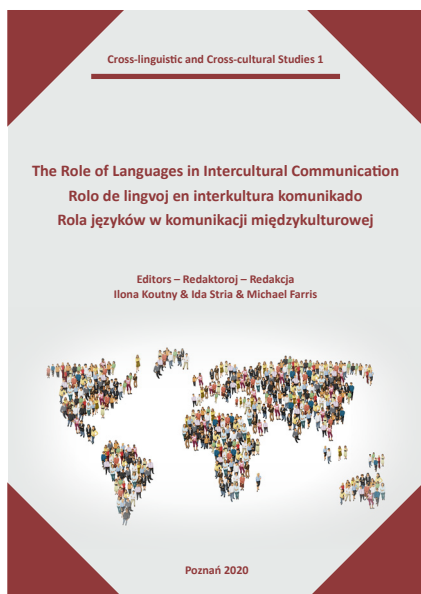
*****

Interlingvistika specialiĝo kadre de la studdirekto lingvistiko kaj informmastrumado magistras traj studoj ekde 2022/23 en la Adam Mickiewicz Universitato, Poznano, Pl

Surbaze de la 25 jaraj bonaj spertoj de la *postdiplomaj Interlingvistikaj Studoj* en AMU, startos surlokaj magistras traj studoj pri interlingvistiko en Esperanto, kombinitaj kun informmastrumado en la angla.

Ni bonvenigas studentojn kiuj volas akiri scion kaj spertojn pri internacia kaj interkultura komunikado, perfektigi sian scion de Esperanto kaj la angla, akiri tradukpraktikon, kaj sperti la vivon en Pollando dum du jaroj. Bona bazo por posta laboro en internacia entreprenado.

Informoj: <https://kml.amu.edu.pl/en/interlinguistics/> kaj <http://interl.home.amu.edu.pl/inter->

Interkultura komunikado estas ĉiutaga afero en nia tutmondiĝinta epoko, ja homoj moviĝas de unu lando al alia por laboro, por pli bona vivo aŭ turismado, kaj la tekniko ebligas jam virtualajn renkontiĝojn el diversaj landoj. La uzata lingvo havas sian rolon en la (mal)sukceso de la komunikado, ĉu en interpersona, ĉu en internacia kunteksto. Kian rolon havas la internaciaj lingvoj kiel la angla, hispana kaj la internaciaj planlingvoj kiel esperanto en la komunikado – estas la temo de la unua volumo de la eldonserio “Cross-linguistic and Cross-cultural Studies” de la Etnolingvistika Instituto de AMU. La temo estas prezentata el teoriaj kaj praktikaj vidpunktoj, tra lingvopolitikaj kaj edukaj aspektoj, ankaŭ en la tereno de gestolingvoj dank’al la kontribuo de 20 fakuloj el 7 landoj.

Interkulturaj studoj iĝis gravaj en nia tutte-riĝanta mondo por helpi la reciprokan komprenon kaj kunlaboron mondscale. La dua volumo de la eldonserio “Cross-linguistic and Cross-cultural Studies” de la Etnolingvistika Instituto de AMU prezentas la rolon de la internacia planlingvo Esperanto en la multkultura mondo: kiel la lingvo kreita por internacia komunikado peras inter lingvoj, literaturoj kaj kulturoj; kiujn defiojn ĝi alfrontas en diverskultura internacia parolkomunumo – dank’al 16 aŭtoroj el 11 landoj.

lingvistiko/magistraj_apr22.html

La du unuaj volumoj de la nova serio *Cross-linguistic and Cross-cultural Studies* de la Etnolingvistika Instituto de AMU ekestis el la prilaboritaj prelegoj de la 5-a *Interlingvistika Simpozio* en septembro 2020, organizita far la Interlingvistikaj Studoj. Ili enhavas artikolojn esperantajn, anglajn kaj polajn kun iliaj alilingvaj resumoj. Ili estas elŝuteblaj el la retejo de la Eldonejo Rys (<https://wydawnictworys.com/>).

La 3-a volumo de la serio: *Linguistic politeness ‘Lingva ĝentileco’* aperas en 2022 kun polaj kaj anglaj artikoloj pri la lingva esprimo de ĝentileco en la lingvoj hispana, hungara, japana, kmera, korea, persa, rusa, svahila, tunezia araba kaj esperanto.

Tiu ĉi eseero gamas de la semiotika teorio ĝis la etnografio de identecoj. Tiu mozaiko reliefigas la esencan fakton; nome, ke la kleraj uzantoj de la lingvo ĉiupaŝe montras sin trempitaj en la historio de la vasta sed intime trikita interkomunuma konversacio kiu nomiĝas Esperanto. Ĝuste tiun trempitecon ni nomas ĝia kulturo. ... La libro kreas sekvindan precedencon, estante modelo de la objektiveco kaj profesieco.

Probal Dasgupta

Ĉu ekzistas Esperanta kulturo? – sonas la dubanta demando de ne-esperantistoj. Al tiu demando donas abundan – sed ne elĉerpan – respondon la nuna libro. Esperanta kulturo elformiĝis dank'al ĝia lingvokomunumo, dismetita en la mondo. Ĝi riĉiĝas daŭre el la kulturoj de siaj parolantoj, do temas pri inkluziva kulturo. La 15 ĉapitroj de 13 aŭtoroj el 10 landoj prezentas Esperantan kulturon ekde arto tra la ĉiutaga kulturo ĝis la pensmaniero de esperantistoj.

La nuna libro estas la dua volumo de universitataj lernolibroj de la Interlingvistikaj Studoj de AMU (PL) kiu ĉerpas el la 25-jaraj spertoj por doni superrigardon de la Esperanta kulturo. La kontribuantoj estas instruistoj kaj studentoj de la Studoj.

La verko celas ne nur la studentojn de la postdiplomaj kaj la novaj magistrabaj studoj pri interlingvistiko de AMU, sed ĉiujn kiuj interesiĝas pri la kolora temo de kulturo.

ISBN 978-83-67287-32-6

DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6